

Klik met de muis op "REKENSCHAP" hieronder

REKENSCHAP

Archief Philip Staal

**RAPPORT VAN HET HISTORISCH EN FINANCIIEEL
ONDERZOEK NAAR HET VERMOGENSBEHEER
VAN JOODSE OORLOGSWEZEN**

dr. J. Joor
drs. F. Hoek, RA

Amsterdam, 18 september 2008

REKENSCHAP

deel II

BELEID EN BEHEER IN HISTORISCH PERSPECTIEF

**Eindverslag van het historisch onderzoek naar het vigerend
overheidsbeleid en het beleid van de ‘Fusie’ en de onderscheiden
aangesloten instellingen, speciaal ten aanzien van het
vermogensbeheer van de pupillen**

Johan Joor

deel II

BELEID EN BEHEER IN HISTORISCH PERSPECTIEF

**Eindverslag van het historisch onderzoek naar het vigerend
overheidsbeleid en het beleid van de ‘Fusie’ en de onderscheiden
aangesloten instellingen, speciaal ten aanzien van het
vermogensbeheer van de pupillen**

Johan Joor

INHOUD

INLEIDING	7
I HET VIGEREND OVERHEIDSBELEID	10
1 BIJZONDER KADER	10
1.1 Het <i>Besluit Oorlogspleegekinderen</i>	10
1.2 <i>Regeling nopens de geldelijke verzorging der oorlogsslachtoffers; Beschikking 12 april 1945 (CBVO) (1944-1950); Regeling hulpverlening Oorlogsslachtoffers 1940-1945 (1950-1961) en Rijksgroepregeling Oorlogsslachtoffers 1940-1945 (1961-1965)</i>	17
<i>Regeling nopens de geldelijke verzorging der oorlogsslachtoffers en Beschikking 12 april 1945 (CBVO) (1944-1950)</i>	19
<i>Regeling hulpverlening Oorlogsslachtoffers 1940-1945 (1950-1961 en het Ministerie van Maatschappelijk Werk</i>	24
<i>Rijksgroepregeling Oorlogsslachtoffers 1940-1945 (1961-1965)</i>	28
2 ALGEMEEN KADER	29
2.1 De <i>Armenwet</i> van 1912	29
2.2 Sociale verzekeringswetgeving	41
<i>De Invaliditeitswet van 1919</i>	41
<i>De Algemene Weduwen- en Wezenwet van 1959</i>	48
<i>Kinderbijslagwet voor invaliditeits-, ouderdoms- en wezentrekkers van 1948</i>	49
2.3 Kinderbescherming: De kindervetten van 1901; de Archipel van Opvoedingsgestichten; verdere wetgeving kindbescherming en subsidiebeleid Justitie	50
<i>De kindervetten van 1901</i>	50
<i>De Archipel van Opvoedingsgestichten</i>	54
<i>Verdere wetgeving: wijziging Kinderetten 1921, wijziging kinderreht 1947, wijziging bepalingen betreffende de Voogdijraad 1956 en herziening Kinderetten 1961</i>	56
<i>Subsidiebeleid van het Ministerie van Justitie</i>	60
<i>De Pleegekinderenwet van 1951 en de Adoptiewet van 1956</i>	70
2.4 Voogdijregeling in het Burgerlijk Wetboek	70
<i>Voogdij in 1945 in het algemeen: de regeling ‘1901’</i>	71
<i>Nogmaals de wetswijziging van 1947</i>	73
<i>De wetswijziging van 1964</i>	74
<i>Eindrekening en –verantwoording</i>	76

II DE 'GEFUSIONNEERDE JOODSE INSTELLINGEN VOOR KINDERBESCHERMING'.		
INSTITUTIONEEL-HISTORISCH OVERZICHT, ASPECTEN VAN HET VOOGDIJ- EN VERMOGENSBEHEERBELEID EN HET FUSIEBELEID IN VERGELIJKEND PERSPECTIEF		79
3	INSTITUTIONEEL-HISTORISCH OVERZICHT	79
3.1	'Voor-Fase': Nederlandsch Israëlietisch Jongensweeshuis, de Berg-Stichting en de S.A. Rudelsheimstichting vóór 1945	80
	<i>Nederlandsch Israëlietisch Jongensweeshuis</i>	80
	<i>Berg-Stichting</i>	81
	<i>S.A. Rudelsheimstichting</i>	83
3.2.	1945-1950: Le-Ezrath Ha-Jeled, de 'oude' Joodse instellingen van kinderbescherming en de totstandkoming van de Fusie	85
	<i>Le-Ezrath Ha-Jeled</i>	85
	<i>De Berg-Stichting</i>	97
	<i>Rudelsheimstichting</i>	103
	<i>Joods Jongenshuis</i>	104
	<i>Totstandkoming Fusie</i>	106
3.3.	De Gefusioneerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming 1950-1965	109
	<i>Fusie: de eerste vijf jaar 1950-1955</i>	109
	<i>Periode 1956-1965</i>	123
	<i>De periode 1965-1979(1981)</i>	138
4	ASPECTEN VAN HET VOOGDIJ- EN VERMOGENSBEHEERSBELEID, 1945-1965	141
4.1	Voogdij	142
4.2	Vermogensbeheer	147
	Periode 1945-1950	147
	<i>Le-Ezrath Ha-Jeled</i>	147
	Reconstructie van vermogens	147
	Uitvoerend vermogensbeheer	155
	<i>Berg-Stichting</i>	157
	<i>Rudelsheimstichting</i>	161
	Periode 1950-1965	161
	<i>Reconstructie van de vermogens</i>	161
	<i>Commissie Vermogensbeheer Pupillen</i>	170
	<i>Uitvoerend vermogensbeheer</i>	174
	Ingehouden lonen	177
5	GVAR-AM	181
5.1	De groepsalijahs van 1951 en 1952	181
5.2	Verblijf Gvar-Am: de correspondentie van Leo Cohen	190
5.3	Financiële aspecten	204
5.4	Bestuurlijke reflecties op de alijah, vertrek Cohen en bestuurlijke behandeling van de alijahs in latere jaren	212
6	HET VERMOGENSBEHEER IN VERGELIJKEND PERSPECTIEF	218
6.1	Algemene wezenzorg	218

	<i>Het Burgerweeshuis van Amsterdam</i>	219
6.2	De Rudelsheimstichting en Berg-Stichting vóór 1940	220
6.3	De Stichting Hulp aan Oorlogspleegekinderen	221
III DE 'SCHONINGS-OPERATIE' IN DE JAREN '70 EN DE STATUS VAN HET FUSIE-ARCHIEF EN HET BRONNENMATERIAAL		226
7	DE 'SCHONINGS-OPERATIE' IN DE JAREN '70	226
7.1	Archiefwetgeving	226
7.2	De schoningsoperatie	227
	<i>Verder verloop van de schoningsoperatie volgens de bronnen</i>	228
	<i>Kritiek Polak</i>	230
	<i>Advies W.I.J.N.</i>	232
8	FUSIE-ARCHIEF EN HET BRONNENMATERIAAL	233
8.1	Archiefsituatie	233
8.2	Archiefmateriaal	234
SAMENVATTING		238
GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN EN ARCHIEFOVERZICHTEN		249
	Archieven	249
	Archiefgidsen en -overzichten	252
	Basis Selectie Document en PIVOT-publicatie	252
WETTEKSTEN EN LITERATUUR		253
	Primaire en becommentarieerde Wetteksten en Overheidsregelingen	253
	Literatuur	256
	Elektronische documentatie	259
BIJLAGE		260
	Overzicht van geraadpleegde dossiers in het archief van de Gefusioneerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming (Fusie), gedeponeerd in het archief van de Stichting Joods Maatschappelijk Werk, in het Stadsarchief Amsterdam, arch. nr. 1168	260

INLEIDING

Binnen het kader van de centrale onderzoeksvraagstelling heeft het historisch onderzoek drie specifieke doelstellingen gehad.

In de eerste plaats is het onderzoek gericht geweest op het verkrijgen van inzicht in het ‘vigerend overheidsbeleid’. Meer in het bijzonder hield dit in dat, zoals in een vorig tekstdeel al is aangestipt, zo wel het ‘algemene’ als het ‘bijzondere’ overkoepelend formele kader is onderzocht. Tot het algemeen kader behoorde de regelgeving op het gebied van wezen- en jeugdzorg; tot het bijzondere die op het terrein van oorlogsslachtoffers, in het bijzonder de Joodse oorlogswezen.

Vooruitlopend op een nadere uitwerking is het opmerkelijk dat zowel bij de algemene als bij de bijzondere regelgeving cesuren zijn aan te geven in de periode dat juist het werk met betrekking tot de oorlogswezen beëindigd werd, doordat de laatste oorlogswesens waarmee Le-Ezrath of de Fusie bemoeienis had meerderjarig werd. Dit gebeurde in februari 1965.¹ Deze wijzigingen hingen samen met sociaal-economische factoren, met name de sterke stijging van de welvaart en de opkomst van de verzorgingsstaat en met politiek-culturele factoren, in het bijzonder de ontzuiling en de opkomst van een democratiserings- en emancipatieproces in alle geledingen van de samenleving. Maatschappelijk vond er een verschuiving plaats van een produktie- naar een consumptiemaatschappij met als belangrijke gevolg dat het accent zich begon te verleggen van het algemeen-collectieve naar het uniek-individuele belang. Zoals gezegd spiegelde deze ontwikkelingen zich in de regelgeving die direct en indirect van betrekking was op het beleidskader waarbinnen de zorg aan oorlogswezen plaatsvond. Zo kregen op het (algemene) terrein van de jeugdzorg en kinderbescherming de veranderingen onder meer gestalte in een nieuwe *Beginselenwet voor de kinderbescherming* die per 1 juli 1965 van kracht werd. Eerder was bij een wet van 1964 het *Burgerlijk Wetboek* op het punt van de voogdijvoorziening aangepast, al dient hierbij direct te worden opgemerkt dat het hier vooral een technische aanpassing betrof. Binnen het algemene kader was voorts vooral belangrijk dat per 1 januari 1965 de *Algemene Bijstandswet* in werking trad. Deze wet was het sluitstuk van de wetgeving op het gebied van de sociale zekerheid en maakte de ondersteuning aan iedereen die niet in zijn noodzakelijke levensonderhoud kon voorzien van een gunst, verleend door liefdadige instellingen, tot een recht dat door de overheid moest worden verzorgd. De wet verving bovendien de *Armenwet* van 1912, die tot dan het kader was geweest waarbinnen de wezenzorg in zijn algemeenheid was geregeld.

Ook bij de bijzondere regelgeving wonnen in de jaren zestig de veranderende inzichten terrein. Waren de overheidszorg en –regelgeving in de eerste vijftien à twintig jaar na de oorlog vooral ‘nationaal’ georiënteerd en materieel van aard geweest, waarbij het herstel van de ‘volksgemeenschap’ voorop was geplaatst, onder

¹ Dit betrof A.J. die geboren was op 4 februari 1944. Le-Ezrath was sinds 7 maart 1958 voogdes. A.J. werd in pleeggezinnen en niet in een Fusie-instelling verzorgd. Gegevens in Joods Maatschappelijk Werk, De Lairessestraat, Amsterdam (JMW), Kartotheek, NIOD-lade II. Zie ook: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Amsterdam, ZO 48000, ‘Gefusioneerde Joodse Instellingen voor kinderbescherming, *Jaarverslag* 1964/65, p. 22. Hier wordt echter 18 februari als datum genoemd, waarop het laatste oorlogspieegkind waarmee de Fusie bemoeienis had meerderjarig werd. Mogelijk is dit echter de datum geweest waarop rekening en verantwoording voor de kantonrechter is afgelegd.

invloed van de hierboven beschreven veranderingen nam vanaf het begin van de jaren zestig de belangstelling voor individuele problematiek, persoonlijke hulp en psychische oorlogsschade toe. Hoewel de wetgeving daarna nog lang niet was uit geëvolueerd, was de aanpassing aan de *Bijstandswet* in 1967, bekrachtigd in 1968, van de *Rijksgroepregeling oorlogsslachtoffers 1940-1945* een duidelijke wissel in het bijzonder zorgtraject, doordat in deze wetgeving voor het eerst formeel ‘vervolgungsslachtoffers’ als een aparte groep werden onderscheiden binnen de tot dan wat amorse groep van oorlogsslachtoffers. In de daaropvolgende jaren zou deze differentiatie zich snel verder doorzetten.

Het historisch onderzoek heeft zich, voor alle duidelijkheid, in de eerste plaats geconcentreerd op inventarisatie van de regelgeving die vóór 1965 bestond. Binnen het bestek van de onderzoeksopdracht kon aan de ontwikkelingen op het gebied van de overheidszorg na 1965 en aan het dynamisch maatschappelijk herwaarderingsproces van de opvang door de overheid van oorlogsslachtoffers in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog, dat deels als stimulans voor en deels als afgeleide van die overheidspolitiek heeft gewerkt, geen specifieke aandacht meer worden besteed.

Het tweede doel waarop het historisch onderzoek zich heeft gericht, betrof de ontwikkeling van de Fusie zelf en die van de afzonderlijke instellingen die daarin zijn opgegaan. Aangezien het beleid ten aanzien van het vermogensbeheer het centrale onderwerp van het onderzoek is, is -los van de praktische onmogelijkheid vanwege de beperkte onderzoekstijd- niet gekozen voor het schrijven van een integrale geschiedenis van de Fusie. Niettemin is toch vrij uitvoerig aandacht besteed aan de institutionele ontwikkeling van de Fusie en de Fusie-instellingen. Een dergelijk historisch overzicht lijkt relevant, omdat hierin ook verklaringen kunnen worden gezocht en gevonden voor beleidsbeslissingen die indirect in verband kunnen worden gebracht of zelfs als conflicterend kunnen worden beschouwd met de zorg voor de Fusie-pupillen en de zaakwaarneming van hun financiële belangen. Het feit dat de Fusie lang ten koste van exploitatietekorten verschillende inrichtingen heeft open gehouden of, anders gezegd, lang met de concentratie van het inrichtingenwerk heeft gewacht, kan bijvoorbeeld niet los worden gezien van algemene historische tendensen van protectie in de kinderbeschermingswereld. Dit naast de bijzondere beweegredenen van een authentieke behoefte om na de verwoestingen door de Tweede Wereldoorlog via het kinderwerk iets van een Joodse identiteit te behouden en het trauma dat de vervolgingen bij sommige bestuurders had geslagen en dat hen uit vrees voor een herhaling van de verschrikkingen, bewust of onbewust, deed kiezen voor het openhouden van Joodse instellingen als een mogelijke internationale wijkplaats voor bedreigde Joodse kinderen.

Zoals gezegd, is de kern van het onderzoek het beheer door de Fusie van de vermogens van de pupillen en deze problematiek is binnen het onderzoek naar de Fusie-ontwikkelingen dan ook tot een apart doelgebied van studie gemaakt. Bij de vermogensproblematiek speelt de kwestie van voogdij een grote rol. Formeel is in geval van voogdij uitsluitend de voogd voor het beheer van het vermogen verantwoordelijk. Deze beleidslijn is in de praktijk, op een wat onduidelijke periode na in de eerste jaren na de oorlog, ook altijd gevolgd door de Fusie en vóór de totstandkoming hiervan door de afzonderlijke voogdij-instellingen, met name Le-Ezrath.

Zoals nog zal blijken heeft de Fusie het vermogensbeheer van de oorlogspeelkinderen in een aparte Afdeling Vermogensbeheer ondergebracht, welke

in financieel-administratief opzicht geheel was gescheiden van de administratie van de Fusie zelf. In verband met de definitieve beëindiging van het werk ten behoeve van de oorlogswezen werd de Afdeling Vermogensbeheer per 1 januari 1965 opgeheven. Door een snelle terugloop van het aantal oorlogspleegekinderen was aan het eind van de jaren vijftig de afdeling echter al sterk ingekrompen.

In de jaren na 1965 is de financiële administratie van de oorlogswezen opgeruimd, hetgeen zoals hieronder ook wordt aangegeven, tot een apart aandachtsgebied in het onderzoek is gemaakt. Doordat de financiële administratie van de Afdeling Vermogensbeheer verloren is gegaan, kan de uitoefening van het voogdijvermogensbeheer door de Fusie niet meer systematisch of integraal worden achterhaald. Niettemin kan op grond van verspreide informatie in de verschillende bestuurlijke stukken het beleid inzake het vermogensbeheer nog wel in grote lijnen worden gereconstrueerd.

Aangezien bij de totstandkoming van de onderzoeksopdracht vooral ook onduidelijkheden bij het beleid van de Fusie ten aanzien van de successieve groepsalijahs in 1951 en 1952 naar de kibboets Gvar-Am een rol hebben gespeeld, is binnen het kader van het institutioneel historisch onderzoek ook nog afzonderlijke aandacht besteed aan deze groepsemigraties.

Een derde doelstelling van het historisch onderzoek was het verkrijgen van inzicht in de verdwijning van de financiële dossiers. De onduidelijkheid over de verdwijning van de financiële administratie heeft, evenals de onduidelijkheid over Gvar-Am, in belangrijke mate bijgedragen aan de behoefte aan verder onderzoek, omdat in de literatuur zelfs geopperd is, dat het Fusie-archief moedwillig door directeur Leo Cohen zou zijn geschoond om de ontdekking van malversaties te voorkomen. Het materiaal in het Fusie-archief stelde in staat om de gang van zaken bij het opruimen van het financieel materiaal helder in kaart te brengen. Vooruitlopend op die nadere behandeling kan hier alvast worden opgemerkt, dat van een dergelijke malafide schoningsoperatie geen sprake is geweest.

In de navolgende delen zullen de bovengenoemde doel- en deelgebieden successievelijk ter sprake komen. In het eerste deel gewijd aan het ‘vigerend overheidsbeleid’, zal eerst het bijzondere en vervolgens het algemene overkoepelende kader worden behandeld. In het tweede delen komen na de institutionele ontwikkeling van de Fusie en de onderscheiden Fusie-instellingen achtereenvolgens aan de orde: de aspecten van voogdij- en het vermogensbeheersbeleid, Gvar-Am en het vermogensbeheer in vergelijkend perspectief. In de werkopzet was, zoals in een eerder gedeelte is gemeld, dit vergelijkend perspectief een zelfstandige onderzoekscomponent. Voor de overzichtelijkheid zijn de resultaten van dit relatief beperkte onderzoek direct na de behandeling van het vermogensbeheer uitgewerkt. In het derde en laatste deel wordt het verdwijnen van de financiële dossiers behandeld. In dit deel wordt tevens iets dieper ingegaan op andere details over het bronnenmateriaal en de status van de Fusie-archieven.

I HET VIGEREND OVERHEIDSBELEID

Bij de zorg voor de Joodse oorlogswezen door de Fusie-instellingen kunnen twee functionele kaders worden onderscheiden, die hier het ‘bijzonder’ en het ‘algemene’ kader worden genoemd. Tot het bijzondere kader behoren de speciale regelingen die de overheid heeft getroffen voor de opvang van en zorg voor oorlogsslachtoffers. Voor het onderwerp van onderzoek uiteraard vooral van belang is dan de regelgeving voor de oorlogswezen. Tot het algemene kader behoren de wettelijke regelingen die voor voogdij en wezen- en jeugdzorg in het algemeen golden in de jaren 1945-1965.

1 BIJZONDER KADER

1.1 Het *Besluit Oorlogspleegkinderen*

De belangrijkste en formeel enige wetgeving die specifiek betrekking had op de oorlogswezen was het *Besluit van 13 augustus 1945, houdende enige maatregelen in het belang van oorlogspleegkinderen* of kort *Besluit Oorlogspleegkinderen* (Stb F 137). In de preambule van dit Koninklijk Besluit werd als reden voor deze bijzondere wetgeving gegeven de ‘dringende behoefte [...] aan eenige maatregelen ter afwikkeling van het werk, tijdens de bezetting door ondergrondse acties ten behoeve van oorlogspleegkinderen verricht, in het bijzonder ten einde de ouders en kinderen tot elkander te brengen’.² Daarna volgde het eerste artikel waarin nader werd omschreven wat onder oorlogspleegkinderen werd verstaan, namelijk ‘minderjarigen, over wie in verband met de oorlogsomstandigheden de ouderlijke macht of de voogdij gedurende een termijn van tenminste drie maanden in feite niet is uitgeoefend, alsmede minderjarigen, wier identiteit niet vaststaat’.³

Om de belangen van deze oorlogspleegkinderen te behartigen werd de Commissie voor Oorlogspleegkinderen ingesteld. Deze Commissie kreeg de voorlopige zorg over ‘oorlogspleegkinderen, over wie ten gevolge van gevangenneming of wegleiding van ouders of voogden door den vijand de ouderlijke macht of de voogdij in feite niet is uitgeoefend’ en over ‘oorlogspleegkinderen wier identiteit niet vaststaat’ (artikel 3). Deze minderjarigen moesten in een openbaar register worden ingeschreven, waarna zij in afwachting van een rechterlijke beslissing, werden beschouwd als voorlopig aan de zorg van de Commissie te zijn toevertrouwd. Het betreffende artikel gold niet indien een ouder of voogd binnen een maand het wettelijk gezag feitelijk weer zou uitoefenen of indien deze de Commissie binnen die termijn zou berichten dat weer te willen doen. Een dergelijk bericht kon worden afgegeven bij elke gemeente secretarie. De taken van de Commissie, waarvan de leden krachtens artikel 2 door de minister van Justitie zouden worden benoemd en ontslagen, bestonden verder uit het informeren van ouders en voogden (artikel 6), het indienen van verzoeken bij de rechtbank tot voorziening in de voogdij of tijdelijke voogdij (artikel 7), het indien nodig optreden als voogd (artikel 8) en het verstrekken van advies en voorlichting aan de rechter (artikel 11). Andere bepalingen in het Besluit betroffen de schorsing van de

² *Besluit Oorlogspleegkinderen*, 13 augustus 1945, Stb F 137.

³ Idem, artikel 1. Zie voor een juridische analyse van het *Besluit*: Mr. C. Asser's, *Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. Eerste Deel Personenrecht. Eerste Stuk Natuurlijke Personen en Familierecht*. Negende druk. Bewerkt door Mr. J. Wiarda [...](N.V. Uitgevers-Maatschappij W.E.J. Tjeenk Willink: Zwolle, 1957) pp. 822-823.

ouderlijke macht of van voogdij over minderjarigen die aan de zorg van de Commissie waren toevertrouwd (artikel 5), de mogelijkheid van de rechtbank om op verzoek van een ouder of voogd, de Commissie ‘of andere belanghebbende’ te beslissen dat de zorg van de Commissie werd beëindigd, als ‘het belang van den minderjarige de zorg niet langer eischt’ (artikel 6), verplichtingen om de Commissie over de aanwezigheid van oorlogsspleegkinderen te informeren (artikel 12 en 13) en boetebepalingen bij nalatigheid daarvan (artikel 12). Tevens bepaalde het besluit dat er een bureau van de Commissie te Amsterdam zou worden gevestigd (artikel 2); dat de ambtelijke behandeling van vorderingen, verzoekschriften e.d. kosteloos zou geschieden (artikel 14); dat de Commissie een rechtspersoon was (artikel 2) en dat ‘zodra de omstandigheden’ dit zouden toelaten de Commissie zou worden opgeheven, waaraan expliciet werd toegevoegd dat het archief dan zou worden overgedragen aan de Voogdijraad te Amsterdam (artikel 15). Het Besluit trad krachtens artikel 16 in werking op de dag na afkondiging, dat betekende op 23 augustus 1945. De minister van Justitie was met de uitvoering van het Besluit belast.

Het valt buiten het bestek van de huidige onderzoeksopdracht om verder diep in te gaan op de totstandkoming van het *Besluit Oorlogsspleegkinderen*. Hiervoor kan worden verwezen naar de bestaande literatuur.⁴ Als korte historische toelichting kan hier echter over het Besluit en de ‘Commissie OPK’ wel worden gezegd, dat het Besluit niet uitsluitend Joodse oorlogsspleegkinderen betrof. Er zijn zelfs aanwijzingen dat bij de besluitvorming vóór mei 1945 er aanvankelijk van werd uitgegaan, dat door het oorlogsgeweld in het nog niet-bevrijde Nederland ook een veelvoud aan Nederlandse niet-Joodse kinderen ‘oorlogsspleegkind’ zou worden. Dit zou verklaren waarom in de Commissie met een Joodse minderheid werd gewerkt. Deze uitleg staat evenwel op gespannen voet met de formele totstandkoming van de Commissie OPK ná de bevrijding en wordt in de bron waarin deze wordt genoemd - een later interview met het echtpaar Van Raalte- tegelijk ook betwist.⁵

In de praktijk bleek het aantal niet-Joodse kinderen waarop het Besluit van toepassing werd verklaard ook zeer beperkt te blijven. Vrijwel allen van deze groep waren repatrianten uit Indonesië, dat toen nog bekend stond als Nederlands (Oost) Indië. Het is op grond van het bestudeerde materiaal nog steeds niet mogelijk om het precieze aantal oorlogsspleegkinderen vast te stellen. In de jaren dat de Commissie OPK functioneerde was de wijze waarop het aantal oorlogsspleegkinderen werd geteld, met name voor het aantal malen waarin de rechtbank voor een Joodse en niet-Joodse voogdij beschikte, regelmatig een bron van conflict. Volgens een van de meest gedetailleerde overzichten, een statistiek van 31 december 1947 opgesteld door de

⁴ Zie o.a. Gert van Klinken, *Strijdbaar & omstreden. Een biografie van de calvinistische verzetsvrouw Gezina van der Molen* (Amsterdam: Boom, 2006), m.n. pp. 191 e.v.; Martin Bossenbroek, *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2001), m.n. pp. 247-257. Isaac Lipschits, *tsedaka. Een halve eeuw Joods maatschappelijk werk in Nederland* (Zutphen: Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, 1997), pp. 91-95 en Elma Verhey, *Om het joodse kind* (Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 1991). Zie ook M.G. van Haperen-van Beurden, *Conflict van overlevenden om overlevenden. Het vraagstuk van de joodse oorlogsspleegkinderen juli 1942 – 1 september 1949* (z.pl, z.j (1989)).

⁵ Joods Historisch Museum (JHM), Amsterdam, D2163, Uitgetypt interview met dhr. en mevr. Van Raalte-Simons m.b.t. oorlogsswezen, 1973. Mevrouw I. van Raalte-Simons maakte enige tijd deel uit van de Commissie OPK.

Commissie OPK, waren er tot dat moment 5.962 oorlogspiegelkinderen bij de Commissie aangemeld. Hiervan was in 1.540 gevallen het contact met de ouders of voormalig voogden hersteld. Van de resterende 4.422 waren 1.676 kinderen bij nader onderzoek geen oorlogspiegelkind, dit betrof 90 kinderen van Joodse afkomst, 1.420 kinderen uit Nederlands Indië en 166 niet-Joodse kinderen waarover de cijfers geen duidelijkheid verschaffen. Het totaal van de oorlogspiegelkinderen op dat moment kwam daarmee op 2.746, waarvan 541 'Indische' kinderen. Het totaal aantal Joodse oorlogspiegelkinderen werd in deze opgave verder niet nader gespecificeerd. Maar uit de verdeling in de opgave van het aantal kinderen waarover nog ten aanzien van de voogdij moest worden beslist, kan worden afgeleid dat dit er zo'n 2.050 moeten zijn geweest.⁶

Voor het overige schommelen de statistische opgaven van het totaal aantal Joodse oorlogspiegelkinderen enigszins. Getallen die genoemd worden, zijn: 1.757 (in 1948)⁷, 1.729 (juni 1949)⁸, 1.841 (1949)⁹, 1.720 (1950)¹⁰, 1.756 (1953)¹¹ en 1.754 (1954).¹² Het tweede cijfer uit 1949 is het 'officiële' aantal dat de regering bekend maakte tijdens de behandeling van het wetsontwerp tot afschaffing van het *Besluit Oorlogspiegelkinderen*. Volgens deze opgave zouden er zich in totaal 3.942 Joodse oorlogspiegelkinderen hebben aangemeld. Hiervan waren 1.902 alsnog met de ouders of vooroorlogse voogden verenigd en bleken er 199 bij nader onderzoek geen oorlogspiegelkind te zijn. Doordat een aantal vóór de voogdij-beslissing naar het buitenland was vertrokken of meerderjarig was geworden en enkele waren overleden had de Commissie OPK bij haar opheffing uiteindelijk bemoeienis gehad met 1.004 Joodse oorlogspiegelkinderen.¹³

Over het functioneren van de Commissie OPK dient hier uiteraard voorts nog te worden vermeld, dat de gevolgde aanstellingsprocedure die de Joodse leden in een

⁶ SAA, Archief van de Stichting Joods Maatschappelijk Werk (JMW), archief nummer 1168, inventaris nummer 1694.2, Le-Ezrath, Diverse zaken betreffende oorlogspiegelkinderen, 1947, *Afschrift Commissie voor Oorlogspiegelkinderen*, 31 december 1947. Wel wordt genoemd dat nog 1.532 zaken in behandeling zijn, die betrekking hadden op 1.040 Joodse, 65 niet-Joodse en 381 Indische kinderen. N.B. De cijfers in de opgave zijn niet consistent voor het aantal niet-OPK kinderen. In de samenvatting wordt het aantal van 1.676 genoemd, in de afzonderlijke paragraaf die hieraan is gewijd echter 1.890. In deze paragraaf wordt dit aantal gesplitst in 90 kinderen van Joodse afkomst, 380 van niet-Joodse en 1.420 uit N.O.I.

⁷ SAA, JMW, 1667.3, Fusie, Commissie voor Kinderaangelegenheden, 1948-1951, *De oorlogspiegelkinderen op 1 October 1948*. Totaal worden 2.119 oorlogspiegelkinderen genoemd, maar 362 waren alsnog 'bij de ouders'.

⁸ SAA, JMW, 1694.1, Zonder titel ('Betreft veel informatie over de oorlogspiegelkinderen'), 1946 [sic], *De oorlogspiegelkinderen per 1 juni 1949*. In dit geval wordt een totaal van 2.137 genoemd en 408 alsnog 'bij de ouders'.

⁹ Lipschits, *tsedaka*, p. 94. Volgens deze opgave waren er in totaal 3.942 Joodse oorlogswezen, van wie er evenwel 1.902 met ouders of vooroorlogse voogden werden verenigd en 199 bij nader onderzoek geen oorlogswezen bleken te zijn.

¹⁰ SAA, JMW, 1694.1, *Statistiek oorlogspiegelkinderen per 1 December 1950*.

¹¹ Idem, *Statistiek oorlogspiegelkinderen per 31 december 1953*. Buiten het totaal aantal van 1.756 wordt in de statistiek nog een aantal van 631 'Kinderen met ouders' genoemd

¹² IISG, ZO 48000, *Jaarverslag 1954*, pp. 13-14.

¹³ Lipschits, *tsedaka*, p. 94. Zie ook Verhey, *Om het joodse kind*, p. 158.

minderheidspositie bracht, de Commissie en haar werk vanaf het begin zeer omstreden maakte. Van de 25 leden die door de minister van Justitie werden aangesteld, waren er tien Joods.¹⁴ Aangezien het werk ‘voor 99%’, zoals Van Creveld, een coryfee van de Joodse kinderbescherming, bestuurder van de Berg-Stichting én lid van de Commissie, in een later artikel in een handboek voor de kinderbescherming over de Joodse kinderbescherming ook vermeldde¹⁵, betrekking had op Joodse kinderen, was het voor de Joodse leden binnen de Commissie en veel Joodse Nederlanders daarbuiten uitermate frustrerend en confronterend dat de Joodse gemeenschap in het wettelijk instrumentarium voor de regeling van de bestemming en de verzorging van de Joodse oorlogswezen geen doorslaggevende beslissingsbevoegdheid had, laat staan dat zij hierin autonoom kon handelen. De confrontaties waren dan ook talrijk en in dat verband werd dan ook van de ‘strijd om het Joodse kind’ gesproken. Binnen de Commissie OPK zou deze strijd twee malen culmineren in het uittreden van vrijwel alle Joodse leden, dat gebeurde in juli 1946 voor de eerste maal en in begin 1949 definitief.¹⁶

Voor het onderwerp van onderzoek is hier verder van belang dat het *Besluit Oorlogspleegkinderen* een ambivalente positie innam ten opzichte van de bestaande wetgeving op het gebied van de Kinderbescherming. Enerzijds werd aan artikelen in het Burgerlijk Wetboek gerefereerd die rechtstreeks verband hielden met de *Kinderwetten* van 1901. Anderzijds week het Besluit op een juridisch fundamenteel punt af van bestaande civiel kinderrechtelijke procedures, doordat de voogdijvoorziening uitsluitend door de Arrondissement Rechtbank en op verzoek van de Commissie kon geschieden. Dit betekende dat gebruikelijke procedure bij voogdijvoorziening, op verzoek van familie of andere belanghebbenden via de kantonrechter niet kon worden gevolgd.¹⁷ Niet geheel duidelijk is op welke juridische of politieke grond voor deze gang van zaken is gekozen, zeker is wel dat hierdoor de macht van de Commissie werd versterkt en de mogelijkheden van de Joodse voogdij-instellingen om zelfstandig voogdijbeslissingen te forceren verder werden ingeperkt.

¹⁴ Verhey, *Om het joodse kind*, p. 96. Lipschits, *tsedaka*, p. 92 noemt het getal van 24 personen die in augustus 1945 werden benoemd. Van Haperen-Van Beurden, *Conflict van overlevenden om overlevenden*, p. 73 noemt eveneens het getal van 24 leden die echter in juli zouden zijn aangesteld. Later wordt van 25 gesproken (p. 91 en p. 102) en ook in de bijlage VII (p. 213) worden 25 namen gegeven van personen die in juli 1945 als lid van de Commissie OPK zouden zijn benoemd.

¹⁵ Mr. I. van Creveld, ‘De Joodse kinderbescherming’, in: mr. W.H. Ariëns, mr. C.E.E. Bal e.a., eds, *Handboek voor de Kinderbescherming* (Rotterdam/s-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar n.v., 1951, p. 215.

¹⁶ Lipschits, *tsedaka*, pp. 93-94 en Bossenbroek, *De Meelstreep*, pp. 252-253. Verhey, *Om het joodse kind*, p. 151 noemt eind 1948 als de tijd waarin de Joodse oppositie besloot te vertrekken. Van Haperen-van Beurden, *Conflict van overlevenden om overlevenden*, p. 144 vermeldt 5 november 1948 als datum waarop de beslissing viel. De keuze om te vertrekken hing samen met de uitvoering van de inkrimplingsplannen. In januari 1949 kwam de Commissie voor de eerste maal in nieuwe kleine bezetting bijeen.

¹⁷ Zie ook Asser, *Handleiding* (1957), pp. 822-823. Voor de volledigheid kan hier nog worden gemeld dat het *Besluit Oorlogspleegkinderen* in artikel 4, conform de bestaande wetgeving, de Officier van Justitie bevoegd maakte om oorlogspleegkinderen voorlopig aan de zorg van de Commissie toe te vertrouwen, als dat nog niet krachtens het eerdere artikel was gebeurd.

Over het vermogensbeheer van de oorlogspleegekinderen werden in het Besluit geen specifieke bepalingen opgenomen. Kennelijk werd dit geacht afdoende te zijn geregeld met de verwijzingen naar de voogdijvoorziening, die krachtens de bestaande wetgeving altijd zo wel op de persoon als op diens vermogen betrekking had. Ook over de kosten van de verzorging van de oorlogspleegekinderen werd verder niets specifiek beslist. Wel was in artikel 2 bepaald dat ‘aangaande de inkomsten en uitgaven der Commissie’ een nadere regeling zou worden getroffen door de minister van Justitie.¹⁸

Het *Besluit Oorlogspleegekinderen* zou in de daaropvolgende jaren twee maal worden gewijzigd, namelijk bij wetten van 11 december 1947 (Stb H 418) en van 29 oktober 1948 (Stb I 458).

De eerste wijziging, afgekondigd op 19 december 1947, betrof een aanpassing van het zesde artikel, waarin (ook) over de beëindiging van de zorg van de Commissie met de minderjarigen werd gesproken. Ingevoegd werd dat de minister van Justitie bevoegd werd verklaard om de werkzame termijn van de Commissie met twee jaar te verlengen ‘doch niet langer dan tot 1 September 1949’.¹⁹

De tweede wetswijziging, uitgevaardigd op 9 november 1948, was iets uitgebreider en hield verband met de toen recente herziening van het kinderrecht met de wet van 10 juli 1947.²⁰ Vooruitlopend op de nadere behandeling van deze herziening van het kinderrecht bij het algemeen kader, kan hier alvast worden gemeld, dat deze wijziging zo wel van redactionele als van inhoudelijke aard was. De redactionele wijziging hield onder meer in dat de artikelen in het Burgerlijk Wetboek, die betrekking hadden op het kinderrecht, waren gehergroepeerd en geheel waren omgenummerd. Door de wijziging van 1948 werd het *Besluit Oorlogspleegekinderen* aan deze nieuwe redactie en nummering aangepast, waardoor ook enkele verwijzingen naar oude wetsartikelen konden vervallen.

Inhoudelijk werd het vijfde artikel van het Besluit gewijzigd, over de schorsing van de ouderlijke macht. In dit verband werd alleen nog gesproken van een schorsing van de ouderlijke macht van de kinderen die voorlopig aan de zorgen van de Commissie OPK waren toevertrouwd. Daarbij werd het artikel gelijk aangevuld met een nieuwe bepaling waarin: ‘Voor de toepassing van artikel 15 van de wet van 12 februari 1901 (*Staatsblad* No. 64)’ een dergelijke voorlopige toevertrouwing, met terugwerkende kracht tot augustus 1945, werd gelijk gesteld aan de uit het kinderrecht bekende

¹⁸ *Besluit Oorlogspleegekinderen*, 13 augustus 1945 (Stb F 137), artikel 2 lid 4.

¹⁹ *Wet van 11 December 1947, houdende verlenging van de termijn, genoemd in artikel 6, lid 3, van het Besluit Oorlogspleegekinderen* (*Staatsblad* No. F 137), Stb 1947, H 418, artikel 1. In juli 1947 had OPK-directeur Baracs al een soort ‘nood’ verlenging geregeld door middel van een koninklijke machtiging. Dit mede om te voorkomen dat OPK ‘wetteloos’ zou worden, met bijkomstig effect dat Le-Ezrath zou kunnen profiteren van een tijdelijk vacuüm omdat de verlenging niet (meer) bij Wet kon worden geregeld wegens het Kamerreces. Zie hierover Van Haperen-Van Beurden, *Conflict van overlevenden om overlevenden*, pp. 138-139.

²⁰ *Voluit: Wet houdende wijziging van de bepalingen betreffende het kinderrecht, voorkomende in het eerste boek van het Burgerlijk Wetboek, en –in verband daarmee– wijziging en aanvulling van andere boeken van dat Wetboek, als ook van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsverordening en van andere wetten*, van 10 juli 1947, Stb H 232.

voorlopige toevertrouwing aan de Voogdijraad.²¹ De genoemde wet van 1901 was de *Kinderbeginselenwet* en het betreffende artikel 15 handelde meer specifiek over subsidievoorwaarden voor instellingen die zich in het kader van de *Kinderwetten* wilden belasten met de voogdij over minderjarigen. Deze *Kinderwetten* en de in het kader van deze wetten gevolgde subsidiepolitiek zullen hierna nog in afzonderlijke paragrafen uitgebreid ter sprake komen. Vooruitlopend op deze nadere toelichting kan hier al wel worden gemeld, dat in de wetswijziging werd gerefereerd aan artikel 461c (nieuw) van het Burgerlijk Wetboek. In dit artikel werd de Voogdijraad verplicht om de rechter te verzoeken om te voorzien in het wettelijk vereiste gezag -dat wil zeggen de ouderlijke macht of de voogdij- indien bleek, dat dit gezag niet over een minderjarige werd uitgeoefend, waarbij deze minderjarige op last van de Officier van Justitie voorlopig aan de Voogdijraad kon worden toevertrouwd. In de *Memorie van Toelichting* werd ook onderstreept dat de aanvulling was bedoeld om de rechtsprocedurele ongelijkheid voor subsidies weg te werken.²² Door deze koppeling aan de kinderbeschermingswetgeving konden rechtspersonen die de zorg hadden aanvaard over minderjarigen welke aan de voorlopige zorg van de Commissie waren toevertrouwd, in bepaalde omstandigheden, voortaan eveneens voor regeringssubsidie in aanmerking komen. Naar nog zal blijken was de wetgeving op het punt van subsidiëring door de overheid, met name wat betreft de voorlopige toevertrouwing, nogal dubbelzinnig. Wrang, gezien de situatie waarin de oorlogspleegekinderen zich bevonden, maar niet zonder betekenis voor het onderwerp van onderzoek was dat artikel 461c eveneens bepaalde, dat de kosten die de Voogdijraad voor de toevertrouwde kinderen maakte, zo veel mogelijk van de ouders of indien die onvermogen waren of overleden, van de minderjarige zelf zouden moeten worden teruggevorderd.²³

Bij de wet van 12 augustus 1949 (Stb J 388) werd het *Besluit Oorlogspleegekinderen* tenslotte opgeheven. In het eerste artikel van de wet werd conform de wetswijziging van 1947 verklaard, dat per 1 september 1949 het *Besluit Oorlogspleegekinderen* zou vervallen en de Commissie voor Oorlogspleegekinderen zou ophouden te bestaan. In hetzelfde artikel werd herhaald dat het archief zou worden overgedragen aan de Voogdijraad te Amsterdam, die krachtens het daaropvolgende tweede artikel ook de zorg zou overnemen over de minderjarigen welke op 31 augustus van dat jaar aan de zorg van de Commissie waren toevertrouwd, alsmede over die oorlogspleegekinderen waarover de Commissie op die datum de voogdij had. Ook werd in artikel 2 de Voogdijraad opgeroepen om te bevorderen dat zo spoedig mogelijk in de nog (steeds) openstaande voogdijen zou worden voorzien. In dat kader werd de bepaling gehandhaafd, dat de daartoe gevolgde voogdij-procedures via de arrondissementsrechtbanken zouden blijven verlopen (artikel 4), zij het dat meteen daarop werd benadrukt dat voor de verzoeken tot voorziening in de voogdij voor het

²¹ *Wet van 29 October 1948, houdende nadere wijziging van het Besluit Oorlogspleegekinderen* (Staatsblad No. F 137), Stb 1948 I 458, artikel 1.

²² *Memorie van Toelichting op de Wijziging van het Besluit Oorlogspleegekinderen* (Staatsblad No. F 137), zoals dit is gewijzigd bij de *Wet van 11 December 1947* (Staatsblad No. H 418).

²³ *Wet van 10 juli 1947*, Stb H 232, art. 461c. Zie ook mr.dr. H.F.A. Völlmar, *Het nieuwe Kinderrecht (wet van 10 Juli 1947 Staatsblad H 232). Handleiding voor de praktijk* ('s-Gravenhage: N.V. Haagsche Drukkerij en Uitgeversmaatschappij, 1947), p. 160.

overige de gewone regeling van toepassing was (artikel 5). Artikel 3 en 6 bevatten overgangsbepalingen. Het eerste maakte de Voogdijraad te Amsterdam de rechtsoptvolger van de Commissie in de lopende voogdijverzoeken. Het tweede bepaalde dat de overtredingen in artikel 12 in het *Besluit Oorlogspleegkinderen* over de nalatigheid, rechtsgeldig zouden blijven voor feiten die vóór 1 september 1949 waren gepleegd. In het slotartikel 7 werd de wet met ingang van de dag volgend op die van afkondiging –23 augustus 1949- van kracht verklaard.²⁴ Het functioneren van de Commissie OPK bleef tot het einde de gemoederen in de Joodse gemeenschap hevig bewegen. Van een fors aantal Joodse oorlogspleegkinderen stond de voogdij in 1949 nog steeds open en veel leden van de Joodse gemeenschap zagen het als een vanzelfsprekend recht indien deze oorlogspleegkinderen nu eindelijk onder Joodse voogdij zouden worden gebracht. De berichten uit de regeringskringen wezen echter op een beleid dat niet tegemoet zou komen aan deze gevoelens. Zo werd op 24 mei 1949 officieel toestemming gegeven aan de leden van de romp-Commissie OPK -de Joodse leden waren zoals bekend opgestapt- om een voogdijvereniging op te richten die, naar het leek, feitelijk het werk van de Commissie zou gaan voortzetten op voogdijgebied. Dit was de Stichting Hulp aan Oorlogspleegkinderen (SHaO).²⁵ Vanuit Joodse kring, met name het *Comité Het Joodse Kind*, werd om de Joodse eisen kracht bij te zetten een grote manifestatie georganiseerd in Krasnapolsky in Amsterdam.²⁶ Het voert hier weer te ver om de laatste fasen van de strijd om het Joodse oorlogspleegkind nader uit te werken. Zoals de opheffingswet laat zien, was het succes van de Joodse oppositie beperkt. De 359 kinderen waarvoor nog geen regeling was getroffen, werden niet onder de hoede van de Joodse voogdij-instellingen gebracht.²⁷ Hier stond tegenover dat zij ook niet automatisch toevielen aan SHaO, die zich vanaf september 1949 ook, volgens een latere mededeling in het eerste *Verslag*, meer specifiek ging toeleggen op de voogdij voor ‘minderjarigen, voor welke de Rechter indertijd een benoeming tot voogd van particulieren minder gewenst achtte’, alsmede op een klein aantal minderjarigen ‘dat erfgenaam bleek te zijn van min of meer belangrijke vermogens, waardoor een bijzonder beheer noodzakelijk was’.²⁸ De samenwerking met de Voogdijraad werd door de Joodse voogdij-instellingen als een opluchting ervaren. Niet alleen was hiermee de verkrampte situatie waarin Le-Ezrath en OPK tegenover elkaar waren komen te staan eindelijk doorbroken, tevens bleek dat de voogdijvoorziening aan Joodse particulieren en voogdij-instellingen via de Amsterdamse Voogdijraad aanmerkelijk soepeler verliep.²⁹

Voor de volledigheid wordt hierbij vermeld, dat de Voogdijraad te Amsterdam in 1956 ten gevolge van het *Organisatiebesluit Raden voor de Kinderbescherming* van

²⁴ *Wet van 12 Augustus 1949, houdende afschaffing van het Besluit Oorlogspleegkinderen*, Staatsblad No. F 137, Stb 1949, J 388.

²⁵ Verhey, *Om het joodse kind*, p. 152. Zie ook JHM, D1378, *Verslag der werkzaamheden van de Stichting Hulp aan Oorlogspleegkinderen* 1950, 1951 en 1952, p. 3. Zie over de totstandkoming van SHaO ook Van Haperen-Van Beurden, *Conflict van overlevenden om overlevenden*, pp. 143-147.

²⁶ Verhey, *Om het joodse kind*, p. 155. Veel oppositie werd ook gevoerd door het *Nieuw Israëlitisch Weekblad (NIW)*, zie ook: Bossenbroek, *De Meelstreep*, p. 253.

²⁷ Aantal nog openstaande voogdijen o.a. bij Lipschits, *tsedaka*, p. 94

²⁸ JHM, D1378, *Verslag [...] 1950, 1951 en 1952*, p. 3

²⁹ Bossenbroek, *De Meelstreep*, p. 253.

20 juni van dat jaar werd omgezet in de Raad voor de Kinderbescherming te Amsterdam.³⁰ Het OPK-archief waarvan in het *Besluit Oorlogspleegkinderen* en in de opheffingswet is gesproken is in 1983 overgedragen aan het Noord-Hollands Archief te Haarlem. Het archief is niet geïnteriseerd, maar bestaat, volgens opgave van de archiefdienst, voor meer dan 99% uit individuele sociale dossiers en voor een fractie uit bestuurlijk materiaal.³¹

Voor het onderwerp van onderzoek is hier tenslotte nog speciaal interessant, dat in het tweede artikel van de opheffingswet, anders dan in het *Besluit Oorlogspleegkinderen*, wel expliciet werd gestipuleerd, dat de zorg van de Voogdijraad zich zou uitstrekken ‘over de persoon en het vermogen van de betrokken minderjarigen’.³² Zoals al is opgemerkt, betrof voogdijbeheer juridisch gezien altijd de persoon en diens vermogen. Dat in het opheffingsbesluit toch het vermogensbeheer nog uitdrukkelijk werd genoemd, hing mogelijk samen met het van kracht worden van de wet van 2 juni 1949 betreffende het opmaken van overlijdensakten voor vermisten, waardoor ten langen leste de afwikkeling van nalatenschappen formeel mogelijk werd gemaakt.³³

1.2 Regeling nopens de geldelijke verzorging der oorlogsslachtoffers; Beschikking 12 april 1945 (CBVO) (1944-1950); Regeling hulpverlening Oorlogsslachtoffers 1940-1945 (1950-1961) en Rijksgroepregeling Oorlogsslachtoffers 1940-1945 (1961-1965)

Na het *Besluit Oorlogspleegkinderen* en de daarmee samenhangende wijzigingen is er voor de oorlogswezen, of meer in het bijzonder de Joodse oorlogswezen, geen speciale regelgeving meer ontwikkeld en uitgevaardigd. Terugkijkend, is dat gezien de kwetsbaarheid van de groep en de latere omvang van het zorgstelsel zeker opmerkelijk. Dat er geen verdere speciale wetgeving meer is geweest, heeft evenwel niet betekend dat de oorlogswezen geheel zonder verdere officiële hulpverlening zijn gebleven. Deze hulpverlening maakte echter deel uit van een bredere zorg voor oorlogsslachtoffers.

De geschiedenis van de regelgeving voor de hulp en zorg aan oorlogsslachtoffers kan een zeer complexe worden genoemd. De complexiteit van deze problematiek wordt in de eerste plaats veroorzaakt door de enorme uitgebreidheid van het stelsel dat zich in de decennia na 1945 heeft ontwikkeld. Voor de inventarisatie van archieven van overheidsdiensten en de regelgeving zijn inmiddels verschillende uitvoerige

³⁰ Zie o.a. Jacques Dane (ed.), *Honderd jaar kinderbescherming. Uitgave ter gelegenheid van het jubileum van de Raad voor de Kinderbescherming en de Kinderwetten (1905-2005)* (Amsterdam: Uitgeverij SWP, 2006), p. 119.

³¹ Opgave februari 2007, zie ook Noord-Hollands Archief, 388, Oorlogspleegkinderen, 1945-1949 en zie Elma Verhey, *Kind van de rekening. Het rechtsherstel van de joodse oorlogswezen 1944-2004* (Amsterdam: De Bezige Bij, 2005), p. 8. In het archief van de Raad voor Kinderbescherming zijn na de opheffing van SHaO in 1966 ook de sociale dossiers gevoegd die door deze stichting zijn beheerd.

³² *Wet van 12 Augustus 1949*, Stb J 388, artikel 2, lid 3.

³³ *Wet van 2 juni 1949 houdende voorzieningen betreffende het opmaken van akten van overlijden vermisten*, zie over deze wet o.a.: Asser, *Handleiding* (1957), pp. 1082-1088.

overzichtswerken beschikbaar.³⁴ Maar nog steeds is het hele stelsel niet integraal en tot in alle details in kaart gebracht en relatief recent zijn er nog nieuwe gezamenlijke plannen ontwikkeld door het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) en de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) om nogmaals een grootschalig inventariserend onderzoek uit te voeren naar archieven en verzamelingen op het terrein van sociale zorg, schade, rechtsherstel en herdenking van slachtoffers van de Duitse en Japanse bezetting in de periode 1942 (sic)-2000.³⁵ Hoe enorm uitgebreid de regelgeving is, blijkt goed uit een in november 2006 elektronisch gepubliceerd *Basis Selectie Document Oorlogsgetroffenen 1945-*, dat in ruim 150 pagina's een even droog als gedetailleerd overzicht geeft van de verschillende betrokken overheidsinstellingen en van de tot dan meest recente ontwikkelingen op dit terrein.³⁶ Een 'Basis Selectie Document (BSD)' is, zonder hier verder de archivistische details te bespreken, een bijzondere selectielijst die wordt opgesteld in het kader van de uitvoering van de *Archiefwet 1995* en die betrekking heeft 'op het geheel van de bescheiden die de administratieve neerslag vormen van het overheidshandelen op een bepaald beleidsterrein'.³⁷

Uit het bovengenoemde BSD, waarin alle bekende uitvoerende instanties of in archivistische termen 'actoren' op het gebied van zorg voor oorlogsgetroffenen worden beschreven, alsmede de respectieve regelingen waarop hun bemoeienis steunt, blijkt dat bijna alle ministeries wel in meer of mindere mate betrokken zijn geweest bij dit beleidsonderdeel en dat er binnen de departementen, met name bij de departementen waaronder Welzijn ressorteert en heeft geressorteed maar ook bij Financiën, tal van commissies op deelterreinen actief zijn geweest.

³⁴ J.M.L. van Bockxmeer, P.C.A. Lamboo, H.A.J. van Schie, *Archieven Joodse oorlogsgetroffenen. Overzicht van archieven met gegevens over roof, recuperatie, rechtsherstel en schadevergoeding van vermogens van Joden in Nederland in de periode 1940-1987. Vervaardigd in opdracht van de Commissie van Onderzoek Liro-archieven* (Den Haag: Algemeen Rijksarchief, 1998).

Jan H. Kompagnie (ed.), *De Oorlogsgids. Met antwoorden op de 25 meest gestelde vragen over de oorlogsarchieven in het Nationaal Archief* (Den Haag Nationaal Archief, 2005). *Oorlog duurt een leven lang. Een onderzoek naar instituties en wet- en regelgeving inzake de oorlogsgetroffenen, 1945-1990* (Den Haag: Ministerie van WVC/Rijksarchiefdienst, 1992). Dit betreft een 'PIVOT'-publicatie. Pivot staat voor 'Project Invoering Verkorting Overbrengingstermijn'. Pivot is een projectorganisatie die in 1991, in het kader van de totstandkoming van de nieuwe *Archiefwet* (1995) door de Algemeen Rijksarchivaris, namens het WVC, werd belast met het beheer van de archieven van de Rijksorganen, die versneld moesten worden overgedragen (1.000 km uit de periode 1943-1990).

³⁵ *HG nieuws. Nieuwsbrief van het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap* 13 (december 2006) 6.

³⁶ *Basis Selectie Document Oorlogsgetroffenen 1945-. Instrument voor de selectie – ter vernietiging dan wel blijvende bewaring- van de administratieve neerslag op het beleidsterrein [Oorlogsgetroffenen]* Ontwerp/versie november 06 (Den Haag; Ministerie van VWS, november 2006).

³⁷ *Basis Selectie Document Oorlogsgetroffenen 1945-*, p. 7. Anders dan bij andere inventarisaties gaat het hier dus niet zo zeer om '(alle) archiefbescheiden van één (enkele) organisatie'. Ibid.

Een tweede complicatie, welke uiteraard in sterke mate de eerste heeft bepaald, is dat er zich, zoals in de inleiding al is aangegeven, rond 1965 een maatschappelijk veranderingsproces voltrok dat ook dynamische gevolgen had voor de (visie op de) hulpverlening aan oorlogsslachtoffers. Een belangrijk onderdeel van deze veranderingen was de totstandkoming van de verzorgingsstaat waardoor de verantwoordelijkheid van de overheid op het gebied van zorg institutioneel sterk uitwaaierte. In het wordingsproces van de verzorgingsstaat hadden groepsregelingen, waaronder ook (rijks)regelingen voor oorlogsslachtoffers, bovendien zo wel een inhoudelijke als organisatorische rol gespeeld, doordat zij op het gebied van de sociale wetgeving in zekere zin een brug hadden geslagen tussen enerzijds het traditionele particuliere zorgstelsel en anderzijds het stelsel van collectieve verzekeringen en alomvattende sociale overheidszorg. Deze wordingsgeschiedenis had zich ook in een competentiestrijd vertaald tussen de verschillende Departementen. Niet alleen tussen het behoudend Departement van Binnenlandse Zaken en het progressievere Departement van Sociale Zaken, maar ook tussen Binnenlandse Zaken en Maatschappelijk Werk én, vlak voor de totstandkoming van de *Bijstandswet*, tussen Maatschappelijk Werk en Sociale Zaken.

Op het gebied van de hulp aan oorlogsslachtoffers zette, zoals gemeld, onder invloed van de democratisering golf en de emancipatiebeweging rond 1965 tevens een proces van differentiatie en individualisering in. In de jaren tachtig verschoof bovendien het accent van de aandacht naar de traumatiserende werking van de oorlog zelf naar die van de opvang en zorg daarna en de wijze waarop deze waren ingericht. De veranderende inzichten en gewijzigde opvattingen over de hulpverlening leidden tot een proces van heroriëntatie op de hulpverlening en een herbeoordeling van het gevoerde beleid. Dat laatste culmineerde aan het eind van de jaren negentig onder meer in een grootschalig uitgevoerd 'SOTO'-project, waarin de terugkeer en de opvang van oorlogsslachtoffers uitgebreid historisch werden onderzocht.³⁸

Behalve de omvang en het dynamisch element is een derde complicatie bij de historische beschouwing van de regelgeving, het vrij onoverzichtelijke karakter van de eerste voorzieningen die werden getroffen. Niet alleen voor latere beschouwers is het lastig om een helder inzicht in de precieze werking van de eerste regelgeving te krijgen. Ook voor de betrokkenen zelf was het soms erg onduidelijk of, dan wel hoe, een bepaalde regeling moest worden toegepast.

Regeling nopens de geldelijke verzorging der oorlogsslachtoffers *en* Beschikking 12 april 1945 (CBVO) (1944-1950)

³⁸ SOTO is de Stichting Onderzoek Terugkeer en Opvang die op aanbeveling van de 'Commissie Kordes' in 1998 is opgericht om op voorstel van prof.dr. J.C.H. Blom, de toenmalige directeur van het NIOD systematisch onderzoek naar de terugkeer en opvang te verrichten. In 2001 werd het inmiddels al vaker aangehaalde eindrapport gepubliceerd: M.P. Bossenbroek, *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog*. Als deelstudies verschenen tevens: Hinke Piersma (ed), *Mensenheugenis. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Getuigenissen* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2001); Conny Kristel (ed.), *Binnenskamers. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Besluitvorming* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2002) en Conny Kristel, *Polderschouw. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Regionale verschillen* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2002).

De onduidelijkheid betrof met name ook de toepasbaarheid van de eerste oorlogsslachtofferregelingen op de zorg voor de oorlogswezen. In theorie vielen ook de oorlogswezen onder de grote groep waarop de *Regeling nopens de geldelijke verzorging der oorlogsslachtoffers* betrekking had, die de Nederlandse regering, m.n. Sociale Zaken, te Londen al op 16 september 1944 had vastgesteld. Deze regeling hield een integrale voorziening in voor vrijwel alle categorieën oorlogsslachtoffers, met uitzondering van hen die vanwege verzetshandelingen blijvend invalide waren geworden. Hun werd uitzicht gegeven op een ‘verzetspensioen’.³⁹

De oorspronkelijke *Regeling nopens de geldelijke verzorging der oorlogsslachtoffers* bleek echter in de praktijk moeilijk toepasbaar, omdat de groep oorlogsslachtoffers nauwelijks was gedefinieerd. In principe ging men ervan uit dat hier iedereen onder viel tegenover wie de overheid een bijzondere solidariteitsplicht voelde.⁴⁰ Maar in de praktijk gaf dat, althans volgens de minister van Binnenlandse Zaken Beel, aanleiding tot ‘ernstige moeilijkheden en onbillijkheden’.⁴¹ Bij een ministeriële beschikking van 12 april 1945 concentreerde Beel dan ook de overheidszorg voor oorlogsslachtoffers onder zijn Departement en stelde hij de oprichting in het vooruitzicht van een Centraal Bureau voor de Verzorging van Oorlogsslachtoffers (CBVO), dat zou gaan functioneren vanaf het moment waarop ook het noorden zou zijn bevrijd. In verschillende circulaire van dezelfde datum werd de instelling van het nieuwe systeem van zorgverlening gemeld en werd er een nadere omschrijving gegeven van hetgeen moest worden volstaan onder het begrip oorlogsslachtoffers. Dit waren in de eerste plaats evacués die door het oorlogsgeweld verplicht of uit eigener beweging hun woning hadden verlaten en in de tweede plaats ‘overige personen, die ten gevolge van den oorlog of de oorlogsomstandigheden, dan wel van handelingen of maatregelen van den bezetter, geheel of ten deele buiten staat zijn in hun levensonderhoud te voorzien en uit dien hoofde bijstand behoeven’.⁴²

Naast het CBVO zouden voor de taakuitvoering Provinciale Bureaus (PBVO) worden ingericht en op lokaal niveau Districtsbureaus (DBVO).⁴³ Hoewel de opbouw van het apparaat, mede in verband met de competentiestrijd met andere hulpverleningsorganisaties, wat moeizamer verliep dan aanvankelijk werd gedacht⁴⁴, werd het CBVO in de eerste jaren na de oorlog toch de spil in het stelsel voor materiële opvang van en zorg voor oorlogsslachtoffers.

De oorlogspleegekinderen werden binnen het bestek van de bijzondere wetgeving als oorlogsslachtoffers gezien en kwamen op grond daarvan in aanmerking voor ondersteuning. Vanaf het begin duidelijk was de situatie op dit punt echter niet. Op de bestuursvergadering van Le-Ezrath op 9 december 1945 meldde mr. Gerard Polak dat hij een informatieve bespreking had gehad met het DBVO in Amsterdam, waarbij hem het stelsel door de Chef van de Afdeling Uitkeringen van DBVO, de heer Snijders, was toegelicht.⁴⁵ Er zou onderscheid worden gemaakt in ‘A’-uitkeringen

³⁹ *Oorlog duurt een leven lang*, p. 2.

⁴⁰ *Idem*, p. 3.

⁴¹ Bossenbroek, *De Meelstreep*, p. 131.

⁴² *Ibid.*

⁴³ Bossenbroek, *De Meelstreep*, p. 186.

⁴⁴ *Idem*, pp. 191, 209 e.v.

⁴⁵ SAA, JMW, 1693.3, Le-Ezrath Ha-Jeled, Notulen, notities, correspondentie [...], 1945, *Notulen vergadering van het bestuur van Le-Ezrath*, 9 december 1945. In

voor actieve verzetsdeelnemers en 'B'-uitkeringen voor overigen, zoals slachtoffers van bombardementen. De Joodse kinderen zouden onder de hoogste norm, de 'A'-norm, komen te vallen, waarvoor de uitkering zou teruggrijpen op de pensioenwet voor de land- en zeemacht. Deze voorzag in een uitkering voor alle alleenstaande kinderen van verzekerden tot het bereiken van de 21-jarige leeftijd, tenzij zij eerder huwden. Volgens deze wet zou de wezenuitkering moeten worden bepaald op 20% van de pensioengrondslag, die gelijk stond aan het laatst verdiende inkomen van de ouders met een minimum van f 200 en een maximum van f 600 per jaar. Maar, behalve de ministeriële beschikking van 12 april 1945, die volgens Snijders ook niet overliep van duidelijkheid, ontbraken verdere voorschriften. Wel stond vast dat reeds gemaakte kosten niet zouden worden vergoed en dat geen geld zou worden uitgekeerd indien een kind over eigen vermogen zou beschikken.

Behalve onduidelijkheid over de precieze voorschriften, bestond er onduidelijkheid over de begrenzing tussen de competenties van de Commissie OPK en DBVO, met name waar het de uitkeringen betrof voor oorlogspleegkinderen aan derden. In principe liep de betaling van verpleeggelden voor de oorlogswezen voor wie nog niet in de voogdij was voorzien, evenals voor de oorlogspleegkinderen die onder (tijdelijke) voogdij van de Commissie stonden, via OPK. Het kwam evenwel ook voor dat, zo constateerde het Dagelijks Bestuur (DB) van Le-Ezrath in zijn vergadering van 3 juni 1946, deze uitkeringen 'abusievelijk' door DBVO werden verzorgd. Dit was tegen de richtlijnen van OPK in, die bepaalden dat DBVO bij aanvragen voor uitkeringen voor pleeggelden ten behoeve van oorlogspleegkinderen, dergelijke gevallen onmiddellijk aan de Commissie moest doorgeven.

Wel was er inmiddels een besluit genomen over de hoogte van de uitkering voor oorlogspleegkinderen. Deze was, althans voor kinderen onder voogdij in de tehuizen, per 1 januari 1946 gebracht op f 2,50 per dag. Voor kinderen in pleeggezinnen werd echter 'aanmerkelijk minder' uitgekeerd.⁴⁶

Het is uit de bronnen en de literatuur eveneens niet helemaal duidelijk of OPK de verpleeggelden aanvankelijk (ook) vergoed kreeg van Justitie, deze (al) bij DBVO kon declareren of hiervoor (nog) een beroep moest doen op andere fondsen.⁴⁷ Blijkens een brief van minister-president Schermerhorn aan Hilda Verwey-Jonker van januari 1946 liepen op dat moment de uitkeringen aan oorlogspleegkinderen weliswaar over

hetzelfde dossier bevindt zich een verslag van de bespreking, die op 22 november 1945 had plaatsgevonden. Het gesprek werd bij die ontmoeting gevoerd door Mr. Polak en 'Cohen' (vermoedelijk Leo Cohen, JJ) van Le-Ezrath. De beschikking was ambtelijk bekend onder no. 2769-KAB/E XXIII.

⁴⁶ SAA, JMW, 1707.3, Le-Ezrath Ha-Jeled, Notulen van het Dagelijks Bestuur, 1945-1947, *Aanvulling agenda DB maandag 3 juni 1946*. OPK keerde per 1 januari 1946 f 2,50 uit voor kinderen in tehuizen, zie: SAA, JMW, 1703.1, Berg-Stichting, Notulen bestuursvergaderingen, *Notulen Bestuur Berg-Stichting*, 12 februari 1946.

⁴⁷ Zie voor de mogelijkheid van andere fondsen Verhey, *Kind van de rekening*, p. 63. Zie ook Van Haperen-Van Beurden, *Conflict van overlevenden om overlevenden*, p. 78. Volgens deze auteur waren na juli 1945 de aanvankelijke verzets-fondsen voor oorlogspleegkinderen opgebruikt en werd de materiële verzorging door de overheid bekostigd.

Justitie maar dat was tijdelijk bedoeld en slechts vanuit ‘administratieve overwegingen’.⁴⁸

Pas in december 1946 zou de minister van Binnenlandse Zaken nadere richtlijnen voor de Joodse oorlogsswezen uitvaardigen, waarin die tot ‘op zichzelf staande oorlogsslachtoffers’ werden verklaard.⁴⁹ Zij hadden recht op de hoogste uitkering voor levensonderhoud. Naar het lijkt waren bij het vaststellen van de maxima de bedragen die reeds voor de wezen in pleeggezinnen werden uitgekeerd als uitgangspunt genomen, want de maxima werden bepaald op f 1,50 per dag tot 18 jaar en f 2,- per dag voor 18 tot 21-jarigen, met mogelijkheid tot een aanvullende uitkering voor kleding e.d. Duidelijk waren de richtlijnen inmiddels wel over de betaling van de uitkeringen, want deze kwamen voor rekening van DBVO.

De richtlijnen handhaafden verder het principe dat oorlogspleegekinderen met eigen bronnen van inkomsten niet voor de regeling in aanmerking konden komen, zij het dat onder een ‘eigen vermogen’ niet zou zijn begrepen ‘kleinere bedragen tot enkele duizenden guldens, die nog beschikbaar zullen blijken te zijn’.⁵⁰ Opmerkelijk daarbij was de bepaling die de overheid uitzicht gaf op het terugvorderen van de rijksvergoedingen, indien zou blijken dat de kinderen aan wie onderstand werd verstrekt over meer bezit zouden (gaan) beschikken.⁵¹ Dit recht op verhaal is, naar nog zal blijken, mogelijk later niet zonder juridische gevolgen gebleven.

Niet onbelangrijk voor het onderwerp van onderzoek is, dat de hulpverlening aan oorlogsslachtoffers vanaf april 1945 was gecentraliseerd onder Binnenlandse Zaken, het Departement dat sinds 1912 ook -voor zo ver daarvan kon worden gesproken- de centrale verantwoordelijkheid had voor de publieke armenzorg. De lijnen slachtofferhulp en armenzorg zouden daarmee dicht bijeen komen te liggen. Formeel liepen zij weliswaar gescheiden, maar in de praktijk raakten zij verstrengeld met elkaar. Met de naderende opheffing van de CBVO-organisatie, waarvan in begin 1947 al sprake was, convergeerden de regeling voor de armenzorg en die voor de hulpverlening aan de oorlogsswezen snel. In een notitie van mei 1947 van een gesprek tussen verder onbekend gebleven vertegenwoordigers van Le-Ezrath met mr. A. Büchenbacher, een van de drijvende krachten achter de totstandkoming van de Stichting Joods Maatschappelijk Werk, werd geconstateerd, dat: ‘Te verwachten [viel] dat de uitkeringen aan oorlogsslachtoffers binnen vrij korte tijd van DBVO’s en CBVO [zouden] overgaan naar de Gemeentelijke Diensten van Sociale Zaken’.⁵² Büchenbacher tastte op dat moment nog in het duister ten aanzien van het handhaven van speciale richtlijnen voor oorlogsslachtoffers en de eventuele komst van een apart gemeentelijk ambtenarenapparaat. Wel wist hij te melden dat voor pleeggezinnen de behoefte van het oorlogspleegekind in zijn hoedanigheid van oorlogsslachtoffer het uitgangspunt zou blijven en niet de omstandigheden van het pleeggezin en dat, overeenkomstig de regeling van de *Armenwet*, het domicilie van de voogd bepalend zou zijn voor de keuze van de uitkerende gemeente. De kinderen onder voogdij van Le-Ezrath (en de Berg-Stichting) zouden daardoor komen te vallen onder de

⁴⁸ Pauline Micheels en Elma Verhey, *In het belang van 's Rijks Schatkist. Onderzoek naar de materiële oorlogsschaden van joodse weeskinderen* (Amsterdam, 2003), hoofdstuk 2, noot 17.

⁴⁹ Verhey, *Kind van de rekening*, pp. 82-83.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid.

⁵² SAA, Fusie, 1707.3, *Notitie* Gesprek met mr. A. Büchenbacher, 13 mei 1947.

Gemeentelijke Sociale Dienst van Amsterdam. Van deze dienst was op dat moment bekend dat die f 10,50 per week betaalde voor de verzorging van onvermogen-
de kinderen in tehuizen en inrichtingen en voor kinderen in gezinnen f 6,- à f 6,50 per week.⁵³

Bij beschikking van 19 december 1947 besloot het Ministerie van Binnenlandse Zaken het CBVO, inclusief de PBVO's en de DBVO's op te heffen.⁵⁴ Centraal kwam hiervoor de Rijksdienst voor Maatschappelijke Zorg in de plaats. Op uitvoerend gebied werd de regeling, zoals bij de armenzorg, gedelegeerd aan de gemeenten, met name aan de Gemeentelijke Sociale Diensten of Afdelingen. Bij dezelfde beschikking werden de afdeling Armwezen en de afdeling Hulpverlening Oorlogsslachtoffers en Evacuatiezaken bij het Departement van Binnenlandse Zaken omgezet in de Afdeling Maatschappelijke Zorg.⁵⁵ De beschikking trad in werking per 1 januari 1948, waarna in de loop van dat jaar de CBVO-organisatie werd onttakeld. De Rijksdienst voor Maatschappelijke Zorg bleef tot in 1949 belast met de uitvoering van controlerende taken.⁵⁶

Vrijwel zeker zijn de betalingen van DBVO, conform de ministeriële beschikking van eind december 1947, met ingang van 1948 geheel overgenomen door de Gemeentelijke Sociale Dienst. In ieder geval verdween 'Volksherstel' in 1948 als bron van verpleeggelden in de exploitatie-overzichten van Le-Ezrath en de Berg-Stichting.⁵⁷ In de bronnen zijn hiervoor echter ook nog andere aanwijzingen te vinden, zoals een aantekening van de Afdeling Vermogensbeheer van Le-Ezrath van 23 februari 1948 over de te volgen procedure nadat ten behoeve van deze stichting in een voogdij was beschikt. In deze notitie werd namelijk gemeld dat in het geval van voogdijbeschikking direct verzoeken moesten worden ingediend bij de Raad van Arbeid voor de wezenrente en voor een uitkering bij 'Sociale Zaken'.⁵⁸

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Zie Nationaal Archief (NA), Den Haag, 2.04.48.14, *Inventaris van het archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Centraal Bureau Verzorging Oorlogsslachtoffers, sinds 1947 Rijksdienst voor Maatschappelijke Zorg, 1945-1949, Archiefvorming, Geschiedenis van de archiefvormer*.

⁵⁵ Zie over het opheffen van de CBVO-organisatie ook: Bossenbroek, *De Meelstreep*, pp. 231-232 en Loes van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid. Armenzorg in Nederland 1912-1965* (Eburon Uitgeverij/Stichting IISG: Delft/Amsterdam; 1986) p. 184. Enigszins illustratief voor de verwarring is dat de eerste auteur spreekt van de Dienst voor Maatschappelijk Werk en de tweede de afdelingen armwezen en hulpverlening al vóór de omzetting tot een afdeling combineert. Uit de informatie in *Oorlog duurt een leven lang*, p. 8 (afbeelding 3), blijkt dat het organisatieonderdeel dat bij Binnenlandse Zaken met de uitvoering van de regelingen t.b.v. oorlogsslachtoffers was belast in de periode 1946-1948 en 1949-1952 respectievelijk was: de 'Afdeling Hulpverlening Oorlogsslachtoffers en Evacuatiezaken' en de 'Afdeling Maatschappelijke Zorg', in het bijzonder het 'Bureau Hulpverlening Oorlogsslachtoffers'.

⁵⁶ NA, 2.04.48.14, *Binnenlandse Zaken: Centraal Bureau Verzorging Oorlogsslachtoffers*, inv.nrs. 46-51. Zie ook: Bossenbroek, *De Meelstreep*, pp. 231-232 en p. 379.

⁵⁷ Zie voor details in het navolgend deel 'Beleid en Balans'.

⁵⁸ SAA, JMW, 1694.3, *Notulen DB LH*, 26 februari 1948, met name: *Notitie Vermogensbeheer van de Afdeling Vermogensbeheer*, 23 februari 1948. Zie ook SAA, JMW, 1708.1, Le-Ezrath Ha-Jeled, *Notulen van het Dagelijks Bestuur, 1945-1949*,

Toch bleef de term ‘DBVO-uitkeringen’ nog lang na-echoën in het spraakgebruik. Zo was een vergaderpunt van het DB van Le-Ezrath van 28 december 1948 nog de ‘uitkeringen DBVO’, waarover werd opgemerkt dat Sociale Zaken de uitkering voor de kinderen waarvoor in de voogdij was voorzien en die in de kinderhuizen verbleven, met terugwerkende kracht van f 2,50 naar f 3,50 per dag had verhoogd.⁵⁹ *En passant* blijkt daaruit dat de vrees voor een lagere uitkering, die in mei 1947 kon worden geuit, bij de overgang van DBVO naar Sociale Zaken vooralsnog niet was bewaarheid. Opmerkelijk is voorts, ook met het oog op het vermogensbeheer, de behandeling in de DB-vergadering van Le-Ezrath van 15 maart 1950 van een verzoekschrift van een pleegouder voor een vermoedelijk oorlogspeegkind waarover de stichting verder geen voogdes was. In dit verzoekschrift werd toestemming gevraagd om op voorstel van het accountantskantoor dat de pleegouder in de arm had genomen, akkoord te gaan met de betaling van een bijdrage aan de opvoedingskosten uit de inkomsten van het vermogen van de minderjarige. In dit verband werd door het bestuur nog steeds gesproken van een ‘uitkering van DBVO’.⁶⁰ Het bestuur verklaarde zich bereid om het ‘dubbele van de DBVO-uitkering’ toe te staan maar liet hieraan uitdrukkelijk vooraf gaan ‘indien wij enig recht zouden hebben’.⁶¹ Aangezien Le-Ezrath geen voogdes was, was dit laatste niet het geval. Daar het vermogen nog onder bewind stond, verwees het bestuur de pleegouder vervolgens door naar het Nederlands Beheersinstituut.

Regeling hulpverlening Oorlogsslachtoffers 1940-1945 (1950-1961) en het Ministerie van Maatschappelijk Werk

In 1950 werden, nadat drie jaar eerder eerst de *Wet buitengewoon pensioen* voor deelnemers aan het binnenlands verzet was vastgesteld (29 september 1947), de onvolkomen gebleven *Regeling nopens de geldelijke verzorging der oorlogsslachtoffers* en de ministeriële beschikking van 12 april 1945, formeel omgezet in de *Regeling hulpverlening Oorlogsslachtoffers 1940-1945*. In de nieuwe regeling werd de slachtofferhulp iets nader uitgewerkt, desondanks bleef de grote groep waarop deze betrekking had nog steeds amorf. Ook het basisprincipe waarop de regelgeving steunde, veranderde niet. Dit bleef een ‘bijzondere solidariteit’ die de overheid voelde tegenover de doelgroep. In de regelgeving werden thans drie categorieën van oorlogsslachtoffers onderscheiden: ‘A’, ‘B’ en ‘C’, waarbij de categorie ‘A’ op zijn beurt in drie groepen

Notulen DB, 15 juni 1948 over contact met de Chef van de Gemeentelijke Dienst van Sociale Zaken voor het aanvragen van ‘suppletie’ voor ‘die gevallen waarin de normale uitkering niet toereikend is’.

⁵⁹ SAA, JMW, 1708.1, *Notulen DB LH*, 20 december 1948. In de bestuursvergadering van de Berg-Stichting werd een kleine twee weken later dezelfde mededeling gedaan, zie SAA, 1703.1, *Notulen Bestuursvergadering BS*, 11 januari 1949.

⁶⁰ SAA, JMW, 1709, Le-Ezrath Ha-Jeled, *Notulen*, verslagen en rapporten, 1945-1953, *Notulen DB LH*, 15 maart 1950. Deze uitkering bedroeg f 45 per maand, hetgeen zoals gebruikelijk minder was dan voor kinderen in de tehuizen werd uitgekeerd. Het bestuur merkte over dit bedrag nog op dat maar door zeer weinig pleegouders een extra bijdrage was aangevraagd.

⁶¹ *Ibid.*

werd onderverdeeld. Hoewel niet expliciet in de indeling genoemd, vielen de oorlogswezen in theorie in de tweede groep.⁶²

Voor de berekening van de uitkeringen moest weer een ingewikkeld systeem worden gehanteerd, dat veel leek op dat van de ministeriële beschikking van 12 april 1945. De uitkeringen gingen uit van een 'normaal inkomen' dat echter ten hoogste f 70,- per week kon bedragen voor een gezin en f 40 per week voor een alleenstaande.⁶³ De uitkering varieerden vervolgens eveneens: van 60% van het normaal inkomen voor alleenstaanden beneden de 18 jaar tot 90% van het normaal inkomen voor het hoofd van een gezin van vijf personen en meer.⁶⁴

Zoals gezegd, werden de oorlogswezen in de categoriale indeling van 'oorlogsslachtoffers' niet als aparte groep genoemd. Wel viel 'de wees, ongeacht zijn leeftijd, die niet meer in het oorspronkelijk gezinsverband samenleef[de]' uitdrukkelijk onder de 'alleenstaanden', waarvoor de regeling was bedoeld.⁶⁵ Dit betekende dat de oorlogswezen tot 18 jaar krachtens deze regeling in aanmerking konden komen voor een subsidie van maximaal f 24 per week. Voor oorlogswezen van 18 jaar en ouder was het maximum 65% van het normaal inkomen, hetgeen de maximale uitkering verhoogde tot f 26 per week.

Overeenkomstig de centrale beleidsfilosofie van Binnenlandse Zaken bleef het adagium van de nieuwe regeling 'zelfredzaamheid'. Dit betekende dat het principe werd gehandhaafd, waarbij geen uitkeringen werden verstrekt aan oorlogsslachtoffers die in hun eigen onderhoud konden voorzien. Concreet werd op dit punt bepaald dat op de uitkering 'alle inkomsten van het gezinshoofd, de kostwinner dan wel de alleenstaande welke **niet** (vet, tekst regeling) uit arbeid of bedrijf zijn verkregen, benevens de helft der uit arbeid of bedrijf verkregen inkomsten' in mindering werden gebracht.⁶⁶ Daarbij gold voor valide oorlogsslachtoffers dat deze regeling gold vanaf het moment dat de extra-inkomsten en de uitkering samen boven het normaal inkomen stegen. Voor invalide oorlogsslachtoffers die kostwinner waren, werd voor de toepassing van de kortingsregeling het normaal inkomen met 5% verhoogd.⁶⁷ In de regeling was verder nog een aantal gedetailleerde bepalingen opgenomen over extra inkomsten die de oorlogsslachtoffers eventueel zouden genieten, welke alle op de uitkeringen in mindering moesten worden gebracht. Dat gold bijvoorbeeld voor inkomsten van inwonende kinderen, maar ook voor opbrengsten van spaarbezit, zij het wat dat laatste betreft voor alleenstaanden weer niet als het spaarbedrag onder de

⁶² 'Zij die geheel of ten dele buiten staat zijn in hun levensonderhoud te voorzien door het om het leven komen dan wel overlijden –ten gevolge van de oorlog, de oorlogsomstandigheden dan wel handelingen of maatregelen van de bezetter binnen het Rijk- van het gezinshoofd dan wel de kostwinner, van wie zij voor het verkrijgen van hun levensonderhoud afhankelijk waren'. Zie: Ministerie voor Binnenlandse Zaken, Dienst voor Maatschappelijke Zorg, *Regeling hulpverlening Oorlogsslachtoffers (1940-1945)* ('s-Gravenhage: Staatsdrukkerij en Uitgeversbedrijf, 1950), pp. 4-5, zie IV.

⁶³ Idem, p. 3, zie II.6.

⁶⁴ Idem, p. 7, zie V.5.

⁶⁵ Idem, p. 2, zie II.5.c. In V.5 werd daarnaast bepaald, dat voor wezen die in het 'oorspronkelijk gezinsverband' samenleefden, nadere voorschriften zouden worden vastgesteld door de Directeur van de Rijksdienst voor Maatschappelijke Zorg, zie idem, p. 7.

⁶⁶ Idem, p. 8; zie V.6.

⁶⁷ Idem, pp. 9-10; zie V.7.

f 1.000 was.⁶⁸ Op het punt van vermogensbezit bepaalde de regeling dat in principe alle oorlogsslachtoffers jonger dan 65 jaar een uitkering konden genieten ‘ongeacht [hun] vermogen’.⁶⁹ Weer conform het principe van ‘zelfredzaamheid’ was daaraan echter uitdrukkelijk de voorwaarde verbonden dat dit ‘vermogen dien[de] te worden aangewend voor de opvoeding van zijn/haar kinderen of om voor zichzelf of zijn/haar kinderen te gelegener tijd economische zelfstandigheid te verzekeren’.⁷⁰ Tevens werd met nadruk gesteld dat de regeling gold ‘behoudens het bepaalde in het hieraan voorafgaande’, dit impliceerde dat de vermogensopbrengsten werden beschouwd als extra-inkomsten. Oorlogsslachtoffers van 65 jaar en ouder en zij die deze leeftijd nog niet hadden bereikt maar die niet aan de gestelde voorwaarde van het verwerven van ‘economische zelfstandigheid’ voldeden, mochten slechts een beperkt vermogen bezitten, waarbij voor alleenstaande de drempel werd gelegd bij f 2.500.⁷¹ Niet helemaal duidelijk is of deze drempel ook specifiek van toepassing op de oorlogswezen is geweest. Zeker is wel dat in de praktijk het uitvoerend orgaan bij het toekennen van een uitkering rekening met het vermogen van de oorlogswezen hield.⁷² Belangrijk voor de praktijk was voorts dat dit uitvoerend orgaan niet werd gewijzigd. Dat bleef de gemeente, zo die er was de Gemeentelijke Sociale Dienst. Over de gemaakte kosten was de regeling tenslotte zeer expliciet. Deze konden worden gedeclareerd bij de Dienst voor Maatschappelijk Werk van het Ministerie van Binnenlandse Zaken.⁷³

In een begeleidend schrijven van de Directeur van de Dienst voor Maatschappelijk Werk van augustus 1950 aan de gemeenten werd de regeling op verschillende punten toegelicht. Bij de extra-inkomsten werd nader gepreciseerd dat hieronder ook vielen de ‘netto opbrengst van roerende en onroerende goederen, rente uit kapitaal en vermogen [en] zuivere opbrengst van effectenbezit’.⁷⁴ Tevens werd voorzien in een interingsregeling indien tijdens de uitkering substantiële vermogensbestanddelen werden verworven.⁷⁵ Anders dan in de tekst van de regeling zelf kwamen in deze toelichting de oorlogswezen wel kort expliciet ter sprake. Bij het toekennen van een uitkering voor hen hoefde namelijk geen rekening te worden gehouden met de financiële omstandigheden van het pleeggezin. Slechts de eventuele eigen inkomsten van de oorlogswezen waren van invloed op het uitkeringsbedrag. Daarbij werden de gemeenten er tegelijk nog eens aan herinnerd, dat de uitkeringen die een oorlogswezen volgens andere wettelijke regelingen zou ontvangen moesten worden beschouwd als zijn of haar inkomsten.⁷⁶

⁶⁸ Idem, pp. 8-9; zie V.6.

⁶⁹ Idem, p. 10. Zie V.10.a. Voor een gezin van twee personen was dat f 3.500 met telkens f 500 extra voor elk verder lid van het gezin. De waarde van de vermogensbestanddelen werd bepaald op de voet van de Wet op de Vermogensbelasting 1892.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid.

⁷² Zie hierna in hoofdstuk 4 bij noot 725.

⁷³ Idem, p. 17; zie XIV. Gemeente als uitvoerend orgaan, p. 4; zie III.

⁷⁴ Idem, p. 25.

⁷⁵ De regeling van de intering van vermogen werd in het begeleiden schrijven toegelicht, zie idem, p. 26.

⁷⁶ Idem, p. 29.

In de praktijk vond na 1950 een consolidatie plaats van de gang van zaken die vanaf begin 1948 werd gevolgd. De declaraties werden door de boekhouding van het bureau per kwartaal, althans per 13 weken, bij de Gemeentelijke Dienst voor Sociale Zaken ingediend. Voor de Fusie was dat vrijwel altijd de Gemeentelijke Dienst voor Sociale Zaken van Amsterdam, die in ieder geval tot ver in de jaren vijftig een aparte Afdeling Oorlogsslachtoffers had. De declaraties bestonden standaard uit het uitkeringsbedrag en een ziekenfondspremie.

Uit de sociale dossiers die voor het algemeen onderzoek konden worden geraadpleegd, blijkt dat de grootte van de uitkeringen door de verschillende berekeningen enigszins varieerde. Gemiddeld lag deze echter rond de f 25 per week. De ziekenfondspremie varieerde eveneens. Deze lag op gemiddeld f 0,75 per week.⁷⁷ Voor het overige waren de uitkeringen afhankelijk van de omstandigheden van de oorlogswes. De Sociale Dienst kon enerzijds inkomsten in mindering brengen, zoals wezenrente en loon en anderzijds toeslagen uitkeren voor extra-uitgaven, bijvoorbeeld voor kosten die in verband met ziekte, scholing of werk waren gemaakt. Incidentele uitgaven voor zaken die als nuttig of absoluut noodzakelijk werden geacht, zoals glazen voor een bril of een fiets, konden eveneens bij de Sociale Dienst worden gedeclareerd. Daarover moest dan wel eerst (uitgebreid) worden gecorrespondeerd.⁷⁸

Met de oprichting van het Ministerie van Maatschappelijk Werk in 1952 werd op het centraal niveau het complex van oorlogsslachtofferhulp en armenzorg van Binnenlandse Zaken naar dit nieuwe Departement overgebracht. De hulp aan oorlogsslachtoffers viel hier onder de Afdeling Bijzondere Maatschappelijke Zorg, die aanvankelijk als zelfstandig afdeling functioneerde maar in 1955, vlak voor het aantreden van minister mevrouw M.A.M. Klompé, onder een nieuwe Hoofdafdeling Maatschappelijke Voorzieningen werd geplaatst.⁷⁹ Belangrijk voor het onderwerp van onderzoek is weer, dat de situatie in de praktijk na de transfer van de hulpverlening van Binnenlandse Zaken naar Maatschappelijk Werk onveranderd bleef. Dit betekende dat de gemeenten, met name de Gemeentelijke Sociale Diensten, over de uitkeringen beslisten, deze berekenden en dat zij met de uitbetalingen waren belast.⁸⁰ In het Fusie-archief heeft de overgang van Binnenlandse Zaken naar Maatschappelijk Werk nauwelijks sporen achtergelaten. In augustus 1958 meldde de Secretaris-Generaal namens de minister, dat de ‘dezerzijdse bijdrage in de kosten verbonden aan de verzorging van oorlogspleegekinderen in [...] instellingen over de jaren 1957 en 1958 nader [werden] vastgesteld op f 9,75 per dag’.⁸¹ Inzichtelijk voor de praktische

⁷⁷ Voor het historisch deel zijn de sociale dossiers bestudeerd van: I.C., J.S.K., J.M., L.V., J.V. en C.W. Om *privacy*-redenen wordt bij (bron)verwijzingen alleen van de initialen gebruik gemaakt. Voor het financieel onderzoek is ook het dossier van S.P. bestudeerd.

⁷⁸ Zie SAA, JMW, Dossiers Oorlogspleegekinderen, m.n. J.M. voor toeslagen en (her)berekeningen i.v.m. werk en C.W., vergoeding rijwiel.

⁷⁹ Zie ook *Oorlog duurt een leven lang*, p. 12, zie afbeelding 7.

⁸⁰ Idem, p. 13.

⁸¹ SAA, JMW, 1725, Le-Ezrath Ha-Jeled, Correspondentie met het Ministerie van Justitie (sic, JJ), 1955-1974, *Brief Ministerie van Maatschappelijk Werk aan het Gemeenschappelijk Bestuur van de Gefusioneerde Instellingen, Joodse Kindertehuizen* (sic, JJ), 7 augustus 1958. Aangezien over de genoemde jaren reeds een verpleegprijs van f 6,90 was uitgekeerd, kon een ‘suppletie’ van f 2,85 per dag worden aangevraagd.

gang van zaken, met name voor de centrale rol van de lokale Sociale Dienst, is dat de brief eindigde met de mededeling dat de directeur van de Gemeentelijke Dienst voor Sociale Zaken te Amsterdam in kennis was gesteld en het bestuur werd verzocht om zich met hem in verbinding te stellen ‘omtrent de verdere afdoening’.⁸² Deze prijs van f 9,75 per dag zou daarna overigens gehandhaafd blijven tot tenminste in 1962.⁸³ In 1959 was voorts nog van enige extra centrale activiteit sprake van het Departement van Maatschappelijk Werk op het gebied van immateriële zorg. Het Ministerie toonde zich bereid om bepaalde kosten voor psychiatrische hulp bovenop het subsidiebedrag te vergoeden. De regeling vereiste echter vrij veel organisatie, zodat deze, naar het lijkt, nauwelijks of niet is uitgevoerd in de praktijk.⁸⁴

Rijksgroepregeling Oorlogsslachtoffers 1940-1945 (1961-1965)

Voor minister Klompé lag de prioriteit niet zo zeer bij de regeling voor de oorlogsslachtoffers, maar vooral bij de totstandkoming van de *Bijstandswet*. Weliswaar werd in januari 1961 de *Regeling hulpverlening Oorlogsslachtoffers 1940-1945* nog omgezet in de *Rijksgroepregeling Oorlogsslachtoffers 1940-1945* maar deze omzetting bracht voor de hulpverlening geen wijzigingen met zich mee, al wordt de expliciete toevoeging *Rijks* wel een trendbreuk genoemd.⁸⁵ De grote veranderingen kwamen echter pas nadat ten langen leste in 1965 de *Armenwet* was vervallen en daarvoor in de plaats de *Bijstandswet* in werking was getreden.⁸⁶

⁸² Ibid.

⁸³ SAA, JMW, 1725, *Brief Ministerie van Maatschappelijk Werk aan het Gemeenschappelijk Bestuur van de Gefusioneerde Instellingen*, 28 januari 1960 en *Opgave van verpleegde kinderen voor het Departement van Justitie per 30 mei 1962*. In 1951 was de vergoeding voor de verpleegprijs overigens al gestegen naar f 4,50 per dag, zie: SAA, 1709, *Notulen DB LH*, 29 augustus 1951. Uit de bronnen wordt niet helemaal duidelijk wanneer er een ‘vaste’ dagprijs voor de verpleging werd vergoed. Mogelijk betrof dit de oorlogswezen waarvan het ‘normaal inkomen’ niet kon worden vastgesteld. Uit de gegevens in de sociale dossiers blijken de uitkeringen, immers overeenkomstig de regeling van 1950 wel te verschillen.

⁸⁴ SAA, JMW, 1701.4, Le-Ezrath Ha-Jeled, *Verslagen van teambesprekingen*, 1957-1959, *Verslag*, 28 januari en 19 februari 1959.

⁸⁵ Bossenbroek, *De Meelstreep*, p. 450. Eerder was al sprake geweest van de Rijksdienst voor Maatschappelijke Zorg.

⁸⁶ In 1964 vond nog een reorganisatie plaats bij Maatschappelijk Werk, waarbij de Hoofdafdeling Maatschappelijke Voorzieningen in de Directie Maatschappelijke Voorzieningen werd omgezet, waaronder respectievelijk de Hoofdafdeling Bijstandszaken en de Afdeling Algemeen Bijstandsbeleid en Groepsregelingen kwam te functioneren. In 1965 ging Maatschappelijk Werk op in het nieuwe Ministerie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. De Directie Maatschappelijk Werk bleef tot 1968 gehandhaafd en werd daarna vervangen door de Directie Bijstandszaken. Ten overvloedige zij hier vermeld dat in 1972 en 1984 belangrijke nieuwe wetten op het gebied van hulpverlening tot stand kwamen met de *Wet Uitkeringen Vervolgingslachtoffers 1940-1945* (WUV), respectievelijk de *Wet Uitkeringen Burger-slachtoffers 1940-1945* (WUBO).

2 ALGEMEEN KADER

2.1 De *Armenwet* van 1912

Hoewel op de oorlogswezen bijzondere wet- en regelgeving van toepassing was en zij daarom in theorie niet direct met de *Armenwet* van 1912 hadden te maken, is deze wet voor het beleid dat ten opzichte van hen is gevoerd toch om drie hoofdredenen van betekenis. In de eerste plaats behoorden, zoals in de vorige paragraaf al enkele malen is aangestipt, de armenzorg en de hulpverlening aan oorlogsslachtoffers beide tot het domein van Binnenlandse Zaken dat lang een bolwerk bleef tegen de invoering van een integraal stelsel van sociale zekerheid en dat beleidsmatig teruggreep op traditionele uitgangspunten. Deels in het verlengde hiervan vond in de tweede plaats een verstrengeling plaats van het armwezen en de slachtofferhulp, niet in de laatste plaats in praktisch opzicht, doordat de uitvoering in beide gevallen in handen was van de Gemeentelijke Sociale Diensten. Deze verstrengeling kon tot verwarring leiden over het kader waarin de hulp aan de oorlogspleegkinderen werd verzorgd. In de derde plaats, was de *Armenwet* van 1912 tot de invoering van de *Algemene Weduwen- en Wezenwet* (AWW) in 1959 het enige formele kader waarin de wezenzorg in zijn algemeenheid plaatsvond.

De *Armenwet*, of *Wet tot regeling van het Armbestuur*, werd officieel bekrachtigd op 27 april 1912 en trad in werking per 1 september van dat jaar.⁸⁷ De wet verving de oude *Wet tot regeling van het armbestuur* uit 1854, die op zijn beurt was voortgekomen uit de Grondwetswijziging van 1848, waarin het armbestuur tot een aanhoudende zorg van de overheid was verklaard.⁸⁸ Bij de wet van 1854 was de armenzorg tot het exclusieve domein van de particuliere, met name de kerkelijke liefdadigheid gemaakt. Slechts bij afwezigheid van deze zorg had de gemeentelijke overheid, via de *Gemeentewet* en vanuit oogpunt van de openbare orde, een beperkte opvangtaak.

Mede onder invloed van het maatschappelijk-politiek discours over de noodzaak van een verbetering van de levensomstandigheden van de groeiende groep van armen en opkomende arbeidersbevolking, ook wel de 'Sociale Queastie' genoemd, groeide aan het eind van de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw de behoefte aan een aanpassing van de bestaande wetgeving op het gebied van de armenzorg.

Hoewel de nieuwe *Armenwet*, althans de *Armenwet* van 1912, wel enige verbeteringen inhield, met name doordat een arme eerder aanspraak kon maken op hulp⁸⁹, vond er ten opzichte van de wet van 1854 geen fundamentele verschuiving plaats. De twee belangrijkste uitgangspunten van de wet van 1912 waren en bleven: in de eerste plaats, de zorg is primair taak van de particuliere liefdadigheid en in de tweede plaats, de armenzorg is primair een taak van de gemeenten. Uit het eerste volgde dat overheidszorg alleen werd gegeven bij strikte noodzaak en derhalve

⁸⁷ Zie o.a. mr. H. Fukkink, *De Armenwet 1912 in tekst en uitleg* (IJmuiden: Vermande Zonen, 1947) p. 13 e.v. Zie ook: Lietaert Peerbolte, *De Armenwet voor Gemeentebesturen en Instellingen toegelicht* (bewerkt in de zesde druk door dr. J van Wermeskerken) (Alphen aan den Rijn: N. Samsom N.V., 1950) en *Armenwet* 27 april 1912 (Stb 165),

⁸⁸ Van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid*, p. 9.

⁸⁹ Idem, p. 24.

uitsluitend ‘subsidiair’ was. Het tweede hield in dat de rijksoverheid slechts een zeer beperkte bemoeienis en taak had.

Binnen het bestek van de onderzoeksopdracht is het niet nodig om uitgebreid in te gaan op de verschillende wetsbepalingen van de *Armenwet*. Belangrijk waren vooral de artikelen 28 en 29. In het eerste werd bepaald dat de gemeentelijke onderstand alleen in uiterste noodzaak werd verschaft en niet nadat gebleken was dat de hulp niet bij liefdadige instellingen was of kon worden aangevraagd.⁹⁰ In het tweede werd vastgelegd dat de ondersteuning er vooral op gericht moest zijn om de hulpbehoevende zo snel mogelijk weer in zijn levensonderhoud te laten voorzien en, indien dat niet mogelijk zou blijken, de onderstand te beperken tot de grens van hetgeen voor het levensonderhoud noodzakelijk was.⁹¹ Belangrijk was ook artikel 30, waarin werd bepaald dat de gemeente die voor de ondersteuning verantwoordelijk was, de plaats was waar de hulpbehoevende woonde.⁹² Dit ‘domicilie-beginsel’ –de plaats waar de persoon verbleef en niet zijn geboorteplaats– was lang een strijdpunt geweest in de armenwetgeving.⁹³

Over de praktische organisatie kan voorts worden gemeld dat de *Armenwet* de armenzorg overliet aan lokale ‘instellingen van weldadigheid’. Hiervan werden vier typen onderscheiden: gemeente-instellingen, kerkelijke instellingen, bijzondere instellingen (van bijzondere personen en niet-kerkelijke organisaties) en gemengde instellingen.⁹⁴ De gemeentelijke bemoeienis strekte zich uitsluitend uit tot de gemeente-instelling. Nieuw was de ‘Armenraad’ die in een gemeente of in een aantal gemeenten kon worden ingesteld en waarin particuliere instellingen hun vertegenwoordigers zitting *mochten* laten nemen, maar waarin de gemeente-instellingen zich *moesten* laten vertegenwoordigen.⁹⁵ De Armenraad had tot taak om de armenzorg te coördineren, een register bij te houden, de overheid te informeren en op grond van de aantallen bededen in de voorgaande drie jaren beslissingen nemen omtrent de hoogte van de (gemeentelijke) uitgaven voor onderstand.⁹⁶

Op centraal niveau kwam de armenzorg onder het Departement van Binnenlandse Zaken, dat immers met het toezicht op de gemeentebesturen was belast. De gemeenten waren verplicht om armenzorg op de begroting te zetten maar waren in de wijze waarop zij de armenzorg verder vorm gaven geheel autonoom. Gedeputeerde Staten hadden marginale bevoegdheden, met name op het gebied van de controle van

⁹⁰ Lietaert Peerbolte, *De Armenwet voor Gemeentebesturen en Instellingen toegelicht* (bewerkt in de zesde druk door dr. J van Wermeskerken) (Alphen aan den Rijn: N. Samsom N.V., 1950), p. 9.

⁹¹ Ibid., artikel 29. Voluit luidde het begin van dit artikel: ‘Indien ondersteuning wordt verleend, wordt zij verstrekt in zoodanige vorm en zoodanige mate, als met het oog op de behoeften en de persoonlijke eigenschappen in verband met de omstandigheden van den arme het meest gewenscht is om hem wederom in staat te stellen, in het onderhoud van zich en zijn gezin te voorzien’.

⁹² Ibid, art. 30.

⁹³ Zie ook Van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid*, p. 11.

⁹⁴ *Armenwet* 27 april 1912 (Stb 165), art. 2.

⁹⁵ Lietaert Peerbolte, *De Armenwet voor Gemeentebesturen en Instellingen toegelicht*, p. 12 (art. 41 en art. 42).

⁹⁶ Idem, p. 13 (art 42).

de financiën en de controle van de geneeskundige armenzorg.⁹⁷ De gemeenten konden ook zelfstandig beslissen over het wel of niet toekennen van een uitkering. De armlastige kon zich niet tegen een afwijzing verweren. Wel kon de minister van Binnenlandse Zaken, indien armen van ondersteuning werden uitgesloten op gronden die niet overeen kwamen ‘met de bestemming van de burgerlijke armenverzorging’ beslissen dat de steun alsnog moest worden toegekend.⁹⁸ Dit artikel had tot felle Kamerdebatten geleid, want dit mocht niet zodanig worden uitgelegd, dat aan het verkrijgen van ondersteuning door de hulpbehoevende een wettelijk recht zou worden ontleend.⁹⁹

De minister van Binnenlandse Zaken moest verder via de jaarlijkse ‘Armverslagen’ op de hoogte worden gehouden van de lokale situatie (art 56). Bovendien installeerde hij de Armenraad (art 41). Na de wetswijziging van 1929 kon de minister van Binnenlandse Zaken als vertegenwoordiger van het Rijk ook zonder machtiging optreden als derde officiële partij naast gemeenten en instellingen van weldadigheid ‘terzake van het verhaal’.¹⁰⁰ Op dit verhaalrecht, dat na 1912 een krachtige ontwikkeling doormaakte, wordt hierna nog dieper ingegaan.

Wat betreft de doelgroep van de wet kan worden geconstateerd dat deze zeer heterogeen was samengesteld. Feitelijk werden vier groepen onderscheiden: arbeidsongeschikten, zoals bejaarden en minder validen; weduwen- en wezen; valide arbeiders die door tijdelijke omstandigheden, zoals ziekte of werkloosheid, niet in hun bestaan konden voorzien en valide arbeiders die om verschillende redenen wel in hun eigen levensonderhoud konden maar niet wilden voorzien.¹⁰¹

In de zeer brede doelgroep weerspiegelde zich nog de statische pre-industriële samenleving van de negentiende eeuw. De *Armenwet* stond daarmee vanaf het moment dat deze werd geïntroduceerd op gespannen voet met de grote maatschappelijke veranderingen die zich vanaf het eind van de negentiende eeuw aan het voltrekken waren, met name de overgang naar een industriële samenleving en de daarvan niet los te koppelen sterke bevolkingsgroei. De sociaal-economische veranderingen die door dit modernisatie-proces werden gegenereerd, zoals een geheel anders samengestelde beroepsbevolking, een sterk toename van de arbeidsmobiliteit, industrieel gerelateerde conjuncturele invloeden en een toenemende arbeiders- en vrouwenemancipatie, maakten de *Armenwet* feitelijk in 1912 al achterhaald. Niettemin zou de *Armenwet* tot 1965 het kader blijven van de ‘vigerende’ sociale zorg.

In het verlengde van het bovenstaande sloot de *Armenwet* vrijwel vanaf het begin ook niet aan bij de maatschappelijke vraag. Hoewel de particuliere liefdadigheid zich niet onbetuigd liet, kon zij al snel maar zeer ten dele voorzien in de financiële behoefte aan ondersteuning. In 1917 was 52% van de uitgaven aan bedeling al voor rekening van de overheid en in 1922 steeg dit percentage naar boven de 60%.¹⁰² De grote verschuiving van particuliere zorg naar overheidszorg vond echter plaats na 1930

⁹⁷ *Armenwet* 27 april 1912, art. 20ter en art. 23, respectievelijk artt. 33-37.

⁹⁸ *Idem*, art. 32.

⁹⁹ Zie mr. Dr. E. van Bolhuis, ‘Armenwet’, in: Schuurman & Jordens, *Nederlandsche Staatswetten* 6 (Zwolle: N.V. Uitgevers-Maatschappij W.E.J. Tjeenk Willink, 1951). P. 87. Zie ook: Van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid*, p. 23.

¹⁰⁰ Fukkink, *De Armenwet 1912*, pp. 311-312 e.v.

¹⁰¹ Van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid*, pp. 27-28.

¹⁰² *Idem*, pp. 238 (Tabel 3).

onder invloed van de crisis-jaren. Het particulier initiatief kon de toestroom van hulpbehoevenden niet aan en zo steeg het overheidspercentage in de bedeling naar 83% in 1940.¹⁰³ Na 1945 werd de overheidstaak bevestigd. In 1955 was 85% van de bedeling afkomstig van de overheid en daarbij kwam nog een toename van 1% in 1963.¹⁰⁴ Op dat moment was door de invoering van de sociale verzekeringen en groepsregelingen het aantal ‘armen’ echter sterk gedaald en was de samenstelling van de doelgroep geheel gewijzigd.¹⁰⁵

Door toedoen van de groeiende overheidstaak in de praktijk en de introductie en ontwikkeling van de sociale verzekeringen, die met name voor steeds meer sociale zekerheid voor de (manlijke) loonarbeiders zorgden, ontstond reeds in het interbellum in ambtelijke en regeringskringen de behoefte aan een radicale herziening van het hulpverleningsstelsel, waarbij aan de invoering van een algemeen stelsel van sociale zorg werd gedacht. Deze behoefte was vooral terug te vinden bij het Ministerie van Sociale Zaken, dat in 1933 was opgericht en dat met de uitvoering van de sociale verzekeringen was belast. Gedurende de Tweede Wereldoorlog werd, mede onder invloed van de ideeën die hierover in de Verenigde Staten en Engeland leefden, door het Ministerie van Sociale Zaken aan een verdere uitwerking van deze plannen gewerkt, waartoe ook een commissie werd ingericht.¹⁰⁶

Belangrijk voor het onderzoek is dat in de uitbouw van het stelsel van sociale zekerheid het progressieve Ministerie van Sociale Zaken stuitte op het behoudende Ministerie van Binnenlandse Zaken. Voor de minister van Binnenlandse Zaken bleven, in weerwil van de verschuiving in de financiering die zich in de praktijk inmiddels al had voorgedaan, de belangrijkste uitgangspunten van de *Armenwet* onverkort van kracht. Deze waren: het primaat bij het particulier initiatief en een beperkte bemoeienis van de centrale overheid. Ook bleef voor de minister van Binnenlandse Zaken het adagium bij de hulpverlening ‘zelfredzaamheid’. Hulpbehoevenden moesten zo snel mogelijk (weer) in hun eigen levensonderhoud voorzien. De hulp moest daarom bij voorkeur beperkt zijn, zo wel wat betreft tijdsduur als wat betreft de grootte van het bedrag.

Tussen Binnenlandse Zaken en Sociale Zaken ontstond zich op het terrein van de sociale zorg een competentiestrijd. In 1947 werd een Staatscommissie geïnstalleerd die de opdracht kreeg de Regering te informeren over een herziening van de *Armenwet*. De commissie wordt wel als de exponent gezien van het laatste achterhoedegevecht van het particuliere initiatief op het gebied van armenzorg.¹⁰⁷ De commissie was vooral trouw aan de ideeën van Binnenlandse Zaken, zodat het eindrapport, dat zeven jaar later werd gepubliceerd, op het punt van de bedeling niet veel meer aan voorstellen naar voren bracht dan een aanpassing van de bestaande regelgeving in plaats van een rigoureuze wijziging.

Inmiddels was door de financiële verschuivingen, de toenemende maatschappelijke onvrede over de *Armenwet* en onder druk van de opkomende collectieve verzekeringen en groepsregelingen, de positie van Binnenlandse Zaken wel geërodeerd. De totstandkoming van het Ministerie van Maatschappelijk Werk in 1952 was het gevolg van formatiebesprekingen bij de totstandkoming van het Tweede

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid*, p. 75 en ook p. 29, p. 59 e.v.

¹⁰⁶ Dit was de Commissie van Rhijn. Idem, pp. 50-51 en p. 170 e.v.

¹⁰⁷ Idem, pp. 114-116. Zie over de competentiestrijd ook pp. 192-193.

Kabinet Drees en was bedoeld als een compromis tussen Sociale Zaken en Binnenlandse Zaken.¹⁰⁸ Binnenlandse Zaken stootte armwezen af naar het nieuwe Departement en voorkwam daarmee dat Sociale Zaken hierover zeggenschap kreeg. Dit betekende dat de plannen die op dat Departement waren ontwikkeld voor een grondige herziening van het stelsel niet konden worden doorgevoerd.

Behalve het ‘armwezen’, waarvan de organisatorische overdracht verder soepel verliep, droeg Binnenlandse Zaken de hulp aan oorlogsslachtoffers over aan Maatschappelijk Werk. Eens te meer lijkt dit erop te wijzen dat het armwezen en de oorlogsslachtofferregeling op departementaal niveau als een samenhangend complex werden gezien.¹⁰⁹

Sociale Zaken bleef competent op het gebied van de werklozenuitkeringen. Verder bleef dit Ministerie bevoegdheden behouden op het gebied van individuele toepassingen van groepsregelingen, regelingen voor minder valide arbeidskrachten en bepaalde voorzieningen op het gebied van gezondheidszorg.¹¹⁰ Maatschappelijk Werk zou zich onder minister Klompé na 1956 tot een krachtig departement ontwikkelen dat zich vol overgave stortte op de beëindiging van de *Armenwet* en het tot stand brengen van een nieuw stelsel waarin een ‘recht op een uitkering’ door de overheid werd erkend voor iedereen die niet is staat bleek te zijn om in zijn onderhoud te kunnen voorzien. De werkloosheidsuitkeringen en de regeling voor een algemene kinderbijslag zorgden in het begin van de jaren zestig bij de totstandkoming van de *Bijstandswet* nog voor een departementale confrontatie, die echter nu niet meer plaatsvond tussen Sociale Zaken en Binnenlandse Zaken maar tussen Sociale Zaken en Maatschappelijk Werk.

Voor het onderwerp van onderzoek is, zoals in het begin van deze deelparagraaf is opgemerkt, de ontwikkeling van de armenzorg en de *Armwet* in de eerste plaats belangrijk voor het verkrijgen van inzicht in het traditionele en behoudende karakter van het ‘vigerend overheidsbeleid’ van Binnenlandse Zaken, het Departement dat verantwoordelijk was voor de bijzondere hulp aan oorlogsslachtoffers én voor de reguliere armenzorg, inclusief de zorg voor wezen. Als ‘oorlogswezen’ vielen de Joodse oorlogspeelkinderen dus zo wel direct als indirect onder de zorgen van dit Departement.

De conservatieve uitgangspunten van het beleid van Binnenlandse Zaken en het adagium ‘zelfredzaamheid’ zijn ook duidelijk terug te vinden in de successieve wettelijke regelingen die voor de oorlogsslachtoffers zijn gemaakt. Het verklaart bijvoorbeeld waarom de Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandse Zaken in mei 1949 als toelichting gaf op de maatregelen die eind 1946 ten behoeve van de oorlogsslachtoffers waren genomen: ‘Zij die hiertoe in staat zijn, ook al zijn zij minderjarig, dienen zoveel mogelijk in eigen onderhoud te voorzien door het aanvaarden van een passende werkkring’.¹¹¹ Dat kan achteraf zeker ‘zuinig’ worden genoemd¹¹², maar het was niet specifiek tegen de oorlogsslachtoffers of –wezen gericht. Het was in overeenstemming met het algemene patroon.

¹⁰⁸ Idem, p. 195.

¹⁰⁹ Ibid. Van der Valk ziet de behoefte aan de concentratie van overheidsuitkeringen als ‘ratio’. Daarbij betoont ze zich echter wel verbaasd over het feit dat de werklozenregeling weer bij Sociale Zaken bleef.

¹¹⁰ Ibid en idem, p. 196.

¹¹¹ Geciteerd bij Verhey, *Kind van de rekening*, p. 83.

¹¹² Ibid.

Ook de *Regeling hulpverlening Oorlogsslachtoffers 1940-1945* uit 1950 staat geheel in het teken van de heersende filosofie van ‘zelf-redzaamheid’. Zeer concreet blijkt dat uit de eerste bepalingen onder het hoofdstuk: ‘Geldelijke hulpverlening’ waarin als voorwaarden voor een financiële tegemoetkoming worden genoemd de inschrijving bij een Arbeidsbureau voor werklozen vanaf 16 jaar en de verplichting om passende arbeid te aanvaarden, dan wel een cursus te volgen voor scholing, herscholing of omscholing.¹¹³

Afzonderlijke aandacht verdient hier tenslotte nog het recht op ‘verhaal’ dat zeer nadrukkelijk aanwezig was in de regeling van de armenzorg. De *Armenwet* van 1912 kwam zelfs mede tot stand om de rechtsprocedure voor verhaal te vergemakkelijken en in de wetswijziging van 1929 werd deze mogelijkheid tot verhaal juridisch nog verder aangescherpt.¹¹⁴

Het verhaalrecht was geregeld in het vijfde hoofdstuk van de wet, dat meer specifiek in artikel 63 bepaalde dat alle kosten van de armenzorg gemaakt door instellingen van weldadigheid, inclusief de gemeente-instelling, door deze instellingen mochten worden verhaald op de ondersteunde zelf, indien hij tot teruggave daarvan in staat was of indien hij was overleden op zijn nalatenschap. Indien dat niet mogelijk was, konden de kosten bij gebleken nalatigheid op onderhoudsplichtigen worden verhaald.¹¹⁵

In de eerste jaren van de *Armenwet* werd slechts in zeer beperkte mate door de instellingen van weldadigheid van het verhaalsrecht gebruik gemaakt. De regeling, die de tussenkomst van de rechter vereiste, was aanvankelijk te ingewikkeld en te kostbaar omdat deze uitsluitend op reeds gemaakte kosten kon worden toegepast. Aangezien de steun wettelijk steeds slechts voor enkele maanden kon worden gegeven, moesten instellingen om de kosten vergoed te krijgen telkens na het aflopen van een termijn een nieuw proces voeren. Vooral bij verhaal op onderhoudsplichtigen was dat een ingewikkelde procedure, niet in de laatste plaats omdat steeds de nalatigheid aantoonbaar moest worden gemaakt.

Daar de wet op het punt van verhaal nog andere onduidelijkheden kende, speciaal voor de positie van de Rijksoverheid, werd vanaf het begin van de jaren twintig aan een wetswijziging gewerkt. Dit leidde tot de hierboven al genoemde wet van 22 juni 1929, waarin het vijfde hoofdstuk over het verhaalrecht werd gewijzigd en aangevuld. De nieuwe wet bracht drie belangrijke veranderingen op dit punt.

In de eerste plaats werd de Rijksoverheid, vertegenwoordigd door de minister van Binnenlandse Zaken, naast de gemeenten en de particuliere instellingen van weldadigheid een in de wet genoemde partij om op te treden in zaken van verhaal.¹¹⁶ Behalve voor het invangen van de verhaalsmogelijkheid voor ondersteuningsgevallen waarvan de bepaling van de plaats van herkomst of het domicilie lastig was, was deze toevoeging vooral bedoeld om de positie van de Rijksoverheid te formaliseren, die zij innam als de wettelijk verantwoordelijke instantie voor het regelen van ondersteuning van behoeftige Nederlanders in het buitenland.¹¹⁷ In deze hoedanigheid had het Rijk overigens ook een taak voor het verlenen van bijstand aan Nederlandse minderjarigen die in het buitenland wees waren geworden. Dit waren ‘Staatswezen’ die, indien zij

¹¹³ *Regeling hulpverlening Oorlogsslachtoffers 1940-1945*. p. 6.

¹¹⁴ Fukkink, *De Armenwet*, pp. 311-312.

¹¹⁵ Zie o.a. Peerbolte, *De Armenwet*, p. 17.

¹¹⁶ Fukkink, *De Armenwet*, p. 312.

¹¹⁷ Idem, p. 311.

geen andere opvang hadden en in behoeftige omstandigheden verkeerden, bij voorkeur naar Nederland werden gehaald om hier in particuliere jeugdinrichtingen met rijkssubsidie te worden verzorgd.¹¹⁸

De tweede belangrijke wetwijziging hield in dat verhaal voortaan ook mogelijk zou zijn voor kosten die in de toekomst zouden worden gemaakt. Hiermee werd het probleem van de herhaalde rechtsgang omzeild, met als gevolg dat de verhaalprocedure aanmerkelijk eenvoudiger was geworden.

In de derde plaats, werd in de wet van 1929 het recht van verhaal op de ex-gesteunde uitgebreid. Was het verhaalsartikel aanvankelijk alleen bedoeld als garantie om ten onrechte uitgekeerde ondersteuning terug te vorderen, na 1929 was ook loonbeslag mogelijk, zodat het verhaal in theorie het karakter kreeg van een (preferente) schuld.¹¹⁹

De wijziging in rechtsgang en toepassing van verhaal hadden grote gevolgen in de daaropvolgende tien jaar. Voor instellingen van weldadigheid werd het 'lonend' om verhaalprocedures te gaan starten, hetgeen ook in de jaren dertig veelvuldig zou gaan gebeuren. Niet alleen de particuliere instellingen grepen de nieuwe wetgeving met beide handen aan om de kosten van de bedeling te beperken, waarnaar de vraag door de sombere economische tijden snel steeg, maar ook de overheid begon veel waarde te hechten aan het verhaal als instrument van bezuiniging. Daarbij paste het principe van het verhaal uiteraard ook goed bij de uitgangspunten van de *Armenwet*: kort, zuinig en zelfredzaamheid.

Voor na 1935 groeiden de 'terugontvangsten' sterk.¹²⁰ Inmiddels was ook het apparaat zich organisatorisch beter op het verhaal gaan instellen, onder meer door de oprichting van de vereniging van Directeuren van de Gemeentelijke Sociale Diensten (DIVOSA) in 1934. Deze vereniging wierp zich na zijn oprichting op het ontwerpen van duidelijke richtlijnen voor verhaal en zou in latere jaren minutieuze tabellen voor de leden gaan opstellen waaruit kon worden afgelezen wat een onderhoudsplichtige, gegeven de gezinssamenstelling en inkomen, kon bijdrage aan het levensonderhoud van een aanverwante die behoefte had aan armenhulp.¹²¹ In 1936 introduceerde het Ministerie van Binnenlandse Zaken in dit verband ook de functie van controlerend ambtenaar voor het armwezen. In zekere zin was de aanstelling van deze 'rijkscontroleur' een trendbreuk, omdat de centrale overheid zich immers altijd zoveel mogelijk afzijdig had gehouden bij de uitvoering van de *Armenwet*. De taken van de controleur hadden evenwel geen betrekking op de inhoud en inrichting van de armenzorg. Deze richtten zich in eerste instantie op het doorvoeren van bezuinigingen op de armenhulp op de gemeentelijke begrotingen door het gebruik van de verhaalmogelijkheden te controleren en door te kijken of de armenhulp niet efficiënter op de werklozenutkeringen kon worden afgestemd, waarvoor het verhaalprincipe niet

¹¹⁸ Dr. D.Q.R. Mulock Houwer (ed.), 'Kinderbescherming in Nederland', in: *Geschriften van de Nationale Federatie "De Nederlandse Bond tot Kinderbescherming"* 8 (1949) p. 28. De verzorging van de 'Staatswezen' werd volgens dit geschrift vooral overgelaten aan de Vereniging 'Zandbergen'. In de jaren '30 werd in de Rudelsheimstichting eveneens een 'Staatswees' verzorgd, zie: SAA, JMW, 1693.2, S.A. Rudelsheimstichting, Jaarverslagen 1926-1938, *Jaarverslag der S.A. Rudelsheimstichting over het jaar 1937* en *idem 1938*.

¹¹⁹ Van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid*, p. 83.

¹²⁰ *Idem*, p. 84.

¹²¹ *Ibid* en *idem*, p. 85.

gold en welke door Sociale Zaken werden verzorgd.¹²² Amsterdam had deels op de verschillende ontwikkelingen bij het verhaal vooruitgelopen, doordat hier al vroeg door de Armenraad een ‘Commissie van onderhoudsplicht’ was ingesteld.¹²³ De tendens om de kosten op onderhoudsplichtigen te verhalen zou in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog nog versterkt worden doorgezet en uitgroeien tot een zeer complex geheel van regels voor het vaststellen van ‘normen voor onderhoudsplicht en verhaal’.¹²⁴ Berekend is dat in 1946 de terugontvangsten van de instellingen in 1946 8% van de bruto-uitgaven bedroegen en dat deze in 1960 waren gestegen naar 21%.¹²⁵ Zo lang armenzorg onder Binnenlandse Zaken ressorteerde en de welvaarts groei nog niet had doorgezet, was het beleid op centraal niveau in overeenstemming met deze trend ook sterk gericht op een onverkorte handhaving van het verhaalsrecht. De eerdergenoemde Staatscommissie die de bestudering van de vervanging van de *Armenwet* tot taakopdracht had gekregen, besteedde in 1951 zelfs een afzonderlijk rapport aan het verhaal, waarin voorstellen werden gedaan tot een verdere uitbreiding van de onderhoudsplicht.¹²⁶ Ook in andere geleding van de samenleving, met name kerk en vakbeweging, was men in principe niet tegen de onderhoudsplicht en het verhaal. Wel was men, in het laatste geval, tegen de technische inrichting daarvan.¹²⁷

De omslag in het denken over de onderhoudsplicht en het verhaal kwam halverwege de jaren vijftig onder invloed van dezelfde sociaal-economische en Departementale ontwikkelingen die de stuwende kracht werden achter de totstandkoming van de *Bijstandswet*. Maatschappelijk groeide het verzet tegen de uitgebreidheid van de onderhoudsplicht die zich krachtens het Burgerlijk Wetboek niet alleen uitstreekte tot de echtelieden onderling en van de ouders voor de kinderen en vice versa, maar ook tot grootouders en kleinkinderen en schoonfamilie. Allerlei complicaties begonnen zich voor te doen bij de uitbreiding van het adoptierecht en de toename van het aantal echtscheidingen, terwijl het spanningsveld waarin de onderhoudsplicht zich vanaf de invoering van de *Noodwet Ouderdomsvoorziening* in 1947 bevond met de uitvoering van de collectieve verzekeringen, door de invoering van de AOW in 1957 verder werd vergroot. Aan het eind van de jaren vijftig kwam vanuit wetenschappelijk socialistische hoek ook de fundamentele kritiek dat de onderhoudsplicht vooral bezwarend was voor de laagstbetaalden en op de lange termijn het effect had dat de armoede van generatie op generatie werd ‘doorgegeven’.¹²⁸

¹²² Idem, p. 85, p. 174 en p. 181 e.v.

¹²³ Idem, p. 82.

¹²⁴ Zie: Commissie van de vereniging van leiders van openbare diensten en instellingen van sociale zorg, ‘Normen voor onderhoudsplicht en verhaal van verleende onderstand en voor de te vorderen bijdragen in de kosten van verpleging en verzorging buitenshuis van gezinsleden, alsmede van bijzondere hulpverlening’, *VUGA-uitgave* 6 (herziene en uitgebreide derde druk)(Zwolle: Uitgeverij De Erven J.J. Thijl, 1950). Zie ook de uitgebreide passages over verhaal in: Fukkink, *De Armenwet*, pp. 311-356; Peerebolte, *De Armenwet*, pp. 218-226 en Bolhuis, ‘Armenwet’, pp. 249-263.

¹²⁵ Van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid*, p. 87.

¹²⁶ Idem, p. 89.

¹²⁷ Idem, p. 88.

¹²⁸ Rapport van de Wiardi Beckmanstichting uitgebracht in 1957, zie: idem, pp. 90-91. De AOW was immers een bodemvoorziening, waarbij extra-uitgaven uit eigen inkomsten moesten worden betaald. Zij die tijdens hun werkzame leven niet aan een

Vanaf 1956 stond een wijziging van het verhaalrecht op de agenda van de Regering, maar het duurde tot 1961 voordat de onderhoudsplicht wettelijk zou worden ingeperkt. Vergaand was de beperking nog niet. De wet was uitsluitend van toepassing op de publieke armenzorg en regelde alleen het terugdringen van de onderhoudsplicht in het kader van steun aan bejaarden, langdurige verpleging en opvoeding van blinden en doven.¹²⁹ Hoewel de wet van beperkte toepassing was, had de invoering hiervan wel grote consequenties voor de terugontvangsten van de Gemeentelijke Sociale Diensten. Deze liepen na 1961 snel terug.¹³⁰ Ook voor het verhaalrecht en de onderhoudsplicht geldt evenwel weer, dat de doorbraak op dit gebied plaatsvond met de inwerkingtreding van de *Bijstandswet*. In theorie bleef de mogelijkheid van verhaal na 1965 open voor ouders onderling en hun minderjarige kinderen. In de praktijk bleef dit beperkt tot fraudegevallen en eventuele nalatenschap. In zijn algemeenheid gold dat eenmaal verleende bijstand, niet meer kon worden teruggevorderd.¹³¹

Door het convergeren van de armenzorg en de hulpverlening aan oorlogsslachtoffers kon de toepassing van het verhaalrecht op vermogens die de oorlogsswezen zouden toevallen voor verwarring zorgen. Te meer, daar de regeling zelf op dit punt op zijn minst onduidelijk was en mogelijk zelfs strijdig met de gebruikelijke gang van zaken. De regeling voor oorlogsslachtoffers was in het spectrum van de bestaande sociale regelingen nog het meest vergelijkbaar met de 'groepsregelingen', zoals bijvoorbeeld voor blinden, die een tussenpositie innamen tussen enerzijds de sociale verzekeringen en anderzijds de onderstand krachtens de *Armenwet*. Evenals bij de sociale verzekeringen het geval was, waarbij immers premie werd betaald en die daarom recht gaven op een bepaalde uitkering, gold voor groepsregelingen dat zij niet verhaalbaar waren.¹³² Zoals gezien, had de overheid in de hulpregeling van april 1945 voor oorlogsswezen met een bepaald vermogen, overeenkomstig de gang van zaken bij de *Armenwet*, echter wél de mogelijkheid van het terugvorderen van betaalde onderhoudskosten ingebouwd. Ook de wijziging van het *Besluit Oorlogspleegkinderen* in 1948 had via het artikel 461c het verhalen van onkosten, zij het impliciet, mogelijk gemaakt; althans voor de oorlogsswezen die met een voorlopige toevertrouwing aan de Commissie OPK te maken hadden gekregen.¹³³ In de latere *Regeling hulpverlening Oorlogsslachtoffers* van 1950 werd eveneens aan de mogelijkheid van verhaal gerefereerd. Echter, in deze regeling had het verhaal geen betrekking meer op de betaalde onderstand maar op mogelijke extra-inkomsten die waren uitgekeerd over verstreken tijdvakken. Deze konden 'eventueel' door middel

pensioen- of vermogensopbouw waren toegekomen, moesten eerder een beroep doen op de *Armenwet*, die de kosten in eerste instantie zou proberen te verhalen op de kinderen in het kader van de onderhoudsplicht. Aangezien de kans groot was dat de kinderen zich eveneens in een achterstandssituatie zouden bevinden en bovendien in een fase zaten dat zij zelf extra-uitgaven voor een gezin hadden, betekenden het verhaalrecht en de onderhoudsplicht dat de kinderen hun kinderen geen scholingskansen konden bieden, waardoor op de lange termijn de armoede werd doorgegeven.

¹²⁹ Idem, p. 91.

¹³⁰ Ibid en idem, p. 92.

¹³¹ Idem, p. 92.

¹³² Idem, p. 188.

¹³³ Zie ook bij noot 23.

van verhaal worden geïnd.¹³⁴ Voor alle duidelijkheid, ook was in deze regeling sprake van het in mindering brengen van de opbrengsten van het vermogen van de betrokkene op de hoogte van de uitkeringen en van het interen van vermogen dat gaande de periode van verzorging werd verworven.

Dat het samenlopen van *Armenwet* en oorlogsslachtoffersregeling in de praktijk voor onduidelijkheid heeft gezorgd, blijkt uit een brief van 19 juli 1951 van Fusie-directeur Friedmann aan voorzitter Van Creveld. In deze brief werd behalve het vraagstuk van de betaling van achterstallige wezenrenten en de eventuele terugbetaling van verpleeggelden daaruit aan de Voogdijraad, volgens Friedmann een nog ‘veel belangrijker’ vraag voor de Fusie aan de orde gesteld, namelijk: ‘of de Gemeentelijke Dienst voor Sociale Zaken die bij kinderen die vermogen hebben, op het standpunt staat dat een bedrag van 3% van het vermogen voor terugbetaling van genoten pleeggelden in aanmerking komt, vanzelfsprekend slechts tot het effectief betaalde bedrag’.¹³⁵ Friedmann vervolgde deze ‘vraag’ met de toelichting dat naar zijn mening de kwestie van de achterstallige wezenrente en de eventuele terugbetaling aan de Voogdijraad ‘zou moeten berusten op het Besluit Oorlogspleegkinderen, waarentegen een terugbetaling aan de Gemeentelijke Dienst voor Sociale Zaken waarschijnlijk op een artikel uit de *Armenwet* steunt’.¹³⁶ Hij verzocht vervolgens Van Creveld, die jurist was, om zijn licht over dit vraagstuk te laten schijnen en vroeg zich daarbij tevens af of het in dat verband interessant zou zijn om een proefproces tegen Sociale Zaken te beginnen.

Soortgelijke brieven om advies werden aan twee andere bestuursleden gezonden, m.n. aan mr. Gerard Polak en mr. I.L. Hamburg. Niet duidelijk is of en zo ja welke juridische adviezen de drie bestuursleden hebben uitgebracht. In de archieven is alleen een brief van Hamburg aan Friedmann bewaard gebleven van 26 juli 1951, waarin Hamburg eerst meldde dat de zaak ‘grondige bestudering’ vereiste, vervolgens aangaf zelf op dat moment over te weinig tijd te beschikken en tenslotte voorstelde om mr. S. Boas over deze kwestie te benaderen, die diverse bestuursfuncties binnen de Joodse gemeenschap uitoefende, onder andere bij JMW.¹³⁷

Duidelijke berichten over een proefproces ontbreken eveneens. Wel is in dit verband opmerkelijk dat mr. Gerard Polak zich in een brief van 12 januari 1953 tot zijn mede Fusiebestuursleden wendde met een verzoek van een inmiddels meerderjarig geworden oorlogspleegkind, van wie hij de belangen eerder had behartigd, om de restitutie van het verpleeggeld aan de betrokkene dat destijds uit diens vermogen voor verblijf in het Joods Jongenshuis was betaald.¹³⁸ Het Fusiebestuur besloot de kwestie

¹³⁴ *Regeling hulpverlening Oorlogsslachtoffers (1940-1945)*, p. 8; zie V.6.

¹³⁵ SAA, JMW, 1710, Le-Ezrath Ha-Jeled, Correspondentie van het DB en het Algemeen Bestuur (AB), 1950-1951, *Brief van het bureau van De Gefusioneerde Instellingen (CFr) aan mr. I. van Creveld*, 19 juli 1951.

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ SAA, JMW, 1710, *Brief mr. I.L. Hamburg aan C. Friedmann*, 26 juli 1951.

¹³⁸ SAA, 1709, *Notulen DB*, 13 januari 1953. Het betreft J.O. Het vermogen van J.O., die in nauwe betrekking stond met mr. Gerard Polak en diens echtgenote, was in eerdere jaren al te sprake gekomen in de bestuursvergadering van het Joods Jongenshuis en in een DB van Le-Ezrath, die voogdes was. Zie: Idem, *Notulen vergadering bestuur Joods Jongenshuis*, 9 mei 1948 en SAA, JMW, 1694.3, *Notulen DB Le-Ezrath*, 2 september 1948, met name *Brief C. Friedmann aan G. Polak*, 30 augustus 1948.

aan de Financiële Commissie voor te leggen, die klaarblijkelijk niet tot een definitief besluit wist te komen, want enige maanden later werd het DB door de betrokkene zelf om voorziening verzocht. De zaak werd nogmaals besproken in een vergadering van 26 november 1953, waarna dit keer werd besloten om het verzoek ter afdoening in handen te stellen van het lid van het Algemeen Bestuur (AB) L. Ph. Polak, die indertijd bestuurslid van het Joods Jongenshuis was geweest.¹³⁹

Evenals van de beraadslaging van de Financiële Commissie, zijn de uitkomsten van dit gesprek onbekend. De zaak bleef echter de aandacht van het bestuur houden, want in de DB-vergadering van 4 mei 1954 kwam ter tafel dat L.Ph. Polak een uitvoerig rapport naar aanleiding van het gesprek had geschreven en dat dit rapport ter nadere bestudering was gezonden naar penningmeester Hellendall en nogmaals naar mr. Gerard Polak.¹⁴⁰

Interessant is dat volgens een latere bron in het Fusiearchief, namelijk een brief van Gerard Polak aan het Ministerie van Justitie van mei 1955, parallel aan het verzoek om restitutie van de verpleeggelden aan het Fusiebestuur een juridische procedure was gaan lopen, waarin de Voogdijraad als opvolger van OPK en als vertegenwoordiger van de Nederlandse Staat uitgekeerde onderstandskosten van de ex-pupil was gaan terugvorderen, welke voor hem als oorlogspleegkind waren uitbetaald. Volgens deze brief had er namelijk op 22 december 1953 een rechtszaak plaatsgevonden bij de Arrondisement Rechtbank van Amsterdam tussen de Nederlandse Staat, respectievelijk de Voogdijraad en de ex-pupil, waarbij de rechter had gevonnist dat de Staat ‘generlei verhaalrecht had voor ten behoeve van oorlogspleegkinderen besteedde verpleegkosten’.¹⁴¹ Opmerkelijk is dat de Staat geen genoeg had genomen met deze uitspraak en in beroep was gegaan. Het vonnis was echter bevestigd op 16 februari 1955 door een arrest van het Hof te Amsterdam.¹⁴²

Hoewel de precieze gang van zaken niet meer is te achterhalen met behulp van de beschikbare bronnen, is het niet geheel uitgesloten dat er in dit geval toch sprake is geweest van een verkapt ‘proefproces’, zij het niet tegen Sociale Zaken maar tegen de Voogdijraad en daarmee tegen de Staat. Dit vermoeden wordt sterker door de wijze waarop de bovengenoemde rechtszaak in een bestuursvergadering ter sprake kwam en wel in de vergadering van 7 juli 1955. Tijdens deze bijeenkomst stelde dr. M. Hertzberger, die Van Creveld als Fusievoorzitter had opgevolgd, dat: ‘Een ex-pupil van ons heeft een principieel proces tegen de Nederlandse Staat gewonnen. In dit proces werd beslist dat de Nederlandse Staat geen recht heeft onderhoudskosten, die gedurende de minderjarigheid ten laste van de Staat zijn gekomen, op het vermogen te verhalen’.¹⁴³

Behalve dat expliciet van ‘principieel’ werd gesproken, klonk het karakter van proefproces ook door in de toevoeging van Hertzberger, dat: ‘Aangezien de mogelijkheid bestaat, door dit vonnis ook andere pupillen van ons een niet onbelangrijk voordeel zullen hebben, besluit het Dagelijks Bestuur deze ex-pupil

¹³⁹ SAA, JMW, 1709, *Notulen DB*, 26 november 1953.

¹⁴⁰ SAA, JMW, 1714.1, Fusie, *Notulen van het DB, AB en diverse commissies*, 1953-1955, *Notulen DB*, 4 mei 1954

¹⁴¹ SAA, 1725, *Brief Gerard Polak (Le-Ezrath) aan het Ministerie van Justitie, Vierde Afdeling*, 25 mei 1955.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ SAA, 1714.1, *Notulen DB*, 7 juli 1955. Uit de bijgesloten ‘Agenda’ blijkt dat het om J.O. gaat.

mede te delen dat wij bereid zijn in de kosten van het proces te participeren'.¹⁴⁴ Bovendien stelde hij voor om voor andere ex-pupillen die ook hiervoor in aanmerking kwamen, per geval een bedrag te vergoeden van minimaal f 15 en maximaal f 300.¹⁴⁵

Aangezien Polaks brief uit mei 1955 dateert, is het niet geheel uitgesloten dat de rechtszaak in werkelijkheid op 22 december 1954 heeft plaats gevonden en dat in de brief abusievelijk 1953 is vermeld. In dat laatste geval lijken de inzet en de bemoeienis van het bestuurslid mr. Polak erop te wijzen, dat het proces niet parallel liep met het verzoek om restitutie van verpleeggelden aan het Fusiebestuur, maar dat de rechtszaak in het verlengde daarvan lag. Niet ondenkbaar is dat het Fusiebestuur enerzijds wettelijk niet met het verzoek tot restitutie van in rekening gebrachte verpleegkosten uit de voeten heeft gekund, aangezien het in rekening brengen van verpleegkosten conform de officiële regeling was, die immers duidelijk bepaalde dat oorlogsslachtoffers met vermogen, inclusief de oorlogspiegelkinderen, werden geacht in eerste instantie zelf in hun levensonderhoud te voorzien. Maar dat het bestuur anderzijds wel mogelijkheid voor restitutie heeft gezien voor een deel van de uitkeringskosten van OPK, welke door de Voogdijraad op de oorlogspiegelkinderen zouden worden of inmiddels al waren verhaald. Vrijwel zeker greep de Voogdijraad hiervoor, zoals Friedmann in 1951 dacht, terug op het *Besluit Oorlogspiegelkinderen*, zoals dat gewijzigd was in november 1948.

Hoewel het wat betreft de chronologie en het karakter van de procedure, nogmaals, enigszins speculatief is om te concluderen dat er van een proefproces vanuit de Fusie sprake is geweest, is het toch niet uitgesloten is dat het Fusiebestuur op advies van Hellendall en mr. Polak in 1954 via de rechtsgang van de ex-pupil een principiële juridische uitspraak heeft willen forceren op het punt van het verhaalrecht ten aanzien van oorlogswezen. Daarbij diende kennelijk een duidelijk antwoord te worden verkregen op de vraag of binnen de 'vigerende' bijzondere regelgeving voor oorlogsslachtoffers voor uitkerende overheidsinstanties verhaal mogelijk was. *En passant* zou daarbij ook voor eens en altijd duidelijk worden dat voor de oorlogspiegelkinderen niet het verhaalsrecht van de *Armenwet* van toepassing was. Evenals de exacte status van het proces blijft de uiteindelijke praktische uitkomst hiervan enigszins ongewis. Wel kan worden geconstateerd, dat mocht het bestuur inderdaad een beslissing hebben willen forceren op het gebied van het verhaal, dat dit in ieder geval niet helemaal succesvol is geweest. Op 30 juli 1955 antwoordde het Ministerie van Justitie namelijk op de brief van mr. Polak aan Le-Ezrath, dat het bovengenoemde arrest van het Hof van 16 februari 1955 naar de mening van de minister 'geenszins impliceer[de], dat het verhaal van de ten aanzien van andere oorlogspiegelkinderen bestede verpleegkosten ten onrechte zou hebben plaatsgevonden' en dat zijn conclusie dan ook was 'dat restitutie van deze kosten niet behoor[de] te geschieden'.¹⁴⁶

Niet duidelijk is voor hoeveel oorlogspiegelkinderen deze ministeriële beslissing uiteindelijk financieel nadelig is geweest. In zijn brief had mr. Gerard Polak gemeld dat Le-Ezrath graag met de minister of de Voogdijraad wilde overleggen over de wijze waarop de ten onrechte verhaalde kosten zouden kunnen worden gerestitueerd.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ SAA, 1725, *Brief Minister van Justitie, Ministerie van Justitie, 7^e Afdeling aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 30 juli 1955.

Maar de minister liet de al eerder geciteerde brief eindigen, met de korte mededeling dat hij ‘voorhands onvoldoende reden’ zag om in te gaan op dit verzoek.¹⁴⁷

2.2 Sociale verzekeringswetgeving

De Invaliditeitswet van 1919

Anders dan de *Armenwet* van 1912, die formeel vooral van indirecte betekenis voor de oorlogswezen was, had de *Invaliditeitswet* van zeven jaar later voor hen directe consequenties, omdat op grond van deze wetgeving de al vaker genoemde ‘wezenrente’ werd uitbetaald.

De *Invaliditeitswet* maakte deel uit van een complex van sociale verzekeringswetten, waaraan min of meer parallel aan de totstandkoming van de *Armenwet* door het Kabinet-Heemskerk (1908-1913) was gewerkt. Voor de totstandkoming van deze sociale wetten was in eerste instantie de minister van Landbouw, Handel en Nijverheid verantwoordelijk, met name de anti-revolutionair A.S. Talma. In 1913 diende Talma zijn wetsontwerpen voor drie sociale wetten in, die de tot dan sociaal-economisch zeer kwetsbare groep van arbeiders moesten beschermen tegen ziekte, invaliditeit en ouderdom. Vanwege de oorlogsomstandigheden kwam het evenwel niet tot een directe invoering. Na het Kabinet Cort van der Linden (1913-1918) pakte in 1919 het Kabinet Ruijs de Beerenbrouck (1918-(1922)1925) de sociale wetgeving weer op. In 1919 trad de *Invaliditeitswet* in werking, welke in 1921 door de *Ongevallenwet* en een jaar later door de *Land- en Tuinbouwongevallenwet* werd gevolgd. Samen met de al oudere *Zee-ongevallenwet* van 1914 vormden de drie bovengenoemde wetten een basaal sociaal-economisch vangnet voor het overgrote deel van de arbeidzame Nederlanders in loondienst.¹⁴⁸ De sociale wetten hadden –voor alle duidelijkheid- de vorm van verzekeringen, hetgeen betekende dat op grond van premiebetaling een uitkering werd gegarandeerd. De wetten vielen aanvankelijk onder het destijds nieuwe Ministerie van Arbeid. In 1933 kwamen zij onder het Departement van Sociale Zaken, dat, zoals bekend, spoedig in een competentiestrijd verwikkeld raakte met Binnenlandse Zaken op het gebied van de inrichting van de sociale voorzieningen. Overigens had door eerdere departementale competentiegeschillen de invoering van de *Ziektewet* nog iets langer dan de invaliditeits- en ongevallenwetten op zich laten wachten. Deze was met vertraging pas in 1929 van kracht verklaard.

De *Invaliditeitswet*, voluit de *Wet van den 5den Juni 1913 (Stb 205) tot verzekering van arbeiders tegen geldelijke gevolgen van invaliditeit en ouderdom, gewijzigd bij de wet van 1 November 1919 (Stb 623)* trad in werking per 3 december 1919.¹⁴⁹ De wet verzekerde in de eerster plaats de ‘arbeiders’ zelf, conform de titel, tegen invaliditeit en ouderdom. Dit laatste hield in dat loonarbeiders vanaf 65 jaar recht hadden op ‘ouderdomsrente’.¹⁵⁰ De hoogte van deze rente werd, evenals die van de

¹⁴⁷ Ibid en idem, *Brief Gerard Polak (Le-Ezrath)*, 25 mei 1955.

¹⁴⁸ Zie o.a.: G. Meijerink, *De Algemene Weduwen- en Wezenwet* (Alphen aan den Rijn: N. Samsom N.V., 1959), p. 1.

¹⁴⁹ Zie Van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid*, p. 37. Zie voor de volledige naam en tekst: mr. H.W. Groeneveld en mej. mr. G.J. Stemberg, *De Invaliditeitswet* (Alphen aan den Rijn: N. Samsom, 1920).

¹⁵⁰ *Invaliditeitswet*, artikel 74.

‘invaliditeitsrente’, vastgesteld via een gedetailleerde berekening, waarbij de grondslag onder meer afhankelijk was van het aantal ‘premiën’ dat was betaald. Voor het onderwerp van onderzoek belangrijk is dat de wet behalve in een uitkering bij invaliditeit en ouderdom van de verzekerde zelf, deze tevens voorzag in een uitkering na diens overlijden voor zijn weduwe en nagelaten kinderen. Deze ‘weduwenrente’ en de ‘wezenrente’ waren gekoppeld aan de grondslag voor de invaliditeitsrente en daarmee was het uit te keren bedrag eveneens afhankelijk van de tijd dat de verzekering had gelopen. Voor het toekennen van de uitkeringen moesten bovendien minimaal 40 ‘premies’ zijn betaald. De wekelijks te betalen premies waren afhankelijk van de hoogte van het loon, waarbij de arbeiders in vier ‘loonklassen’ waren ingedeeld.¹⁵¹

Met het uitvoeren van de wet, respectievelijk het innen van premies en de uitbetaling van de renten waren de Raden van Arbeid en de Rijksverzekeringsbank, na 1956 Sociale Verzekeringsbank, belast. De wezenrente werd vastgesteld op 1/5de deel meer dan de grondslag voor ouderdoms- en invaliditeitsrente. Het betrof één uitkering voor alle nagelaten kinderen, die aanvankelijk werd uitbetaald totdat het jongste kind de leeftijd van 14 jaar had bereikt. Mochten de kinderen over verschillende gezinnen en voogden zijn verspreid geraakt, dan moest de uitkering over het aantal kinderen onder de 14 jaar gelijk worden verdeeld.¹⁵² Per 1 oktober 1948 werd de leeftijdsgrens tot waarop de wezenrente werd uitgekeerd als gevolg van de inwerkingtreding van de *Wet tot toekenning van kinderbijslag aan invaliditeits-, ouderdoms- en wezentrekkers*, van 14 jaar naar 16 jaar verhoogd.¹⁵³ Hoewel het begrip ‘arbeider’ in de wet van 1919 met opzet zeer ruim was gesteld, om een zo groot mogelijke groep van de arbeidende bevolking onder de wetgeving te laten vallen, was er nog geen sprake van een ‘volksverzekering’. Kleine zelfstandigen en arbeiders die jaarlijks meer dan f 1.200 verdienden vielen bijvoorbeeld buiten de boot.¹⁵⁴

De bedragen die op grond van de *Invaliditeitswet* werden uitgekeerd, waren vanaf het begin zeer karig en volstrekt onvoldoende om van te bestaan. Vanaf 1941 werden dan ook op de renten toeslagen door het Rijk betaald, die 50% van de uitkering bedroegen.¹⁵⁵ Bij de aanpassing in 1948 vervielen deze toeslagen echter weer en werden de bedragen, eveneens krachtens de hierboven genoemde *Wet tot toekenning van kinderbijslag aan invaliditeits-, ouderdoms- en wezentrekkers*, met kinderbijslag aangevuld.¹⁵⁶ De loongrens bracht een maximaal uitkeringsbedrag voor de wezenrente met zich mee dat volgens een opgave uit de jaren vijftig f 187,20 per jaar bedroeg.

¹⁵¹ Idem, m.n. artt. 31, 75, 81^a, 81^e, 84, 86 en 180. De premies varieerden aanvankelijk van f 0,25 tot f 0,60.

¹⁵² Idem artt. 86-89; zie ook: Th.W. Te Nuyl, *Weduwen en wezenrente ingevolge de Invaliditeitswet. Wanneer, hoe en hoeveel uitkeering en voor wien* (Deventer: A.E. Kluwer, 1923), pp. 36-37.

¹⁵³ Zie H. Bossenbroek jr, *De Wettelijke Invaliditeitsverzekering. Wet tot aanvulling van renten krachtens de Invaliditeitswet; Kinderbijslagwet voor invaliditeits-, ouderdoms- en wezenrentetrekken; Noodwet Ouderdomsvoorziening* (z.pl.: Uitgave: Cursus Sociale Verzekeringen, 1948), p. 173.

¹⁵⁴ Zie *Invaliditeitswet*, art. 4 en art. 5. Zie ook Groeneveld en Stemberg, *De Invaliditeitswet*, p. 16.

¹⁵⁵ Meijerink, *De Algemene Weduwen- en Wezenwet*, p. 2.

¹⁵⁶ Zie Bossenbroek, *De Wettelijke Invaliditeitsverzekering* en zie notitie *Wezenrente en kinderbijslag* van de JMW Projectgroep Informatievoorziening Joodse Oorlogswezen.

Landelijk gemiddeld werd volgens deze opgave per wezenrente f 109 uitgekeerd.¹⁵⁷ Uit opgaven in de bestudeerde sociale dossiers blijkt dat de uitgekeerde wezenrenten voor de betreffende oorlogswezen, waarmee de Le-Ezrath dan wel de Fusie bemoeienis had, varieerden van ca f 56 (exclusief toeslag) tot f 129 per jaar.¹⁵⁸

Een opmerkelijke bepaling in de *Invaliditeitswet* was dat geen wezenrente zou worden uitgekeerd voor nagelaten kinderen die voorlopig aan de Voogdijraad waren toevertrouwd. Indien een dergelijke maatregel zou worden toegepast moest de Officier van Justitie dit zo spoedig mogelijk melden aan de Rijksverzekeringsbank, waarna de wezenrente, voor zo ver die niet aan broers of zussen ten goede moest komen, in de Rijkskas moest worden gestort.¹⁵⁹ De precieze motivatie voor deze bepaling is niet bekend. Wel was er de mogelijkheid om op grond van de *Beginnelsenwet* voor de Kinderbescherming regeringssubsidie aan te vragen in het geval er vanwege artikel 439a tot een voorlopige toevertrouwing aan de Voogdijraad was besloten. Kennelijk wilde het Rijk met de bepaling voorkomen dat er in dat geval via rijksregelingen ‘dubbel’ voor het kind zou worden betaald.

De bovengenoemde bepaling bracht voor de oorlogspleegekinderen, in theorie althans, complicaties met zich mee. Bij de wijziging van november 1948 was immers het *Besluit Oorlogspleegekinderen* zodanig aangepast dat een voorlopige toevertrouwing aan de Commissie OPK met terugwerkende kracht tot 1945 aan een voorlopige toevertrouwing aan de Voogdijraad was gelijkgesteld. Daarbij beriep de Regering zich op artikel 461c dat voor het oude 439a in de plaats was gekomen.¹⁶⁰ Hoewel het Burgerlijk Wetboek weer in artikel 461b een tegenstrijdige bepaling kende –dat juist bepaalde dat de Voogdijraad ervoor zorg moest dragen dat de gelden die zij zou ontvangen voor het onderhoud van de minderjarige aan de daarop rechthebbenden zou worden uitgekeerd¹⁶¹– was de consequentie van de regeling in de *Invaliditeitswet* dat oorlogspleegekinderen niet voor een uitkering van wezenrente in aanmerking konden komen, althans niet het deel van de oorlogspleegekinderen dat te maken had met een voorlopige toevertrouwing aan de Commissie OPK.

Uit de bestudeerde bronnen is niet goed op te maken of deze bepaling voor de uitkering van wezenrente in de praktijk ook tot problemen heeft geleid. In ieder geval zijn er geen mededelingen gevonden dat op grond van deze bepaling wezenrenten zijn geweigerd. Voor zo ver kan worden nagegaan, kwamen ook de meeste oorlogspleegekinderen in aanmerking voor een uitkering krachtens de *Invaliditeitswet*. Een extra complicatie is dat de precieze gang van zaken bij het toekennen en uitbetalen van de wezenrente voor de oorlogswezen nog steeds enigszins onduidelijk is. Niet uitgesloten is dat er, mede ook in verband met de bovenstaande complicatie, voor een afwijkende, bijzondere behandeling van de oorlogspleegekinderen is

¹⁵⁷ Meijerink, *De Algemene Weduwen- en Wezenwet*, p. 1.

¹⁵⁸ Zie dossiers van J.S.K. en L.V.

¹⁵⁹ Zie *Invaliditeitswet*, art. 90 en art. 91. Dit gold ook voor kinderen die ter beschikking van de Regering waren gesteld of die voor rekening van het Rijk in een tuchtschool waren geplaatst.

¹⁶⁰ Zie ook de *Memorie van Toelichting* bij de Wet van 29 oktober 1948, Stb I 458 en bij noot 22 en 23.

¹⁶¹ Wet van 10 juli 1947, Stb H 2³², art. 461b.

gekozen.¹⁶² In het verlengde hiervan ligt ook de onduidelijkheid over het moment waarop daadwerkelijk met de uitbetalingen is gestart. In de literatuur wordt wel verondersteld dat de uitkering van de wezenrente voor Joodse oorlogsgewonden pas eind 1949 een aanvang nam, omdat toen pas de officiële overlijdensakten voor de Burgerlijke Stand konden worden opgemaakt.¹⁶³ Hoewel een uitstel van betalingen voor een groep van oorlogsgewonden mogelijk aan de orde is geweest, blijkt uit informatie in de sociale dossiers toch dat lang niet alle Joodse oorlogsgewonden met deze complicatie te maken hebben gekregen en dat er zeker ook al vóór eind 1949 wezenrenten voor hen zijn uitgekeerd.¹⁶⁴ Dat er al vóór 1949 wezenrenten werden betaald –en er op dat punt mogelijk ook ambtelijk anders is gehandeld dan de gebruikelijke gang van zaken– sluit ook aan bij de al eerder gemelde notitie van de Afdeling Vermogensbeheer van Le-Ezra van 23 februari 1948, waarin de procedure werd beschreven die na een voogdijbeschikking moest worden gevolgd. De eerste stappen die dan moesten worden gezet waren immers verzoeken indienen bij Sociale Zaken en de Raad van Arbeid voor respectievelijk uitkeringen en wezenrente.¹⁶⁵

De *Invaliditeitswet* bevat verder geen specifieke bepalingen over de bestemming van de wezenrente indien deze eenmaal was uitgekeerd. Wel was de wet opgezet als sociale verzekering, hetgeen impliceerde dat men ervan uitging dat de renten voor het levensonderhoud werden gebruikt. De wezenrente werd uitgekeerd aan de persoon of instelling die met de voogdij over de kinderen was belast. In de literatuur bestaat hierover al vroeg een consensus. Zo benadrukte Te Nuyt, de auteur van een publicatie uit 1923 over de werking van de wet, dat het artikel over het niet uitkeren van wezenrente aan de kinderen die voorlopig aan de Voogdijraad waren toevertrouwd, niet gold voor kinderen die in een weeshuis waren opgenomen. Hieraan voegde hij toe dat ‘de voogd vanzelf het beheer over die gelden’ voerde.¹⁶⁶ In een andere publicatie uit ongeveer dezelfde tijd kwamen de auteurs bij de bespreking van het artikel dat gewijd was aan de verdeling van de uitkering over de rechthebbende kinderen tot de conclusie dat: ‘Aangezien de wet het tegendeel niet bepaalt [...] instellingen-voogden gelijk staan met andere voogden’ en dat ook zij ‘wezenrente voor de aan hen toevertrouwde kinderen kunnen ontvangen’.¹⁶⁷

¹⁶² Zie over de onduidelijkheid bij latere medewerkers van de Sociale Verzekeringsbank over de status van de wezenrenten voor (Joodse) oorlogsgewonden bij: Verhey, *Kind van de rekening*, p. 171, m.n. noot 4.

¹⁶³ Verhey, *Kind van de rekening*, p. 172.

¹⁶⁴ Uit het dossier van J.S.K blijkt dat de Rijksverzekeringsbank in maart 1947 al een uitkering van wezenrente toekende. Uit dat van I.C. blijkt dat de wezenrente al vóór augustus 1949 aan OPK werd uitbetaald.

¹⁶⁵ SAA, 1694.3, *Notitie Vermogensbeheer van de Afdeling Vermogensbeheer*, 23 februari 1948 (bijlage bij *Notulen DB LH*, 26 februari 1948). Zie (bij) noot 58.

¹⁶⁶ Te Nuyt, *Weduwen en wezenrente ingevolge de Invaliditeitswet*, p. 37.

¹⁶⁷ Groeneveld en Stemberg, *De Invaliditeitswet*, p. 165. Vgl. ook: Bossenbroek, *De Wettelijke Invaliditeitsverzekering*, p. 138 ‘Indien een rentetrekker van een weduwen- en wezenrente in een gesticht door of vanwege een instelling van weldadigheid, door het openbaar gezag erkend, wordt verzorgd of verpleegd en de kosten van verzorging of verpleging geheel of gedeeltelijk ten laste van het Rijk komen of van een burgerlijke gemeente of een instelling van weldadigheid, kan (curs. Bossenbroek) het Bestuur der Rijksverzekeringsbank op verzoek van belanghebbend orgaan de rente over volle kalendermaanden, gelegen binnen de duur van de verzorging of verpleging,

Zo wel de Commissie OPK als de Sociale Dienst zag de wezenrente van de oorlogspleegekinderen als inkomen dat krachtens de vigerende wetgeving op het gebied van de hulpverlening aan oorlogsslachtoffers en in overeenstemming met het algemene beleid dat gericht was op ‘zelf-redzaamheid’, kon -zo niet wettelijk moest- worden aangewend voor de bestrijding van de kosten van hun verzorging. In de uitkeringen die de Commissie OPK en de Sociale Dienst voor de oorlogspleegekinderen onder voogdij van de (latere) Fusie-instellingen betaalden, werden de wezenrenten dan ook stevast in mindering gebracht.¹⁶⁸

Het is vrijwel zeker dat Le-Ezrath, dan wel de Fusie, de wezenrente die zij conform de boven beschreven regelgeving als voogdes ontving, eveneens voor de bestrijding van de verzorgingskosten heeft aangewend. Zoals in het financieel deel ook wordt gemeld, werden de wezenrenten in ieder geval vanaf 1949 administratief op de aparte *Voogdijrekening* geplaatst, waarop enerzijds de voor pupillen ontvangen bedragen van Sociale Zaken, de wezenrente en pleeggelden werden geboekt en anderzijds de afdrachten hiervan aan pleeggezinnen en aan eigen tehuizen.¹⁶⁹ Toch blijkt uit de notulen van de DB-vergadering van Le-Ezrath van 25 november 1948 dat het beleid voor de wezenrente ook variaties heeft gekend. Tijdens deze vergadering werd namelijk op het punt van de ‘in ons bezit zijnde wezenrente’ besloten, dat deze gedeeltelijk aan de vroegere pleegouders zouden worden afgedragen en gedeeltelijk ten behoeve van de kinderen zelf zouden worden vastgelegd.¹⁷⁰

De optie om de wezenrenten deels aan de vroegere pleegouders toe te laten vallen, lijkt erop te wijzen dat het in het bovenstaand geval om achterstallige wezenrente ging. De *Invaliditeitswet* bepaalde dat een toegekende uitkering na een jaar na betaalbaarstelling niet meer zou worden uitbetaald en dat het recht op de wezenrente zou vervallen als in vijf opeenvolgende jaren de uitkering niet was ingevorderd.¹⁷¹

Deze termijn van vijf jaar lijkt te verklaren waarom er vanaf 1948 beslissingen moesten worden genomen over de betaling van de achterstallige wezenrenten, al is het eveneens weer niet uitgesloten dat ook voor het toepassen van de vervalttermijn in de praktijk een afwijkende procedure is gevolgd.¹⁷²

De achterstallige wezenrente werd voor de Fusie aan het eind van 1950 (nogmaals) actueel. In de vergadering van de Commissie Vermogensbeheer, wier functioneren in later verband nog wordt toegelicht, werd de kwestie althans kort aan de orde gesteld. Het verslag van deze bijeenkomst is echter zeer beknopt en de notitie over de wezenrente bleef beperkt tot de opmerking: ‘Besteding achterstallige wezenrente (door administratie Le-Ezrath gebruikt ter delging administratiekosten)’.¹⁷³

De mededeling dat de achterstallige wezenrente door Le-Ezrath zijn aangewend voor de betaling van administratiekosten –waaraan gezien de context ‘voor het

voorzover over dia kalendermaanden de rente nog niet is uitbetaald, geheel of gedeeltelijk aan dat orgaan doen uitbetalen’.

¹⁶⁸ Voorbeelden hiervan in o.a. de sociale dossiers van I.C. en J.S.K

¹⁶⁹ Zie ‘Beleid en Balans’.

¹⁷⁰ SAA, 1694.3, *Notulen DB LH*, 25 november 1948.

¹⁷¹ Zie *Invaliditeitswet*, art. 167.

¹⁷² Volgens de informatie in de bestudeerde sociale dossiers blijkt dat door OPK ontvangsten ten behoeve van de betrokken oorlogswezen werden geboekt, die tot in 1942 teruggingen.

¹⁷³ SAA, JMW, 1712.1, Fusie, Notulen van diverse commissies en rapporten, 1950-1951, *Notulen Commissie Vermogensbeheer*, 19 december 1950.

vermogensbeheer van de pupillen' zou kunnen worden toegevoegd¹⁷⁴ - staat op enigszins gespannen voet met de notulen van de DB-vergadering van 5 april 1951, waarin wordt vermeld dat: 'De heer Friedmann [het bestuur] erop attent [heeft gemaakt] dat de Berg-Stichting de wezenrente voor de tijd dat een kind nog niet in deze inrichting was opgenomen, als verpleegkosten gebruikt'.¹⁷⁵ Volgens hetzelfde verslag lichtte Friedmann de kwestie toe in de betreffende vergadering, waarbij hij eerst aangaf dat hij deze gang van zaken onjuist vond en vervolgens meldde dat Le-Ezrath 'deze achterstallige wezenrente op spaarbankboekjes t.n.v. de kinderen [had] gezet en diensgevolge voor de kinderen een bedrag van meer dan f 20.000 [had] gespaard'.¹⁷⁶ De directeur van de Berg-Stichting Reitsema werd daarop door het bestuur aangeschreven om uit te leggen wat zijn overwegingen waren geweest 'toen hij het geld voor de verpleeggelden [had] gebruikt'.¹⁷⁷ Reitsema's antwoord is onbekend gebleven. Wel is duidelijk dat het bestuur op 9 mei 1951 op zijn reactie besloot om voortaan de onderscheiden Fusie-instellingen één lijn te laten volgen en wel de lijn van Le-Ezrath door in het vervolg 'alle wezenrente die vergoed w[e]rden vóór de opname van het kind in een tehuis, op een spaarbankboekje ten name van dat kind te storten'.¹⁷⁸ De kwestie van de achterstallige wezenrente is, althans volgens de notulen, daarna niet meer ter sprake gekomen in de DB-vergaderingen.

De eerder genoemde opmerking in het verslag van de bijeenkomst van de Commissie Vermogensbeheer kan voor onduidelijkheden zorgen. Hierin wordt, zoals gezien, gesproken van het gebruik van de achterstallige wezenrente voor administratiekosten door *Le-Ezrath*. In de literatuur heeft de kwestie van de achterstallige wezenrente ook voor onduidelijkheid gezorgd, welke mede lijkt te zijn veroorzaakt door verwarring over de chronologie. Belangrijk is dat, los van een reële mogelijkheid dat de notulist van het commissieverslag zich heeft vergist¹⁷⁹, de vergadering van de Commissie Vermogensbeheer niet *na* maar enige maanden *voor* de behandeling van de wezenrente in de vergadering van het DB plaatsvond. Op grond van het

¹⁷⁴ Het verslag is in een 'telegram-stijl' opgesteld. De achterstallige wezenrenten komen ter sprake bij een –eveneens vluchtige– notitie over de doorberekening van de accountants- en administratiekosten aan de pupillen bij het vermogensbeheer. Het verslag luidt daarna woordelijk: 'Hoe is dit bij de Rudelsheim- en Berg-Stichting? Notities. Grote vermogens worden door accountants beheerd. Correspondentie wordt door het Bureau gevoerd. Ingewikkelde rechtsherstelprocedures zijn door verschillende advocaten behandeld. Voorgesteld wordt hiervoor één advocaat te benoemen. Enige rechtsherstelprocedures zijn door het Bureau, i.c. Mevr. Mr. R. Friedmann-v.d. Heyden gevoerd'. Zie: SAA, JMW, 1712.1, *Notulen Commissie Vermogensbeheer*, 19 december 1950.

¹⁷⁵ Zie SAA, JMW, 1709, *Notulen DB*, 5 april 1951.

¹⁷⁶ Ibid.

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ SAA, JMW, 1709, *Notulen DB*, 9 mei 1951.

¹⁷⁹ Gezien de telegramstijl waarin het verslag is gesteld is niet uitgesloten dat de notulist, het bestuurs- en commissielid E.L. Wolff bij het notuleren Le-Ezrath en de Berg-Stichting per ongeluk heeft verwisseld. De notulen worden op zich ook meer coherent als in de slotpassage 'Le-Ezrath' wordt vervangen door 'Berg-Stichting' en omgekeerd. Zie voor de tekst bij noot 174. De beschreven procedure is van toepassing op het Bureau van de Fusie, dat in feite de voortzetting was van het apparaat van Le-Ezrath.

commissieverslag kan dan ook niet, zoals in de literatuur is gedaan, eenduidig worden geconcludeerd dat het geld niet aan de vermogens van kinderen is toegevoegd, maar is gebruikt ter financiering van de afdeling vermogensbeheer van Le-Ezrath.¹⁸⁰ In de latere DB-vergadering van april 1951 zou immers duidelijk worden gesteld dat Le-Ezrath de achterstallige wezenrenten op spaarbankboekjes zette, hetgeen in een daaropvolgende bestuursvergadering tot het Fusiebeleid zou worden gemaakt.

Dat de *Berg-Stichting* de achterstallige wezenrente niet op spaarbankboekjes heeft gezet maar voor een bijdrage in de verzorgingskosten heeft gebruikt, is onmiskenbaar wel het geval geweest. Gezien de andere opstelling van Le-Ezrath en Friedmanns vrij scherpe optreden hiertegen, zou inderdaad met enige reden kunnen worden gesproken van een ‘financieel incident’.¹⁸¹ Dat de *Berg-Stichting*, althans directeur Reitsema ‘20.000 gulden van de achterstallige wezenrente van de kinderen [had] toegevoegd aan het vermogen van de instelling’, zoals eveneens in de literatuur wordt geconcludeerd, kan echter weer niet uit de bronnen worden afgeleid.¹⁸² Een dergelijk bedrag wordt alleen genoemd in verband met Le-Ezrath en dan juist als de som die voor de kinderen zou zijn vastgezet. Ook kan, gezien het besluit van 9 mei 1951, niet worden geconcludeerd dat het DB heeft volstaan met een verzoek aan Reitsema om informatie en naar de *Berg-Stichting* toe verder geen actie meer heeft ondernomen.¹⁸³ Overigens blijft in het licht van de relatief kleine bedragen die aan wezenrente werden uitgekeerd en de, naar nog zal blijken, relatief kleine aantallen oorlogswezen onder voogdij van Le-Ezrath, het genoemde bedrag van f 20.000 enige bevreemding wekken. Niet uitgesloten is dat een dergelijke hoge inschatting in de context dient te worden geplaatst van de frictie die er met name in de beginjaren tussen de onderlinge Fusie-instellingen zeker is geweest en dat Friedmann het een en het ander wat heeft aangescherpt.

Los van de feitelijke hoogte van het bedrag kan wel worden geconstateerd dat de weg die Le-Ezrath bewandeld heeft om de achterstallige wezenrente op spaarbankboekjes vast te zetten, vanuit de persoonlijke perspectieven, de ‘koninklijke’ is geweest.

Aangezien wettelijke richtlijnen voor de besteding van achterstallige wezenrente ontbraken, kan anderzijds het beleid van de *Berg-Stichting* om deze gelden voor verpleegkosten aan te wenden, formeel ook weer niet als institutioneel verkeerd worden aangemerkt. De lijn van Le-Ezrath om de achterstallige wezenrente voor de kinderen te bestemmen –of zoals in 1948 deels aan de kinderen en deels aan de (voormalige) pleeggezinnen uit te keren– lijkt niettemin meer voor de hand te liggen en herhaald wordt nog eens dat dit dan ook in de vergadering van mei 1951 tot het officiële Fusiebeleid is gemaakt.

Tenslotte kan hier nog worden geconstateerd, dat het zeer waarschijnlijke Fusiebeleid om de lopende uitkeringen van de wezenrente rechtstreeks ten goede te laten komen aan de exploitatie van de Fusie, in het verlengde van hetgeen hierboven over de achterstallige wezenrente is opgemerkt, eveneens moeilijk te kwader trouw kan worden geduid. Het aanwenden van de wezenrente als tegemoetkoming in de verpleegkosten was legitiem en een beleidslijn die bij de verzorging van de oorlogswezen nadrukkelijk ook door andere instellingen en officiële instanties werd gevolgd.

¹⁸⁰ Verhey, *Kind van de rekening*, pp. 143-144.

¹⁸¹ Verhey, *Kind van de rekening*, p. 143.

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Ibid.

De Algemene Weduwen- en Wezenwet van 1959

De totstandkoming van de *Algemene Weduwen- en Wezenwet* vond plaats in het kader van de in de vorige paragrafen al veelvuldig besproken opbouw van het algemene stelsel van sociale zorg waaraan na 1945 door de Regering werd gewerkt, eerst voornamelijk door Sociale Zaken en later door Maatschappelijk Werk. Bij de opbouw van het algemeen zorgstelsel had in eerste instantie het tot stand brengen van een ouderdomsvoorziening prioriteit. In 1947 werd de *Noodwet Ouderdomsvoorziening* of 'Noodwet Drees' van kracht, die voor ongeveer 50% van de bejaarden in een aanvullende uitkering voorzag. De uitkering bood geen bestaansgarantie, zodat veel bejaarden voor extra hulp een beroep bleven doen op de armenzorg.¹⁸⁴ In 1957 kreeg de regeling een definitief karakter met de invoering van de *Algemene Ouderdomswet* (AOW). Iedere bejaarde kreeg krachtens deze wet, ongeacht het inkomen, een uitkering. De wet was daarmee de eerste algemene collectieve voorziening, waarop iedere Nederlander zelfstandig een recht kon doen laten gelden op een uitkering, zij het dat het recht van de gehuwde vrouw nog achter bleef. Zij kwam pas voor AOW in aanmerking als haar echtgenoot 65 jaar geworden was.

Twee jaar na de invoering van de AOW kwam de tweede algemene collectieve voorziening tot stand met de afkondiging van de *Algemene Weduwen- en Wezenwet* (AWW). De weduwen en wezen waren door de eeuwen heen de kerndoelgroep geweest van de particuliere, met name de kerkelijke liefdadigheid en in dit verband werden zij ook wel betiteld als de 'deserving poor'.¹⁸⁵

De AWW betekende een principiële breuk in de wezenzorg. Voor het eerst werd wettelijk erkend dat de zorg voor deze groep primair een overheidstaak was, waarmee een einde kwam aan de soevereiniteit en de dominantie van de particuliere liefdadigheid op dit gebied. Praktisch bleef de wetgeving voor zowel de wezen als de weduwen echter nog onvolkomen, omdat de AWW evenals de AOW een 'bodemvoorziening' was. Voor veel weduwen bleef de uitkering te karig om van te bestaan, zodat juist deze groep van een aanvullende uitkering van de armenzorg afhankelijk bleef.¹⁸⁶ Ook voor de wezen bleven de uitkeringen te gering om volledig te voorzien in de kosten van het levensonderhoud. Wel besloot de Regering op advies van de Sociaal Economische Raad tot een verruiming van de uitkering in vergelijking tot die van de *Invaliditeitswet*. De uitkeringen werden in 1957 vastgesteld op f 400 per jaar voor kinderen tot 10 jaar en op f 600 voor de wezen van 10 tot 16 jaar. Voor de wezen die na hun 16de dagonderwijs bleven volgen, werd tot het 27ste jaar een uitkering van circa f 850 per jaar uitbetaald.¹⁸⁷

Behalve een verhoging van de uitkeringen, was de uitbreiding van de 'groep van verzekerden' een tweede belangrijk gevolg van de AWW. Anders dan de *Invaliditeitswet* was de AWW wel een 'volksverzekering' welke in principe bestemd was voor elk lid van de Nederlandse bevolking die in de door de wet omschreven steun behoevende omstandigheden kwam. Ook werden de kosten collectief gedragen door de gehele beroepsbevolking. Bij de *Invaliditeitswet* waren het segment van de beroepsbevolking dat premie betaalde en de dekking van weliswaar zeer uitgebreid maar nog niet volledig geweest.

¹⁸⁴ Van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid*, pp. 56-57.

¹⁸⁵ Idem, p. 27.

¹⁸⁶ Idem, p. 56.

¹⁸⁷ Meijerink, *De Algemene Weduwen- en Wezenwet*, pp. II/16-17. De uitkering werd bovendien geïndiceerd.

Een eerste deel van de AWW trad in werking op 4 mei 1959. Per begin 1960 was de wet integraal van kracht. Het totaal aantal wezen in Nederland dat een beroep op de AWW zou doen, werd in 1959 op ‘slechts’ circa 3.000 geschat.¹⁸⁸

Bij de inwerkingtreding van de AWW in 1960 was inmiddels ook het aantal oorlogswezen sterk teruggelopen en daarmee is de AWW voor de oorlogswezen nauwelijks van praktische betekenis geweest. In de bestuursvergaderingen is hieraan dan ook verder geen aandacht besteed. Ook op administratief gebied leidde de invoering van de AWW niet tot ingrijpende veranderingen voor de Fusie. Te meer omdat de uitkerende instantie de Sociale Verzekeringsbank bleef.

Kinderbijslagwet voor invaliditeits-, ouderdoms- en wezentrekkers van 1948

De laatste sociale verzekeringswet die van toepassing is geweest voor de oorlogspleegekinderen was de *Wet tot toekenning van kinderbijslag aan invaliditeits-, ouderdoms- en wezentrekkers* van 13 juli 1948, die twee dagen later officieel werd geproclameerd.¹⁸⁹ Deze wet wilde in de eerste plaats een kinderbijslagregeling treffen voor de personen die in het genot waren van een invaliditeits- of ouderdomsrente, welke door de wet ‘rentetrekkers’ werden genoemd. Behalve voor de kinderen van deze ‘rentetrekkers’ voorzag de wet echter ook in een kinderbijslag voor wezen die een wezenrente ontvingen op grond van de *Invaliditeitswet* en de *Ongevallenwet*.¹⁹⁰ De wet ging uit van een maximum leeftijd van 16 jaar voor de kinderen waarvoor werd uitgekeerd. Deze leeftijd kon bij het volgen van dagonderwijs worden verlengd tot 21 jaar.¹⁹¹ Ook voorzag de wet in vaste uitkeringen die wettelijk aanvankelijk op f 10 per maand voor de eerste drie kinderen en f 12,50 voor daaropvolgende kinderen werden vastgesteld, maar die nog vóór de wet per 1 oktober 1948 in werking trad door de Kamer met f 1,- werden verhoogd.¹⁹² De wet was alleen van kracht voor de wezen met wezenrente die in Nederland woonachtig waren. Dat betekende dat er geen kinderbijslag werd uitgekeerd aan oorlogswezen met wezenrente die verbleven in het buitenland.¹⁹³

Dat de *Kinderbijslagwet voor rentetrekkers* relevant voor de oorlogspleegekinderen is geweest, valt af te leiden uit de informatie in de sociale dossiers. Hierin is onder andere een brief te vinden van de Rijksverzekeringsbank aan de Amsterdamse Voogdijraad, met name het bureau dat met de afwikkeling van OPK was belast, van oktober 1949 waarin expliciet wordt gerefereerd aan ‘het recht op kinderbijslag, ingevolge de *Kinderbijslagwet voor rentetrekkers*’.¹⁹⁴ Voorts blijkt in drie gevallen in

¹⁸⁸ Idem, p. II/18.

¹⁸⁹ Ook: *Wet van 15 juli 1948 houdende regeling tot toekenning van kinderbijslag aan rentetrekkers* (Stb I 309), zie: Bossenbroek, *De Wettelijke Invaliditeitsverzekering* en voor een in de loop der jaren aangepaste tekst van de wet o.a. Meijerink, *De Algemene Weduwen- en Wezenwet*, pp. V C 1-12.

¹⁹⁰ *Kinderbijslagwet voor invaliditeits-, ouderdoms- en wezentrekkers*, art. 3 zie: Bossenbroek, *De Wettelijke Invaliditeitsverzekering*, pp. 174-175.

¹⁹¹ Idem, art. 2 en Bossenbroek, *De Wettelijke Invaliditeitsverzekering*, pp. 173-174.

¹⁹² Idem, art. 5 en Bossenbroek, *De Wettelijke Invaliditeitsverzekering*, pp. 176-177.

¹⁹³ Idem, art. 3 en Bossenbroek, *De Wettelijke Invaliditeitsverzekering*, pp. 174-175.

Deze bepaling kende de *invaliditeitswet* niet.

¹⁹⁴ Zie het sociale dossier van J.M., m.n. kennisgeving van de Rijksverzekeringsbank aan secretaris Voogdijraad, Amsterdam, 19 oktober 1949.

de sociale dossiers informatie over de hoogte van de kinderbijslaguitkering te vinden. Die bleek in de praktijk in de jaren 1949-1950 te liggen rond f 11,55 per maand.¹⁹⁵

Zonder hier verder de ontwikkeling van de *Kinderbijslagwet* in beschouwing te nemen, die wettelijk startte met de *Kinderbijslagwet voor loontrekkenden* in 1939 en in 1962 met een *Algemene Kinderbijslagwet* zijn voorlopige voltooiing vond¹⁹⁶, is hier voor het onderwerp van onderzoek vooral weer van belang dat de kinderbijslag in de ‘gewone’ *Kinderbijslagwet* aan de ‘onderhoudsplicht’ was gekoppeld¹⁹⁷ en dat in de *Kinderbijslagwet voor rentetrekken* de Rijksverzekeringsbank in principe bevoegd was om de ‘kinderbijslag betaalbaar te stellen aan de echtgenote van de rentetrekker of aan degene, die met de verzorging der kinderen, voor welk recht op kinderbijslag [bestond], [was] belast’.¹⁹⁸

Belangrijk is ook dat de Sociale Dienst na 1948 de aanvullende kinderbijslag als inkomen zag en deze op de uitkering die zij voor de oorlogspleegekinderen verstrekke, in mindering bracht.¹⁹⁹ Hoewel systematische informatie over de betaling en de bestemming van de kinderbijslag in de Fusie-archieven verder ontbreekt, is het zeer aannemelijk dat ook de Fusie de aanvullende kinderbijslag voor een bijdrage in de onderhoudskosten van de pupillen heeft gebruikt. Gezien de bestaande wetgeving en de praktijk bij de overheidsinstellingen, kan ook in dit geval worden geconstateerd dat met deze handelwijze het vigerend overheidsbeleid werd gevolgd.

2.3 Kinderbescherming: De kindervetten van 1901; de Archipel van Opvoedingsgestichten; verdere wetgeving kindervescherming en subsidiebeleid Justitie

De kindervetten van 1901

Zoals in de voorgaande paragrafen al enkele malen is gebleken, was de positie van de oorlogspleegekinderen wat betreft de overheidszorg in meer opzichten een ambivalente. Onderdeel van deze ambivalentie was ook de dubbele benadering van hun problematiek. Enerzijds werden zij benaderd vanuit een ‘sociaal’ perspectief; anderzijds gebeurde dit vanuit een ‘justitiële’ invalshoek. De sociale aandacht had betrekking op de algemene hulpverlening aan oorlogsslachtoffers en hun

¹⁹⁵ Zie dossiers van J.M. en J.V. en S.P. (in notitie *Wezenrente en kinderbijslag* van de JMW Projectgroep Informatievoorziening Joodse Oorlogswezen).

¹⁹⁶ Zie o.a.: Dr. W. de Gaay Fortman, *Handleiding voor de toepassing der Kinderbijslagwet* (Alphen aan den Rijn: N. Samsom N.V., 1941) en D.C. van Melsen, *De Algemene Kinderbijslagwet*, 13de Aanvulling (Alphen aan den Rijn: N. Samsom N.V., 1962).

¹⁹⁷ Zie De Gaay Fortman, *Handleiding voor de toepassing der Kinderbijslagwet*, p. 42.

¹⁹⁸ Zie *Kinderbijslagwet voor invaliditeits-, ouderdoms- en wezentrekken*, art. 7 zie: Bossenbroek, *De Wettelijke Invaliditeitsverzekering*, p. 177. Vgl. *Kinderbijslagwet voor rentetrekken*, art. 7, in: Meijerink, *De Algemene Weduwen- en Wezenwet*, pp. V C 7 (latere versie van dit artikel met dezelfde strekking) en soortgelijke bepaling in de *Kinderbijslagwet*, zie Van Melsen, *De Algemene Kinderbijslagwet*, (gewijzigde) wettekst van de kinderbijslagwet 23 december 1939, art. 27.

¹⁹⁹ Zie dossiers van J.M. en J.V. en S.P. en notitie *Wezenrente en kinderbijslag* van de JMW Projectgroep Informatievoorziening Joodse Oorlogswezen.

hoedanigheid als wees. De justitiële benadering kan niet los worden gezien van de kinderbeschermingswetgeving die in Nederland gestalte had gekregen met de *Kinderwetten* die in 1901 waren vastgesteld en in 1905 in werking waren getreden.

De totstandkoming van de *Kinderwetten* had in de eerste plaats zijn wortels in de internalisering van de Verlichtings-idealen bij de verschillende kerkelijke gezindten in Nederland in de negentiende eeuw, waardoor de aandacht voor de zorg voor verwaarloosde kinderen groeide en deze zorg in toenemende mate ook door de particuliere liefdadigheid werd geïnstitutionaliseerd. Daarnaast groeide, eveneens onder invloed van de Verlichtingsidealen maar ook door toedoen van de al eerder genoemde maatschappelijke discussie rond de ‘Sociale Queastie’, aan het eind van de negentiende eeuw de belangstelling voor criminele kinderen. Deze werden meer en meer gezien als slachtoffers van de verpauperde omstandigheden waarin zij leefden. Zij moesten strafrechterlijk niet verder het verderf in worden gestort maar door een afzonderlijke juridische behandeling, gesteund op pedagogische uitgangspunten, juist van maatschappelijk verval en de zedelijke ondergang worden gered. Daarbij groeide de behoefte aan rechtshervorming, waarvoor met name de vereniging *Pro Juventute* (‘Ten behoeve voor de Jeugd’), opgericht in 1896, zich zou inzetten.²⁰⁰ Hoewel er vanaf 1894 werd gestudeerd op de herziening van het recht voor een betere aanpak voor kinderen die maatschappelijk in de knel waren gekomen of dreigden te komen, duurde het tot het Kabinet Pierson (1897-1901) voordat de *Kinderwetten* onder minister van Justitie Cort van der Linden zouden worden aangenomen.

De *Kinderwetten* bestonden feitelijk uit drie wetten: een *Burgerlijke Kinderwet*, een *Strafrechterlijke Kinderwet* en een *Kinderbeginselenwet*.

Bij de *Burgerlijke Kinderwet*, bekrachtigd op 6 februari 1901 (Stb 62), werd het Burgerlijk Wetboek van 1838 ingrijpend gewijzigd voor enerzijds de verhouding van ouders en kinderen en anderzijds die van de Staat en de ouders door de invoering van de mogelijkheid van ‘onthefing’, dan wel ‘ontzetting’ van de ouderlijke macht. Daarbij hield het begrip ‘ouderlijke macht’ overigens op zich ook een belangrijke wijziging in, want tot die tijd was er wettelijk alleen sprake geweest van een ‘vaderlijke macht’.²⁰¹ Onthefing vond plaats als gebleken was dat de ouders onmachtig waren om hun onderhoudsplicht voor hun kinderen na te komen en de kinderen het gevaar liepen om lichamelijke of zedelijke ten onder te gaan. Onthefing werd uitgesproken op verzoek van de Voogdijraad of op vordering van het Openbaar Ministerie. Hiervoor was, op enkele uitzonderingen na in geval van overmacht, toestemming van de ouders vereist. Ontzetting kon tegen de wil in van de ouders geschieden. De rechter kon hiertoe overgaan bij mishandeling en misbruik van de kinderen, maar ook bij een strafrechterlijke misstap van de ouders of, meer algemeen, bij een slechte levenswandel en opvoeding, zoals het aanzetten tot bedelen.²⁰² In beide

²⁰⁰ Zie o.a.: Dane, *Honderd jaar kinderbescherming*, pp. 11- 23.

²⁰¹ Zie ook de volledige titel: *Wet tot wijziging en aanvulling van de bepalingen in het Burgerlijk Wetboek omtrent de vaderlijke macht en de voogdij en daarmede samenhangende artikelen, alsmede van een daarmede verband houdend voorschrift in het Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering*, 6 Februari 1901, Stb 62.

²⁰² Mr. B.W. van Houten, ‘De wettelijke regeling van de kinderbescherming’, in: mr. W.H. Ariëns, mr. C.E.E. Bal e.a., eds, *Handboek voor de Kinderbescherming* (Rotterdam/s-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar n.v., 1951), m.n. pp. 26-27; zie ook: Dane, *Honderd jaar kinderbescherming*, p. 34.

gevallen moest de rechter een voogd benoemen, die, daar de ouderlijke macht buiten werking was gesteld, in het gezag over de minderjarige moest voorzien. De voogd kon een persoon zijn maar ook een voogdij-instelling met rechtspersoonlijkheid. Om de kinderen te beschermen kon de Staat met de *Burgerlijke Kinderwet* voor het eerst zeer diep ingrijpen in het gezin. De verdere verzorging van de kinderen liet de overheid echter vrijwel geheel over aan de particuliere liefdadigheid.

De *Strafrechterlijke Kinderwet*, bekrachtigd op 12 februari 1901 (Stb 63), richtte zich meer op de criminele kinderen en is voor het onderwerp van onderzoek van minder betekenis.²⁰³ Het belangrijkste winstpunt van de wet was wel de invoering van het Jeugdrecht, althans het niet toepassen van het gewone strafrecht op personen onder de 18 jaar. Zij konden in geval van strafrechterlijke vervolging zonder strafrechterlijke veroordeling ‘ter beschikking van de Regering’ worden gesteld.²⁰⁴ Daarnaast bood de wet in het verlengde van deze bepaling, als tweede belangrijke winstpunt, een uitbreiding van het pakket van mogelijkheden voor de correctie van jeugdige misdadigers, waardoor opsluiting in een reguliere gevangenis kon worden vermeden. Hiervoor in de plaats kon de rechter voortaan kiezen uit een berisping, boete, onder toezicht plaatsen van een voogd, ontzetting uit de ouderlijke macht en plaatsing in een rijksopvoedingsgesticht of –nieuw in 1901– de tuchtschool.²⁰⁵

De *Kinderbeginselenwet*, eveneens bekrachtigd op 12 februari 1901 (Stb 64), voluit *Wet houdende beginselen en voorschriften omtrent maatregelen ten opzichte van jeugdige personen*, bevatte bepalingen over de praktische uitvoering van de *Kinderwetten*. Deze betroffen de inrichting van de rijksopvoedingsgestichten en de tuchtscholen en de installatie van een ‘Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies’ dat onder meer met het toezicht op de gang van zaken in de rijksopvoedingsgestichten en tuchtscholen werd belast. Tevens bevatte de *Kinderbeginselenwet* voorwaarden waaraan verenigingen, stichtingen en instellingen van weldadigheid moesten voldoen om voor rijkssubsidie in aanmerking te komen als zij de kinderen die strafrechterlijk ter beschikking van de regering waren gesteld, wilden opnemen en verzorgen in hun inrichting. Dezelfde voorwaarden voor regeringssubsidie golden ook voor voogdijverenigingen en –stichtingen, die een tegemoetkoming wensten in de kosten van de verzorging van de kinderen die door een maatregel van de burgerlijke *Kinderwet* onder hun voogdij waren gesteld. In het laatste geval sprak men van ‘voogdijkinderen’; in het eerste, van ‘regeringskinderen’. Aangezien de status van de ‘voogdijkinderen’ dicht lag tegen die van de oorlogspleegkinderen, de houding van de overheid op dit punt ambivalent is geweest en de Fusie en de onderscheiden Fusie-instellingen ook met subsidiëring krachtens deze wetgeving te maken hebben gekregen, wordt op de voorwaarden voor regeringssubsidie voor de verzorging van voogdijkinderen in een navolgend afzonderlijk gedeelte nog iets dieper ingegaan.

Belangrijk bij de *Kinderwetten* was dat zij tevens voorzagen in de installatie van de al vaak ter sprake gekomen ‘Voogdijraad’. De Voogdijraad, waarvan de organisatie bij een Algemene Maatregel van Bestuur nader werd geregeld, zou de spil worden in het netwerk van de kinderbescherming dat na 1901 werd opgebouwd. Wettelijk moest er aanvankelijk minstens één Voogdijraad komen in elk rechts-arrondissement. In de

²⁰³ Voluit: *Wet houdende wijziging in de bepalingen betreffende het straffen en de strafrechtspleging ten aanzien van jeugdige personen*, 12 Februari 1901, Stb 63.

²⁰⁴ Zie m.n. art. 39 van de Wet van 12 februari 1901, Stb 63.

²⁰⁵ Van Houten, ‘De wettelijke regeling [...]’, pp. 33-44.

praktijk kwam dat meestal neer op één Voogdijraad per arrondissement, maar in de grote steden waren er soms meer.²⁰⁶ Bij latere wijzigingen werd één Voogdijraad per arrondissement ingevoerd, die echter in de grote steden in Kamers kon worden gesplitst.²⁰⁷

De Voogdijraad was wat financiering betreft een overheidslichaam. De overheid, met name het Ministerie van Justitie, hield echter slechts indirect toezicht op deze instantie via het zo juist genoemde Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies. In feite was de Voogdijraad geheel autonoom. Zo kon de Voogdijraad geheel zelfstanding beslissen over de statuten, reglementen, beleidsprocedures en het budget. In elke Voogdijraad zaten minimaal vijf en maximaal elf –later vijftien– leden, die gekozen werden uit de plaatselijke elite en meestal een binding hadden met het particulier initiatief. De leden werden benoemd door de Commissaris der Koningin en hun samenstelling diende een afspiegeling te zijn van de plaatselijke maatschappelijke situatie, althans in theorie. In de praktijk was de Voogdijraad echter vaak een conservatief bolwerk dat door de vertegenwoordigers van de voogdijverenigingen van protestantse en rooms-katholieke signatuur werd gedomineerd. Andere voogdijverenigingen, met name socialistische, werden niet zelden expliciet geweerd.²⁰⁸ Naast de leden die hun functie om niet vervulden, bestond de Voogdijraad uit een secretaris en een voorzitter die wél bezoldigd waren en die door de Kroon werden benoemd. De secretarissen van de Voogdijraden zouden zich in 1918 organiseren in een landelijke ‘Vereniging van Secretarissen van Voogdijraden’.²⁰⁹ De taken van de Voogdijraad waren zeer uitgebreid. Zij werd het ‘centraal punt van waaruit de Staat verbinding aanknoopt[e] met de particuliere instellingen, enerzijds ter verkrijging, anderzijds ter verstrekking van hulp en voorlichting’.²¹⁰ In principe werd de Voogdijraad door burgerlijke ambtenaren of de politie geïnformeerd van alles wat in haar ressort met kinderbescherming te maken had, variërend van schoolverzuim tot ondervoeding en mishandeling. De Voogdijraad onderzocht de zaak dan eerst zelf om zich vervolgens ook als eerste instantie op maatregelen te beraden. Deze liepen uiteen van berisping tot een directe uithuisplaatsing via een noodprocedure. De Voogdijraad moest verder bij alle belangrijke juridische beslissingen die in het kader van de *Kinderwetten* werden genomen, worden gehoord door betrokken personen en instanties, waaronder de rechter. De rechters namen vrijwel altijd het advies van de Voogdijraad over. Ouders konden bezwaar maken tegen de beslissing van de Voogdijraad, maar de kans dat hun bezwaar werd gehonoreerd was meestal miniem.²¹¹ De Voogdijraad kon verder rechterlijke beslissingen uitlokken, gaf adviezen en had bemoeienis met onderhoudsuitkeringen, waarbij zij ouders kon verplichten tot betaling, desnoods door loonbeslag.²¹² Zoals bekend had de Voogdijraad ook verplichtingen op het gebied van ‘voorlopige toevertrouwing’. Zo had zij de zorg voor

²⁰⁶ Dane, *Honderd jaar kinderbescherming*, 45.

²⁰⁷ Mr. B.W. van Houten, ‘De Voogdijraad’, in: mr. W.H. Ariëns, mr. C.E.E. Bal e.a., eds, *Handboek voor de Kinderbescherming* (Rotterdam/s-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar n.v., 1951), p. 71. De verandering vond plaats onder druk van bezuinigingen in 1933, zie: Dane, *Honderd jaar kinderbescherming*, p. 67.

²⁰⁸ Dane, *Honderd jaar kinderbescherming*, p. 42 en p. 46.

²⁰⁹ Idem, p. 47.

²¹⁰ Van Houten, ‘De Voogdijraad’, p. 71.

²¹¹ Dane, *Honderd jaar kinderbescherming*, pp. 42-43.

²¹² Van Houten, ‘De Voogdijraad’, pp. 76-77.

minderjarigen die haar krachtens enig wettelijk voorschrift door de rechter of de Officier van Justitie voorlopig waren toevertrouwd. Deze voorlopige toevertrouwing, die inmiddels bekend is van de bespreking van het *Besluit Oorlogspleegekinderen*, gebeurde door de rechter hangende een procedure waarin ontzetting of ontheffing van de ouderlijke macht was gevorderd en door de Officier van Justitie in geval een minderjarige niet onder het wettelijk vereiste gezag bleek te staan of 'indien zulks ter voorkoming van zijn [of haar] zedelijke of lichamelijke ondergang dringend en onverwijld noodzakelijk' was.²¹³ De Voogdijraad was in die gevallen verplicht om zich binnen zes weken tot de rechter te wenden om een voorziening te treffen, waarbij de rechter de mogelijkheid had om te beslissen op een wat langere termijn.²¹⁴

Binnen het bestek van de kinderbeschermingswetgeving was de Voogdijraad formeel de aangewezen instantie geweest om ook te worden ingezet bij de problematiek van de oorlogspleegekinderen. De rol van de Voogdijraad tijdens de Tweede Wereldoorlog was evenwel in het algemeen geen fraaie geweest en in 1945 was het instituut dan ook 'in verval geraakt en besmet'.²¹⁵ De Voogdijraad werd daarom 'buiten spel' gezet. Dit vacuüm heeft er waarschijnlijk mede toe bijgedragen dat Justitie bij de regeling voor oorlogspleegekinderen koos voor het instellen van een zelfstandige Commissie OPK. Pas na de zuiveringen keerde de Voogdijraad weer terug op het toneel. Dat bij de regeling voor oorlogswezen niettemin met de Voogdijraad rekening werd gehouden, blijkt uit het *Besluit Oorlogspleegekinderen*, waarin immers vanaf het begin in een overdracht van het archief van de Commissie OPK aan de Voogdijraad van Amsterdam werd voorzien. In het opheffingsbesluit van augustus 1949 werd deze bepaling bekrachtigd en werd bovendien de Voogdijraad van Amsterdam gemaakt tot het centrale orgaan voor de afwikkeling van de lopende OPK-zaken, inclusief de voogdij-procedures en de zorg-instantie voor een grote groep oorlogswezen, met name voor hen die nog in afwachting waren van een beslissing over hun voogdij.

De Archipel van Opvoedingsgestichten

De totstandkoming van de *Kinderwetten*, die om praktische redenen pas in werking zouden treden in 1905, was een politiek en maatschappelijk moeizaam proces. De confessionele partijen hadden grote moeite om de overheid bevoegdheden te geven op terreinen die men in principe het exclusieve domein beschouwde van het gezin en de kerk. Vooral de totstandkoming van de *Kinderbeginselenwet* had veel voeten in aarde, omdat hierin de bemoeienis van de overheid, voor zo ver die er was, werd geregeld en vastgelegd.²¹⁶

De rol die de overheid zich krachtens de *Kinderwetten* toedichtte was weliswaar juridisch vérgaand –men kon ingrijpen in de verhouding ouder en kind– maar in de praktijk bleef deze zeer beperkt. Bij de uitvoering van de wetten stelde de Staat zich bewust zeer terughoudend op. Het overheidstoezicht op de Voogdijraad, de centrale instantie in het netwerk van de kinderbescherming, was zeer indirect en de feitelijke opvoeding en verzorging van de voogdijpupillen werden geheel overgelaten aan het particulier initiatief. De toezegging van de minister van Justitie Cort van der Linden dat het geloof van de ouders bepalend zou zijn voor de keuze van de instelling

²¹³ Idem, p. 78. Dit berustte op art. 461b en c van het *Burgerlijk Wetboek*.

²¹⁴ Ibid. en idem, p. 79.

²¹⁵ Dane, *Honderd jaar kinderbescherming*, p. 85.

²¹⁶ Zie ook: Dane, *Honderd jaar kinderbescherming*, p. 37.

waaraan de kinderen zouden worden toegewezen, was voor de confessionelen een belangrijke voorwaarde geweest om uiteindelijk met de *Kinderwetten* akkoord te gaan.²¹⁷

De zorg voor de verwaarloosde en criminele jeugd en de invoering van de *Kinderwetten* waren van wederkerige invloed op elkaar. Vanaf het eind van de 19de eeuw was er een ‘wereld van kinderbescherming’ gaan ontstaan, waarin belanghebbende partijen zich in grotere verbanden waren gaan organiseren. Zo ontstonden in 1899 op initiatief van de Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen de *Nederlandsche Bond tot Kinderbescherming*, welke in 1901 door de protestantse *Centrale Bond voor Christelijk Philantropische Inrichtingen* werd gevolgd. De totstandkoming van de *Kinderwetten* zorgde voor een verdere groei van verenigingen en stichtingen die zich op het kinderbeschermingswerk gingen toeleggen en die tehuizen openden om de kinderen op te vangen die extra zorg nodig hadden of die te maken kregen met een kinderbeschermingsmaatregel. Er groeide een netwerk van inrichtingen, dat wel door de veelheid van richtingen, het losse verband waarin het opereerde en het stelsel van eigen codes en regels dat desondanks werd gevolgd, de ‘archipel van opvoedingsgestichten’ werd genoemd.²¹⁸ Tot deze ‘archipel van opvoedingsgestichten’ gingen ook twee belangrijke Fusie-instellingen behoren, namelijk de Berg-Stichting en de Rudelsheimstichting die respectievelijk in 1909 en 1919 werden opgericht.

Voor het onderwerp van onderzoek niet zonder betekenis is dat de strijd om de *Kinderwetten* een speerpunt van de Verzuiling is geweest en dat ook de ‘wereld van kinderbescherming’ en de bijbehorende ‘archipel van opvoedingsgestichten’ na 1905 lang sterk verzuild zijn gebleven. Dit betekende dat de kinderbeschermingsinstanties van de verschillende denominaties en hun besturen het adagium van ‘soevereiniteit in eigen kring’ hoog in het vaandel droegen, hetgeen leidde tot fragmentatie van het inrichtingenwerk, institutioneel protectionisme en een op zijn minst stroef maar soms ook openlijk vijandig onderling bestuurlijk en persoonlijk verkeer. Zo werd in 1928 een poging om kleine voogdijverenigingen te verplichten om toe te treden tot een Raad voor de Kinderbescherming niet geaccepteerd, omdat men vreesde hierdoor aan zelfstandigheid te zullen inboeten.²¹⁹ Inzichtelijk voor de onderlinge verhoudingen is ook het antwoord dat mr. A. de Graaf van de Protestantse Bond in 1931 gaf op de door hem zelf opgeworpen vraag over de samenwerking met de katholieken, namelijk: ‘Zouden wij Protestanten ooit een Katholiek begrijpen? Wanneer men een Katholiek ontmoet met wie men heel intiem wordt dan pas ziet men dat men hem niet langer begrijpt. Wij kunnen alles samen doen, maar elkaar begrijpen niet [...]’.²²⁰ De grote problemen die na 1945 ontstonden rond de uitvoering van het *Besluit Oorlogspleegkinderen* kunnen moeilijk los worden gezien van de gefragmentariseerde en verzuilde kinderbeschermingswereld die na 1905 was ontstaan. Extra-complicerend daarbij was dat, zoals hierboven al is gemeld, de rol van de niet-Joodse

²¹⁷ Ibid.

²¹⁸ Th.R.M. Willemse, ‘De 20^e eeuw, 1905-1988. Van opvoedingsgesticht tot behandelingshuis’, in: J.Dane, S. Groeneveld, J.J.H. Dekker en Th.R.M. Willemse, *Wezen en boefjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kinderhuizen*, IV (Hilversum: Verloren, 1997) p. 354, zie ook: pp. 339-340.

²¹⁹ Drs. C.P.G. Tilanus, *Jeugdzorg: Historie en Wetgeving* (Utrecht: Uitgeverij SWP, 1998), p. 33.

²²⁰ Ibid.

Kinderbescherming, met name in de Voogdijraad, in de oorlogsjaren in het algemeen weinig verheffend was geweest. Dat er frictie tussen de verschillende voormannen van de kinderbescherming over de behandeling van de oorlogspleegekinderen geweest is, kan ook goed worden afgeleid uit het al eerder geciteerde artikel over de Joodse kinderbescherming, dat mr. I. van Creveld voor een in 1951 gepubliceerd *Handboek voor de Kinderbescherming* schreef.²²¹ In dit artikel ging Van Creveld uitgebreid in op het *Besluit Oorlogspleegekinderen*, het functioneren van de Commissie OPK en het Joodse oorlogspleegekind, waarbij hij direct naar voren bracht dat het woord ‘kinderbescherming’ in technische zin eigenlijk niet op de oorlogspleegekinderen van toepassing was.²²² Volgens Van Creveld ging het immers om wezen, zij het om wezen die op een bijzondere wijze en door rampzalige omstandigheden wees waren geworden, waarmee de overheid in principe geen bemoeienis had en ook niet behoorde te hebben. De inzet van de rechter was achteraf weliswaar te billijken, om orde in de na-oorlogse chaos te brengen, maar de Commissie OPK had zich vervolgens tot een registrerende taak moeten beperken en de verzorging en de opvoeding van de Joodse oorlogswesen verder moeten overlaten aan de bestaande Joodse sociale en kerkelijke instellingen.²²³ Daar er in de bundel ook bijdragen stonden over het kinderbeschermingswerk van de andere denominaties, onder meer van mr. B.W. van Houten over de protestants-christelijke kinderbescherming, die bovendien secretaris was geweest van de Commissie OPK en bij het opheffen van deze Commissie voorzitter was geworden van het bestuur van de Stichting Hulp aan Oorlogspleegekinderen, voelden de eindredacteuren dr. Th. Hart de Ruyter en mr. M.J.A. Moltzer zich genoodzaakt om in hun voorwoord mr. Van Creveld enerzijds om zijn bijdrage te bedanken maar anderzijds ook te kapittelen, omdat ‘het geheel [...] in een te subjectieve vorm [was] gegoten, als feitelijk voor een Handboek gewenst [was]’ en omdat hij ‘zijn bezwaren tegen getroffen maatregelen [...] te scherp [had] geaccentueerd’.²²⁴

Belangrijk is voorts dat de traditionele structuur van de kinderbescherming niet alleen mede-bepalend lijkt te zijn geweest voor de scherppte van het conflict met OPK maar ook voor de fricties tussen de verschillende Fusie-instellingen onderling. Geconstateerd kan worden dat het protectionisme van de oude kinderbeschermingsinstellingen binnen de Fusie in overeenstemming was met de oude en algemene patronen. Hun defensieve houding dient dan ook mede te worden beschouwd tegen de achtergrond van de gefragmenteerde en verzuilde ‘archipel van opvoedingsgestichten’.

Verdere wetgeving: wijziging Kinderwetten 1921, wijziging kinderrecht 1947, wijziging bepalingen betreffende de Voogdijraad 1956 en herziening Kinderwetten 1961

Alvorens iets dieper in te gaan op het subsidiebeleid van het Ministerie van Justitie, kan hier eerst nog een overzicht worden gegeven van de voornaamste ontwikkelingen

²²¹ Mr. I. van Creveld, ‘De Joodse kinderbescherming’, in: mr. W.H. Ariëns, mr. C.E.E. Bal e.a., eds, *Handboek voor de Kinderbescherming* (Nijgh & Van Ditmar n.v.: Rotterdam/’s-Gravenhage, 1951).

²²² Idem, p. 214.

²²³ Ibid en idem, p. 215.

²²⁴ Dr. Th. Hart de Ruyter en mr. M.J.A. Moltzer, ‘Voorwoord’, in Ariëns, Bal e.a., eds, *Handboek voor de Kinderbescherming*, p. 6.

die de kinderbescherming na 1905 doormaakte, met name wat betreft de wetgeving. Hoewel de Staat zich bij de uitvoering van de *Kinderwetten* na 1905 een terughoudende rol had toebedeeld, bleef de kinderbeschermingswetgeving toch een belangrijk onderwerp van overheidsbeleid.

Een eerste belangrijke wetswijziging kwam tot stand op 5 juli 1921. De wijziging werd echter eerst nog verbeterd bij wet van 19 mei 1922, alvorens deze per 1 november 1922 van kracht werd verklaard.²²⁵ Bij deze wetswijziging werden het ambt van kinderrechter in Nederland geïntroduceerd en de maatregel van ‘ondertoezichtstelling’. Dit laatste hield in dat de kinderrechter een gezinsvoogd aanstelde, welke toezicht hield op de gang van zaken in een gezin als er sprake was van een reële dreiging van verwaarlozing. Door het aanstellen van een gezinsvoogd konden de zware rechtsmiddelen van ontzetting uit de ouderlijke macht en uithuisplaatsing worden voorkomen, hetgeen in het licht van de bezuinigingen, niet alleen pedagogische maar ook financiële voordelen had.

De wetswijziging van 10 juli 1947 betrof de *Burgerlijke Kinderwet* en hield meer specifiek een verandering en aanpassing in van de bepalingen in het Burgerlijk Wetboek voor het kinderrecht. Deze wetswijziging, die bij de behandeling van de tweede wijziging van het *Besluit Oorlogspleegkinderen* al kort ter sprake is gebracht²²⁶, was noodzakelijk geworden omdat de redactie van het eerste boek van het Burgerlijk Wetboek uitermate gecompliceerd en erg onsystematisch was geworden door de aanvullingen die daarin successievelijk door de *Kinderwetten* en de bijbehorende wetswijzigingen waren gemaakt. De wijziging van 1947 was dan ook in eerste instantie redactioneel van aard. Artikelen werden gehergroepeerd en deels op nieuw beschreven en er vond een ingrijpende omnummering plaats. Daarnaast waren er ook inhoudelijke veranderingen die er in het kort op neer kwamen dat de positie van de vrouw wat werd verbeterd en de invloed van de overheid werd vergroot. Zo werd er meer dan voorheen van uitgegaan dat de ouderlijke macht niet alleen door de vader maar ook door de moeder werd uitgeoefend, werden de bevoegdheden van de kinderrechter uitgebreid en werd ontheffing tegen de wil in van de ouders, als tussenvorm van ontzetting en vrijwillige ontheffing, mogelijk gemaakt.²²⁷ Buiten de directe aanpassing van het *Besluit Oorlogspleegkinderen* is voor het onderwerp van onderzoek vooral van betekenis dat ook het artikel dat aan de voogdijopdracht aan rechtspersonen was een wijziging onderging. Waren de instellingen van weldadigheid aanvankelijk vrij geweest om de voorwaarden van de overheid te accepteren in ruil voor overheidssubsidie voor het verzorgen van ‘regerings- en voogdijkinderen’, vanaf 1947 waren zij in alle gevallen waarin zij de verzorging van deze kinderen op zich wilden nemen, dus ook indien zij geen subsidie zouden wensen, verplicht om aan die voorwaarden te voldoen.²²⁸ Deze voorwaarden zouden in een Koninklijk Besluit van 31 oktober 1950 –waarover later meer- nader worden uitgewerkt.

²²⁵ Zie voor een overzicht van de verschillende wetswijzigingen: Asser, *Handleiding* (1957), pp. 7-12.

²²⁶ Zie (bij) noot 20.

²²⁷ Zie: Völlmar, *Het nieuwe Kinderrecht*, pp. 12-13 e.v.

²²⁸ Zie art. 396 (was 421 oud) en commentaar hierop in: Völlmar, *Het nieuwe Kinderrecht*, p. 129. Interessant is overigens dat voor een grotere overheidsbemoeienis het argument van de mogelijkheid tot meer bezuinigingen werd aangevoerd.

Vanaf 1945 zette in de wereld van de kinderbescherming, mede door de opkomst van de sociale wetenschappen, een proces van modernisering in. Belangrijke kenmerken van dit proces waren een verwetenschappelijking van de hulp aan kinderen, met name vanuit de psychologie en pedagogie en, in samenhang hiermee, een professionalisering van de zorg. Dit proces van modernisering startte echter zeer voorzichtig en werd aanvankelijk slechts in enkele delen van de ‘archipel’ opgepakt. Interessant is dat de Berg-Stichting met het vroege gebruik van psychologische methodiek en van *social casework* en Le-Ezrath met de preventieve maatschappelijke zorg, in dit moderniseringsproces een voorhoedepositie innamen; deels noodgedwongen door de problematiek waarmee zij werden geconfronteerd. Bij de niet-Joodse kinderplichtverlening en de kinderbescherming in zijn algemeenheid vervulde dr. J. Koekebakker, die aanvankelijk bij Pro Juventute werkte als ambtenaar *Kinderwetten*, een voortrekkersrol. In 1959 publiceerde hij een rapport over de verzorging en opvoeding in de Nederlandse kindertehuizen, waarin de residentiële jeugdzorg sterk werd bekritiseerd.²²⁹ Het rapport, dat al enige jaren eerder gereed was²³⁰, liet geen spaan heel van de regimes in de kindertehuizen, waarin over het algemeen geen enkel wetenschappelijk systeem werd gevolgd, geen oog was voor de verschillen van de kinderen, de nadruk werd gelegd op een verstikkende routine, geen behandelplannen werden gebruikt en geen aandacht was voor een open en stimulerende leeromgeving. Het rapport was, zoals een latere beschouwer dat becommentarieerde, de ‘afrekening voor een beleid’, waarbij men ‘het werk in de eigen inrichting belangrijk (vond) en [...] buiten eigen veste (hield) wat de rust daar zou kunnen verstoren’.²³¹ Wederom kan in dit verband worden geconstateerd dat de traditionele verhoudingen nog tot ver in de jaren ’50 in de wereld van de kinderbescherming heersten en dat het zorgbeleid van de verschillende Fusie-instellingen, waarbij bijvoorbeeld ook al vroeg met leef- en leeftijdsgroepen werd gewerkt, kennelijk zeer vooruitstrevend is geweest. Vanuit het werkveld klonken inmiddels eveneens de eerste oproepen tot verandering. In 1947 was de *Nationale Federatie ‘De Nederlandse Bond tot Kinderbescherming’* opgericht, waarbij *De Nederlandse Bond tot Kinderbescherming*, het *Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies* en de *Vereniging van Secretarissen van Voogdijraden* zich aaneensloten. In de doelstelling van de Federatie stond het particuliere initiatief nog steeds centraal. Wel werd tegelijk erkend dat er voor een goede kinderbescherming een krachtige steun van de Regering en een goede wetgeving noodzakelijk waren. Tevens werd de wens geuit voor een betere honorering van de werkers in de kinderbescherming en een verdere centralisatie en coördinatie van het werk.²³² Vrijwel tegelijk stelde de minister van Justitie zelf een onderzoekscommissie in om het functioneren van de Voogdijraden te onderzoeken. Deze commissie zou twee jaar later een rapport uitbrengen, waarin de behoefte aan een betere coördinatie en een gecentraliseerd beleid eveneens werd gesignaleerd.²³³

²²⁹ J. Koekebakker, ‘Verzorging en opvoeding in Kindertehuizen’, *Rapport van de werkgroep Gestichtsdifferentiatie* (Den Haag: Nationale Federatie voor Kinderbescherming, 1959).

²³⁰ In 1952, zie: Willemse, ‘De 20^e eeuw’, p. 385

²³¹ Citaat van K. de Bloois, in: Willemse, ‘De 20^e eeuw’, pp. 385-386.

²³² Dane, *Honderd jaar kinderbescherming*, pp. 104-105.

²³³ Idem, p. 94.

De verschillende inzichten, met name de behoefte aan professionalisering en betere coördinatie, kregen voor de Voogdijraad in 1954 hun beslag in de *Wet betreffende de Voogdijraden* van 24 december van dat jaar, die na een verdere regeling in het *Organisatiebesluit Raden voor de Kinderbescherming* van kracht werd in 1956.²³⁴ De Voogdijraad werd omgezet in de ‘Raad voor de Kinderbescherming’ welke organisatorisch uit twee delen kwam te bestaan: een College voor het bestuurlijk deel en een Bureau voor de uitvoerende taken. Het College leek in veel op de oude Voogdijraad. De samenstelling hiervan moest een afspiegeling zijn van de verschillende gezindten, zodat het ‘levensbeschouwelijke en particuliere element’ goed tot zijn recht zou (blijven) komen.²³⁵ De installatie van een Bureau bekrachtigde de tendens tot professionalisering. Hiervoor werden namelijk geschoolde medewerkers aangetrokken, die aan vak- en beroepsinhoudelijke kwaliteitseisen moesten voldoen. In het Bureau weerspiegelde ook de toenemende overheidsinvloed. De Bureau-medewerkers kwamen formeel onder het toezicht te staan van het Ministerie van Justitie, in het bijzonder onder de nieuwe Directie Kinderbescherming die in plaats kwam van de ‘Zevende Afdeling’ (van het Rijkstucht en Opvoedingswezen), welke in 1940 was georganiseerd ter vervanging van de oorspronkelijke ‘Derde Afdeling’ en welke na 1945 was gehandhaafd.²³⁶ De Secretaris van de Raad voor de Kinderbescherming werd tevens de Directeur van het Bureau.

Na de wijziging in 1947 van de *Burgerlijke Kinderwet* waren in het begin van de jaren ’60 de *Strafrechterlijke Kinderwet* en de *Kinderbeginselenwet* aan de beurt. De wijziging van dit deel van de kinderbeschermingswetgeving kreeg gestalte in de *Wet tot herziening van het kinderstrafrecht en het kinderstrafprocesrecht* (Stb 402) en de *Wet tot vaststelling van een nieuwe Beginselenwet voor de kinderbescherming en de daarmee verband houdende wijzigingen in het Burgerlijk Wetboek* (Stb 403), beide van 7 november 1961.

Voor het onderwerp van onderzoek zijn de nieuwe wetten feitelijk van geen betekenis meer. Eerst moesten namelijk per Algemene Maatregel van Bestuur de verschillende voorwaarden die in de nieuwe *Beginselenwet* in het vooruitzicht werden gesteld, worden uitgewerkt en vastgesteld, hetgeen gebeurde op 25 juli 1964 bij het zogenaamde *Uitvoeringsbesluit kinderbescherming* (Stb 327). Pas daarna kon bij Koninklijk Besluit van 16 februari 1965 het complex van nieuwe kindernetgeving in werking worden gesteld per 1 juli daaropvolgend.²³⁷ Maar zoals bekend was het laatste oorlogspleegkind onder voogdij van de Fusie op die datum al enkele maanden meerderjarig.

De wijziging van het *kinderstrafrecht* was op zich en formeel gezien, voor het onderwerp van onderzoek ook niet relevant. Deze hield, voor de volledigheid gezegd, onder meer een complete verschuiving in van strafmaatregelen naar pedagogische

²³⁴ Voluit: *Wet houdende wijziging van de bepalingen betreffende de voogdijraden, voorkomende in het Burgerlijk Wetboek, en –in verband daarmee– wijziging van andere wetten*, 24 December 1954, Stb 602. Zie ook bij noot 30.

²³⁵ Dane, *Honderd jaar kinderbescherming*, p. 120.

²³⁶ Ibid en idem, p. 121. Zie ook: Nationaal Archief, Den Haag, 2.09.22, *Verbaalarchief en kabinetsarchief van het Ministerie van Justitie, 1915-1955*.

²³⁷ Mr. W.H.A. Jonkers (e.a.), *Het nieuwe kinderrecht. Strafrecht-Procesrecht. Beginselenwet voor de kinderbescherming* (Deventer: NV Uitgeversmaatschappij Æ. E. Kluwer, 1965), p. 3.

maatregelen binnen het instrumentarium van correctiemiddelen. De *Kinderbeginselenwet* was in principe wel interessant. Deze hield een verdere aanvulling in van de immateriële voorwaarden waaraan voogdij-instellingen wettelijk moesten voldoen en een systematische uitwerking van de subsidieregeling voor gezinsvoogdij-instellingen, naast die van de voogdij-instellingen. Daarbij vond ook een zekere harmonisatie plaats van de subsidiëring van de zorg voor regerings- en voogdijpupillen en die van de zorg voor ‘overheidskinderen’. Met deze laatste categorie werden de kinderen bedoeld, die te maken hadden gekregen met een ‘ondertoezichtstelling’ en/of een ‘voorlopige toevertrouwing’. De nieuwe wet harmoniseerde niet alleen de twee subsidieregelingen, die overigens wat hoogte betreft in de praktijk niet verschilden, tevens zette de wet voor de zorginstellingen in technisch opzicht de deur open voor een omzetting van de partiële subsidieregeling in een integrale onkostenvergoeding.²³⁸

Hoewel niet meer van directe betekenis kan hier tot slot van deze paragraaf (nogmaals) worden opgemerkt dat rond 1965, op het moment dat het laatste oorlogspeegkind meerderjarig was geworden, een tijd aanbrak van grote dynamiek en veranderingen, niet alleen in de wereld van de kinderbescherming, maar ook in die van de jeugdzorg in het algemeen. De traditionele kindermatige zorg werd om zijn bevoogdend karakter mikpunt van felle kritiek, zo wel van het groeiend aantal geschoolde pedagogische en sociale werkers in deze branche als van de minderjarigen die onder de zorg van de verschillende instellingen vielen. De roep om democratisering en mondigheid werd in de jaren '70 ook door de Regering gehoord en gehonoreerd door het instellen van diverse onderzoekscommissies en een gedeeltelijke aanpassing van de bestaande wetgeving.

Een andere belangrijke tendens in de jaren '70, die nauw met de snel veranderende maatschappelijke opvattingen samenhang, was een grote terugval in het aantal kinderbeschermingsmaatregelen. De gedachte dat de hulp aan het kind niet los moest worden gezien van die aan het gezin en de directe sociale omgeving won snel terrein en vanaf de jaren '70 werd in de lijn van deze gedachte gewerkt aan een geïntegreerd, samenhangend jeugdbeleid, dat onder de volledige verantwoordelijkheid viel van de overheid, regionaal werd gecoördineerd en waarin werd gebruik gemaakt van een beperkt aantal instellingen dat niet meer primair op grond van de levensbeschouwelijke principes was georganiseerd maar op grond van een specialisme. Hoewel de wetgeving voor een integrale jeugdzorg pas in de twee daaropvolgende decennia tot stand zou komen, betekende deze ontwikkeling in de praktijk dat zo'n 70 jaar na de totstandkoming van de *Kinderwetten* de ‘archipel van opvoedingsgestichten’ vrijwel geheel zou zijn ingepolderd.²³⁹

Subsidiebeleid van het Ministerie van Justitie

Bij een nadere beschouwing van het subsidiebeleid van het Ministerie van Justitie dat in het kader van de kinderbescherming werd ontwikkeld, kan als eerste worden benadrukt dat de financiële steun die Justitie in de jaren vóór 1965 verstrekke aan de instellingen die zich met de zorg voor regerings- en voogdijkinderen belastten, principieel in de vorm van ‘subsidies’ is geschied. Dit betekende dat de bedragen die

²³⁸ Idem, pp. 100-101.

²³⁹ Willemse, ‘De 20^e eeuw’, p(p). (395-)400. Zie ook Tilanus, *Jeugdzorg*, p. 38 e.v. en Dane, *Honderd jaar kinderbescherming*, pp. 137 e.v.

werden uitgekeerd altijd, overeenkomstig het primaat van het particulier initiatief, slechts voor een gedeelte in de gemaakte kosten voorzagen en dat deze dus uitdrukkelijk niet waren bedoeld als een integrale onkostenvergoeding. Zoals gezien, kwam er pas met de *Kinderbeginselenwet* van 1965 uitzicht op een financiële regeling in de vorm van een onkostenvergoeding in plaats van een subsidie, zij het dat ook deze wet hierin niet eenduidig en positief voorzag maar meer in de technische zin de mogelijkheid daartoe opende.²⁴⁰

Het subsidiebeleid van het Departement van Justitie voor voogdij-instellingen was wettelijk verankerd in de al vaker besproken *Kinderbeginselenwet* van 1901. In de artikelen 12 en 15 van deze wet werd meer specifiek bepaald dat: 'In het Rijk gevestigde, rechtspersoonlijkheid bezittende verenigingen en aldaar gevestigde instellingen van weldadigheid, wier statuten, stichtingsbrieven of reglementen duurzame verzorging van minderjarigen in of buiten gestichten voorschrijven' in het kader van artikel 421 van het Burgerlijk Wetboek, zoals dat was gewijzigd door de *Burgerlijke Kinderwet*, in 'het genot eener subsidie van Regeringswege' konden worden gesteld.²⁴¹ Daartoe moesten de besturen van dergelijke instellingen wel een verzoek indienen bij het Departement van Justitie en schriftelijk verklaren dat zij zich 'aan van Regeringswege gestelde voorwaarden' zouden onderwerpen.²⁴² Het artikel 421 van de *Burgerlijke Kinderwet* hield in dat: 'In alle gevallen waarin de kantonregter (sic) of de regtbank (sic) een voogd te benoemen [had], de voogdij [kon] worden opgedragen aan eene in het Koninkrijk gevestigde rechtspersoonlijkheid (sic) bezittende vereeniging of aan eene aldaar gevestigde stichting of instelling van weldadigheid, wier statuten, stichtingsbrieven of reglementen duurzame verzorging van minderjarigen [voorschreven]'.²⁴³

De voorwaarden waaraan de voogdij-instellingen zich hadden te onderwerpen, werden vervolgens nader uitgewerkt in het *Kinderbeginselenbesluit* van 15 juni 1905.²⁴⁴ In dit besluit werden in de eerste plaats de vestiging en de inrichting van de tuchtscholen en Rijksopvoedingsgestichten geregeld. Daarnaast werden er voor particuliere instellingen en verenigingen, welke 'regeringskinderen' tegen overheidssubsidie wilden verzorgen in zestien respectievelijk zes artikelen enkele voorwaarden voor de verpleging in en buiten de gestichten vastgesteld. De voorwaarden voor de tehuizen betroffen met name de ligging, de bouw, de inrichting, het onderwijs, lichamelijke beweging, geneeskundig toezicht en de kwaliteit van het personeel. De voorwaarden waren echter uiterst summier beschreven. Zo moesten de tehuizen 'gezond gelegen en ingericht zijn' (art. 126), de bedden 's nachts op behoorlijke afstand van elkaar staan (art. 134) en het personeel van 'goed zedelijk gedrag' zijn (art. 135).²⁴⁵ Voor instellingen die zich niet met de zorg over 'regeringskinderen' ontfermden maar met die over 'voogdijkinderen' werden dezelfde voorwaarden van toepassing verklaard krachtens art. 178.²⁴⁶

²⁴⁰ Jonkers, *Het nieuwe kinderrecht*, p. 101.

²⁴¹ *Kinderbeginselenwet*, 12 februari 1901, Stb 64, art. 12 resp. 15.

²⁴² *Ibid.*, m.n. art. 15.

²⁴³ *Burgerlijke Kinderwet*, 6 februari 1901, Stb 62, art. 421.

²⁴⁴ Voluit: *Besluit tot vaststelling van een algemeene maatregel van bestuur, als bedoeld in de artikelen 3 en 21 der Wet van 12 Februari 1901 (Staatsblad no. 64)*, Stb 209.

²⁴⁵ *Kinderbeginselenbesluit*, 15 juni 1905, Stb 209, artt. 126-141 en 142-147.

²⁴⁶ *Idem*, art. 178.

De wijze van betaling en toekenning van de subsidie werden nadere geregeld in een aantal artikelen onder een aparte titel in het Besluit. Bepaald werd dat de subsidie per hoofd en per dag werd gegeven, op speciale formulieren moest worden aangevraagd en halfjaarlijks werd uitgekeerd en wel achteraf over de laatste zes maanden. De bedragen werden in eerste instantie op 40 cent per hoofd per dag voor kinderen tot 14 jaar, 50 cent voor pupillen in de leeftijd van 14 tot 18 jaar en 0,25 cent voor de 18- tot 21-jarigen.²⁴⁷ Dat 18-, 19- en 20-jarigen minder kregen uitbetaald, hield –aldus latere beschouwers- verband met de verwachting dat zij in staat zouden zijn om voor een belangrijk deel te voorzien in hun eigen inkomen.²⁴⁸ Voor speciale gevallen, bijvoorbeeld indien de minderjarige ziek was of bijzonder vakonderricht nodig had, kon de subsidie eventueel naar 60 cent per dag worden verhoogd.²⁴⁹ Voor de volledigheid dient hier nog te worden vermeld dat het Besluit tevens enkele bepalingen bevatte die betrekking hadden op de inrichting van het Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies.

Hoewel in de daaropvolgende jaren het Besluit, met name voor de subsidiebedragen enkele keren zou worden aangepast, bleven tot 1965 de *Kinderbeginselenwet* van 1901 en het *Kinderbeginselenbesluit* van 1905 het wettelijk raamwerk van het subsidiebeleid van Justitie voor ‘voogdijkinderen’. Met dit raamwerk hadden de Berg-Stichting en de Rudelsheimstichting vanaf hun oprichting te maken en zouden ook Le-Ezrath en in groter verband de Fusie in verband met hun kinderbeschermingswerk in latere jaren nog volop te maken krijgen. Wel werd, zoals bekend, in 1947 het accepteren van de overheidsvoorwaarden voor elke voogdij-vereniging en –instelling verplicht gesteld. Tevens werd in 1950 *Kinderbeginselenbesluit* van 1905 gewijzigd en aangevuld voor de overheidsvoorwaarden voor instellingen.²⁵⁰ Zeer ingrijpend waren deze laatste veranderingen en aanvullingen evenwel niet. In het kort kwamen die neer op een uitbreiding van de overheidsbemoediging en –controle. Zo werden de rapportageverplichtingen aangescherpt en kreeg de minister van Justitie meer bevoegdheden bij de controle van bestaande inrichtingen en bij de bouw van nieuwe tehuizen, zoals het vooraf goedkeuren van bouwplannen. Ook bepaalde het nieuwe Besluit dat de minister van Justitie bevoegd was om voorschriften te geven ‘omtrek-

²⁴⁷ Idem, zie art. 159.

²⁴⁸ Zie: ‘Verslag van de vergadering van vertegenwoordigers van verenigingen en instellingen, Rijkssubsidie genietende uit kracht der artikelen 12 en 15 der Wet van 12 februari 1901, Staatsblad no. 64, en van belangstellenden, ten verzoeken van den Centraal Bond voor Christelijke Philantropische Inrichtingen van de Heldring-gestichten; van het opvoedingsgesticht “Valkenheide” en van het gesticht Hoenderloo. Belegd door den Nederlandschen Bond tot Kinderbescherming, op zaterdag 13 mei 1922 [...]’, in: *Mededeelingen van den Nederlandschen Bond tot Kinderbescherming*, 20 (z.pl, 1922) 18.

²⁴⁹ *Kinderbeginselenbesluit*, 15 juni 1905, Stb 209, art. 161.

²⁵⁰ Voluit: *Besluit houdende nadere aanvulling en wijziging van het Koninklijk besluit van 15 Juni 1905, Staatsblad No. 209, tot vaststelling van een algemene maatregel van bestuur als bedoeld in de artikelen 3 en 21 der Wet van 12 Februari 1901 (Staatsblad no. 64) betreffende de Kinderwetgeving*, 31 oktober 1950, Stb K 469. Zie ook: *Besluit tot vaststelling van een algemene maatregel van bestuur, houdende voorwaarden, waaraan de rechtspersonen als bedoeld in artikel 396 van het Burgerlijk Wetboek zich onderwerpen*, 31 oktober 1950, Stb K 468. Artikel 396 was het oude artikel 421.

de inrichting van de administratie der instelling'.²⁵¹ Specifieke bepalingen voor het vermogensbeheer van de pupillen waren daarbij niet opgenomen. Voor alle duidelijkheid, dergelijke bepaling hadden ook in het oude *Kinderbeginselenbesluit* van 1905 ontbroken.

Een laatste wijziging vóór de totstandkoming van de nieuwe *Kinderbeginselenwet* in 1961 vond plaats bij de wijziging van het *Kinderbeginselenbesluit* in 1956. Deze wijziging was noodzakelijk geworden in verband met het van kracht worden van het *Organisatiebesluit Raden voor de Kinderbescherming* in dat jaar, waarbij het Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies buiten werking was gesteld en was vervangen door een College van Advies voor de Kinderbescherming.²⁵² Voor de voorwaarden welke aan de voogdij-instellingen en –inrichtingen werden gesteld, was deze wijziging verder niet van betekenis.

Op het gebied van financiering was de wetgeving op het oog relatief eenvoudig. In de praktijk leidde deze echter al snel tot een gecompliceerd stelsel van subsidiëring van het kinderbeschermingswerk door Justitie. Reeds in 1922 belegde de Nederlandse Bond tot Kinderbescherming een speciale vergadering rond de subsidieregeling 'voor vertegenwoordigers van verenigingen en instellingen', welke rijkssubsidie verkregen krachtens de *Kinderbeginselenwet*. De aanwezigen waren: 'Eenparig [...] van oordeel, dat de zeer uitgebreide en ingewikkelde administratieve regeling groote moeilijkheden met zich [meebracht]'.²⁵³ De bezwaren waren vooral technisch van aard. Zo waren de formulieren onduidelijk en bracht het invullen hiervan veel administratief werk met zich mee. Maar ook inhoudelijk was er kritiek. Pas na een jaar was bekend hoeveel subsidie er precies zou worden verstrekt, zodat de besturen het gevoel hadden steeds achter de feiten aan te lopen. Bovendien waren de subsidies die werden verstrekt veel te laag, ondanks de maatregelen in 1918 en in 1919 waarbij de subsidie twee maal met ongeveer 50% waren verhoogd.²⁵⁴

De Staat was zich bewust van de lage subsidies en had in 1920 voor de eerste keer een extra-bedrag van f 550.000 uitgetrokken op de Staatsbegroting om als aanvullende tegemoetkoming te verdelen onder de verschillende voogdij-verenigingen en -instellingen. De bedoeling was een eenmalige subsidie geweest, maar na 1920 was deze post jaarlijks door de minister van Justitie op de begroting opgevoerd als 'algemene subsidie' en al snel was deze extra steun voor de betrokken instellingen een belangrijk bron geweest voor een aanvullende dekking van de exploitatietekorten.²⁵⁵ In 1941 was de 'algemene subsidie' stop gezet. Overigens waren in de jaren '30 ook forse bezuinigingen door Justitie op de begroting van de

²⁵¹ *Besluit*, 31 oktober 1950, Stb K 469, art. 131.

²⁵² *Besluit tot wijziging van de algemene maatregel van bestuur, bedoeld in de artikelen 3 en 21 van de wet van 12 februari 1901*, Stb 64, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 15 juni 1905, Stb, 209 (*Uitvoering Kinderbeginselenwet*), Stb 337.

²⁵³ 'Verslag van de vergadering op 13 mei 1922', p. 11.

²⁵⁴ Zie voor dit laatste: mej. mr. P.G. Prins, 'De subsidiepolitiek in verband met de ontwikkeling van de kinderbescherming Verslag van de algemene ledenvergadering[van de Nationale Federatie De Nederlandse Bond tot Kinderbescherming], gehouden op 4 mei 1950', in: *Geschriften van de Nationale Federatie De Nederlandse Bond tot Kinderbescherming*, 11, (z.pl., 1950) 27.

²⁵⁵ *Ibid.*

kinderbescherming doorgevoerd, die direct hadden geleid tot een aanzienlijke vermindering van het aantal voogdij-instellingen.²⁵⁶

Na 1945 waren de algemene subsidies weer ingevoerd, zodat rond 1950 het subsidiesysteem van Justitie twee pijlers kende: de verplegingssubsidie per hoofd per dag en de algemene subsidie. De eerste was inmiddels uitgebreid en gedifferentieerd naar type inrichting, de tweede was verder gesplitst in een subsidie voor het dekken van de exploitatietekorten en in een subsidie voor algemene kosten. De algemene subsidies hadden echter het nadeel dat de totale som daarvan niet vast stond en dat bovendien vooraf niet bekend was hoeveel instellingen een beroep op deze algemene middelen zouden doen. Voor de voogdij-instellingen bracht dat bij het opstellen van de begroting veel financiële onzekerheid met zich mee.²⁵⁷ Een tweede, nog belangrijker nadeel was dat het totale bedrag dat door Justitie aan subsidie werd verstrekt onverminderd te weinig bleef om in de werkelijke kosten van het onderhoud van de regerings- en voogdijpupillen te voorzien. Dit ondanks de aanvullende uitkeringen die de gemeenten op grond van 'garantie verklaringen' verstrekten²⁵⁸ en de vrijwel permanente verhoging van de dagsubsidies.²⁵⁹

In het verdere verloop van de jaren '50 wijzigde het subsidiesysteem van Justitie zich niet fundamenteel. Zoals aan het begin van deze paragraaf al is opgemerkt, bleef het uitgangspunt van Justitie het verstrekken van subsidies en geen (integrale) onkostenvergoedingen. Aan het bezwaar van de structureel te lage bedragen die door Justitie werden uitgekeerd, kwam dan ook geen einde.²⁶⁰ Ook voor de administratieve complexiteit van de subsidie regeling, het eerste bezwaar, trad geen verbetering in. In de tweede helft van de jaren '50 werd de situatie zelfs nog wat gecompliceerder doordat Justitie het pakket financiële regelingen voor bepaalde activiteiten, met name

²⁵⁶ Idem, 30.

²⁵⁷ Idem, 28.

²⁵⁸ Bij aanvaarding van justitiële voogdij diende de Gemeente waar de voogd gevestigd was een 'garantie verklaring' af te geven. Sociale Zaken van Amsterdam voorzag op grond van de garantie verklaringen in 'suppletie' voor voogdijpupillen, die ook als bijdrage in de exploitatietekorten kon worden aangewend. Met de invoering van de *Bijstandswet* verviel het stelsel van garantie verklaringen. Zie: SAA, JMW, 1717, Fusie, Notulen van het Dagelijks Bestuur, 1961-1964, *Notulen DB*, 22 november 1960, met name notitie *gesprek met mr. Cahen e.a.*, 11 november 1960 en SAA, JMW, 1701.3, Le-Ezrath Ha-Jeled, Garantie verklaringen, 1954-1967. Dat ook de uitkeringen op grond van de garantie verklaringen onvoldoende bleven, blijkt bijvoorbeeld uit een brief van de FIKA in dit laatstgenoemde dossier, aan het bestuur van Le-Ezrath ten geleide van een enquête-formulier van 6 oktober 1964. Hierin wordt gemeld dat het bedrag 'Uwer voogdij-afdeling' dat niet door rijkssubsidie werd gedekt over 1963 f 24.500 bedroeg. Van dit tekort werd slechts f 13.500 volgens 'thans van kracht zijnde garantie verklaringen' door de Gemeente Amsterdam gedekt en verder niets door andere gemeentes.

²⁵⁹ Prins, 'De subsidiepolitiek in verband met de ontwikkeling van de kind bescherming', pp. 28-29. In begin 1950 waren deze bedragen gestegen naar f 2,70, f 3,- en f 4,50 voor respectievelijk kinderen beneden de 14 jaar, vanaf 14 jaar tot 18 jaar en vanaf 18 jaar.

²⁶⁰ In 1954 ging volgens Willemse de subsidie van f 3,60 naar f 6,- per dag per individu. Willemse differentieert niet naar leeftijd. Zie Willemse, 'De 20^e eeuw', p. 394.

voor werkzaamheden in de gezinsvoogdij, nog uitbreidde met een tegemoetkoming in de kosten voor het aanstellen van professioneel geschoold personeel.²⁶¹ Pas na 1965 kwamen er structurele veranderingen. Mede op grond van de nieuwe *Kinderbeginselenwet* kon het subsidiestelsel worden geïntegreerd en het oude systeem worden vervangen door een systeem waarin de subsidiëring afhankelijk werd gesteld van pedagogische, personele en materiële criteria. Met dit nieuwe zakelijke en uitgebreide subsidiesysteem zou Justitie een belangrijk instrument in handen krijgen om de lang autonoom gebleven kinderbeschermingsinstanties aan het centrale overheidsbeleid te onderwerpen.²⁶²

Behalve door het ingewikkelde stelsel van reguliere en aanvullende subsidies voor regerings- en voogdijkinderen, wordt de beschouwing van het subsidiebeleid van Justitie gecompliceerd door de ontwikkeling van een tweede subsidieloot aan de stam van de *Kinderwetten*, namelijk de regelgeving voor een financiële tegemoetkoming bij een voorlopige toevertrouwing aan de Voogdijraad. In deze subsidiëring werd voor het eerst voorzien in de wijziging van de *Kinderbeginselenwet* van 27 september 1909.²⁶³

Bij deze wetswijziging werd het 15de artikel van de *Kinderbeginselenwet* uitgebreid met de bepaling dat de instellingen van weldadigheid die zich krachtens artikel 421 van het Burgerlijk Wetboek met de voogdij over minderjarigen belastten, niet alleen voor subsidie in aanmerking konden komen in geval van ontzetting of ontheffing van de ouderlijke macht, maar ook indien deze instellingen de voogdij hadden opgedragen gekregen over kinderen die als gevolg van artikel 439a van dat wetboek voorlopig aan de zorg van de Voogdijraad waren toevertrouwd.²⁶⁴ Zoals inmiddels al is aangestipt voorzag artikel 439a vóór de wetswijziging van 1947 in de bevoegdheid van de Officier van Justitie om minderjarigen ‘op grond van feiten die tot ontzetting aanleiding konden geven of op grond dat zij noch onder ouderlijke macht noch onder voogdij [stonden], dan wel verlaten of zonder toezicht [waren]’ voorlopig aan de Voogdijraad toe te vertrouwen tot dat door de rechter in de voogdij over hen zou zijn voorzien.²⁶⁵ Over de kosten van deze maatregel zweeg de *Burgerlijke Kinderwet*. Daarentegen voegde de wetswijziging van 1909 toe, dat: ‘Bij de bepaling van het bedrag der subsidie [...] het eigen inkomen der in dit artikel omschreven minderjarigen en [de bijdragen van wettelijk onderhoudsplichtigen, JJ] geheel of ten deele in rekening [konden] worden gebracht’.²⁶⁶

²⁶¹ Jonkers, *Het nieuwe kinderrecht*, pp. 83-84.

²⁶² Willemse, ‘De 20^e eeuw’, pp. 394-395.

²⁶³ Voluit: *Wet tot wijziging en aanvulling van de wet van 12 Februari 1901 (Staatsblad no. 64), houdende beginselen en voorschriften omtrent maatregelen ten opzichte van jeugdige personen en nadere wijziging van de bepalingen in het Burgerlijk Wetboek omtrent de ouderlijke macht en voogdij en daarmede samenhangende artikelen, zoomede van een daarmede verband houdend voorschrift in het Wetboek van Burgerlijke Regtsverordening*, 27 September 1909, Stb 322.

²⁶⁴ Wet 27 september 1909, Stb 322, art. I. Tevens werd de bestaande wetgeving aangevuld door subsidie ook expliciet mogelijk te maken voor de verzorging van kinderen van wie de voogden van de voogdij waren ontzet of ontheven.

²⁶⁵ *Burgerlijke Kinderwet*, 6 februari 1901, Stb 62, art. 439a.

²⁶⁶ Wet 27 september 1909, Stb 322, art. I. In het artikel wordt voor de bijdrage van de onderhoudsplichtigen meer specifiek gerefereerd aan artikel 374g en 440c.

Interessant is dat bij de wetswijziging in 1947 een splitsing plaatsvond van de bepaling van de voorlopige toevertrouwing. Zeer waarschijnlijk gebeurde dit in verband met de ontwikkelingen op het gebied van de gezinsvoogdij. In het nieuwe artikel 374f werd voortaan alleen bepaald dat de Officier van Justitie de bevoegdheid had om kinderen aan de ouderlijke macht te onttrekken en hen voorlopig toe te vertrouwen aan de Voogdijraad 'indien hij zulks in het belang der kinderen noodzakelijk' achtte.²⁶⁷ Hiernaast kwam artikel 461c dat, zoals bekend, voorzag in de andere reden voor een voorlopige toevertrouwing, namelijk het geval waarin was gebleken dat een minderjarige niet onder het wettelijk vereiste gezag stond. Ook in dat geval bleef het de taak van de Officier van Justitie om de minderjarige voorlopig toe vertrouwen aan de Voogdijraad, waarna deze laatste zich tot de rechter moest wenden met een verzoek om hierin te voorzien.²⁶⁸

Hoewel intrinsiek logisch is het toch enigszins wrikkend met het oog op de regelgeving voor de oorlogspleegekinderen dat in het eerste geval (374f) het daaropvolgende artikel 374g bepaalde dat de kosten van deze maatregel ten laste kwamen van de ouders, of indien deze onvermogen waren, ten laste van de kinderen of 'voor zooverre ook deze laatsten onvermogen [waren], [...]ten laste [bleven] komen van den staat'.²⁶⁹ Terwijl in het tweede geval hetzelfde artikel 461c bepaalde dat de kosten zo veel mogelijk dienden te worden teruggevorderd van de ouders, of indien deze onvermogen of overleden waren, van de minderjarigen zelf.²⁷⁰ In het geval van artikel 461c lijkt het financiële uitgangspunt van de minderjarige minder gunstig te zijn dan dat van de minderjarige die op grond van artikel 374f voorlopig aan de Voogdijraad was toevertrouwd. In ieder geval was bij artikel 374g niet expliciet sprake van het later terug vorderen van kosten van de betrokkene zelf.

Bij een nog niet genoemde wetswijziging van 21 januari 1954 van de *Kinderbeginselenwet* werd de redactie van het artikel 15 van deze wet sterk vereenvoudigd en aangepast aan de nieuwe nummering van de wetswijziging van 1947. De vereenvoudiging betekende tegelijk een eerste integratie van de twee verschillende subsidiestromen, met name die voor de 'voogdij- en regeringskinderen' en die voor de 'overheidskinderen'.²⁷¹ De wetswijziging had alleen betrekking op artikel 15 dat in het kort werd teruggebracht tot de bepaling dat subsidie voor rechtspersonen onder wettelijke voorwaarden mogelijk was, indien a. de ouders van de minderjarige beiden of een van beiden van het gezag waren ontheven of ontzet; b. indien een ander, die voogd over de minderjarige was, van de voogdij was ontzet of c. indien de minderjarige, op het moment dat de rechtspersoon tot voogd werd benoemd, voorlopig aan de zorg van de voogdijraad was toevertrouwd.²⁷² In de laatste categorie kwam echter de minderjarige van wie de ouders overleden waren op het tijdstip van toevertrouwing weer niet voor subsidie in aanmerking. Onduidelijk is op grond van

²⁶⁷ Wet van 10 juli 1947, Stb H232, art. 374f.

²⁶⁸ Zie (bij) noot 22.

²⁶⁹ Wet van 10 juli 1947, Stb H232, art. 374g.

²⁷⁰ Zie ook (bij) noot 23.

²⁷¹ Dit waren dus de kinderen die met een voorlopige toevertrouwing of, na 1922, met een ondertoezichtstelling te maken hadden gekregen, zie Jonkers, *Het nieuwe kinderrecht*, p. 100 (zie noot 238).

²⁷² Voluit: *Wet van 21 januari 1954 tot wijziging van artikel 15 der wet van 12 Februari 1901 (Stb 64), houdende beginselen en voorschriften omtrent maatregelen ten opzichte van jeugdige personen*.

welke rechtsregel dit was besloten. Mogelijk werden deze minderjarigen als wezen gezien, vallend onder de *Armenwet*.

Belangrijk voor het onderwerp van onderzoek is weer, dat in alle gevallen gold dat bij de bepaling van het bedrag van de subsidie de bijdragen van de ouders en het eigen inkomen van de minderjarige geheel of gedeeltelijk in rekening konden worden gebracht.²⁷³

In de nieuwe *Kinderbeginselenwet* en het daarbij aansluitende *Uitvoeringsbesluit*, welke in 1965 werden ingevoerd, vond uiteindelijk ook de integratie plaats van de subsidieregelgeving voor de gezinsvoogdij en de daarbij behorende ondertoezichtstelling, die inmiddels nader was geregeld bij een afzonderlijk Besluit van 1948.²⁷⁴ Zoals bekend leidde de harmonisatie van de verschillende subsidieregeling in 1965 tot een nieuw subsidiestelsel, waarin wettelijk meer ruimte kwam voor een (integrale) onkostenvergoeding en waarin de minister van Justitie de subsidies van de afzonderlijke inrichtingen beter kon afstemmen op het centrale kinderschermingsbeleid.²⁷⁵

Hoewel de oorlogspleegekinderen, met uitzondering van enkelen die al voor de oorlog onder voogdij van de Berg-Stichting of de Rudelsheimstichting waren geplaatst, formeel geen voogdijpupillen waren, was de subsidiepolitiek van Justitie toch ook voor hun verzorging van betekenis. In de eerste plaats gaf de ambivalente benadering van de overheid aanleiding tot onduidelijkheid en verwarring, ook op het gebied van de uitkeringen aan oorlogspleegekinderen. In de tweede plaats had de Fusie, die voluit immers ‘Gefusion(n)eerde Joodse Instellingen voor *Kinderbescherming*’ heette, als instelling in zijn totaliteit voor zijn financiering en het overheidstoezicht wél te maken met Justitie en haar subsidiebeleid.

Wat betreft de ambivalente benadering van de oorlogswezen, kan hier nog eens worden geconstateerd, dat deze zich in de eerste periode na de oorlog heeft uitgestrekt tot op het ministeriële niveau. Uit de literatuur is bekend dat met name de sociologe dr. Hilda Verwey-Jonker zich sterk heeft gemaakt voor de positie van de oorlogspleegekinderen, waarbij zij een duidelijke voorkeur had voor een regelgeving voor deze groep, die leek op de pensioenwetgeving van het Ministerie van Sociale Zaken.²⁷⁶ Op ministerieel niveau bleek aanvankelijk wel enige ruimte voor haar gedachten maar uiteindelijk besliste Beel anders, zij het dat in de maatregelen die hij in april 1945 voor de oorlogsslachtoffers trof nog wel een echo doorklonk van de oorspronkelijke plannen voor een regeling die was geënt op de pensioenwetgeving.²⁷⁷ Bij de Commissie OPK heerste aanvankelijk de overtuiging dat de oorlogspleegekinderen in financieel opzicht zouden worden behandeld als

²⁷³ Ibid. De wet bestaat uit slechts één artikel, waarin dit aspect eveneens is opgenomen.

²⁷⁴ *Besluit tot vaststelling van een algemene maatregel van bestuur, bedoeld bij de artikelen 372a, 372b, eerste lid, 373 en 469a van het Burgerlijk Wetboek*, 3 maart 1948, I 88.

²⁷⁵ Zie over de subsidieregeling: Jonkers, *Het nieuwe kinderrecht*, pp. 100-102. Zie o.a. ook bij noot 240.

²⁷⁶ Verhey, *Kind van de rekening*, pp. 62-63. Micheels en Verhey, *In het belang van 's Rijks schatkist*, [geen paginering; hoofdstuk 2]. Zie over Verwey ook in Bossenbroek, *De Meeslstreep*, p. 282 en *passim*.

²⁷⁷ Verhey, *Kind van de rekening*, p. 64 en zie bij noot 45.

‘voogdijkinderen’.²⁷⁸ Ongetwijfeld werden sommige leden van deze Commissie daarin gesterkt, doordat in begin 1946 de betaling van de uitkeringen voor de oorlogspleegekinderen nog over Justitie liep.²⁷⁹ Inzichtelijk voor de wijze waarop op het centraal niveau op dat moment nog over de status van de oorlogspleegekinderen werd gedacht, was dat Schermerhorn in dezelfde brief aan Hilda Verwey-Jonker, waarin hij de betalingen via Justitie bevestigde, zich tegelijk haastte om te verklaren dat de oorlogswezen niet zonder meer zouden worden gelijkgesteld aan ‘voogdijkinderen’.²⁸⁰ Wat hun status dan wel zou worden liet hij op dat moment nog in het midden.

De plannen van Hilda Verwey-Jonker om de oorlogswezen vanuit Sociale Zaken te benaderen en te steunen, vonden overigens nog lang bijval van bestuursleden van Le-Ezrath. Nog in de Algemene Bestuursvergadering van 31 maart 1946 werd naar aanleiding van een standpuntbepaling ten opzichte OPK en het *Besluit Oorlogspleegekinderen* door Van Creveld het expliciete voorstel gedaan om ook ‘contact te zoeken met Mevr. Verwey-Jonker om de oorlogspleegekinderen onder het Departement van Sociale Zaken en niet onder dat van Justitie te laten vallen’.²⁸¹ Maar met dit voorstel is, voor zo ver bekend, niet meer gedaan dan het besluit om een brief te richten aan ‘de instanties, die reeds eerder een brief aan de Ministers [hadden] verricht’ om hun te vragen om krachtig tegen de gang van zaken bij OPK te protesteren en een toelichting te verzoeken bij ‘het K.B. F 137’.²⁸²

Binnen het *Besluit Oorlogspleegekinderen* waren, zoals gezien, de wetgeving en de status van de oorlogspleegekinderen in verschillende opzichten eveneens ambivalent. Op het gebied van de financiële status en de ondersteuning van de oorlogspleegekinderen werd in het Besluit alleen een regeling getroffen voor de korte termijn. Deze bepaalde dat voor de kinderen die voorlopig aan de Commissie van OPK waren toevertrouwd (geweest), een subsidie bij Justitie kon worden verkregen krachtens de regeling die in het verlengde lag van het artikel 461c, dat in 1948 –met terugwerkende kracht- van toepassing werd verklaard. Hiermee opende zich echter tegelijk wel de mogelijkheid voor verhaal. Voor de financiering op de lange termijn werd in het *Besluit Oorlogspleegekinderen* niets concreet bepaald. Waren de oorlogspleegekinderen eenmaal onder voogdij gesteld, dan werden zij echter niet als ‘voogdijpupillen’ beschouwd. De consequentie daarvan was dat door de voogdij-instellingen voor hen geen beroep kon worden gedaan op de subsidieregeling van de *Kinderbeginselenwet*.

Dat de ambivalente status van de oorlogspleegekinderen in de praktijk niet alleen tot onduidelijkheden heeft geleid over het wel of niet toepassen van de *Armenwet* maar ook over het wel of niet toepassen van het *Kinderbeginselenbesluit*, lijkt naar voren te komen in een aantekening van Leo Cohen in een ‘teamverslag’ uit 1959. In verband met een mogelijke extra subsidie van Maatschappelijk Werk, waaraan in eerder verband al is gerefereerd, onderstreepte Cohen nog eens ‘dat justitiële voogdijen apart’ genoteerd dienden te worden en dat de subsidie voor hen vooraf bij het

²⁷⁸ Verhey, *Kind van de rekening*, p. 63.

²⁷⁹ Zie bij noot 48.

²⁸⁰ Verhey, *Kind van de rekening*, p. 64.

²⁸¹ SAA, 1707.3, *Notulen AB Le-Ezrath*, 31 maart 1946.

²⁸² Ibid.

Departement van Justitie moest worden aangevraagd.²⁸³ Voor alle duidelijkheid voegde hij hieraan toe: ‘Voor wezen wordt niets vergoed’.²⁸⁴

Afgaande op de *Jaarverslagen* waren de subsidies van Justitie voor de Berg-Stichting in de decennia vóór 1940 niet zonder betekenis. Zo was de regeringssubsidie in 1928 en 1929 goed voor respectievelijk 27% en 31% van de inkomsten.²⁸⁵ Wel liepen halverwege de jaren '30, als gevolg van het bezuinigingsbeleid, de subsidie-inkomsten iets terug.

Uit de financiële overzichten van de periode na 1945, die in het tweede deel over het financieel onderzoek als bijlagen worden gegeven, blijken bij de Berg-Stichting de subsidies van Justitie in de eerste drie jaren te schommelen rond de 10% van het totaal van inkomsten aan subsidies en verpleeggelden. Binnen de totale inkomsten was dit echter slechts circa 7%.²⁸⁶

Bij de Rudelsheimstichting is het beeld in die jaren wat minder duidelijk. Zeker is evenwel dat ook aan de Rudelsheimstichting in bescheiden mate subsidies door het Departement van Justitie zijn verstrekt.²⁸⁷

Voor Le-Ezrath begon de subsidiëring door het Departement van Justitie vanaf 1953 een constante factor te worden. Deze ontwikkeling hing mede samen met de verschuiving in het werkveld van Le-Ezrath, waarbij het werk voor de oorlogspleegekinderen, door het bereiken van de meerderjarigheid, snel begon te verminderen en tegelijk de hulpverlening aan niet-oorlogspleegekinderen toenam, waaronder aan voogdijkinderen.

Duidelijk is evenwel uit de overzichten dat de subsidies van Justitie een bescheiden plaats innamen in de totale baten van de Fusie als geheel. De betekenis van Justitie was dan ook meer kwalitatief van aard, als het belangrijkste centraal controlerend orgaan waarmee de Fusie mee te maken had als kindbeschermingsinstelling.

De subsidies en verpleeggelden waren in ieder geval verre van toereikend om in de kosten van de instellingen en de verzorging van de kinderen te voorzien, zodat er sprake was van een permanent exploitatietekort dat elk jaar weer zo veel mogelijk door onzekere inkomsten van erfenissen en legaten, schenkingen, de deelopbrengst – vanaf 1948- van de Centrale Financierings-actie voor Joods-sociaal werk in Nederland (Cefina) en bijdragen uit het vermogen van de eigen instellingen moest worden gedekt.

Vooruitlopend op het institutioneel historisch overzicht kan hier tenslotte nog worden gemeld, dat pas in 1963 een verbetering in de exploitatie van de Fusie, met name van de Berg-Stichting, kwam toen de Centrale Vereniging voor Joodse Geestelijke Gezondheidszorg (JGG), onder voorzitter H.J. Mansfeld, besloot om het Paedagogicum Achisomog in Apeldoorn, dat in 1925 als Joods internaat voor zwakzinnigen en moeilijk opvoedbare kinderen was opgezet, op te heffen, waardoor – ten lange leste- de weg vrij kwam om de Berg-Stichting door het Ministerie van

²⁸³ SAA, 1701.4, *Verslag teambespreking*, 28 januari 1959. Zie ook noot 84.

²⁸⁴ Ibid.

²⁸⁵ SAA, JMW, 1702.1, Berg-Stichting, Huishoudelijk Reglement en Jaarverslagen, 1909-1937, *Berg-Stichting Verslag over het tijdvak 1 januari 1928 – 31 december 1929*.

²⁸⁶ Zie bijlagen bij ‘Beleid en Balans’, exploitatie-overzicht van de Berg-Stichting, 1946, 1947 en 1948.

²⁸⁷ Zie bijlagen bij ‘Beleid en Balans’, exploitatie-overzicht van de S.A. Rudelsheimstichting.

Justitie als ‘behandelingsinstituut’ te laten erkennen. Aan deze erkenning werd al enige jaren gewerkt, maar daar het kleine Achisomog de status van ‘behandelingstehuis’ had en Justitie slechts één Joods behandelingsstehuis wilde erkennen, was de officiële toewijzing door dit Ministerie steeds uitgebleven.²⁸⁸ Binnen de subsidieregeling werd, zoals eerder al is aangestipt, ook gedifferentieerd naar type tehuis, waarbij de uitkering voor een ‘behandelingstehuis’ aanmerkelijk gunstiger was dan voor een ‘gewoon’ tehuis. Het gevolg van de erkenning was dan ook dat de Berg-Stichting vanaf 1963 aanzienlijk hogere subsidies kreeg uitgekeerd. Hoewel daarmee geen einde kwam aan de exploitatietekorten, verbeterde de financiële situatie van de Berg-Stichting door deze statusverandering toch structureel. Voor het exploitatietekort van Le-Ezrath kwam echter geen oplossing. Dit bleef een ‘bodemloze put’ omdat het werk dat door de Sociale Afdeling werd verricht als ‘preventief’ werd aangemerkt, dat weliswaar binnen het jeugdwerk als ‘belangrijk’ en ‘vooruitstrevend’ gold, maar dat niet door het Rijk werd gesubsidieerd.²⁸⁹

De Pleegkinderenwet van 1951 en de Adoptiewet van 1956

Zonder uitgebreid commentaar kunnen hier aan wetten op het familie- en jeugdrecht nog worden genoemd: de *Pleegkinderenwet* van 1951 en de *Adoptiewet* van 1956.²⁹⁰ De eerste wet betrof minderjarigen beneden de 18 jaar, die bij anderen dan hun ouders, voogden of naaste familie werden verzorgd en die verder niet behoorden tot de groepen van minderjarigen waarin al door wetgeving in overheidstoezicht was voorzien. Voor de Fusie en de oorlogspalegkinderen was deze wet van geen betekenis. De tweede wet was voor het onderwerp van onderzoek eveneens niet relevant. Wel kreeg de invoering van de *Adoptiewet* veel aandacht van het Fusiebestuur, niet alleen omdat hierdoor in principe ook de mogelijkheid van adoptie van Joodse oorlogspalegkinderen werd geopend, wat zeer gevoelig lag, maar ook omdat het algemeen bestuurslid van de Fusie mr. M. Franken in de Centrale Adoptieraad werd benoemd als vertegenwoordiger van de Joodse gemeenschap.²⁹¹

2.4 Voogdijregeling in het Burgerlijk Wetboek

Op het moment dat het *Besluit Oorlogspalegkinderen* in werking trad, 23 augustus 1945, was voor de voogdijregeling het Burgerlijk Wetboek van 1838 van kracht dat echter voor het personenrecht (‘Boek 1’) door de invoering van de *Kinderwetten* in 1901 ingrijpend was gewijzigd.

Het Burgerlijk Wetboek 1838 is gedurende de gehele periode 1945-1965, de periode die voor het onderzoek belangrijk is, van kracht gebleven. Een nieuw Burgerlijk Wetboek Boek 1 werd pas van kracht per 1 januari 1970. Vóór 1970 zijn er op het

²⁸⁸ Zie SAA, JMW, 1716, Fusie, Notulen van het Dagelijks Bestuur, 1961-1964, *Vergadering DB*, 5 maart 1963 en 16 januari 1964.

²⁸⁹ Zie idem, *Notulen DB*, 30 september 1964, met name: ‘Overzicht tekort 1963’.

²⁹⁰ *Wet houdende voorzieningen betreffende het toezicht op de verzorging en opvoeding van Pleegkinderen*, 21 december 1951, Stb 509 en *Wet houdende invoering van de mogelijkheid van adoptie en wijziging in verband daarmee van het Burgerlijk Wetboek, het Wetboek van Burgerlijke Rechtsverordening en Wetboek van Strafrecht*, 26 januari 1956, Stb 42. Zie over deze wetten o.a. Dane, *Honderd jaar kinderbescherming*, pp. 101-102 en Asser, *Handleiding* (1957), p. 543.

²⁹¹ Zie SAA, 1717, *Notulen DB*, 20 november 1956 en *Notulen AB*, 9 december 1956.

gebied van voogdij en het omgangsrecht tussen ouders en kinderen nog veranderingen aangebracht door de inmiddels bekende wetswijziging in 1947 en een wijziging in 1964.

Voogdij in 1945 in het algemeen: de regeling van '1901'

Beperkt tot de voor het onderwerp van onderzoek meest relevante bepalingen kan voor de voogdij-regeling van '1901' in de eerste plaats worden geconstateerd, dat het wetsmotief voor een voogdijregeling was, dat het 'belang van eene welgeordende maatschappij' eiste 'dat een ieder, die wegens zijn leeftijd bescherming [behoefde], bij gemis aan ouderlijk toezicht onder voogdij [zou worden] gesteld'.²⁹²

Minderjarigen waren personen onder 21 jaar. Bij huwelijk verviel de minderjarigheid. Tot ver in de negentiende eeuw had in Nederland het opper-toezicht op de voogdij over ouderloze minderjarigen berust bij de plaatselijke Weeskamer. Voogden werden wel aangesteld maar zij hadden een beperkte machtspositie gehad en hadden slechts uitvoerende taken vervuld. Een belangrijk gevolg van de wetswijziging van 1901 was dat de positie van de voogd, complementair aan de mogelijkheid van ontzetting en ontheffing van de ouderlijke macht, sterk werd opgevoerd.

In het Burgerlijk Wetboek werd de 'ondeelbaarheid' van de voogdij benadrukt in artikel 386 ('In iedere voogdij is slechts één voogd'). In het oud-Hollands rechtsgebruik was de aanstelling van meer voogden nog mogelijk. Hoewel niet relevant, is een intrigerende vraag wat het gevolg voor het *Besluit Oorlogspleegkinderen* en de uitvoering daarvan zou zijn geweest, indien de wet wel een gedeeld voogdijschap had toegestaan.

Wat de typen voogdij betreft, kende de wet naast de 'ouder-voogdij' en de 'testamentaire voogdij', ook de 'datieve' voogdij die door de rechter werd opgedragen. Het artikel 413, waaraan in artikel 7 van het *Besluit Oorlogspleegkinderen* werd gerefereerd, bepaalde onder andere op dat punt: 'Over alle minderjarigen, die niet staan onder de ouderlijke macht en in wier voogdij niet reeds op wettige wijze is voorzien, [wordt] een voogd benoemd door den kantonrechter, tenzij de benoeming aan de arrondissementsrechtbank is'. De sterke invloed van de kantonrechter, in plaats van het Gerechtshof in voogdij-zaken is terug te voeren tot de wet van 18 april 1874. De kantonrechter werd geacht door zijn positie beter te zijn geïnformeerd over hetgeen er zich op het lokale niveau afspeelde.

In de lijn van de doelstellingen van de *Kinderwetten*, betekenden de wetswijzigingen van 1901 een sterke opwaardering van de 'gestichts-voogdij'. Vóór 1901 kon weliswaar de voogdij ook al aan stichtingen worden toegekend, maar verdere regelgeving voor die gevallen ontbrak bijna volledig. De vader kon ook altijd geheel op eigen gezag de voogdij van een stichting over zijn kind beëindigen. Het inmiddels bekende artikel 421 bevatte algemene bepalingen over de bevoegdheid van verenigingen, stichtingen en instellingen. Volgens 421 lid 1 kon in alle gevallen, waarin de kantonrechter of de rechtbank een voogd kon benoemen, de voogdij ook

²⁹² Mr. C. Asser's, *Handleiding tot de beoefening van het Nederlandsch Burgerlijk Recht*. Deel I. *Inleiding-Personenrecht* (vierde druk) met supplement betreffende de wet van 6 Februarij 1901 (Stb 62) omtrent de ouderlijke macht en voogdij van mr. J. Limburg, bewerkt door mr. Paul Scholten (Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, 1912), p. 454.

worden opgedragen aan een vereniging die in Nederland was gevestigd en die rechtspersoonlijkheid bezat of aan een stichting of instelling van weldadigheid, die eveneens in Nederland zijn zetel had én waarvan de statuten, stichtingsbrieven of reglementen de ‘duurzame verzorging van minderjarigen’ voorschreven. De verenigingen en stichtingen die door de wet als voogdij-instelling werden erkend, hadden dan ‘dezelfde bevoegdheden en verplichtingen, die aan den voogd zijn toegekend of opgedragen’ (421, lid 2 en 3). Ook aan het artikel 421, 2 en 3 zou expliciet worden gerefereerd in het *Besluit Oorlogspleegkinderen* (artikel 8).

Belangrijk voor het onderwerp van onderzoek is, dat de wet ervan uitging dat bij het uitoefenen van de voogdij: ‘De voogd [...] voor het onderhoud en de opvoeding van den minderjarige overeenkomstig diens vermogen zorg [zou] dragen (art. 441, lid 1 B.W.)’. Met ‘diens vermogen’ werd het vermogen van de minderjarige bedoeld. In een toelichting op de wet vulden de auteurs van Assers *Handleiding* hierbij aan: ‘De voogd heeft dus niets uit zijn eigen fondsen bij te passen. Zijn de inkomsten van den minderjarige niet toereikend, dan moet de rechter beslissen, of het vermogen mag worden aangetast (art. 446 B.W.)’.²⁹³

Over het beheer van de goederen van de minderjarige meldde de wet dat de voogd deze ‘als een goed huisvader’ moest besturen (art. 443). Deze vergelijking was analoog aan de vergelijking die in dit geval voor de ouderlijke macht werd beschreven (art. 363). Zij kwam erop neer dat de verantwoordelijke ouder of voogd ‘in alle opzichten op de meest nauwgezette wijze zijne plicht moet betrachten’.²⁹⁴

Niet tot het beheer en de verantwoordelijkheid van de voogd vielen schenkingen aan de minderjarige, met opdracht van het beheer aan een of meer bewindvoerders. Overigens was de voogdij bij rechtspersonen expliciet aan die rechtspersoon opgedragen. Niettemin konden de bestuurders van die rechtspersoon ook hoofdelijk aansprakelijk worden gesteld. Zij moesten dan wel in functie zijn en waren vrij om zich voor de rechter te ‘disculperen’. De wet was onduidelijk over hoe de bestuurders zich in dergelijke gevallen onderling tot elkaar moesten verhouden en hoe de bestuurder in kwestie zich precies verhiel tot de rechtspersoon.

De wet was zeer uitgebreid op het punt van de werkzaamheden die moesten worden verricht bij de aanvaarding van de voogdij, de uitoefening van de voogdij en het einde van de voogdij. In bijna alle gevallen golden voor voogdij door rechtspersonen dezelfde bepalingen als voor natuurlijke personen. Één van de weinige afwijkingen was dat verenigingen en stichtingen bij aanvang van de voogdij geen hypotheek of een andere zekerheid hoefden te stellen.

De controle op het handelen van de voogd lag bij de kantonrechter. Die moest onder andere bepalen ‘het beloop der som welke de minderjarige jaarlijks zal kunnen verteren’ en ‘de kosten die op het beheer der goederen kunnen vallen (art 446)’.²⁹⁵ De raming van de kosten voor het ‘verteer’ waren ‘geen dwingende maatstaf’. De voogd mocht hier onder blijven of deze overschrijden als daar reden voor was.

De voogd was voorts in het algemeen verplicht om het vermogen van de minderjarige ‘vruchtdragend’ te maken, maar mocht dat, althans volgens de wetgeving van 1901, ook weer niet te risicovol doen. Eventuele certificaten van de nationale schuld moesten op het grootboek worden overgeschreven.

²⁹³ Asser, *Handleiding* (1912) p. 500.

²⁹⁴ Asser, *Handleiding* (1912) p. 502 (en p. 410).

²⁹⁵ Asser, *Handleiding* (1912) p. 512

Voor een reeks van handelingen had de voogd de toestemming van de kantonrechter nodig. Dit gold in de eerste plaats voor 'het opnemen van gelden ten behoeve van den minderjarige, het vervreemden of verpanden van diens onroerende goederen, het verkopen of overdragen van diens effecten, schuldverordeningen en actiën' (artt. 451-456). Hieraan voegde Assers *Handleiding* weer toe: 'Deze machtiging wordt niet verleend, dan ingeval van volstreckte noodzakelijkheid of klaarblijkelijk voordeel [...]'.²⁹⁶ Voor de volstreckte noodzakelijkheid verwees Asser naar artikel 438 dat sprak van dreigend nadeel of –wederom niet zonder bijzondere betekenis voor het onderwerp van onderzoek- wanneer de inkomsten van de minderjarige ontoereikend waren om in de kosten van zijn onderhoud en opvoeding te voorzien.

Nogmaals de wetswijziging van 1947

Zoals bekend had de omvangrijke wetswijziging van 1947 betrekking op het burgerlijk kinderrecht. De wet trad in werking per 1 september 1948. De wetswijziging van 1947 was, zoals gezien, in de eerste plaats redactioneel en systematisch rechtskundige van aard. Verschillende artikelen betreffende het burgerlijk kinderrecht, die met name na 1901 op verspreide plaatsen in het Burgerlijk Wetboek van 1838 een plaats hadden gekregen, werden in nieuwe titels bijeengebracht of overgeheveld naar het Wetboek van Burgerlijke Rechtsverordening. De belangrijkste van deze systematische wijziging was wel het samentrekken van de 'ouderlijke macht' en de 'voogdij' onder één titel 'Van het gezag over minderjarigen' (titel 15). Deze titel werd gesplitst in een gedeelte 'Van de ouderlijke macht' (artt. 355-374) en een gedeelte 'Van de voogdij' (artt. 375-460). Hieraan vooraf werd, als tweede belangrijke systematische wijziging, eerst het begrip 'minderjarigheid' in algemene bepalingen geregeld en vastgesteld. Naast deze systematische wijziging voerde de wetswijziging van 1947 enkele terminologische veranderingen in. 'Onderhoud en opvoeding' werd bijvoorbeeld gewijzigd in 'Verzorging en opvoeding' en 'verwaarlozing van kinderen' werd aangescherpt tot 'verwaarlozing van de belangen van kinderen'. Vanaf 1947 werd voorts niet meer van het 'bestuur' van de voogd gesproken maar van diens 'beheer'. Als laatste zorgde de wet van 1947 voor een scala van inhoudelijke wijzigingen, die, nogmaals, in het kort neer kwamen op een verbetering van de positie van de vrouw en een uitbreiding van de invloed van de overheid.

De aanpassing van het kinderrecht in 1947 betekende voor het onderwerp van onderzoek en dan met name de regelgeving op het gebied van het vermogensbeheer van onder voogdijstaande minderjarigen door voogdij-instellingen, geen fundamentele verandering. Alle fundamentele uitgangspunten bleven ongewijzigd. Meer specifiek gold dat voor: de ondeelbare voogdij (art. 375), de mogelijkheid om de voogdij onder voorwaarden aan rechtspersoonlijkheid bezittende verenigingen, stichtingen en instellingen van weldadigheid op te dragen (art. 396), de gelijkstelling van natuurlijke personen en rechtspersonen bij de uitoefening van voogdij (art. 397), de bevoegdheid van de voogd om, onverlet zijn aansprakelijkheid, alle handelingen voor de minderjarige te verrichten, welke hij in diens belang 'nuttig, noodzakelijk of wenselijk' achtte (art. 432) en de zorg van de voogd om de minderjarige overeenkomstig diens vermogen te verzorgen en op te voeden (art. 426). Dit laatste artikel hield tevens in dat, indien de inkomsten niet toereikend waren de voogd het

²⁹⁶ Asser, *Handleiding* (1912) p. 517.

vermogen van de minderjarige mocht aantasten, zij het dat daarvoor bij een aantal specifieke handelingen, zoals het verkopen of verhypothekeren van onroerend goed, het verwerpen van een erfenis en het aangaan van een 'inschuld', de toestemming van de kantonrechter was vereist.²⁹⁷

Ook het toezicht door de kantonrechter op het door de voogd uitgeoefende beheer van de voogdij bleef onverminderd van kracht. De voogd moest jaarlijks voor de kantonrechter van zijn woonplaats rekening doen van het door hem gevoerde beheer tegenover de toeziende voogd; zij het dat die termijn door de kantonrechter – ambtshalve – kon worden verlengd tot een maal in de twee à drie jaar (art. 442).²⁹⁸ De kantonrechter kon, krachtens hetzelfde artikel, deze procedure nog verder vereenvoudigen door vooraf een vast bedrag te bepalen voor hetgeen jaarlijks door de voogd aan het onderhoud van de minderjarige en aan beheerskosten voor diens vermogen door de voogd mocht worden besteed. Indien de voogd binnen het vastgestelde bedrag bleef, behoeften de uitgaven niet meer nader te worden gespecificeerd.²⁹⁹ In het commentaar in de nieuwe, aan de wet aangepaste *Handleiding* van Asser wordt hierbij nader opgemerkt dat door opzettelijk voor een ruime omschrijving te kiezen de kantonrechter de bevoegdheid verkreeg om goedkeuring te hechten aan betalingen door de voogd uit het vermogen van de minderjarige voor bijzondere uitgaven, bijvoorbeeld voor studiedoelinden of om gezondheidsredenen.³⁰⁰

Voor de context van het onderwerp is voorts nog interessant dat in het genoemde artikel 396 expliciet werd gesteld, dat bij het opdragen van de voogdij aan een rechtspersoon, de rechter moest letten 'op de godsdienstige gezindte van de minderjarige en van het gezin waartoe deze behoort'.³⁰¹ In het oude artikel 421 had deze bepaling ontbroken. Wel was een artikel van soortgelijke strekking in het *Kinderbeginselenbesluit* van 1905 opgenomen en was vóór 1940 dit principe in de praktijk altijd de leidraad van het rechterlijk handelen geweest op het gebied van de kinderbescherming.³⁰²

De wetswijziging van 1964

Door de wet van 10 juli 1947 werd het burgerlijk kinderrecht dermate intensief herzien, dat dit bij de werkzaamheden ter voorbereiding van een nieuw Burgerlijk

²⁹⁷ Zie Wet van 10 juli 1947, Stb H232. Het beheer van de voogd was verder geregeld in de artikelen 427-454. De handelingen die de voogd niet zonder toestemming van de kantonrechter kon verrichten werden gespecificeerd in artt. 433, 434, 436-439, 441. Zie over het aanspreken van het vermogen ook Asser, *Handleiding* (1957), p. 717. Wiarda voegt hier toe: 'De voogd kan dus hoogstens *moreel* tot onderhoud verplicht zijn'.

²⁹⁸ Artikel 443 bepaalde dat de voogd alle noodzakelijke, betamelijke en behoorlijk gerechtvaardigde uitgaven in rekening mocht brengen.

²⁹⁹ Wet van 10 juli 1947, Stb H232, art. 442. Deze bepaling was vóór 1947 imperatief. Zie noot 295.

³⁰⁰ Asser, *Handleiding* (1957), p. 727.

³⁰¹ Wet van 10 juli 1947, Stb H232, art. 396.

³⁰² *Kinderbeginselenbesluit*, 15 juni 1905, Stb 209, art. 116. Zie ook: Asser, *Handleiding* (1957) p. 691.

wetboek ‘niet opnieuw in overweging is genomen’.³⁰³ Op het gebied van familie- en jeugdrecht bleef er in de twee decennia na 1947 wel sprake van activiteit, onder andere met de kort aangestipte *Pleegkinderenwet* en de *Adoptiewet* in 1951 en 1956. Voor het onderzoek naar het vermogensbeheer van de wezen waren deze laatste wetten echter niet relevant.

De wetswijziging van 11 mei 1964 (Stb 138) is eveneens voor het onderzoek vrijwel niet van betekenis geweest.³⁰⁴ Niet in de laatste plaats omdat formeel het laatste oorlogspleegkind in 1965 meerderjarig werd. Voor de volledigheid kan over deze wet nog wel worden gezegd, dat deze een nadere regeling betrof van het bewind van de voogd. In de praktijk bleek de regelgeving op dit gebied in zijn algemeenheid erg omslachtig te zijn. De wet lijkt tegelijk als een opstapje te hebben gefungeerd naar de vaststelling van het nieuwe Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek dat in 1970 zou worden vastgesteld. De bepalingen van de wet van 1964 betreffende het Voogdijbewind zouden dan ook vrijwel ongewijzigd worden overgenomen in het nieuwe Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek.³⁰⁵

De wetswijziging van 1964 en de uiteindelijke vaststelling van het Burgerlijk Wetboek in 1970 lieten wederom de fundamentele uitgangspunten bij het vermogensbeheer onverlet. Samenvattend bleven in 1964 en vervolgens ook in 1970 van kracht: ten eerste, bij het ‘Toezicht over de persoon van de minderjarige’, de bepaling dat de voogd zorg draagt dat de minderjarige overeenkomstig het vermogen van die minderjarige wordt verzorgd en opgevoed’.³⁰⁶ Ten tweede, bij het ‘Bewind van de voogd’, de bepalingen dat de voogd alle noodzakelijke, betamelijke en behoorlijk gerechtvaardigde uitgaven aan de minderjarige in rekening mocht brengen en dat niet alle uitgaven door bescheiden behoeften te worden bewezen. In het commentaar op de eerstgenoemde bepaling werd nog ter explicatie toegevoegd, dat essentieel was dat aan de criteria was voldaan op het moment dat de uitgaven werden gedaan en niet met terugwerkende kracht ‘op de daardoor verkregen, wellicht ongunstige resultaten’.³⁰⁷ Bij het tweede artikel werd (weer) opgemerkt dat er uitgaven waren, waarvoor men gewoonlijk geen kwitantie ontving en dat de kantonrechter, mede in dat verband, een bedrag voor opvoeding en beheerskosten kon vaststellen, waarvoor de voogd geen specifieke verantwoording behoefde af te leggen.³⁰⁸

Met het oog op de registratie- en archiveringsverplichtingen zijn voorts nog van belang de bepalingen in het Burgerlijk Wetboek voor de ‘Voogdijregisters’. Deze werden ingevoerd bij de wijziging van de *Kinderbeginselenwet* van 27 september 1909.³⁰⁹ In deze registers, die openbaar waren en die bij de kantonrechter moesten berusten, werden de rechtsfeiten aangetekend die op de voogdij betrekking hadden. Welke rechtsfeiten precies moesten worden aangetekend, zou worden vastgesteld bij

³⁰³ Mr. C. Asser’s, *Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, Personen- en Familierecht*, 12, *Bewerkt door mr. J. de Ruiters* (Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, 1984), p. 163.

³⁰⁴ *Voluit: Wet houdende herziening van de regeling omtrent het beheer van de voogd, de ouder en de curator*, 11 mei 1964, Stb 138.

³⁰⁵ Asser, *Handleiding* (1984) p. 245.

³⁰⁶ In het nieuwe Burgerlijk Wetboek art. 366. Asser, *Handleiding* (1984) p. 244.

³⁰⁷ Artikel 358 lid 1; idem, p. 260.

³⁰⁸ Artikel 358; idem p. 261.

³⁰⁹ Wetswijziging *Kinderbeginselenwet*, 27 september 1909, Stb 322, art. VII.

een Algemene Maatregel van Bestuur. Niet duidelijk is wanneer de eerste Algemene Maatregel van Bestuur hierover is uitgevaardigd. Na de wetswijziging van 1947 is dit echter gebeurd bij een Koninklijk Besluit van 24 juli 1948. De registers waren aanvankelijk in boekvorm. Maar vanaf 1930 zijn zij in de vorm van een kaartsysteem bijgehouden.

Opmerkelijk is dat de voogdijregisters regelmatig werden geschoond. Sedert 1930 was het zelfs de officiële praktijk om in de eerste drie maanden van het kalenderjaar de kaarten uit het kaartsysteem te verwijderen van de personen die in het voorgaande jaar meerderjarig waren geworden.³¹⁰ Hoewel op grond van deze informatie geen algemene conclusies over de archivistische behandeling van persoonlijke gegevens van onder voogdij staande minderjarigen kunnen worden getrokken, is deze informatie toch inzichtelijk voor de beperkte bewaartermijn die door het officiële ambtelijke apparaat in het verleden is gehanteerd bij het administreren van voogdijzaken.

Eindrekening en –verantwoording

Vanwege de grote betekenis voor het onderwerp van onderzoek kan hier tenslotte apart nog enige aandacht worden besteed aan de eindafrekening en –verantwoording. Al in het Burgerlijk Wetboek van ‘1901’ kwamen de eindrekening en –verantwoording uitvoerig ter sprake. Artikel 467 bepaalde op dit punt: ‘Elke voogd is verplicht, onmiddellijk na het einde van zijn beheer, slotrekening en verantwoording te doen, het batig slot uit te keeren en alles wat hij verder als voogd onder zich had, af te geven’.³¹¹ Volgens het commentaar in Asser lag: ‘De rekenplichtigheid [...] zozeer in den aard der voogdij, dat elke voogd, ook de vader of moeder daaraan onderworpen is; geene vrijstelling kan daarvan worden verleend, zelfs niet door den meerderjarig geworden’.³¹²

Niet zonder betekenis voor het vormen van een beeld van de archivistische neerslag van de financiële administratie is, dat artikel 468 hierover niet duidelijk was en slechts in ruime bewoording meldde: ‘De voogd brengt op de rekening alle noodzakelijke, betamelijke en behoorlijk gerechtvaardigde uitgaven’. Maar volgens Asser konden ‘niet alle uitgaven [...] door bescheiden worden bewezen; steeds zijn er uitgaven, waarvoor men niet gewoon is quitantie te verlangen’.³¹³ Wel bepaalde het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering dat de rekening de wettelijke ontvangsten en uitgaven moest bevatten (774 R.v) en ‘dat het aanbeveling verdien[de] de ontvangsten en uitgaven naar orde van tijd te vermelden en het saldo van elk jaar op het volgende over te brengen, op dat [kan] blijke[n] of de voogd de beschikbare gelden telkens behoorlijk heeft belegd’. Archivistisch interessant is weer, dat de tot bewijs strekkende stukken niet behoeften te worden geregistreerd.³¹⁴

Na het afleggen van de verantwoording moest de voogd het slot van rekening evenals alle goederen en bescheiden uitkeren aan de meerderjarige (art. 398). Met de uitkering

³¹⁰ Asser, *Handleiding* (1957) pp. 585-586.

³¹¹ Asser, *Handleiding* (1912) p. 539

³¹² Ibid. In dit verband wordt gerefereerd aan ‘art. 14. A.B.; arg.ex.art. 470 B.W.’.

³¹³ Asser, *Handleiding* (1912) p. 543 (en ook p. 542 voor art 468).

³¹⁴ Idem, p. 542, verwezen werd naar art. 775.

van het slot der goedgekeurde rekening en de overdracht van de goederen en bescheiden hield de verantwoordelijkheid van de voogd op (art. 398).³¹⁵ Duidelijk was het wetboek van '1901' ook over de kosten: 'de rekening en verantwoording geschiedt op kosten van den gewezen pupil: de voogd schiet daartoe de kosten voor (art 468)'.³¹⁶

Bij de wetswijziging in 1947 bleven de artikelen voor de verplichting van de voogd tot het doen van rekening en verantwoording bij het einde van de voogdij vrijwel geheel gehandhaafd. Nieuw was wel dat in het artikel 457 uitdrukkelijk werd bepaald dat de rekening en verantwoording bij het einde van de voogdij ten overstaan van de kantonrechter moesten worden gedaan. Bij de wet van 1901 had men verzuimd om deze bepaling expliciet in het wetboek op te nemen. Waarschijnlijk had men dat over het hoofd gezien omdat de kantonrechter voor het overige al een sterke controle functie had bij de voogdij.³¹⁷ Verrassend is dat het artikel over de eindafrekening in 1947 nu juist weer wat onbestemd werd over de betaling van de procedure. Op dit punt werd namelijk slechts gemeld, dat de kosten moesten worden voorgeschoten door de voogd.³¹⁸ Dat de kosten daarbij voor de ex-minderjarige waren, werd in het artikel niet meer uitdrukkelijk vermeld. Blijkens de *Wetgevingsbijlage* ging de wetgever echter onverminderd uit van dezelfde procedure. Hierin werd namelijk gesteld, dat de kosten 'ten slotte [...] toch ten laste [kwamen] van den pupil',³¹⁹ De eindrekening was verder geregeld in artikelen 455-460. Over de termijn werd niets specifiek bepaald. Wel dat de rekening en verantwoording 'onverwijld' dienden te worden gedaan (art. 455).

Ook de wetswijziging van 1964 veranderde de plicht tot en de procedure van het doen van rekening en verantwoording aan het einde van de voogdij niet. De artikelen waren inmiddels wel omgenummerd. Thans was het artikel 372 dat bepaalde, dat: 'Na het einde van zijn bewind [...] de voogd daarvan ten overstaan van de kantonrechter [...] onverwijld rekening en verantwoording [moest doen] en wel hetzij aan de meerderjarig geworden, hetzij aan de erfgenamen van de minderjarige [...], hetzij aan de opvolger in het bewind'.³²⁰ In hetzelfde artikel bleef de redactie van 1947 gehandhaafd voor de betaling van de kosten. Het artikel bleef beperkt tot de bepaling dat deze kosten moesten worden voorgeschoten door de voogd.

Voor het onderzoek tenslotte erg interessant was het oude artikel 472, dat in de versie van 1901 werd omschreven met: 'elke rechtsvordering van den minderjarige tegen zijnen voogd, betreffende de verrichtingen der voogdij, verjaart met tien jaren, te rekenen van den dag der meerderjarigheid (art. 472)'. In Asser wordt bij dit artikel nog opgemerkt: 'Is de wet aan de ééne zijde zeer gestreng tegenover den voogd, waar het geldt de nakoming van zijne verplichtingen, en de door hem te geven waarborgen, daar tegenover beperkt zij aanmerkelijk den tijd van zijne aansprakelijkheid wegens de verrichtingen der voogdij, door het gewone tijdsverloop der verjaring (30 jaren, art.

³¹⁵ Idem, p. 544.

³¹⁶ Idem, p. 541.

³¹⁷ Wet van 10 juli 1947, Stb H232, art. 457.

³¹⁸ Idem, art. 455.

³¹⁹ Geciteerd in: Asser, *Handleiding* (1957), p. 777.

³²⁰ Asser, *Handleiding* (1984), pp. 267-269, m.n. artt. 372, 373, 374 lid 1.

2004 B.W.) in zijn belang te bekorten tot 10 jaren sedert de meerderjarigheid (of vroeger overlijden van den minderjarige)'.³²¹

Deze termijn van tien jaar bleef ongewijzigd na de verandering in 1947 (art. 460). Wel werd in 1947 het recht op vordering 'wederkerig' gemaakt. Er werd namelijk niet meer alleen gesproken van: 'Elke rechtsvordering op grond van het gevoerde voogdijbeheer van de zijde van de minderjarige' maar ook van 'die des voogds'.³²² Ook na de wetwijziging in 1964 en tenslotte die in 1970 bleef de termijn dat er rechtskracht aan wederzijdse vorderingen over het voogdijbeheer kon worden gegeven onveranderd op tien jaar bepaald (art. 377).³²³

Aanvankelijk bestond er onder de rechtskundigen nog enige twijfel over de verjaringstermijn van het slot van de vastgestelde rekening, met name of die wellicht onder het gewone recht zou vallen, waardoor een vordering na dertig jaar over het vastgestelde eindsaldo nog mogelijk zou zijn. Vanaf 1947 wees de wetspraktijk echter uit dat dit slotelement van het voogdijbeheer ook moest worden begrepen onder de korte termijn van tien jaar.³²⁴ Gezien het *Handboek voor de kinderbescherming*, dat in 1951 in het licht werd gebracht, werd in de praktijk ook als vanzelfsprekend van de termijn van tien jaar uitgegaan.³²⁵ Bij de invoering van het nieuwe Burgerlijk Wetboek in 1970 blijkt over de vervaltermijn van tien jaar voor alle voogdij-handelingen geen rechtskundige twijfel meer te bestaan.³²⁶

Deze constatering is van grote betekenis voor het onderzoek naar de verdwijning van de financiële dossiers in de jaren '70, hetgeen in het laatste deel nader wordt toegelicht. Eerst zal echter nog aandacht worden besteed aan de institutioneel-historische ontwikkelingen van de Fusie, aan de aspecten van het voogdij- en vermogensbeheersbeleid van de Fusie en de afzonderlijke Fusie-instellingen in de jaren 1945-1965, aan Gvar-Am en het vermogensbeheer van de Fusie in vergelijkend perspectief.

³²¹ Asser, *Handleiding* (1912) p. 544.

³²² Wet van 10 juli 1947, Stb H232, art. 460. Zie ook Asser, *Handleiding* (1957), pp. 780-781.

³²³ Asser, *Handleiding* (1984), p. 271.

³²⁴ Zie Asser, *Handleiding* (1912) p. 545 en Idem (1984), p. 271.

³²⁵ Van Houten, 'De wettelijke regeling van de kinderbescherming', p. 23.

³²⁶ Mr. G. Delfos en prof. mr. J.E. Doek, 'Voogdij en toeziende voogdij' in: *Serie Jeugdrecht en Jeugdbeschermingsrecht*, 3 (Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, 1984), pp. 50-51. De auteurs voegen hieraan nog toe, dat de termijn van verjaring start op de dag dat de voogdij eindigt en niet op de dag waarop de eindrekening en -verantwoording ten overstaan van de kantonrechter is vastgesteld.

II DE ‘GEFUSIONNEERDE JOODSE INSTELLINGEN VOOR KINDERBESCHERMING’. INSTITUTIONEEL-HISTORISCH OVERZICHT, ASPECTEN VAN HET VOOGDIJ- EN VERMOGENSBEHEERBELEID, GVAR-AM EN HET FUSIEBELEID IN VERGELIJKEND PERSPECTIEF

In het navolgende hoofdstuk wordt eerst een institutioneel-historisch overzicht gegeven van de Fusie. Hierin komen vanzelfsprekend ook de totstandkoming van de Fusie in 1950 ter sprake en de ontwikkeling van de onderscheiden instellingen in de daaraan voorafgaande jaren, die zich uiteindelijk in dat jaar in de Fusie hebben verenigd. Mede in verband met het werk van de ‘(vakantie)kinderuitzending’, dat in de eerste jaren na de oorlog een niet onbelangrijk aspect was van eerst de werkzaamheden van Le-Ezrath en daarna van de Fusie, was de latere aansluiting van de Vereniging Joodse Zee- en Boskolonies, met een vakantiehuis in Wijk aan Zee beslist van betekenis. Maar voor het Fusiebeleid voor de oorlogspleegekinderen was deze Fusie-instelling toch nauwelijks relevant. Aan ‘Jozeboko’ wordt dan ook in het navolgende weinig aandacht besteed en dat geldt ook voor de Vereniging ‘Megadlé Jethomim’ uit Utrecht, die zich eveneens in latere jaren bij de Fusie aansloot. Zoals in de Inleiding al is gemeld, is het niet de bedoeling om een integrale geschiedenis van de Fusie te schrijven. Om het Fusiebeleid goed te kunnen plaatsen en te duiden, is het echter raadzaam, zo niet noodzakelijk, om eerst een schets te geven van het historisch institutioneel kader. Zoals gezegd, is een institutioneel historisch kader niet alleen van belang voor de nodige achtergrondinformatie, maar ook omdat hierin mogelijk verklaringen kunnen worden gevonden voor beleidsbeslissingen, zoals het in stand houden van meer tehuisen, die van betekenis zijn geweest voor de zorg voor de oorlogspleegekinderen en die direct of indirect hun financiële belang hebben kunnen geraakt.

In de beschouwing van het institutioneel kader kunnen vier periodes worden onderscheiden: de periode 1945 tot najaar 1950, waarin de fusie tot stand werd gebracht. De periode 1950 tot 1965, waarin de Fusie operationeel was en nog feitelijke en formele bemoeienis met oorlogspleegekinderen had. De periode 1965 tot 1981, eigenlijk een ‘na-fase’ voor het onderwerp van onderzoek, vanaf het moment dat de laatste oorlogswes meerderjarig werd tot dat de Fusie samensmolt met JMW. Daarnaast was er nog een ‘voor-fase’. Met uitzondering van Le-Ezrath konden de onderscheiden Fusie-instellingen immers bogen op een geschiedenis die vóór 1945 terug ging. In het geval van het Joods Jongenshuis was dat zelfs tot ver in de achttiende eeuw.

Na het institutioneel-historisch overzicht zal in dit deel nog dieper worden ingegaan op de specifieke beleidsaspecten van voogdij en het vermogensbeheer en de alijahs naar Gvar-Am, waarna tenslotte het Fusiebeleid voor het vermogensbeheer nog kort wordt beschouwd in een vergelijkend perspectief.

3 INSTITUTIONEEL-HISTORISCH OVERZICHT

De feitelijke oprichting van de Fusie vond plaats op 10 september 1950 op de gemeenschappelijke vergadering van de besturen van Le-Ezrath Ha-Jeled, het Nederlandsch Israëlietisch Jongensweeshuis, de Berg-Stichting en de S.A. Rudelsheimstichting. De Rudelsheimstichting zetelde officieel in Leeuwarden. De andere drie instellingen waren juridisch gevestigd te Amsterdam. Le-Ezrath Ha-Jeled en het Nederlandsch Israëlietisch Jongensweeshuis waren hier ook feitelijk gevestigd

en werkzaam; de Berg-Stichting en de S.A. Rudelsheimstichting hadden tehuizen respectievelijk in Laren en Hilversum. Tot de fuserende instellingen behoorde indirect ook de Vereniging tot Bescherming van Joodse Meisjes, die gesticht was in Den Haag, maar die in het najaar van 1946 onderdeel was geworden van de Berg-Stichting.³²⁷ Het Nederlandsch Israëlietisch Meisjes Weeshuis te Amsterdam, dat na de oorlog haar tehuis in de Rapenburgerstraat niet meer had geopend maar zich feitelijk sterk had verbonden met het werk van Le-Ezrath, zou feitelijk tot de Fusie toetreden in het najaar van 1951.³²⁸

De instellingen hadden met elkaar gemeen dat zij een geschiedenis hadden, dan wel actief waren op het gebied van de Joodse jeugdzorg en zich na 1945 hadden ontfermd over de Joodse oorlogsgewen. De besturen waren ervan overtuigd dat voor het welzijn van de kinderen de krachten gebundeld moesten worden, maar de weg naar de samenwerking was geen gemakkelijke geweest.

3.1 ‘Voor-Fase’: Nederlandsch Israëlietisch Jongensweeshuis, de Berg-Stichting en de S.A. Rudelsheimstichting vóór 1945

Nederlandsch Israëlietisch Jongensweeshuis

Van de vier instellingen die in september 1950 besloten om te ‘fusionneren’ kende het Nederlandsch Israëlietisch Jongensweeshuis te Amsterdam de langste geschiedenis. De geschiedenis van deze instelling ging terug tot 1738 toen het ‘Weesjongens-Kollegie Megadlé Jethomim’ (‘Opvoeding der Weesjongens’) van de Hoogduits Joodse gemeenschap werd gesticht. Dit overigens in navolging van eerdere ‘Wezen-Kollegies’ van de Portugees Joodse gemeenschap. De wezenzorg bestond uit het bemiddelen bij het onderbrengen van wezen bij families en het houden van toezicht op de daarna geboden zorg. In het begin van de negentiende eeuw voldeed het uitbestedingssysteem niet meer, waarop het bestuur van Megadlé Jethomim, wederom in navolging van de Portugees Kollegies, in 1836 een eigen weeshuis opende aan de Zwanenburgerstraat. In 1865 vond een verhuizing plaats naar het grotere pand Amstel 21/Zwanenburgerstraat. Artikel 1 van het reglement bepaalde dat uitsluitend weesjongens van de Nederlands Israëlietische Hoofdsynagoge Amsterdam in het huis konden worden opgenomen. Andere artikelen voorzagen in het nakomen van religieuze verplichtingen en godsdienstig en maatschappelijk onderwijs.³²⁹ In organisatorisch opzicht was het Nederlandsch Israëlietisch Jongensweeshuis noch een stichting, noch een vereniging maar een ‘zedelijk lichaam’, waarvan de bestuurders door de Kerkeraad van de Nederlandsch Israëlietische Hoofdsynagoge werden benoemd. Het bestuur bestond in 1938 bij het 200-jarig bestaan uit acht regenten en drie regentessen en stond in dat jaar onder het voorzitterschap van de heer

³²⁷ Zie: SAA, JMW, 1703.1, De Berg-Stichting, Notulen Bestuursvergadering (BS), 1945-1950, *Notulen BS*, 4 september 1946. De Berg-Stichting heeft korte tijd voor oudere meisjes nog ‘Huize Dina’ in Santpoort geëxploiteerd, dat was overgenomen van de Vereniging tot Bescherming van Joodse Meisjes. Huize Dina werd per 1 maart 1950 gesloten na problemen van personeelstechnische, pedagogische en financiële aard, zie ook: SAA, 1708.1, *Notulen DB LH*, 6 december 1949.

³²⁸ Zie SAA, JMW, 1709, *Notulen AB*, 11 november 1951 en *Notulen DB*, 19 november 1951.

³²⁹ Lipschits, *tsedaka*, pp. 28-34.

Jacobus Mozes Lob, de vader van het latere mede-oprichter van Le-Ezrath en de Fusie Johanna (Annie) van der Heijden-Lob.

In de jaren '30 schommelde het aantal weesjongens in het weeshuis rond de 67.³³⁰ In maart 1943 werden de laatste wezen, de directrice S. Hamburger en adjunct-directrice E.R. Bing door de Duitsers weggevoerd. Geen van hen keerde terug.³³¹

Berg-Stichting

Het ontstaan van de Berg-Stichting was een direct gevolg van de *Kinderwetten* van 1901. De Berg-Stichting werd op 20 april 1909 notarieel gesticht door Sally Berg, mede-vennoot van 'maison' Hirsch & Co, de advocaat mr. H. A. van Nierop en de jurist dr. mr. D. Simons. De stichting werd gevestigd in Amsterdam. Het primaire doel van de stichting was, conform de kindbeschermingswetgeving, de duurzame verzorging van Joodse kinderen van wie de ouders van de ouderlijke macht waren ontheven of ontzet. Daarnaast stond de stichting ook open voor Joodse wezen en Joodse kinderen van behoeftige ouders en verder voor alle andere kinderen 'waarvan het bestuur de opname gewenst oordeelt'.³³² Volgens de stichtingsakte kwam het bestuur uit tenminste vijf en ten hoogste negen leden te bestaan. Als eerste bestuursleden werden de drie stichters benoemd, die tegelijk bevoegd werden verklaard om hun mede-bestuurders aan te stellen. De benoemingsprocedure werd verder geregeld bij een huishoudelijk reglement.

Voor de verpleging van de kinderen werd in 1911 een tehuis geopend in Laren, dat aanvankelijk berekend was op 40 kinderen. Niet geheel zonder betekenis met het oog op de latere ontwikkelingen, ook voor die in Gvar-Am, is dat het huishoudelijk reglement ook bepaalde dat de kinderen op hun 18de jaar het huis moesten verlaten. Regenten hadden echter de bevoegdheid om de pupillen desgewenst eerder of later te ontslaan; in het laatste geval tot maximaal 21 jaar wanneer de wettelijke meerderjarigheid was bereikt.³³³

De opname van de kinderen gebeurde tegen de betaling van een door de regenten vastgesteld bedrag. Voor zo ver de geldmiddelen van de stichting het toelieten, konden kinderen kosteloos worden verpleegd. Aangezien de 'duurzame verzorging' van voogdijkinderen als doelstelling in de stichtingsakte was opgenomen, kwam de stichting eveneens in aanmerking voor regeringssubsidie. Zoals in het vorige deel is beschreven, heeft de Berg-Stichting ook van deze mogelijkheid gebruik gemaakt.

³³⁰ Ph. Copenhagen, 'Verslag van den Regent-Secretaris over het tijdperk 1925 tot 1938', in: Megadlé Jethomim, *Gedenkboek ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van het Nederlandsch Israëlietisch Jongensweeshuis "Megadlé Jethomim" te Amsterdam* (Amsterdam; 5698 nisan- april 1938), p. 99.

³³¹ SAA, JMW, 1707.3, *Verslag werkzaamheden van het voorlopig bestuur van de Vereniging N.I. Jongensweeshuis Megadlé Jethomim in heroprichting* (ongedateerd). Lipschits, tzedaka, pp. 62-63. Zie ook de biografie van Jacobus Mozes Lob in: Rena Fuks-Mansfeld (ed.), *Joden in Nederland in de Twintigste Eeuw. Een biografisch woordenboek* (Utrecht: Uitgeverij het Spectrum, 2007) p. 192. Frans Crone noemt 10 februari 1942, zie Frans Crone, *Voorbijgaand verblijf. Joodse weeskinderen in oorlogstijd* (Amsterdam/Antwerpen: de Prom, 2005) pp. 27 en 106.

³³² SAA, JMW, 1703.2, De Berg-Stichting, Oprichtingsakte [...], 1909-1981, *Gewaarmerkt afschrift Stichtingsakte 20 april 1909*, 19 augustus 1946.

³³³ SAA, JMW, 1702.1, *Huishoudelijk Reglement der Berg-Stichting te Amsterdam*, m.n. art. 9.

Behalve verpleeggeld en subsidie kende de Berg-Stichting nog een uitgebreid systeem van contributies als bron van financiering. Deze contributies werden bijeengebracht door de leden, van wie er in de eerste jaren van het bestaan van de Berg-Stichting zelfs verschillende woonachtig waren in het buitenland.³³⁴ Voor het werven van leden waren vrijwilligers actief, die daartoe samenwerkten in propaganda commissies en ‘correspondentschappen’. Voorts waren ‘toevallige baten’, met name giften en legaten, een bron van inkomsten en tenslotte werd ook van de pupillen zelf een bijdrage in de verpleegkosten gevraagd, indien die daartoe de mogelijkheid hadden. Van verdienende kinderen werd een gedeelte van hun loon ingehouden en bij pupillen met vermogen was de richtlijn dat ‘altijd eerst het vermogen van het kind [werd] gebruikt en pas in de tweede plaats, indien nodig, een rijkssubsidie’.³³⁵ Het huishoudelijk reglement van de Berg-Stichting kende, met name voor het functioneren van het bestuur, verschillende bepalingen die later ook zouden terugkeren in het Fusie-reglement. Zo was bijvoorbeeld de secretaris met de zorg voor het archief belast.³³⁶

Het bestuur van de Berg-Stichting stond in de eerste jaren onder voorzitterschap van dr. Mr. Simons. In 1922 trad mr. I. van Creveld toe tot het bestuur, die in dat jaar meteen het secretariaat op zich nam.³³⁷ Van Creveld bleef in de daaropvolgende jaren actief als bestuurslid, zij het dat hij met ingang van 1933 terugtrad als secretaris. Voorzitter vanaf het eind van de jaren ’20 was J. Samuel.

Het aantal kinderen dat in het tehuis in Laren werd opgevangen, breidde zich na de opening van de inrichting snel uit. In 1922 schonk Sally Berg zijn villa en een aangrenzend stuk terrein in Laren aan ‘zijn’ stichting, zodat de inrichting fors kon worden uitgebreid. Ook werd besloten tot de bouw van een directeurswoning op het terrein. In het verslagjaar 1924/1925 vonden grote verbouwingen plaats, waarvan Berg zelf de voltooiing niet meer zou meemaken. Hij overleed in juni 1924.

In februari 1929 werd het echtpaar Reitsema als directeursechtpaar aangesteld. Directeur Jan Reitsema zou tot april 1960 in functie blijven en daardoor gedurende een groot aantal jaren, met name ook de jaren die voor de oorlogspleegkinderen belangrijk zijn geweest, gezichtsbepalend voor de dagelijkse gang van zaken in de Berg-Stichting zijn. Acht jaar na de komst van Reitsema, in november 1937, werd Leo Cohen aangenomen als ‘opvoedend ambtenaar’.³³⁸

In 1937 was het aantal kinderen tot 89 uitgegroeid, hetgeen tot 1940 nog verder zou toenemen tot 106. In 1942 moest de Berg-Stichting worden ontruimd en verhuisden een groot deel van de nog aanwezige kinderen en de directeur Reitsema naar Amsterdam. Een aantal kinderen kon bij particulieren worden ondergebracht maar na de arrestatie van Reitsema in 1943 stopten de uitplaatsingen. Veel bestuursleden, onder wie voorzitter Samuel en meer dan de helft van de kinderen overleefden de oorlog niet.³³⁹

³³⁴ Zie bijvoorbeeld SAA, JMW, 1702.1, *Verslag* 1912-1914

³³⁵ Opmerking van directeur Reitsema in de vergadering van Le-Ezrath op 9 december 1945, zie: SAA, 1693.3, *Notulen bestuursvergadering Le-Ezrath*, 9 december 1945.

³³⁶ SAA, JMW, 1702.1, *Huishoudelijk Reglement*, art. 19.

³³⁷ SAA, JMW, 1702.1, *Verslag* 1922-1923.

³³⁸ A. van Gelder (ed.), *Leo Cohen. Een leven dienstbaar aan het getekende kind* (Amstelveen: Marcus; 1986), p. 12.

³³⁹ Zie ook: Peter Cohen, *Geschiedenis van de Berg-Stichting 1909-1965* (’s Gravenhage, 1992).

S.A. Rudelsheimstichting

Zijn er voor de Berg-Stichting en het Nederlandsch Israëlietisch Jongensweeshuis enige informatieve, zij het in omvang bescheiden, historische overzichten voor handen, over de Rudelsheimstichting is nooit een eigen historische beschouwing gepubliceerd.³⁴⁰

De S.A. Rudelsheimstichting werd in 1919 opgericht als eerbetoon aan Samuel Isariah (Azarja) Rudelsheim, de opperrabbijn van Friesland, die zich had ingezet voor Joodse kinderen en die een jaar eerder op relatief jonge leeftijd was overleden.³⁴¹

De instelling had een wat merkwaardige rechtsfiguur, want haar juridische status was niet die van een stichting maar officieel die van een vereniging. Dat betekende dat er leden waren, die in een ‘Algemene Vergadering’ bijeen kwamen en dat er een ‘Hoofdbestuur’ was dat door de leden werd gekozen en ook verantwoording had af te leggen aan de Algemene Vergadering.

Volgens de statuten van de ‘Vereniging S.A. Rudelsheim-Stichting’, die op 3 december 1923 bij Koninklijk Besluit werd goedgekeurd, was de vereniging gevestigd te Leeuwarden en was haar doel ‘minderjarige Joodse zwakzinnige kinderen zoodanig voor te bereiden, dat zij na het verstrijken van hun leertijd in staat [zouden] zijn in hun levensonderhoud te voorzien’.³⁴² Dit doel wilde de vereniging vervolgens bereiken door het verzorgen, opvoeden en onderwijzen van deze kinderen, waartoe ‘één algemeen opvoedingshuis’ zou worden opgericht, waarin zorg zou worden gedragen voor een Joods-godsdienstige opvoeding.³⁴³

De vereniging onderscheidde ‘leden’ en ‘stichters’. Leden waren personen of rechtspersoon bezittende verenigingen, die tenminste f 3 per jaar betaalden, hetgeen na dispensatie van het bestuur eventueel naar f 1 kon worden verlaagd. Stichters betaalden minimaal f 1.000 ineens.³⁴⁴ Volgens het algemeen reglement konden tien of meer leden in een zelfde plaats een ‘afdeling’ stichten. Deze afdelingen hadden vervolgens het recht om een kind in het tehuis te plaatsen voor een jaarlijks door het bestuur te bepalen bedrag maar ‘zonder verdere betaling’.³⁴⁵

De inkomsten van de vereniging bestonden uit: contributies van de leden en stichters; erfstellingen, bijdragen van afdelingen; legaten en schenkingen; opbrengsten van collectes; andere toevallige baten; verpleeggelden en ‘subsidies van het rijk en andere openbare lichamen en kerkelijke gemeenten’.³⁴⁶ Daarnaast werd volgens de statuten

³⁴⁰ Berg-Stichting: Peter Cohen, *Geschiedenis van de Berg-Stichting* (zie vorige noot); I. van Creveld, *Gedenkschrift ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Berg-Stichting* (Amsterdam, 1936) en Henri Polak, *De Berg-Stichting te Laren (N.H.)* (Amsterdam, 1930); NI Jongens Weeshuis: Megadlé Jethomim, *Gedenkboek* (zie noot 330).

³⁴¹ Rena Fuks-Mansfeld (ed.), *Joden in Nederland in de Twintigste Eeuw. Een biografisch woordenboek* (Utrecht: Uitgeverij het Spectrum, 2007) p. 272.

³⁴² SAA, JMW, 1706.2, S.A. Rudelsheim-Stichting, Statuten, 1923-1982, *Statuten*, 3 december 1923, artikel 1.

³⁴³ Idem, artikel 2.

³⁴⁴ Idem, art. 5 en ‘Algemeen Reglement’, art. 2. Daarnaast waren er ‘ere-leden’ die als zodanig op voorstel van het bestuur door de algemene vergadering werden benoemd.

³⁴⁵ Idem, Algemeen Reglement, art. 6.

³⁴⁶ Idem, Statuten, art 11.

de ‘opbrengst van den arbeid der verpleegden’ als een zelfstandige bron van inkomsten gezien.³⁴⁷

De vereniging kende verder een ingewikkelde stem- en verkiezingsprocedure, waarbij afdelingen en rechtspersoonlijke leden die bepaalde bedragen aan contributie betaalden zich direct in het Hoofdbestuur konden laten vertegenwoordigen. Ook kende de vereniging enkele bijzondere bepalingen die verband hielden met de naamgever. Zo moest jaarlijks op 10 Tamoez, de vierde maand van de Joodse kalender, of zo kort mogelijk daarna, in overleg met de medicus die aan de instelling was verbonden, een feestje voor de kinderen worden georganiseerd omdat Samuël Azarja Rudelsheim op die dag geboren was.³⁴⁸ Voorts voorzag het algemeen reglement in bepalingen voor de verschillende bestuurlijke organen, waaronder niet alleen de al genoemde Algemene Vergadering en het Hoofdbestuur, maar ook het Dagelijks Bestuur, een Commissie van Toezicht en een Centrale Propaganda Commissie.

In 1925 opende de Rudelsheimstichting een internaat voor 30 zwakbegaafde kinderen aan de Verdilaan in Hilversum, dat ‘Beth Azarja’ werd genoemd. In de jaren ’30 vonden diverse uitbreidingen plaats, waardoor het aantal kinderen snel kon groeien. In 1938 was het aantal kinderen in de Rudelsheimstichting gestegen naar 63. De verpleegprijs bedroeg in dat laatste jaar f 700 per kind per jaar. Dit bedrag werd echter slechts voor twee kinderen betaald. Alle overige ouders of voogden volstonden met (veel) lagere bedragen. Voor de 25 ‘voogdij- en regeeringskinderen’ die in de Rudelsheimstichting werden verzorgd, betaalde Justitie een subsidie van f 492,75. Verder waren negen kinderen kosteloos opgenomen en betaalde Kinder Comité voor twee vluchtelingen f 1 per dag.³⁴⁹ Hoewel dit *Jaarverslag* in het perspectief van de catastrofale gebeurtenissen die spoedig zouden plaatsgrijpen een aparte dramatische lading heeft, zijn de exploitatiegegevens uit dat jaar, met uitzondering van de twee vluchtelingen, niet uitzonderlijk. Zij passen in het patroon van de daaraan voorafgaande jaren, hetgeen betekent dat ook voor de Rudelsheimstichting de subsidiëring door het Rijk beperkt was en dat de tekorten structureel moesten worden gedekt met opbrengsten uit de andere bronnen, waaronder het eigen vermogen van de Rudelsheimstichting, incidentele giften van particulieren en contributies van de leden. Tot 1933 stond de Rudelsheimstichting onder voorzitterschap van dr. Leopold Hertzberger, die vanaf het begin de stuwende kracht van de vereniging was geweest. Zijn plotselinge overlijden in 1933 betekende een grote schok voor het bestuur en als eerbetoon aan hem besloot men de nieuwe jongensafdeling de naam te geven van: ‘Dr. Leopold Hertzberger-paviljoen’. De functie van voorzitter werd overgenomen door Henri Gomperts. Daarnaast bleek Hertzbergers zoon Meijer Rosier Hertzberger, eveneens arts, bereid om toe te treden tot het bestuur. Met Van Creveld zou Hertzberger later een geheel eigen rol gaan spelen in de totstandkoming van de Fusie en, zoals al eerder is gemeld, de tweede voorzitter worden van deze organisatie. In april 1942 werd het terrein van de Rudelsheimstichting in Hilversum geconfisqueerd door het Duitse leger, dat hier zijn hoofdkwartier vestigde. De

³⁴⁷ Ibid.

³⁴⁸ Idem, Statuten, art. 12.

³⁴⁹ SAA, JMW, 1693.2, S.A. Rudelsheim-Stichting, Jaarverslagen, 1926-1938, *Jaarverslag* 1938.

kinderen werden aanvankelijk elders in Hilversum ondergebracht. In april 1943 werden ook zij naar de vernietigingskampen in Oost-Europa gedeporteerd.³⁵⁰

3.2 1945-1950: Le-Ezrath Ha-Jeled, de ‘oude’ Joodse instellingen van kinderbescherming en de totstandkoming van de Fusie

Le-Ezrath Ha-Jeled

De Stichting ‘Leëzrath Hajeled’ of ‘Het Kind ter Hulpe’, werd officieel opgericht op 30 augustus 1945 door het laten passeren van de stichtingsakte voor de notaris Eduard Spier te Amsterdam. De stichters waren, volgens de volgorde en omschrijving in de stichtingsakte: Meijer Rosier Hertzberger, arts te Amsterdam; Nathan Dasberg voorganger van de Joodse Gemeente in Hilversum; drs. Jacob van Amerongen, ‘koopman’ te Huizen; Johanna Eleonara Lob, echtgenote van de fabrikant Lodewijk van der Heijden, te Amsterdam en mr. Hans Alfred Ernst Wolff, eveneens te Amsterdam.³⁵¹ Meijer Hertzberger en Annie van der Heijden-Lob waren, zoals uit het voorafgaande al is gebleken, verbonden aan de Rudelsheimstichting respectievelijk het Nederlandsch Israëlietisch Jongens Weeshuis. Nathan Dasberg gaf leiding aan een Alijah-kinderhuis te Hilversum op mizrachistische grondslag.³⁵² Drs. Jaap van Amerongen was bestuurslid van de Joodse Coördinatie Commissie (JCC), waarin hij de functie van penningmeester van de Contactcommissie der JCC’s in Nederland vervulde en lid was van de studie-commissie minderjarigen, die vrijwel direct na de oprichting van de JCC in Eindhoven in januari 1945, door het Eindhovense bestuur was ingesteld.³⁵³ Mr. Hans Wolff was (oud)bestuurslid van de Berg-Stichting.³⁵⁴ De doelstelling van de stichting Le-Ezrath Ha-Jeled was omschreven in het eerste artikel met: ‘zich te belasten met de duurzame verzorging, opvoeding en behartiging van belangen van en samenhangende met de voogdij van die Joodse kinderen, die volgens het desbetreffende Koninklijk Besluit als oorlogspleegekinderen worden beschouwd’.³⁵⁵ De doelgroep van de stichting was dus volgens dit artikel formeel expliciet beperkt tot de oorlogspleegekinderen. Het tweede artikel betrof een technische regeling van het kapitaal van de stichting, namelijk dat dit zou bestaan uit het blijkens de akte bijeengebrachte stichtingskapitaal

³⁵⁰ Zie ‘Rudelsheimstichting’ op <http://www.joodsmonument.nl> en Lipschits, *tsedaka*, pp. 26-28. e.v.

³⁵¹ SAA, JMW, 1706.3, Le-Ezrath Ha-Jeled, Stichtingsakte, statuten, 1945-1981, *Stichtingsakte*, 30 augustus 1945.

³⁵² Verhey, *Kind van de rekening*, p. 85. De mizrachie was een organisatie van religieuze zionisten, die in 1904 in Oost-Europa (Lida) was gesticht, zie: Justus van de Kamp en Jacob van der Wijk, *Koosjer Nederlands. Joodse woorden in de Nederlandse taal* (Amsterdam, Antwerpen: Uitgeverij Contact, 2006) p. 396. Op de vergadering van 7 november 1945, waarbij een groot aantal vertegenwoordigers van Joodse kinderplichtverleners aanwezig waren, wordt zijn huis het ‘Tehuis voor Joodsche Oorlogspleegekinderen’ genoemd, zie: SAA, 1693.3, *Notulen bijeenkomst vertegenwoordigers Joodse kindervoorzorg*, 7 november 1945.

³⁵³ Lipschits, *tsedaka*, p. 66. Zie ook: Verhey, *Om het joodse kind*, p. 58 en p. 65 en Verhey, *Kind van de rekening*, p. 41.

³⁵⁴ Zie SAA, 1702.1, *Verslag 1930-1932* en SAA, 1703.1, *Notulen bestuursvergadering*, 27 augustus 1945.

³⁵⁵ SAA, JMW, 1706.3, *Stichtingsakte*, 30 augustus 1945, artikel 1.

–honderd gulden- alsmede ‘uit hetgeen door schenking of anderszins verworven’ zou worden.³⁵⁶ De samenstelling van het bestuur werd vastgesteld in het daaropvolgende artikel, dat bepaalde dat het bestuur uit een oneven aantal en tenminste vijftien leden moest bestaan en dat de bestuursleden uit hun midden een Dagelijks Bestuur zouden kiezen van vijf leden, met name een voorzitter, een waarnemend-voorzitter, een secretaris, een waarnemend secretaris en een penningmeester. De voorzitter van het Dagelijks Bestuur was tevens de voorzitter van het algemene bestuur.³⁵⁷ Niet zonder betekenis voor de institutionele ontwikkelingen was het vierde artikel dat in het eerste lid bepaalde dat het bestuur van de stichting zou worden benoemd door de te Amsterdam gevestigde stichting Joodse Coördinatiecommissie voor Nederland (JCC).³⁵⁸

Zoals ook in de literatuur wordt beschreven, was de oprichting van Le-Ezrath een reactie op het *Oorlogspleegekinderen Besluit* dat per 23 augustus 1945 van kracht was verklaard en ging het initiatief tot de oprichting van de stichting uit van de JCC.³⁵⁹ De problematiek van de oorlogspleegekinderen had vanaf het begin hoge prioriteit van de JCC gekregen en met toenemende ergernis had men moeten aanzien, dat de wetgeving de kinderen uit deze groep buiten het bereik dreigde te brengen van de Joodse gemeenschap. Door een gemeenschappelijke Joodse voogdij-instelling op te richten, die zich over de Joodse oorlogswezen zou ontfermen, hoopte men de krachten te bundelen tegen de Commissie OPK. Tegelijk moest de oprichting van een Joodse voogdij-instelling demonstreren dat de Joodse gemeenschap, ondanks het zware verlies dat was geleden, organisatorisch wel in staat was om de Joodse oorlogswezen op te vangen.

De JCC, die oorspronkelijk in februari 1941 al eens op initiatief van het Nederlands Israëlietisch Kerkgenootschap en het Portugees-Israëlietisch Kerkgenootschap was georganiseerd³⁶⁰, was, zoals hierboven is aangestipt, op 7 januari 1945 in Eindhoven opgericht tijdens een bijeenkomst van een groep van negentien vertegenwoordigers van Joodse hulporganisaties die in het bevrijde zuiden van Nederland in korte tijd waren geïnstalleerd. In het verlengde van de bevrijding waren in de daaropvolgende maanden overal in het land JCC's opgericht. De belangrijkste van deze werd de Amsterdamse JCC, die op 26 juni 1945 werd gesticht. Vanuit Amsterdam waren vervolgens de plaatselijke JCC's gecoördineerd, waartoe de bovengenoemde ‘Contactcommissie’ was opgericht.³⁶¹ Hoewel de JCC uitdrukkelijk bedoeld was om alle schakeringen binnen het Nederlandse Jodendom te vertegenwoordigen, namen de socialistisch georiënteerde zionisten toch een grote plaats in de organisatie in.

³⁵⁶ Idem, artikel 2. Hieraan werd toegevoegd: ‘en uit hetgeen overblijft van de inkomsten, na aftrek van alle uitgaven, voor zover die gelden naar het oordeel van het bestuur blijvend belegd kunnen worden’.

³⁵⁷ Idem, artikel 3.

³⁵⁸ Idem, artikel 4. De artikelen 5 t/m 7 waren technisch van aard: de voorzitter vertegenwoordigde de stichting in en buiten rechte. Het dagelijks bestuur was bevoegd tot alle daden van eigendom en beheer (art. 5); het boekjaar was het kalenderjaar (art 6) en het bestuur had het recht de statuten te wijzigen, mits het doel niet werd aangetast (art 7)

³⁵⁹ Lipschits, *tsedaka*, p. 73 en Verhey, *Om het joodse kind*, p. 97. Zie ook: Verhey, *Kind van de rekening*, p. 77.

³⁶⁰ Lipschits, *tsedaka*, pp. 48-49.

³⁶¹ Lipschits, *tsedaka*, p. 66.

Stuwende kracht van de Amsterdamse JCC was dr. Salomon Kleerekoper, econoom en een van de oprichters van het Joods-Socialistische Verbond 'Poale Zion', dat zich echter in 1935, twee jaar na de oprichting, had aangesloten bij de Nederlandse Zionisten Bond (NZB).³⁶² Le-Ezrath mede-oprichter Van Amerongen was evenals een andere belangrijke voorman van de JCC, Abraham (Bram) de Jong, een gedreven zionist.³⁶³ In de eerste jaren na de oorlog zouden de spanningen tussen de verschillende stromingen binnen de Nederlandse Joodse gemeenschap, met name het (niet-religieus) zionisme en het kerkelijk orthodox georiënteerde Jodendom verschillende malen oplopen en deze spanningen zouden ook, naar spoedig bleek, niet zonder invloed zijn op het functioneren van Le-Ezrath.

De eerste vergadering van de nieuwe stichting Le-Ezrath vond plaats op 13 september 1945 in het gebouw van de JCC Johannes Vermeerstraat 18. De vergadering stond onder het waarnemend voorzitterschap van Sally Kleerekoper die voorzitter was van de Contactcommissie JCC. Uitgenodigd waren vertegenwoordigers van de JCC en van enkele oude Joodse sociale instellingen, waaronder ook van instellingen die later tot de Federatie van Weeshuizen zouden gaan behoren, zoals L. Levisson van het Haagse Weeshuis en het Centraal-Israëlietisch Wees- en Doorgangshuis te Leiden.³⁶⁴ Op de vergadering kwam het direct tot een eerste botsing tussen de JCC-vertegenwoordigers, met name dr. S. Kleerekoper en A. de Jong enerzijds en anderzijds dr. M.R. Hertzberger. Deze laatste kon zich vinden in de bepaling dat de bestuursleden door de JCC werden benoemd en dat er overlegd zou worden over de financiering –er waren toezeggingen van het *American Jewish Joint Distribution Committee* of *Joint*- maar verder bepleitte hij dat Le-Ezrath geheel autonoom zou zijn en dat niet via allerlei richtlijnen vanuit het JCC het beleid zou worden bepaald. Er ontspon zich vervolgens een discussie over de positie van Le-Ezrath ten opzichte de Commissie OPK en in dat kader over de wenselijkheid van een taakverdeling tussen Le-Ezrath en de JCC, met name voor de 'betwiste gevallen'. De uitkomst van deze discussie was echter, dat Kleerekoper nogmaals constateerde dat er op het punt van het wel of niet accepteren van richtlijnen van de JCC twee meningen tegenover elkaar waren komen te staan. Uiteindelijk kon men zich vinden –althans voorlopig - in het compromis dat Le-Ezrath eerst maar eens aan het werk moest gaan en dat gedurende die tijd aan richtlijnen zou worden gewerkt, waarover dan rapport zou worden uitgebracht. De vergadering werd vervolgens besloten met het kiezen van een Dagelijks Bestuur. Als leden werden daarvoor gekozen: A. de Jong, S. Eisenmann, die ook zitting had in de Contactcommissie, dr. M.R. Hertzberger, mevr J.E. van der Heijden-Lob en mr. H.A.E. Wolff.³⁶⁵

De eerste vergadering van Le-Ezrath kenmerkte zich, behalve door de frictie tussen enerzijds Hertzberger en anderzijds Kleerekoper en De Jong, nog tot een andere aanvaring, zij het met terugwerkende kracht. Naar aanleiding van de notulen van de vergadering schreef namelijk L. Levisson een kritische brief waarin hij het verslag op

³⁶² Ibid en Fuks-Mansfeld, *Joden in Nederland in de Twintigste Eeuw*, pp. 171-172.

³⁶³ Lipschits, *tsedaka*, p. 66 en Peter Manasse, *Het onderbrengen van Joodse oorlogspleegkinderen: de rol van Le-Ezrath Ha-Jeled 1945-1950 en de Gefusioneerde Joodse instellingen voor Kinderbescherming 1950-1975* (Purmerend: Vereniging Joodse OorlogsKinderen, 2004), p. 4.

³⁶⁴ SAA, 1707.3, *Notulen der vergadering der werkzaamheden van Le-Ezrath Ha-Jeled (LH)*, 13 september 1945.

³⁶⁵ Ibid.

een aantal punten corrigeerde. Zo stond zijn naam bij de ‘afwezigen’, terwijl hij de vergadering wel had bezocht; herinnerde hij het compromis veel meer als een bevestiging van de autonomie van Le-Ezrath en –zeer opmerkelijk- wist hij niets van de verkiezing van een Dagelijks Bestuur, terwijl hij toch vrijwel tot op het eind was gebleven.³⁶⁶

De twee bestuurlijke ‘botsingen’ op de eerste vergadering zetten een trend voor de verdere ontwikkeling binnen Le-Ezrath in de eerste maanden van haar bestaan. De orthodox ingestelde Hertzberger kwam steeds scherper tegenover de JCC-bestuursleden te staan en ook de kloof tussen de drie Zuid-Hollandse weesinstellingen, met name in Den Haag, Rotterdam en Leiden, waarvan Levisson een vertegenwoordiger was en de overige (potentiële) leden van Le-Ezrath verbreedde zich. De eerste confrontatie werd verder op scherp gezet in de tweede vergadering van Le-Ezrath op 10 oktober 1945, waarop Bram de Jong als voorzitter werd gekozen, ten koste van dr. Hertzberger die zich ook kandidaat had gesteld.³⁶⁷ Voor Hertzberger was dat niet meer dan een motie van wantrouwen, ondanks dat dr. Kleerekoper, die zich na de installatie van de nieuwe voorzitter terugtrok uit de dagelijkse leiding, hem een ‘zeer goede kandidaat’ had genoemd.³⁶⁸ Hertzberger besloot daarop om uit het Dagelijks Bestuur te stappen, omdat hij vreesde, zo lichtte hij toe op de vergadering van 21 november 1945 ‘dat in het bestuur de Zionistische richting de overhand’ zou krijgen ‘waarmede hij zich ten aanzien van de toekomst van de kinderen niet zou kunnen vereenigen’.³⁶⁹

Voorzitter De Jong betreurde het vertrek van Hertzberger, te meer omdat die ook de recent geïnstalleerde Pedagogische Commissie verliet en Hertzberger een ‘richting binnen het Jodendom’ vertegenwoordigde die ‘nu niet meer aanwezig is’. Tegelijk protesteerde hij wel tegen Hertzbergers laatste uitlating, waarbij het in de notulen niet helemaal duidelijk is of dat protest de dominantie van de zionistische richting in het bestuur, dan wel het niet goed behartigen van de belangen van de kinderen door zionistische bestuursleden betrof.³⁷⁰

Een half jaar later maakte dr. Hertzberger zijn stap definitief door zich ook terug te trekken uit het Algemeen Bestuur van Le-Ezrath.³⁷¹ Met de slechte onderlinge persoonlijke bestuurlijke verhoudingen kwam, niet verrassend, ook de verhouding tussen Le-Ezrath en de Rudelsheimstichting in het slop, met vergaande gevolgen voor de afspraken die waren gemaakt over een centrale regeling van de voogdij.

Ook bij de tweede confrontatie, met de latere ‘Federatie’, kwam het nog vóór 1946 feitelijk tot een breuk. Op 7 november 1945 ondernam Le-Ezrath, met steun van de Joint-vertegenwoordiger in Nederland Miss Gertrude Pinsky, nog een poging om de eenheid binnen de Joodse gemeenschap te smeden, door een brede vergadering in Amsterdam te beleggen, waarvoor vertegenwoordigers van vrijwel alle zorginstellingen waren uitgenodigd. Behalve de inmiddels bekende, waren dat onder andere ook vertegenwoordigers van het Portugees Israëlietische Jongens Weeshuis,

³⁶⁶ SAA, 1707.3, *Brief L. Levisson aan het Bestuur der Stichting Le-Ezrath Ha-Jeled*, 10 oktober 1945

³⁶⁷ SAA, 1693.3, *Notulen bestuursvergadering LH*, 10 oktober 1945.

³⁶⁸ Ibid.

³⁶⁹ SAA, 1693.3, *Notulen bestuursvergadering LH*, 21 november 1945.

³⁷⁰ Ibid.

³⁷¹ SAA, 1694.1, *Notulen AB LH*, 23 juli 1946.

het Portugees Israëlietische Meisjes Weeshuis, de Vereniging Centraal Israëlietisch Krankzinnigengesticht in Nederland (CIK), de Vereniging Lesammeiag Hajeled (voor Joodse geesteszwakke en moeilijk opvoedbare minderjarigen) en de Vereniging Hachsjarah & Alyah ('H&A').³⁷²

De vergadering had slechts één agendapunt, namelijk te komen tot één centrale Joodse organisatie voor oorlogspleegekinderen. Daarbij hoopte voorzitter De Jong de kwadratuur van de cirkel te bewerkstelligen door enerzijds de sympathie van de oude Joodse instellingen van kinderopvang te winnen en anderzijds deze te onderwerpen aan de dominantie van Le-Ezrath. Voor de centralisatie van de zorg voor de oorlogspleegekinderen had De Jong demografische, politieke, sociale, financiële en praktische argumenten. Maar uiteindelijk kreeg hij slechts de handen op elkaar van de representanten van de instellingen die Le-Ezrath toch al waren toegewijd. De 'oude' instellingen zetten hun hakken in het zand. Zo uitte J. Teixeira de Mattos, de vertegenwoordiger van het al eerder genoemde Centraal-Israëlietische Wees- en Doorgangshuis te Leiden, forse kritiek op het moment van convocatie. Le-Ezrath had de vergadering namelijk gepland, vlak voor een soortgelijke bijeenkomst van het 'Verbond van Joodsche Weeshuizen', dat voor de oorlog actief was geweest en dat zich eveneens door middel van een gezamenlijk overleg op de situatie rond de oorlogspleegekinderen wilde beraden.³⁷³ Uitleg van De Jong dat dit samenvallen op een misverstand berustte en dat het verschil tussen hem en de heer Levisson minder groot was dan wel werd gedacht, kon de vertegenwoordigers van het Haagse Weeshuis en die van de Israëlietische Weeshuizen van Leiden en Rotterdam, alsmede het Centraal Israëlietisch Weeshuis te Utrecht, niet meer overtuigen. Zij ontwikkelden een eigen plan en belegden op 23 december in Den Haag, drie dagen voor de dag waarop Le-Ezrath een tweede collectieve vergadering had gepland -welke vervolgens prompt werd afgezegd- een 'tegen-vergadering' waarop zij met elkaar overeen kwamen om alleen met Le-Ezrath in zee te zullen gaan als: hun autonomie gewaarborgd bleef, Le-Ezrath zou oplossen in een federatief verband en Le-Ezrath – zo blijkt impliciet uit de notulen- zich zou beperken tot de gezinsvoogdij.³⁷⁴

Voor de meerderheid van het bestuur van Le-Ezrath was een federatief verband vanwege het conflict met OPK geen optie en dit voorstel werd dan ook afgestemd. Met dit besluit kon evenwel Levisson zich niet verenigen, waarop na Hertzberger ook hij opstapte als bestuurslid van Le-Ezrath. De weeshuizen uit Den Haag, Leiden, Rotterdam en Utrecht besloten daarop om samen maar onafhankelijk van Le-Ezrath door te gaan en verenigden zich in begin 1947 in de Federatie van Joodse Weeshuizen.³⁷⁵ Als motivatie voor het besluit om als Federatie afzonderlijk door te gaan, werd door R. Levisson, oud-regent van het Leidse Weeshuis, onder meer de benoeming van de bestuursleden van Le-Ezrath door de 'zionistische leiders' van de JCC opgegeven.³⁷⁶ Niettemin lijkt aan dit isolationisme toch ook een zekere irritatie over de machtspolitiek van een 'nieuwkomer' in de kinderopvang en protectionistische houding ten grondslag te hebben gelegen, die zeer herkenbaar was uit de wereld van de kinderopvang.

³⁷² SAA, 1693.3, *Notulen bijeenkomst vertegenwoordigers Joodse kinderopvang*, 7 november 1945.

³⁷³ Ibid.

³⁷⁴ SAA, 1694.1, *Notulen AB LH*, 20 januari 1946.

³⁷⁵ SAA, 1694.2, *Notulen AB LH*, 8 januari 1947. Zie ook Verhey, *Kind van de rekening*, p. 87.

³⁷⁶ Verhey, *Kind van de rekening*, pp. 87.

In de daaropvolgende jaren zou er een welhaast eindeloze reeks van pogingen worden ondernomen, eerst vanuit Le-Ezrath en vervolgens vanuit de Fusie, om de weeshuizen van de Federatie tóch te betrekken bij het werk voor de oorlogspleegekinderen. De weeshuizen van de Federatie zelf werden niet meer opengesteld. Wat bleef was het kapitaal van de instellingen, waarvan, zo zou in latere Fusie-bestuursvergaderingen verschillende malen blijken, veel Fusie-bestuurders vonden dat dit eigenlijk voor de zorg van de oorlogswezen vruchtdragend diende te worden gemaakt.

Wat betreft onderlinge geschillen kan hieraan nog worden toegevoegd, dat de verhouding tussen Le-Ezrath en het Verbond van Joodse Instellingen voor Kinderbescherming in Nederland ('Verbond'), dat eveneens tot de 'oude' instellingen behoorde daar het vóór 1940 was opgericht, zich in een soortgelijk krachtenveld zou (gaan) bewegen. Complicerende factor daarbij was dat, nadat in 1947 rechtsherstel had plaatsgevonden, in het Verbond een centrale rol zou worden ingenomen door mr. I. van Creveld die na 1945 voorzitter was geworden van de Berg-Stichting en die bovendien zitting had genomen in de Commissie OPK. Van Creveld had zich aanvankelijk ook bij Le-Ezrath aangesloten, maar in het conflict dat zich tussen 'Le-Ezrath' en de 'oude' instellingen was gaan ontwikkelen, had hij veel sympathie voor de opvattingen van de vertegenwoordigers van de laatste groep gehad. Op de algemene bestuursvergadering van 9 december 1945 had hij zich uitgesproken tegen de centralistische plannen, die inmiddels in een plan van acht punten door het Dagelijks Bestuur waren samengevat. Hierbij had hij de vergadering te kennen gegeven dat deze 'zeker niet' door de Berg-Stichting zouden worden geaccepteerd en dat hij een voorstander was van een federatief verband, dat immers in het verleden altijd goed had gewerkt.³⁷⁷ Hoewel Van Creveld in 1946 Levisson nog niet volgde in een openlijke breuk, trok deze zich in 1947, nadat het Verbond weer was opgericht, wel uit de organisatie terug. Ongetwijfeld was deze beslissing ook ingegeven door zijn irritatie over de beslissing van Le-Ezrath om op voorstel van voorzitter De Jong directeur Jan Reitsema diens adviserend lidmaatschap in het Algemeen Bestuur te ontnemen, na diens besluit om zijn lidmaatschap van de Commissie OPK te handhaven nadat de Joodse oppositie was opgestapt, terwijl bij zijn besluit ook zijn verslechterende gezondheid een factor kan zijn geweest.³⁷⁸ Hoe slecht de communicatie van Van Creveld met Le-Ezrath daarna zou worden, werd in 1949 duidelijk toen bij een poging om het Verbond en Le-Ezrath tot elkaar te brengen, bleek dat Van Creveld niet (meer) wist –of pretendeerde niet (meer) te weten- dat er door Le-Ezrath ook tehuizen werden geëxploiteerd.³⁷⁹ Wederom niet verrassend was, dat de onderlinge persoonlijke controverse ook zijn weerslag had op de verhouding tussen Le-Ezrath en de andere latere Fusie-partner de Berg-Stichting.

In bestuurlijk-technisch opzicht moest, zoals gezien, volgens de oprichtingsakte het Algemeen Bestuur van Le-Ezrath uit tenminste vijftien leden bestaan en het Dagelijks Bestuur uit vijf. Na de stichting kwam in de praktijk evenwel het aantal leden van het Algemeen Bestuur snel hoger uit. Voor de eerste vergadering van 13 september 1945

³⁷⁷ SAA, 1693.3, *Notulen bestuursvergadering LH*, 9 december 1945. Zie eveneens voor het 'Acht punten'-plan: idem, de bijgesloten *Agenda*.

³⁷⁸ SAA, 1694.2, *Notulen DB LH*, 16 maart 1947: ziekte Van Creveld. Zie over de kwestie Reitsema, o.a.: idem, *Notulen AB LH*, 8 januari 1947 en Verhey, *Kind van de rekening*, pp. 103-104.

³⁷⁹ SAA, 1708.1, *Notulen DB LH*, 14 juni 1949.

waren 22 personen uitgenodigd, van wie er uiteindelijk vijftien op de vergadering verschenen.³⁸⁰ In feite betrof het hier echter nog een oriënterende bijeenkomst. Na de vergadering van 10 oktober in dat jaar gaf de Contactcommissie van de JCC een officieel 'communiqué' uit, met een heldere toelichting op de bemoeienis van de JCC met de oorlogspleegekinderen, het installeren van de Commissie OPK en de oprichting van Le-Ezrath Ha-Jeled. Over het bestuur werd opgemerkt dat dit werd gevormd door vertegenwoordigers van alle binnen het Jodendom bestaande richtingen 'in zoverre deze Joods geïnteresseerd zijn, zoals orthodoxie, agoedah, Tsionisten en gematigde assimilanten'.³⁸¹ Van de leden werd verder gezegd, dat zij weliswaar oud-bestuurders van voorgedij-verenigingen en weeshuizen waren, maar dat zij toch vooral waren uitgenodigd om tot het bestuur toe te treden 'wegens persoonlijke geschiktheid'. Vervolgens werden, gezien de samenstelling van de Commissie OPK wellicht niet geheel toevallig, 25 namen genoemd met de woonplaats van deze leden.³⁸² Eén van de oprichters van Le-Ezrath, Hans Wolff, stond niet meer op de lijst. Voor zo ver bekend hing dat samen met een regelmatig verblijf in het buitenland. Later zou hij terugkeren als bestuurder bij de Rudelsheimstichting en de Fusie.

Na oktober 1945 zou het aantal bestuursleden rond de 25 blijven schommelen. Wel vonden er al snel verschillende mutaties plaats. Behalve aan overlijden kon dit verloop ook aan emigratie worden toegeschreven. Van de oprichters zouden Van Amerongen en Dasberg respectievelijk in 1947 en 1949 naar Israël alijeren. Volgens een opgave in de literatuur zouden er in totaal in de periode 1945-1950 38 personen lid zijn geweest van het Algemeen Bestuur, maar, gezien enkele ontbrekende namen die wel in het communiqué worden genoemd, is deze opgave niet helemaal volledig.³⁸³ Belangrijk is evenwel te constateren, dat in het bestuur ook enige juristen zitting namen, alsmede medici en godsdienstig specialisten, zoals rabbijn Schuster.

Door het vertrek van Wolff wijzigde zich de samenstelling van het Dagelijks Bestuur eveneens al snel. Op 10 oktober 1945 werden behalve De Jong, Eisenmann, Hertzberger en Van der Heijden-Lob tevens als leden van het DB geïnstalleerd, mevr. M. Nijkerk-Maartens en mevr. Kleerekoper-Duitz. Deze laatste kreeg de functie van penningmeester toebedeeld, maar zou in de praktijk slechts zeer korte tijd als lid van het Dagelijks Bestuur functioneren. In de vergadering van 21 november 1945 werd zij al niet meer als lid van het Dagelijks Bestuur genoemd en was mr. Gerard Polak, die ook zionistisch was ingesteld maar die wat kleur betreft dichter bij de 'religieuzen' dan bij de JCC zat, als bestuurslid en als tijdelijk penningmeester aangetrokken.³⁸⁴ Gerard Polak zou in de daaropvolgende jaren een belangrijke pijler van Le-Ezrath en later de Fusie worden. Daar inmiddels Hertzberger had bedankt, bestond eind 1945

³⁸⁰ SAA, 1707.3, *Notulen der vergadering der werkzaamheden van Le-Ezrath Ha-Jeled (LH)*, 13 september 1945.

³⁸¹ SAA, 1706.3, *Communiqué No.1 van de Contact-Commissie der J.C.C.'s in Nederland*, oktober 1945.

³⁸² Ibid: 15 x Amsterdam; 3 x Den Haag; 2 x Rotterdam; 2 x Hilversum; 1 x Leeuwarden; 1 x Bussum; 1 x Enschede.

³⁸³ Volgens een opgave van Manasse zijn er in totaal in de periode 1945-1950 38 personen lid geweest van het Algemeen Bestuur. Deze opgave is echter, gezien enkele ontbrekende namen die wel in het communiqué worden genoemd, niet helemaal volledig, zie Manasse, Peter Manasse, *Het onderbrengen van Joodse oorlogspleegekinderen*, p. 17.

³⁸⁴ SAA, 1693.3, *Notulen bestuursvergadering LH*, 21 november 1945.

het DB weer uit vijf leden. Eisenmann en Polak zouden spoedig van functie wisselen, zodat de laatste secretaris werd en de eerste waarnemend penningmeester.

Voor de voor het vermogensbeheer relevante functie van penningmeester meldde zich in juli 1946 drs. J.A. Colthof.³⁸⁵ Door drukke werkzaamheden moest hij echter in het najaar van dat zelfde jaar Le-Ezrath al weer verlaten, waarna het penningmeesterschap in oktober 1946 in handen kwam van A. Hellendall.³⁸⁶ Met het aantreden van Hellendall, die als accountant werkte bij de belastingdienst te Amsterdam, zou het vermogensbeheer van de oorlogswezen in een stroomversnelling raken en het is wellicht met het oog op de stabiliteit en de controle van dit beheer niet onbelangrijk om te constateren, dat Hellendall met een onderbreking na de oprichting van de Fusie toen Van Hasselt tot 1952 deze functie bekleedde, maar liefst tot 1959 penningmeester zou blijven, in de laatste zeven jaar uiteraard als lid van het Dagelijks Bestuur van de Fusie. Zijn opvolger A. Coronel zou deze functie vervolgens bekleden tot 1967. Hellendall zou nadat hij als penningmeester was teruggetreden, de financiën nog wel op de voet blijven volgen als lid van de Financiële Commissie en van het Algemeen Bestuur.³⁸⁷

In de stukken worden de vergaderingen van Algemene Bestuur van Le-Ezrath en later de Fusie meestal kort 'bestuursvergaderingen' genoemd. Soms sprak men ook van de vergaderingen van het 'Grote Bestuur'. De Algemene Bestuursvergaderingen werden bijeengeroepen door het Dagelijks Bestuur. Op de algemene bestuursvergadering werden de bestuurlijke en financiële beleidslijnen uitgestippeld en besproken, commissieleden gekozen en, indien noodzakelijk, nieuwe leden van het Dagelijks Bestuur aangesteld. Tevens werd er uiteraard intensief over de OPK-problematiek gediscussieerd. Voor een goede ondersteuning van het werk dat door Le-Ezrath werd verricht, werden door het Algemeen Bestuur verschillende commissies ingericht. Eind 1945 functioneerden er zes, waarvan de 'Juridische Commissie', de 'Financiële Commissie' en de 'Pedagogische Commissie' wel de belangrijkste waren.³⁸⁸ In april 1946 onderging het commissiewerk enige veranderingen en werd onder meer een 'Plaatsingsraad' ingesteld, die het bestuur van advies moest dienen bij het plaatsen van kinderen in gezinnen en inrichtingen.³⁸⁹

Voor het bepalen van het beleid op de lange termijn was de 'Pedagogische Commissie' van gewicht. Deze commissie, die meteen in oktober 1945 werd ingesteld, kreeg de taak om richtlijnen vast te stellen voor de Joods religieuze en culturele opvoeding en enkele minimum-eisen te formuleren waaraan de tehuizen en de pleeggezinnen in Joods pedagogisch opzicht moesten voldoen. Het vaststellen van Joods pedagogische uitgangspunten viel nauw samen met de Joodse identiteit van Le-Ezrath en was, vanwege de verschillende stromingen, een gevoelig onderwerp op de vergaderingen. In juli 1946 bracht de Commissie een eindrapport uit, waarin de behoefte aan differentiëring werd bevestigd en werd geconcludeerd dat Le-Ezrath geen voorkeur mocht hebben voor een bepaalde richting binnen het Joods geestelijk

³⁸⁵ SAA, 1707.3, *Notulen DB*, 9 juli 1946.

³⁸⁶ Na bemiddeling van mevr. Kleerekoper-Duitz, zie SAA, 1694.1, *Notulen DB LH*, 7 september 1946.

³⁸⁷ IISG, ZO 48000, *Jaarverslagen*, 1959 e.v.

³⁸⁸ SAA, 1693.3, *Overzicht van Commissies, met namen van leden*, (ongedateerd: 31 december 1945). Tevens waren er: een 'Medische Commissie', een 'Commissie voor Medisch-Psychotechnisch Onderzoek' en een 'Materialen Commissie'.

³⁸⁹ SAA, 1694.1, *Notulen DB LH*, 6 mei 1946.

en cultureel spectrum. Tevens werden er vijf richtlijnen voor het regime in de tehuizen vastgesteld, waaronder een voorkeur voor Joodse krachten, het nakomen van kasjroeth en een werkverbod op Sjabbath en Joodse feestdagen in tehuizen van Le-Ezrath. Wel werd daarbij tegelijk verklaard, dat voor de oudere kinderen dwang niet was gewenst.³⁹⁰ Hoewel de meningen verdeeld waren –voor Hertzberger was het reden om ook uit het Algemeen Bestuur te stappende omdat hij de richtlijnen nog te vrijblijvend vond- zou dit rapport in de daaropvolgende jaren toch een referentiepunt zijn voor het bestuur, waarop, in theorie althans, kon worden teruggevallen indien er spanningen waren rond het vaststellen van het Joods pedagogisch beleid.

Op bestuurlijk personeel niveau vond een belangrijke bestuurswisseling plaats in februari 1948 toen mr. I.L. Hamburg het voorzitterschap overnam van de toen recent naar Israël geëmigreerde Bram de Jong. Le-Ezrath lijkt daarna in een wat rustiger vaarwater terecht te zijn gekomen. Daarbij speelde mee dat ook het gecompliceerde conflict tussen de JCC en het Nederlandsch Israëlitisch Kerkgenootschap, waarbij Van Creveld als ‘hersteller’ en Kleerekoper als ‘vernieuwer’ ook de degens kruisten, enigszins was gestabiliseerd doordat de eerstgenoemde organisatie zich uiteindelijk in een dominante positie van de tweede bij de reconstructie van de Joodse gemeenschap had geschikt.³⁹¹ Opmerkelijk in dit verband is een korte bespreking over de relatie met de JCC op de algemene bestuursvergadering van Le-Ezrath op 7 maart 1948, de eerste die werd gehouden onder voorzitterschap van Hamburg. Op een vraag over het benoemingsrecht van de JCC antwoordde mr. Gerard Polak dat weliswaar theoretisch de bestuursleden door de JCC werden benoemd, maar dat in de praktijk dit slechts gebeurde op verzoek van Le-Ezrath. Tot problemen hadden het benoemingsrecht en –beleid van de JCC nog nooit bij Le-Ezrath geleid. Niettemin vonden enkele leden dat de tijd was gekomen dat Le-Ezrath zelf zijn leden ging benoemen, te meer omdat de JCC zich in hun ogen had ‘overleefd’.³⁹²

In de praktijk bleken zij met die laatste constatering niet ver bezijden de waarheid te zitten. Op 1 september 1948 zou de JCC zijn sociale afdeling, met personeel, aan JMW overdragen, hetgeen wel als het feitelijke begin van JMW wordt gezien.³⁹³ Met het opgaan van de JCC in JMW kwam het benoemingsrecht van de leden van Le-Ezrath voortaan toe aan JMW.

Het Bureau van Le-Ezrath werd vrijwel direct na de oprichting gevestigd in een pand op de Johannes Vermeerstraat 24 te Amsterdam. In het eerder genoemde communiqué van de JCC van oktober 1945 werd althans dit adres al opgegeven voor het Bureau. Het bureau begon in 1945 met elf personen, onder wie hoofd psychotechnische en psychologische afdeling (dr. H. Keilson) en vier sociale werkers, van wie één resideerde in Den Haag voor de regio Den Haag en Rotterdam.³⁹⁴ In de daaropvolgende anderhalf jaar groeide de personeelsbezetting snel, met name die van de Sociale Afdeling. In mei 1947 telde Le-Ezrath 47 medewerkers, van wie negen in de tehuizen. De Afdeling Kinderen of ‘Sociale Afdeling’ had op dat moment

³⁹⁰ SAA, 1694.1, *Rapport Pedagogische Commissie*, bijlage bij *Notulen AB LH*, 23 juli 1946.

³⁹¹ Lipschits, *tsedaka*, pp. 69-71. Zie ook: Verhey, *Kind van de rekening*, pp. 93-94 en pp. 75-76 over de confrontatie tussen Kleerekoper en Van Creveld.

³⁹² SAA, 1694.3, *Notulen AB*, 7 maart 1948.

³⁹³ Lipschits, *tsedaka*, p. 99.

³⁹⁴ SAA, 1693.3, *Notulen bestuursvergadering LH*, 10 oktober 1945.

eveneens negen sociale werksters voor het werk in Amsterdam en vier voor buiten Amsterdam. Het ‘buitenkantoor’ in Den Haag zou tot in maart 1950 operationeel zijn. De bezetting van de Juridische Afdeling, de Psychotechnische Afdeling en de Afdeling Registratie was respectievelijk een, twee en vier. Daarnaast waren er ten behoeve van het Bureau acht typistes werkzaam en vijf man technisch personeel. Tenslotte had de Administratie een bezetting van vijf personen, waaronder een boekhouder en de directeur.³⁹⁵

De voornaamste taken van de Sociale Afdeling waren: het geven van adviezen, het opstellen van rapporten over oorlogssweeskinderen, het bezoeken van bestaande pleeggezinnen en het inspecteren van en rapporteren over mogelijk toekomstige pleegouders. Belangrijk was ook de Juridische Afdeling waar mevrouw mr. Reina Friedmann-Van der Heide de voogdij-rechtszaken voorbereidde en waar de juridische strijd met de Commissie OPK werd gevoerd.

Als administrateur/directeur van het Bureau waren werkzaam L. de Swaan, van februari 1946 tot maart 1947, daarna Fré Spitz en vanaf 1 juli 1948 Curt Friedmann. Friedmann zou tot aan zijn overlijden in 1962 directeur van het Bureau van Le-Ezrath en na 1950 van de Fusie blijven. Na zijn dood zou hij worden opgevolgd door Leo Cohen.

De boven beschreven personele bezetting in mei 1947 was een hoogtepunt in getalsmatig opzicht. Vanaf eind mei 1947 werkte het Dagelijks Bestuur herhaaldelijk aan reorganisaties en inkrimpingen om bezuinigingen door te kunnen voeren.³⁹⁶

Voor de financiering van het werk viel Le-Ezrath tot 1 januari 1948 vooral terug op buitenlandse fondsen, met name de steun de *Joint*. Na deze datum was de grootste bron van inkomsten de al eerder genoemde bijdrage van de Centrale Financieringsactie voor Joods-sociaal werk in Nederland (Cefina).³⁹⁷

Van grote betekenis voor het onderwerp van onderzoek is dat in november 1947 de ‘Afdeling Vermogensonderzoek en –Beheer’ werd georganiseerd, welke in administratief technische zin van het ‘Bureau’ werd afgesplitst.³⁹⁸ Op deze Afdeling en de organisatie van het vermogensbeheer wordt in een navolgend gedeelte afzonderlijk ingegaan.

Met het oog op de grote stroom van oorlogsspleegkinderen die werd verwacht, exploiteerde Le-Ezrath aanvankelijk vier eigen tehuizen. Behalve een meisjeshuis op de Prins Hendriklaan en een Observatie- en Doorgangshuis aan de Koningslaan in Amsterdam waren dat ‘Huize Schiehorn’ in Arnhem en ‘Huize Andriesse’ in Utrecht. Aangezien de opvangcapaciteit van de andere tehuizen meer dan voldoende was, werden de twee laatstgenoemde inrichtingen medio 1947 gesloten.

In december 1947 verbleven zo wel in het Opvangshuis als in het Meisjeshuis te Amsterdam tien kinderen, allen oorlogsspleegkinderen. In totaal werden er volgens deze opgave in 1947 169 oorlogsswezen in 13 tehuizen verzorgd. Van deze groep verbleef 68% (115 kinderen) in tehuizen van Le-Ezrath, inclusief Huize ‘Materna’, of in de inrichtingen van de andere fusie-voorgangers: het Joods Jongenshuis, de Berg-Stichting en de Rudelsheimstichting. Van de overige oorlogsswezen woonden enkelen

³⁹⁵ SAA, 1707.3, *Overzicht personeel*, 15 mei 1947. Sluiting van het kantoor in Den Haag, zie: SAA, 1709, *Notulen DB*, 15 maart 1950.

³⁹⁶ Zie bijvoorbeeld SAA, 1694.2, *Notulen DB LH*, 29 mei en 9 juni 1947.

³⁹⁷ Zie ook Manasse, *Het onderbrengen van Joodse oorlogsspleegkinderen*, p. 14 en Verhey, *Kind van de rekening*, p. 84 (hulp *Joint*).

³⁹⁸ SAA, 1694.2, *Notulen DB LH*, 6 november 1947.

in de gespecialiseerde inrichting Paedagogium Achisomog van het CIK en de meesten in de Alijah- en Palestina-tehuizen van verschillende stichtingen en richtingen.³⁹⁹

In het verlengde van bovenstaande cijfers valt voorts het lage aantal voogdijen op van Le-Ezrath in de periode 1945-1950. Vooruitlopend op een aparte, wat meer systematische behandeling van de voogdij, kan hier alvast worden gemeld dat uit de stukken valt op te maken, dat in augustus 1949 Le-Ezrath over 67 kinderen voogdes was.⁴⁰⁰ Kort na het vaststellen van dat cijfer zou de *Wet Afschaffing Besluit Oorlogspleegkinderen* van kracht worden en de Commissie OPK ophouden te bestaan. Statistische opgaven geven aan dat er op dat moment in totaal 1.841 Joodse oorlogspleegkinderen konden worden geteld. Over 1.004 van hen had de rechter via tussenkomst van de Commissie OPK in de voogdij beschikt. Van deze groep waren er 375 onder voogdij van Joodse familieleden gebracht en 226 onder voogdij van andere Joodse pleegouders of Joodse instellingen. De overigen bevonden zich onder voogdij van niet-Joodse instellingen of pleegouders of nog onder die van de Commissie OPK. Over 359 kinderen moest nog over de voogdij worden beslist.⁴⁰¹

Afgaande op deze cijfers blijkt dat het aandeel van Le-Ezrath in de groep voogdijen van 'andere Joodse pleegouders of Joodse instellingen' in 1949 ten hoogste 30% is geweest; binnen het aantal Joodse voogdijen was dit zelfs beduidend minder, namelijk circa 11%. Nog minder was uiteraard het aandeel in het totaal aantal uitgesproken voogdijen (7%) of dat in het totaal aantal Joodse oorlogspleegkinderen (4%). Het beperkte aantal Le-Ezrath-voogdijen is van belang voor de waardering van het vermogensbeheer. Hiervoor was immers primair de voogd verantwoordelijk en de bovenstaande cijfers maken duidelijk dat verreweg het grootste deel van de oorlogspleegkinderen een andere voogd heeft gehad dan Le-Ezrath.

Het is binnen het bestek van de onderzoeksoopdracht niet mogelijk om op alle bestuurlijke details van Le-Ezrath in de periode 1945-1950 verder in te gaan. In algemene zin kan wel worden gesteld, dat het werk van Le-Ezrath op verschillende niveaus werd gecompliceerd.

In de eerste plaats was er maatschappelijk gezien vaak weinig begrip voor de situatie waarin de Joodse gemeenschap verkeerde, zo niet sprake van openlijke vijandigheid. In de literatuur zijn hiervan verschillende voorbeelden te vinden⁴⁰², waaraan vanuit het bestudeerde bronnenmateriaal en binnen de sfeer van het werk van Le-Ezrath nog als frappant voorbeeld kan worden toegevoegd, de vordering van het Joods vakantiehuis 'Jozeboko' in Wijk aan Zee door het 'Bureau Bijzondere Jeugdzorg' voor het onderbrengen van kinderen van politieke delinquenten. Tot maart 1948 kon de Kinderuitzending van Le-Ezrath, dat blijkens de regelmatige aandacht hieraan op de bestuursvergaderingen een belangrijk onderdeel van het werk was, niet over dit kindervakantieverblijf beschikken. Extra schrijnend was dat het tweede Joods

³⁹⁹ SAA, 1694.3, *Notitie Kindertehuizen in Nederland per 31 december 1947*, bijlage bij Notulen AB LH, 7 maart 1948. Het totaal aantal kinderen in deze tehuizen bedroeg 342. Meer dan de helft van de Joodse kinderen in deze tehuizen was in dit jaar dus geen oorlogswees.

⁴⁰⁰ Zie SAA, 1708.1, *Notitie 'Gegevens voor mej Tjeenk-Willink [..]'*, 2 aug 1949

⁴⁰¹ Lipschits, *tsedaka*, p. 94.

⁴⁰² Lipschits, *tsedaka*, p. 83 e.v. en Evelien Gans, "Vandaag hebben ze niets –maar morgen bezitten ze weer tien gulden". Antisemitische stereotypen in bevrijd Nederland', in: Conny Kristel (ed.), *Polderschouw*, pp. 313-353.

vakantieoord in Etten-Leur was geconfisqueerd voor gebruik door een Rooms-Katholiek ziekenhuis.⁴⁰³

In de tweede plaats heeft Le-Ezrath het zichzelf erg moeilijk gemaakt door, toen na oprichting bleek dat de grote stroom oorlogspleegekinderen naar Joodse instellingen niet op gang kwam, in feite voor een dubbele missie te kiezen. De stichting wilde zowel een comité van actie zijn in de ‘strijd om het Joodse kind’, als een legale en praktische voogdijvereniging. Door zich in de ene hoedanigheid scherp af te zetten tegen het formele overheidsbeleid, begaf Le-Ezrath zich in de andere hoedanigheid soms in de gevarenzone van wat voor voogdij-instellingen oorbaar en in het belang van de kinderen geschikt werd geacht. Dit bracht Le-Ezrath niet alleen in conflict met de Commissie OPK –en wellicht vaker nog met het OPK-Bureau- maar ook met leden van de rechterlijke macht, coryfeeën van de kinderbescherming, zoals Mulock Houwer, en leden van de Joodse gemeenschap, zo wel uit eigen geleding als van andere Joodse instellingen.⁴⁰⁴ Voor Le-Ezrath dreigde daarmee het gevaar van isolement.

Tenslotte veroorzaakte de onduidelijkheid over de doelgroep in de praktijk voor enige wrijving. Formeel richtte Le-Ezrath zich op de specifieke groep van oorlogsswezen maar in de praktijk werd bijna vanaf het begin een uitgebreider pakket aan Joodse jeugdzorg optioneel geacht. De ambitie om over de grenzen heen te werken, waarnaar vanaf het najaar 1948 met reorganisaties op een meer systematische wijze werd gestreefd en die uiteindelijk ook gestalte kreeg in de statuutswijziging waarin de hulp niet meer tot oorlogspleegekinderen werd beperkt maar tot Joodse minderjarigen in het algemeen werd uitgebreid⁴⁰⁵, veroorzaakte irritaties bij de vertegenwoordigers van de traditionele Joodse zorginstellingen, waardoor de tegenstelling tussen de ‘herstellers’ en de ‘vernieuwers’ verder werden vergroot.

In 1947 kwam Le-Ezrath in een diepe crisis toen het bestuur moest constateren dat de stichting was mislukt in haar opzet om de voogdijregeling voor oorlogspleegekinderen te centraliseren. De Rudelsheimstichting en vervolgens ook de Berg-Stichting hadden namelijk beslist om het voogdij-convenant te verbreken en hadden zelfstandig, zonder tussenkomst van Le-Ezrath, voogdijen op verzoek van OPK aanvaard.⁴⁰⁶ Naar

⁴⁰³ Tot maart 1948 werden de kinderen op vakantie gestuurd naar het particulier vakantiehuis van de heer Wijler ‘Huize Materna’ in Noordwijk.

⁴⁰⁴ In de vergadering van het Algemeen Bestuur op 31 maart 1946 werd over deze spagaat gediscussieerd, waarbij o.a. werd onderstreept, dat Le-Ezrath een voogdijvereniging is en ‘nooit kan breken met een Voogdijraad (=OPK, JJ)’, zie SAA, 1707.3.

⁴⁰⁵ Zie SAA, 1667.3, *Notulen Commissie voor Kinderaangelegenheden (CvKa)*, 19 september 1948 (reorganisatieplannen bij Le-Ezrath). SAA, 1703.1, *Notulen Bestuur BS*, 9 maart 1950. In deze notulen wordt ook opgemerkt dat Le-Ezrath de voogdijen wilde centraliseren om sterker te kunnen staan tegenover OPK en idem, 1708.1, *Notulen DB LH*, 11 juli 1949. Hierin komt de wijziging van statuten ter sprake in verband met de reorganisatie en de plannen voor het vervolg op de Commissie OPK. Zie ook voor de uiteindelijke statuten: SAA, JMW, 1720.1, *Fusie, Beleidsboek*.

⁴⁰⁶ Over het wegbreken van de Rudelsheimstichting werd een aparte AB op 3 juli 1947 belegd, zie SAA, 1694.2, *Uitnodiging voor de AB*. Zie voor het wegbreken van de Berg-Stichting ook idem, *Notulen DB*, 10 oktober 1947.

aanleiding van deze crisis vroeg voorzitter De Jong zich zelfs openlijk af of Le-Ezrath nog wel reden had van bestaan.⁴⁰⁷

Juist op dat moment begon Le-Ezrath echter ook haar apparaat voor het vermogensbeheer te ontwikkelen. Dit apparaat zou een belangrijk troef worden bij de latere Fusie-onderhandelingen en maakte het mede mogelijk dat de banden met de Berg-Stichting en de Rudelsheimstichting weer zouden worden aangehaald.

De Berg-Stichting

In juli 1945 werd de Berg-Stichting hersteld als rechtspersoon. Wel wijzigde zich de doelgroep van de stichting, want in de eerste jaren na de oorlog ging de aandacht niet meer naar de voogdijkinderen maar in hoofdzaak naar de oorlogsswezen uit. In de jaren na 1945 zou de Berg-Stichting te Laren de belangrijkste instelling worden voor de residentiële verzorging van de oorlogsspleegkinderen. Toch bleef de bezetting al snel niet beperkt tot oorlogsswezen alleen. In een brief van 8 maart 1946 noemde Reitsema een aantal van 80 kinderen in het tehuis, waaronder zich ook weer enkele 'justitiële' kinderen bevonden en enige 'volkscherstelkinderen' (kinderen waarvan de ouders ziek waren of geen woning hadden). Reitsema voegde hieraan toe dat tot dan 'reeds 170 kinderen' door de Berg-Stichting waren opgenomen, waarbij het echter onduidelijk is of dit inclusief of exclusief de 80 verpleegden was.⁴⁰⁸

Enigszins vooruitlopend op de bespreking van de archiefsituatie kan hier alvast worden gemeld dat er van de Berg-Stichting nog relatief veel bestuurlijk materiaal bewaard is gebleven uit de pre-Fusie periode. Zo zijn er een serie notulen uit de jaren 1945-1950 en een variëteit aan algemene stukken, waaronder statuten en jaarverslagen uit de periode 1911-1937.⁴⁰⁹

De reeks notulen begint op 27 augustus 1945 en eindigt op 11 juni 1950. De gebruikelijke vergaderfrequentie van het bestuur was ongeveer een maal in de een à twee maanden maar in mei 1949 werd deze frequentie, mede vanwege de perikelen rond de bouw van een nieuwe directeurswoning van f 50.000, waarop aan het eind van deze paragraaf nog wordt ingegaan, kort sterk opgevoerd. De bestuursvergaderingen werden wisselend gehouden bij de verschillende bestuursleden thuis. De vergaderingen stonden steeds onder voorzitterschap van mr. I. van Creveld, die op de eerste bijeenkomst na de oorlog eerst in emotionele bewoording de overleden bestuursleden, personeelsleden en pupillen herdacht.⁴¹⁰

Op dezelfde vergadering meldde Van Creveld dat de inrichting op 14 mei weer voorlopig in gebruik was genomen en op 17 mei definitief. Op 11 juni waren de eerste kinderen, de meesten uit Bergen-Belsen, gearriveerd. De voorzitter wees er

⁴⁰⁷ SAA, JMW, 1707.3, *Notulen DB LH*, 17 september en 12 november 1947.

⁴⁰⁸ SAA, 1694.1, *Brief Reitsema aan bestuur LH*, 8 maart 1946, bij *Notulen DB LH*, 18 maart 1946.

⁴⁰⁹ SAA, JMW, 1703.1, *Notulen Bestuursvergaderingen Bergstichting*, 1945-1950, 1703.2 *Oprichtingsakte, Statuten en Concept Statuutswijziging BS*, 1909, resp. 1981 en 1702.1 *Huishoudelijk reglement en jaarverslagen*, 1909, resp. 1911-1937.

⁴¹⁰ SAA, 1703.1, *Notulen Bestuur BS*, 27 augustus 1945. Behalve Van Creveld waren aanwezig mw. Hartog-Herzberger, mw. Kahn-Kalker, dhr. D. Kalker, dr. E.A.R. Rodrigues-Pereira, mr. H.A.E. Wolff en de directie de heer en mevrouw Reitsema(-Oortman). Afwezig met kennisgeving waren: mw. Menko-Edersheim, mv. Van Perlstein-Gassmann en dhr. A. Goudsmit.

vervolgens met nadruk op dat de Berg-Stichting op dat moment de enige Joodse instelling was, die voogdijen kon aanvaarden en dat de verwachting was dat er op zeer korte termijn ‘plm. 3.000 kinderen [zouden] moeten worden ondergebracht’.⁴¹¹ Zoals bekend zou de opvang van de Joodse oorlogspleegekinderen een geheel andere richting inslaan dan op dat moment door Van Creveld werd gedacht. Het is interessant –en voor de verhoudingen in de Joodse kinderopvang inzichtelijk- dat de bestuurlijke notulen van de Berg-Stichting uit de jaren 1945-1950 in veel spiegelbeeldig zijn aan die van Le-Ezrath. Tegenover de wens van Le-Ezrath om de opvang van de oorlogspleegekinderen organisatorisch zo veel mogelijk te centraliseren, stelde de Berg-Stichting zich op het standpunt dat zij weliswaar wilde samenwerken maar verder zoveel mogelijk haar autonomie behield. Op de bestuursvergadering van 20 december 1945 verwoordde Van Creveld het beleid tegenover Le-Ezrath met ‘zooveel van onze zelfstandigheid prijs te geven, als in de praktijk in het belang van de kinderen vereischt zal blijken te zijn’.⁴¹² Ook werd op deze vergadering al besloten om de mogelijkheid open te houden om zelf voogdijen te aanvaarden ‘ook al worden ons die dan uitsluitend via Le-Ezrath toebedeeld’.⁴¹³

Bij de spanningen met Le-Ezrath speelde, zoals eerder al is opgemerkt, een zekere animositeit mee die de ‘oude’ kinderbeschermingsinstellingen voelden tegenover de ‘nieuwkomer’ Le-Ezrath. De Berg-Stichting –en wellicht moet in dit verband vooral van voorzitter Van Creveld worden gesproken die in de jaren 1945-1950 toch de stuwende kracht van de stichting was- verwachtte veel meer heil van een samengaan van de oude instellingen en er werden dan ook verschillende pogingen ondernomen om deze samenwerking, buiten Le-Ezrath om, op de ene of andere wijze vorm te geven. Zo werden in juli 1946 de banden met het CIK aangehaald en een plan ontworpen dat in centraal bureau voorzag dat het oude werk van het Verbond kon voortzetten.⁴¹⁴ Ook werd in december 1947 quasi geheim overlegd met het bestuur van het Leids Weeshuis –een felle tegenstander van de centralisatieplannen van Le-Ezrath!⁴¹⁵ – om die instelling, met instemming en hulp van directeur Reitsema, te heropenen onder auspiciën van de Berg-Stichting.⁴¹⁶

Nadat de plannen voor een voortijdige fusie met de Rudelsheimstichting waren spaak gelopen, richtte het Bergstichtingbestuur zijn activiteiten vooral op het nieuw leven inblazen van het Verbond, dat volgens Van Creveld ‘in de justitiële wereld eigenlijk het distributie-apparaat [was]’ en dat de Joodse kinderbescherming feitelijk vertegenwoordigde ‘bij de regering, bij Voogdijraad, bij Kinderrechter enz. wanneer het voogdijkinderen betreft’.⁴¹⁷

⁴¹¹ Ibid.

⁴¹² Idem, *Notulen Bestuur BS*, 20 december 1945.

⁴¹³ Ibid.

⁴¹⁴ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 14 juli 1946.

⁴¹⁵ Idem, zie bijvoorbeeld de notulen van 13 april 1950: opmerking van Van Creveld dat hij gelooft dat Utrecht en Leiden de BS zeker zullen helpen als de Fusie niet door zou gaan.

⁴¹⁶ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 2 december 1947. Afgeblazen in januari 1948, zie notulen 13 januari 1948 in idem.

⁴¹⁷ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 23 augustus 1949. Het Verbond bestond uit het CIK, BS en Rudelsheimstichting en vertegenwoordigde deze instellingen ook in de Nationale Federatie, de Nederlandse Bond tot Kinderbescherming.

Naast de animositeit tussen ‘oud’ en ‘nieuw’ was echter ook de strijdbare houding van Le-Ezrath tegenover OPK een struikelblok. Vanaf eind augustus 1945 kreeg de Berg-Stichting in haar taakuitoefening in praktijk veel met het Bureau OPK te maken, aanvankelijk omdat in het begin ‘alle opname en ontslag’ via dit Bureau liepen.⁴¹⁸ Ook in latere jaren bleef het contact intensief, doordat verscheidene oorlogspleegekinderen door OPK in het tehuis in Laren werden geplaatst. Beperkt tot één opgave van de verschillende die in de notulen worden gegeven, verbleven in september 1947 in de Berg-Stichting in totaal 91 kinderen. Hiervan waren veertien eigen voogdijkinderen, één een ‘kinderrechter’ kind, acht voorlopig aan de Voogdijraad toevertrouwd, vijf vrije pupillen, één geplaatst door het Bureau van Sociale Zaken, vier door DBVO, één door de Portugees Israëlietische Gemeente, 55 oorlogspleegekinderen geplaatst door OPK en twee door Le-Ezrath. Buiten het tehuis in Laren had de Berg-Stichting nog de zorg voor zestien eigen voogdijkinderen, waarvan zeven in andere inrichtingen en zeven in gezinnen waren geplaatst.⁴¹⁹ Zoals bekend betaalde OPK voor de verzorging van de oorlogspleegekinderen vanaf 1 januari f 2,50 per dag.⁴²⁰ In dat verband zijn de notulen van 13 november 1946 opmerkelijk waarin indirect wordt bevestigd, dat door de Berg-Stichting ook om financiële redenen aan het bewaren van een goede verstandhouding met OPK werd gehecht.⁴²¹

In het najaar van 1946 raakte de verhouding van de Berg-Stichting met Le-Ezrath verder verstoord door het uittreden van de elf Joodse leden uit de Commissie OPK. Over de kwestie werd uitgebreid vergaderd door het Bergstichtingsbestuur, waarbij Van Creveld zich op zeker moment liet ontvallen dat hij zelf ook meer malen slachtoffer was geweest van wat ‘hij wil[de] noemen stijlloosheid van Le-Ezrath’.⁴²² Hij concludeerde daar bovenop dat zijns inziens de toon van deze heren ten opzichte van OPK ‘vaak niet gelukkig [was] geweest’.⁴²³ Zoals bekend bereikte de verhoudingen een jaar later een dieptepunt, doordat de Berg-Stichting, in navolging van de Rudelsheimstichting, het convenant met Le-Ezrath verbrak om geen voogdijen van oorlogspleegekinderen te aanvaarden buiten die stichting om. Overigens leidde dit besluit ook binnen het bestuur van de Berg-Stichting tot protesten. Voor A. Goudsmit was het reden om op te stappen als bestuurslid.⁴²⁴

De notulen bevestigen verder dat de relatie van de Berg-Stichting met Le-Ezrath tot vlak voor de Fusie gespannen bleef. Het streven van Le-Ezrath om haar werkterrein tot de volledige jeugdzorg te verbreden, werd met argusogen bekeken en nog in april 1950 stelde Van Creveld dat ‘met alle respect voor Le-Ezrath en voor het werk dat deze jonge vereniging na de oorlog heeft verricht, [...] men toch rustig [kan] zeggen

⁴¹⁸ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 27 augustus 1945.

⁴¹⁹ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 7 september 1947.

⁴²⁰ Zie noot 46.

⁴²¹ Zie SAA, JMW, 1703.1, *Notulen Bestuur BS*, 13 november 1946.

⁴²² Ibid.

⁴²³ Ibid.

⁴²⁴ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 28 oktober 1947.

dat de reputatie van Le-Ezrath bij lange na niet zo goed is als die van de Berg-Stichting'.⁴²⁵

Eerder was al wel met enige berekening besloten om, mede onder druk van het vermogensbeheer, toch met een fusie in te stemmen aangezien 'wij met drie verenigingen tegenover een staan, zodat wij bij te allen tijde bij machte zijn Le-Ezrath, indien, nodig tot de orde te roepen'.⁴²⁶

Als losse opmerkingen kunnen hier, in aansluiting op het bovenstaande, nog als opmerkelijke passages over het interne steekspel worden genoemd: de mededeling in de notulen van 20 december 1945 dat het in stand houden van de godsdienstig verschillend getinte inrichtingen mede gebeurde op aandrang van OPK⁴²⁷ en de constatering van Van Creveld in de vergadering van vier jaar later dat JMW het Verbond wilde opheffen maar dat juist door Le-Ezrath een samenwerking wenselijk werd geacht.⁴²⁸

Bij de bespreking van de Berg-Stichting kan hier apart nog enige aandacht worden besteed aan de kwestie van de directeurswoning, die in het voorafgaande al is aangestipt en die in de literatuur kritisch is besproken. De kwestie komt er op neer, dat het bestuur weliswaar in 1948 akkoord ging met het bouwen van een nieuwe directeurswoning maar dat de uitvoering van de bouw vervolgens werd overgelaten aan de directeur Reitsema zelf en aan penningmeester Fuld, die in het najaar van 1947, na het overlijden van D. Kalker, als extern financieel expert door het bestuur was gevraagd voor het penningmeesterschap.⁴²⁹ De bouw werd aanvankelijk begroot op f40.000 en vervolgens op f45.000 maar in een onderonsje met Reitsema had Fuld al snel laten weten dat er waarschijnlijk eerder aan f55.000 moest worden gedacht.⁴³⁰ Na het overlijden van Fuld in oktober 1948, was Reitsema in feite de enige projectleider geworden, die Fulds toezeggingen indachtig in de afbouwfase nog verschillende aanpassingen had goedgekeurd, waardoor de eindkosten volgens zijn latere opgave 'niet ver boven de f52.000' waren komen te liggen.⁴³¹ In maart 1949 bracht het bestuurslid Wolff –niet mr. Hans Wolff de mede-oprichter van Le-Ezrath maar E. (Eduard) L. Wolff die in november 1948 tot het bestuur van de Berg-Stichting was toegetreden⁴³²– de woning, die kennelijk zijn voltooiing naderde, weer ter sprake tijdens een vergadering, waarbij hij zijn grote afkeuring uitsprak over het bouwproject. Hij vond het volstrekt ongepast dat 'er thans een directeurswoning wordt gebouwd, welke ca f50.000 kost', terwijl het toch 'een allereerste eis [was], dat de gebouwen voor de kinderen en de leidsters op zo'n kort mogelijke termijn dusdanig [zouden] worden gerestaureerd, dat zij aan alle redelijke eisen van

⁴²⁵ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 13 april 1950. Aanvankelijk wilde men Le-Ezrath ook buiten de Fusie houden, maar dit stuitte op verzet van het bestuur van het Joods Jongenshuis, zie idem, *Notulen Bestuur BS*, 2 februari 1950.

⁴²⁶ Idem, *Notitie van bijeenkomst van 12 februari 1950 bij Notulen Bestuur BS*, 9 maart 1950.

⁴²⁷ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 20 december 1945.

⁴²⁸ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 21 december 1949.

⁴²⁹ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 7 september 1947. E. Fuld was verbonden aan Lippmann, Rosenthal & Co.

⁴³⁰ Idem, *Notulen van de Bouwcommissie*, 26 mei 1949.

⁴³¹ Ibid.

⁴³² Idem, *Notulen Bestuur BS*, 18 november 1948.

bewoonbaarheid [zouden] voldoen'.⁴³³ Aan de bouw van de woning werden vervolgens een speciale bestuursvergadering en een bijeenkomst van de Bouwcommissie gewijd, waarop Reitsema ter verantwoording werd geroepen en het bestuur berekende dat het eindbedrag tussen f 53.000 en f 55.000 zou komen te liggen, hetgeen 'f 8.000 boven het afgesproken maximum was'.⁴³⁴

Hoewel het bestuur enerzijds behoefte had om zijn algemene waardering over directeur Reitsema uit te spreken, betoonde dit zich anderzijds toch ook ontzet over de wijze waarop deze had gehandeld bij de uitvoering van het bouwproject. Unaniem vond men dat de villa moest worden verkocht omdat de bouw van een dergelijke luxewoning niet kon worden verantwoord 'tegenover allen, die de Bergstichting met giften bedelen, waaronder in de eerste plaats de Cefina en het Van Leer's Kinderfonds'.⁴³⁵

Reitsema maakte nog kort bezwaar tegen het besluit, waarbij hij onder meer ook op de potentiële waardevermeerdering voor de Berg-Stichting wees, maar de bestuursleden waren niet te vermurwen. Men vond dat er sprake was van een fout, die 'zonder enige twijfel' de reputatie van het bestuur 'ten eerste [zou] schaden' als deze niet onmiddellijk zou worden hersteld.⁴³⁶ Vrijwel direct na het besluit tot verkoop werden de verkooponderhandelingen gestart en al in augustus 1949 kon worden gemeld dat de nieuwe villa was verkocht.⁴³⁷ Als oplossing voor het huisvestingsprobleem van de Reitsema's, besloot het bestuur het 'Zonnehuis' op het terrein, waarin de Reitsema's tot dan met enige kinderen hadden verbleven, te verbouwen tot een zelfstandige directeurswoning.

Dat het bestuur bij het uiten van zijn afkeur met name ook naar zijn verantwoordelijkheid tegenover het Van Leer's Kinderfonds had verwezen, hing samen met de financieringsconstructie die Reitsema, vrijwel zeker in overleg met Fuld, voor de nieuwbouw had gevonden. De nieuwbouw zou namelijk voor het leeuwendeel worden gefinancierd met geld uit dit fonds, dat de naam droeg van de stichter, de zakenman en vatenfabrikant Bernard van Leer.⁴³⁸

Beperkt tot wat de bestuursnotulen over het Van Leer's Kinderfonds vermelden, kan hierover worden gemeld, dat Van Leer de Berg-Stichting vrij snel na de heropening in 1945 had bezocht en daarbij aan Reitsema mondeling een totaal bedrag van f 160.000 had toegezegd om in de exploitatietekorten te voorzien.⁴³⁹ Aangezien Reitsema eind 1945 grote moeite had om subsidies geregeld te krijgen van Volksherstel en het Ministerie van Justitie, was besloten om de gift van Van Leer niet daadwerkelijk aan de Berg-Stichting uit te keren maar onder te brengen in een apart fonds, het genoemde Van Leer's Kinderfonds.⁴⁴⁰ Hoewel dit in de notulen niet expliciet wordt genoemd,

⁴³³ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 22 maart 1949.

⁴³⁴ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 12 mei 1949.

⁴³⁵ Ibid.

⁴³⁶ Idem, *Notulen Bouwcommissie*, 26 mei 1949 en *Notulen Bestuur BS*, 30 mei 1949.

⁴³⁷ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 23 augustus 1949. De prijs blijft ongenoemd. In de bijeenkomst van de Bouwcommissie was al wel gemeld dat er een 'royaal bod' van f 80.000 was.

⁴³⁸ Zie o.a. idem, *Notulen Bestuur BS*, 22 maart en 1 mei 1949. Zie over Bernard van Leer (1883-1958) in Fuks-Mansfeld, *Joden in Nederland in de twintigste eeuw*, pp. 179-180 en ook Verhey, *Kind van de rekening*, pp. 83-84.

⁴³⁹ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 1 mei 1949.

⁴⁴⁰ Ibid.

lijkt bij de omzetting van een directe gift in een storting in een apart de hulpfonds ook te hebben meegespeeld, dat de directe exploitatienood tegen het eind van 1945 aanzienlijk was verminderd toen duidelijk was geworden dat de aanvankelijk verwachte toestroom van vele honderden oorlogswezen in de praktijk niet (meer) in gang zou worden gezet.

Niet helemaal duidelijk is of Van Leer de toegezegde f160.000 direct na de stichting van het Kinderfonds ook daadwerkelijk, via zijn NV Vereenigde Fabrieken, in dit fonds heeft gestort of dat hij dit bedrag meer geleidelijk over de loop van jaren heeft uitgekeerd. Uit verspreide informatie is inmiddels wel bekend dat de gift aanvankelijk vóór 31 december 1946 geheel moest zijn opgesoupeerd, maar dat deze bepaling kwam te vervallen met ‘vergunning’ om het geld ook na 1946 te besteden.⁴⁴¹ Ook is bekend dat het Van Leer Kinderfonds een lange termijn perspectief zou ontwikkelen en uiteindelijk in een Studiefonds zou worden omgezet.

In 1948 was het Van Leer Fonds echter nog gericht op een materiële versterking van de infrastructuur van de zorgverlening door de Berg-Stichting en, ofschoon er zeker persoonlijke, pedagogische en zelfs, zoals Reitsema ook aangaf, financiële argumenten waren aan te voeren, werden, ongeacht de reële financiële mogelijkheden op dat moment, de grenzen van het fonds toch aanzienlijk opgerekt in het plan om de subsidie als financieringsbron te gebruiken voor de bouw van een nieuwe directeurswoning.

In het kader van het onderzoek is het niet onbelangrijk om te constateren, dat het bestuur van de Berg-Stichting zich op ondubbelzinnige wijze van de bouwplannen heeft gedistantieerd met als hoofdargument dat het onacceptabel was om een luxe woning te bouwen voor de directeur, zo lang de gebouwen van de kinderen en het overige personeel dringend verbetering behoefden. Ook was het in de ogen van het bestuur volstrekt ongepast om voor de bouw van zo’n villa het geld van het Van Leer’s Kinderfonds te bestemmen. Daarbij was het bestuur eveneens weinig tevreden over de wijze waarop Reitsema de status van het geld van het Van Leer’s Fonds had gepresenteerd, namelijk als een *schenking* terwijl uit de boeken was gebleken dat het gestort bedrag in het fonds als een *lening* moest worden beschouwd.⁴⁴² Een lening veranderde, aldus het bestuur, de positie van de Berg-Stichting ten opzichte van het gebruik van het geld aanmerkelijk.⁴⁴³ Om meer duidelijkheid over de status te verkrijgen en om eventuele problemen in de toekomst te vermijden, besloot het bestuur ook direct om aan het bestuur van het Van Leer’s Kinderfonds een schriftelijke bevestiging te vragen, dat de lening ‘nimmer’ behoefde te worden terugbetaald. Het is de vraag of deze verklaring daadwerkelijk is afgegeven. Zeer waarschijnlijk niet in de jaren dat de Berg-Stichting als zelfstandige instelling functioneerde, want in de marge van de notulen staat met potlood genoteerd: ‘Nooit ontvangen’.⁴⁴⁴

Tot slot kan nogmaals worden onderstreept, dat het bestuur van de Berg-Stichting krachtig afstand heeft genomen van de bouw van een ‘luxe’ directeurswoning, waarbij de bestuursleden het belang van de kinderen en de kwaliteit van de zorg voor hen uitdrukkelijk lieten prevaleren boven het individuele belang van hun directeur. Uit de

⁴⁴¹ Ibid. Uit de tekst wordt niet duidelijk of hier op ‘vergunning’ van Van Leer of van de autoriteiten wordt gedoeld.

⁴⁴² Idem, *Notulen Bestuur BS*, 22 maart, 1 en 12 mei 1949.

⁴⁴³ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 12 mei 1949.

⁴⁴⁴ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 22 maart 1949, zie ook 1 mei 1949.

notulen wordt ook duidelijk dat Reitsema de subsidie van Van Leer –al of niet bewust- niet als een lening maar als een gift beschouwde, dat het bestuur hem hierin niet is gevolgd en hem, zelfs integendeel, hierom heeft gekapitteld.⁴⁴⁵

Rudelsheimstichting

Over de Rudelsheimstichting in de jaren na 1945 en vóór de fusie kan hier kort worden gemeld, dat ook deze stichting haar opnamebeleid wijzigde na de oorlog. Ook het internaat van deze vereniging werd primair ter beschikking gesteld voor de opvang van oorlogswezen. Maar evenals de Berg-Stichting bleef men daarbij de deur open houden voor andere kinderen. Bij de inmiddels bekende opgave van 1947 telde de Rudelsheimstichting 24 kinderen, van wie achttien oorlogspleegkind.⁴⁴⁶

De centrale figuur binnen de Rudelsheimstichting na 1945 was dr. Meijer Hertzberger. Zoals gezien was Hertzberger in augustus 1945 één van de vijf stichters van Le-Ezrath Ha-Jeled, maar zou hij na enkele snelle confrontaties het Dagelijks Bestuur al eind 1945 verlaten.

De relatie tussen de Rudelsheimstichting en Le-Ezrath bereikte een dieptepunt in 1947 toen Hertzberger zich voor de voogdijbeschikkingen voor oorlogswezen, niet meer aan het al eerder genoemde convenant wenste te houden, waartoe in 1945 was besloten en dat, met het oog op een krachtig verweer tegen OPK, in een centrale rol van Le-Ezrath had voorzien. In een ‘streng vertrouwelijke’ bijeenkomst van vrijwel het voltallige bestuur van Le-Ezrath en het bestuur van de Rudelsheimstichting op 1 juni 1947 verklaarde Hertzberger dat hij voortaan zelf wilde bepalen om voogdijen te aanvaarden als hij daartoe rechtstreeks door de Commissie OPK zou worden verzocht. Als belangrijkste motivatie voor deze stap gaf hij op, dat Le-Ezrath niets regelde op het gebied van opvoedingsvraagstukken, maar slechts enige ondersteuning in natura bood.⁴⁴⁷

Tijdens de bijeenkomst werden meteen enkele oude rekeningen vereffend. Zo verweet mr. Hans Wolff, die nu als secretaris van de Rudelsheimstichting optrad, Le-Ezrath dat deze nieuwe stichting zelfstandig tehuizen had geopend, terwijl de bestaande inrichtingen nog niet waren gevuld. Tevens wees hij er nog eens fijntjes op, dat de Rudelsheimstichting op veel gezag kon bogen, omdat zij immers een ‘oude voogdij-instelling’ was. Tenslotte confronteerde hij het Le-Ezrath bestuur met de ernstige constatering, dat er gevallen waren waarin familie van oorlogspleegkinderen zich verzette tegen een voogdij van Le-Ezrath.⁴⁴⁸

Mevrouw Friedmann-Van der Heide, die namens Le-Ezrath aanwezig was, vond de argumentatie van Hertzberger en Wolff tegenstrijdig, omdat haar stichting enerzijds werd verweten te weinig te doen en anderzijds juist werd kwalijk genomen te veel bemoeienis te willen hebben met de gang van zaken. De tehuizen van Le-Ezrath werden volgens haar bovendien gesloten, op uitzondering na van het meisjestehuis en het Observatiehuis dat Le-Ezrath voor het vervullen van haar taak nodig had. Van Amerongen reageerde getergd. Hij verweet Hertzberger tegen de afspraak in te handelen en hield hem voor dat hij zich voor het karretje liet spannen van de

⁴⁴⁵ Voor de kritische passage in de literatuur en vergelijk: Verhey, *Kind van de rekening*, p. 143.

⁴⁴⁶ Zie hiervoor noot 399.

⁴⁴⁷ SAA, 1694.2, *Verslag overleg bestuursleden Le-Ezrath met bestuursleden Rudelsheimstichting*, 1 juni 1947

⁴⁴⁸ Ibid.

Commissie OPK, die uit was op het splijten van de Joodse gemeenschap. Van Amerongen benadrukte nogmaals de noodzaak van een Joodse eenheid om te voorkomen dat de resterend oorlogspleegekinderen onder niet-Joodse voogdij zouden worden gebracht. Hertzberger was niet onder de indruk van de verwijten. Hij meldde dat de strijd om de oorlogswezen als gestreden moest worden beschouwd en concludeerde aansluitend dat Le-Ezrath als 'strijd-organisatie' niet meer nodig was.⁴⁴⁹ Toen in hetzelfde jaar ook de Berg-Stichting het convenant verbrak, raakte, zoals gemeld, het bestuur van Le-Ezrath in een existentiële crisis, die men uiteindelijk wist op te vangen door de uitbreiding van het eigen sociale werk en de opbouw van het vermogensreconstructie en -beheer apparaat. Het wegbreken van de Rudelsheimstichting zou door toedoen van deze laatste ontwikkeling niet definitief blijken te zijn. Op advies van de Berg-Stichting droeg begin 1949 ook de Rudelsheimstichting het vermogensbeheer van haar pupillen over aan het apparaat van Le-Ezrath, waardoor de banden tussen de beide instellingen weer konden worden hersteld.⁴⁵⁰

Joods Jongenshuis

In juli 1945 kwamen enkele betrokkenen en (oud)regenten als het voorlopig bestuur van het Nederlands Israëlietisch Jongensweeshuis 'in oprichting' bijeen. Aanwezig waren als oud-regenten of als vertegenwoordigers van hen, onder andere mevr. A. van der Heijden-Lob en mr. B.P. Gomperts en S. Roet. Als belangstellenden participeerden L. Ph. Polak en inmiddels bekende namen als mevrouw Van Straten-Wallig en mr. H.A.E. Wolff.⁴⁵¹

Na een herdenking van de regenten, personeel en de weeskinderen die door de Duitsers waren weggevoerd, besloten de aanwezigen tot een herinrichting van het beleid. Besloten werd om het gebouw voortaan te bestemmen voor alle Joodse 'oorlogspleejongens en weesjongens' in de leeftijd van 12 tot 21 jaar. Bewust werd voor de wat oudere kinderen gekozen. Niet alleen vanwege de opleidingskansen die Amsterdam aan oudere jongens kon bieden, maar ook omdat het huis in een 'buurt overvol tragische herinneringen' lag, waaraan jonge kinderen liever niet moesten worden blootgesteld.⁴⁵² Op religieus gebied werd het beleid sterk versoepeld. Het uitgangspunt werd een Joodse sfeer te creëren waarin plaats voor individuele godsdienstige vrijheid was. Een aantal orthodoxe verplichtingen werd afgeschaft. Wel werd besloten om het rituele eten weer in te voeren, zodra daartoe mogelijkheid was. Het gebouw, dat in 1943 door de Duitsers aan de Gemeente Amsterdam was verkocht die het op zijn beurt aan de Rijksgebouwendienst had verhuurd, zou ingrijpend worden verbouwd om de grote stroom van oorlogswezen op te kunnen vangen, die ook door deze bestuursleden werd verwacht werd. Als accountant –het Jongensweeshuis bezat een relatief groot vermogen dat onder meer in obligaties was

⁴⁴⁹ Ibid.

⁴⁵⁰ SAA, JMW, 1706.4, S.A. Rudelsheimstichting, Notulenboek, 1949-1950, *Bestuursvergadering RH*, 4 januari 1949 en idem, 1708.1, *Notulen DB LH*, 22 maart 1949.

⁴⁵¹ SAA, 1707.3, *Verslag van de werkzaamheden van het voorlopig bestuur [...]*, ongedat. (juli 1945). Ook aanwezig de oud-regentessen: T. Soep-Kaufmann en R. Houthakker-Eitje. Zij trokken zich na de eerste bijeenkomst terug.

⁴⁵² Ibid.

belegd⁴⁵³ - werd de heer A. Vreedenburg aangesteld, een naam die overigens in latere jaren enkele malen zou opduiken in verband met het vermogensbeheer voor de pupillen waaraan door Le-Ezrath zou worden gewerkt. Als bezegeling van de veranderingen werd de naam Nederlands Israëlitisch Jongensweeshuis nog in 1945 veranderd in 'Joods Jongenshuis'.⁴⁵⁴

Mede door de moeizame gang van zaken rond de voogdijvoorziening voor de oorlogspleegekinderen bleef, zoals bekend, de massale instroom van kinderen uit. In de zomer van 1946 liet het bestuur de verbouwing stil zetten. Een jaar later werd de exploitatie van het grote huis aan de Amstel niet meer verantwoord geacht en besloot men een nieuw, kleiner pand te betrekken aan de Emmalaan 7. In afwachting van de verbouwingen van het nieuwe pand, werd aan het eind van 1947 al gekozen voor een tijdelijk verblijf in het gebouw waarin het kantoor van Le-Ezrath was gevestigd aan de Johannes Vermeerstraat 24. Het bureau van Le-Ezrath verhuisde in maart 1948 tijdelijk naar het nabijgelegen pand van de JCC, althans naar Johannes Vermeerstraat 18, waarbij het onduidelijk is of Le-Ezrath alleen om de komst van het Joods Jongenshuis verhuisde of dat zij dat ook deed in verband met het bieden van onderdak aan een groot aantal 'displaced persons'.⁴⁵⁵ De definitieve verhuizing van het Jongenshuis naar de Emmalaan vond vervolgens plaats in de zomer van 1948. In september van dat jaar kon het nieuwe huis worden ingewijd.⁴⁵⁶

Van de bezetting van het Joods Jongenshuis in de periode 1945-1950 zijn incidentele opgaven bekend. Volgens het vaker geciteerde overzicht van 31 december 1947 verbleven er op dat moment zeventien jongens in het Joods Jongenshuis, van wie vijftien oorlogspleegekinderen.⁴⁵⁷ Het is belangrijk om (weer) te constateren, dat in het Jongenshuis niet uitsluitend oorlogspleegekinderen woonden en dat maar een deel van de jongens in de periode 1945-1950 in het Jongenshuis verbleef op verzoek en/of kosten van Le-Ezrath. Zo waren er in november 1947 vijf jongens in Jongenshuis door de stichting Hachsjarah en Alijah geplaatst.⁴⁵⁸ Ook kwam het voor dat een pupil waarover de Berg-Stichting voogdes was in het Jongenshuis werd verzorgd.⁴⁵⁹

De stuwende krachten van het bestuur van het 'Megadlé Jethomim' waren de hierboven al genoemde S. Roet, die penningmeester was, de voorzitter mevrouw M. Nijkerk-Maartens, L. Ph. Polak, mevrouw H. van Straten-Wallig en mevrouw J.E. van

⁴⁵³ SAA, 1709, *Bestuursvergadering Joods Jongenshuis (JJHs)*, 2 augustus 1946. Hierop wordt melding gemaakt van Grootboek inschrijvingen ter waarde van f 435.450 waarvoor bij Lippmann & Rosenthal obligaties waren ingeleverd.

⁴⁵⁴ Impliciet in SAA, 1707.3, *Verslag van de werkzaamheden van het voorlopig bestuur* (ongedateerd, 1945) (sprake van 'Jongenshuis'); zie ook: SAA, 1693.3, *Kasoverzichten*, november 1945 met de post 'voorschot Joods Jongenshuis' en 1694.1, *Brief L.Ph. Polak, secretaris 2de Penningmeester van het Bestuur Joodsche Jongenshuis*, gedateerd 28 februari 1946.

⁴⁵⁵ SAA, 1694.3, *Notulen AB LH*, 7 maart 1948.

⁴⁵⁶ Zie hiervoor SAA, 1709, *Bestuursvergadering Joods Jongenshuis (JJHs)*, m.n. 2 augustus 1946, 9 mei, 27 juni en 31 augustus 1948. Hierin ook diverse losse stukken, o.a. brief van Hertzberger, 23 juli 1947 (over wens verplaatsing pupillen) en tekst uitgesproken bij verhuizing naar Johannes Vermeerstraat 24 (ongedateerd).

⁴⁵⁷ Zie noot 399.

⁴⁵⁸ SAA, 1709, *Bestuursvergadering JJHs*, 20 november 1947.

⁴⁵⁹ Idem, *Bestuursvergadering JJHs*, 9 mei 1948

der Heijden-Lob. De banden tussen het Joods Jongenshuis en de Stichting Le-Ezrath waren innig en zeker in het begin steunde het Joods Jongenshuis welhaast onvoorwaardelijk de doelstellingen van Le-Ezrath om het Joods kinderwerk na 1945 zo veel mogelijk te centraliseren en op een nieuwe leest te schoeien.

Diverse bestuurders van het Joods Jongenshuis namen dan ook tevens zitting in het Algemeen Bestuur van Le-Ezrath en verscheidene van hen functioneerden in het Dagelijks Bestuur. Mevrouw J.E. van der Heijden-Lob was, zoals gezien, zelfs een van de vijf oprichters van Le-Ezrath. Zij zou vanaf 1945 onafgebroken bestuurlijk actief zijn en was in 1975 na 25 jaar Fusie nog secretaris van het Dagelijks Bestuur.⁴⁶⁰

Totstandkoming Fusie

Vanaf het najaar 1948 begon de behoefte tot samenwerking in de Joodse jeugdzorg weer te groeien. Voor de meeste betrokkenen was wel duidelijk dat, gezien de omvang van de Joodse gemeenschap, de totstandkoming van een samenwerkingsverband in de ene of de andere vorm noodzakelijk was. Het feit dat zo wel JMW, als Le-Ezrath als het CIK na 1948 een sociaal apparaat aan het opbouwen waren, werd door velen als onwenselijk gezien.⁴⁶¹

Het initiatief tot een verdere samenwerking in de Joodse kinderzorg ging aanvankelijk uit van JMW, die in de bestuursvergadering van 12 september 1948 tot de installatie besloot van een 'Commissie voor de problemen van Kinderverzorging', ook de 'Commissie voor Kinderaangelegenheden' genoemd.⁴⁶² In deze commissie namen vertegenwoordigers zitting van JMW en de verschillende jeugdzorginstanties, onder wie mr. Gerard Polak en Annie van der Heijden-Lob voor Le-Ezrath en 'mej.' P. J. Vomberg voor het CIK en het Verbond. Doel van de commissie was te komen tot een betere afstemming van de hulpverlening aan Joodse minderjarigen. Dit mede in het kader van de reorganisatieplannen die Le-Ezrath aan het ontwikkelen was om zich om te vormen tot een bredere jeugdhulporganisatie. Le-Ezrath had daartoe besloten omdat haar medewerkers in de praktijk steeds vaker werden geconfronteerd met verzoeken om hulp voor minderjarigen die geen oorlogswezen waren en die daarom formeel niet behoorden tot de doelgroep.

De Commissie voor Kinderaangelegenheden concentreerde zich in eerste instantie op een inventarisatie van de stand van zaken op het gebied van het Joodse kinderwerk in Nederland. In het kader van dat werk presenteerde Le-Ezrath in januari 1949 een uitgebreid rapport over 'de organisatie van werkzaamheden en financiering van en rechtsvorm voor Joods kinderwerk in Nederland, dat, naar nog zal blijken, eveneens zeer informatief was voor de praktijk van het vermogensbeheer.⁴⁶³

In dit rapport werd verder ingegaan op het werk dat voor de oorlogspleegkinderen werd verricht, waarbij werd vermeld dat op dat moment Le-Ezrath de voogdij over 45 oorlogswezen had; een aantal dat in de loop van dat jaar tot 67 zou toenemen.⁴⁶⁴ Ook de andere taken van de stichting kwamen ter sprake, zoals de

⁴⁶⁰ IISG, ZO 48000, *Jaarverslag 1970-1975*.

⁴⁶¹ SAA, 1709, *Brief mr. Dr. A. Büchenbacher aan LH en het Verbond*, 4 april 1950.

⁴⁶² SAA, 1667.3, *Notulen Commissie voor Kinderaangelegenheden (CvKa)*, 19 september 1948.

⁴⁶³ Idem, *Rapport inzake organisatie van werkzaamheden en financiering van en rechtsvorm voor Joods Kinderwerk in Nederland*, bij *Notulen bijeenkomst CvKa*, 16 januari 1949. Zie voor een duplicaat in SAA, 1709.

⁴⁶⁴ Ibid en zie noot 400.

kindervakantieuitzending en het werk dat inmiddels in de praktijk op het gebied van de gezinsvoogdij werd verzet. Tenslotte werd de samenwerking met de andere organisaties besproken en het toekomstig apparaat geschetst, dat na het 'wegvallen van de strijdgevallen' zou worden opgebouwd.⁴⁶⁵

Over het opgaan in één organisatie werden in het rapport (nog) geen concrete uitspraken gedaan. Wel werd door JMW binnen het kader van de Commissie voor Kinderaangelegenheden in de daaropvolgende weken nog een poging ondernomen om Le-Ezrath te verenigen met het al eerder genoemde Verbond van Joodse Instellingen voor Kinderbescherming, dat bestond uit de drie 'oude' kinderbeschermingsinstanties: de Berg-Stichting, de Rudelsheimstichting en het CIK met het kindershuis Achisomog. Het plan was dat Le-Ezrath zich zou reorganiseren tot een brede zorginstelling voor Joodse minderjarigen, waarna zij samen met het Verbond zou opgaan in een nieuwe stichting 'Berith Le-Ezrath Ha-Jeled', waarvan het bestuur zou worden benoemd door JMW en, voor zo ver deze zouden blijven bestaan, door de besturen van de zich aansluitende instellingen. Het apparaat van Le-Ezrath zou ten dienste van de nieuwe stichting komen te staan.⁴⁶⁶

Van Creveld zag het plan echter vooral als een poging van Le-Ezrath om in een tandem-actie met JMW de autonomie van de 'traditionele' kinderbeschermingsinstellingen aan te tasten en torpedeerde het overleg dat door de Commissie voor Kinderaangelegenheden was gestart. Tegelijk weigerde hij categorisch om de statuten van het Verbond, die het lidmaatschap beperkten tot instellingen die actief waren op de justitiële zorg, zodanig te wijzigen dat Le-Ezrath eveneens lid kon worden van dat samenwerkingsorgaan.

De protectionistische houding van het Verbond leidde tot grote ergernis bij mr. dr. A. Büchenbacher die in mei 1949 zijn frustratie over deze gang van zaken aan Van Creveld uitte in een zeer kritische brief.⁴⁶⁷ In juni 1949 constateerde de bestuursraad van het JMW met 'groot leedwezen' dat het overleg was mislukt.⁴⁶⁸ Wel riep de bestuursraad het Verbond op om met het oog op de situatie van de oorlogspleegkinderen na het opheffen van de Commissie OPK, de deur open te houden voor overleg. De Commissie voor Kinderaangelegenheden was op dat moment, afgaande op de laatste stukken die van eind mei 1949 dateren, al met haar werkzaamheden gestopt.⁴⁶⁹

De patstelling die binnen de Joodse kinderezorg leek te zijn ontstaan, werd tenslotte eind 1949 doorbroken door het bestuur van het Joods Jongenshuis. Dit nam in november van dat jaar het volgende -en naar spoedig bleek- definitieve initiatief om een vergadering te beleggen met vertegenwoordigers van de inmiddels bekende vier instellingen over een samenwerkingsverband.⁴⁷⁰ Deze vergadering vond vervolgens plaats op 8 januari 1950. De sfeer was duidelijk veranderd en ofschoon dat niet met zo

⁴⁶⁵ Ibid.

⁴⁶⁶ SAA, 1667.3, *Minderheidsrapport CvKa*, bij *Notulen CvKa*, 13 maart 1949.

⁴⁶⁷ Idem, *Brief mr. dr. A. Büchenbacher aan mr. I. van Creveld*, 27 mei 1949.

⁴⁶⁸ Idem, *Brief mr. dr. A. Büchenbacher aan het bestuur van het Verbond*, 19 juni 1949.

⁴⁶⁹ Idem. Zie ook: Lipschits, *tsedaka*, p. 165.

⁴⁷⁰ SAA, 1708.1, *Notulen DB LH*, 6 december 1949, m.n. de vermelding van de ingekomen brief van de bestuurders van het Joods Jongenshuis van 29 november 1949.

veel woorden werd gezegd, was daarvoor ongetwijfeld ook het einde van de Commissie OPK verantwoordelijk waardoor de interne tegenstellingen veel van hun emotionele lading hadden verloren, welke in de voorafgaande jaren door de 'strijd om het Joodse kind' was gegenereerd. Tot verrassing van mevrouw Friedmann bleken de afgevaardigden van de Rudelsheimstichting en van de Berg-Stichting, onder wie uiteraard Hertzberger en Van Creveld, reeds op de eerste bijeenkomst bereid tot een intentie-verklaring over een verdere structurering van de samenwerking.⁴⁷¹ Van Creveld zou in een latere reflectie vooral ook de vertegenwoordigers van Megadlé Jethomim, met name notaris Van Hasselt en mevrouw Van Straten-Wallig, prijzen om hun tact en hen huldigen als 'initiatoren' van de samenwerking.⁴⁷² Op de bijeenkomst in januari 1950 lichtte mr. Gomperts van het Joods Jongenshuis toe, dat centralisatie nodig was vanuit financiële motieven. De verdeeldheid was eenvoudig te duur en te inefficiënt, zeker in het licht van de geringe Joodse draagkracht. Wel pleitte hij ervoor om de 'eigenheid' van principiële aard te handhaven.⁴⁷³ Het financieel argument kreeg bijval van de andere vertegenwoordigers, waaraan notaris Van Hasselt nog expliciet het belang van de kinderen toevoegde, door te benadrukken dat: 'Het vermogen dat beschikbaar is [...] bestemd [moest] worden voor de opvoeding van het Joodse kind'.⁴⁷⁴ Nadat elke instelling zich in principe akkoord had verklaard, werd een commissie ingesteld om de plannen nader uit te werken. Daarop besloot mevrouw Nijkerk-Maartens de bijeenkomst met de constatering dat het een 'vruchtbare vergadering' was geweest en dat de idee 'van de fusie' erdoor was.⁴⁷⁵

Nadat de brug in januari 1950 was geslagen werden in de daaropvolgende maanden enige voorbereidende vergaderingen van de commissie belegd, welke resulteerden in een grote bijeenkomst op 13 juni 1950 op het kantoor van notaris Van Hasselt. Tijdens deze bijeenkomst werd het raamwerk van de Fusie vastgesteld. Aanvankelijk werd besloten om een Algemeen Bestuur in te stellen van 36 personen, waarvoor elk van de vier fuserende instellingen maximaal negen leden kon afvaardigen. Ook werd er een Dagelijks Bestuur gekozen van negen man, dat onder voorzitterschap kwam te staan van mr. I. van Creveld. Als secretaris werd in de voorlopig Dagelijks Bestuur gekozen mr. Gerard Polak, als vice-voorzitter mr. I.L. Hamburg en als penningmeester notaris J. van Hasselt. Naast hen stelden zich beschikbaar: mr. M. Franken, dr. M. Hertzberger, mevr. J.E. van der Heijden-Lob, mevr. H. Kalker-Kalker en E.L. Wolff.⁴⁷⁶

Hoewel de 'vernieuwers' in het bestuur van Le-Ezrath en het Joods Jongenshuis gedurende het verloop van de onderhandelingen niet erg gelukkig waren met de personele bezetting van het voorzitterschap en de concessies die aan de 'herstellers' moesten worden gedaan, zoals een zeer uitgebreid algemeen bestuur, vond men de totstandkoming van een samenwerkingsverband voor het optimaliseren van de Joodse kinderopvang toch zo belangrijk, dat zij niet meer protesteerden. Zij besloten om, zoals

⁴⁷¹ SAA, 1709, *Verslag bijeenkomst vertegenwoordigers BS, JJHs, LH en RhS*, 8 januari 1950.

⁴⁷² Idem, *Notulen Vergadering 'Gemeenschappelijk Bestuur'*, 10 september 1950.

⁴⁷³ Idem, *Verslag bijeenkomst vertegenwoordigers BS, JJHs, LH en RhS*, 8 januari 1950

⁴⁷⁴ Ibid.

⁴⁷⁵ Ibid.

⁴⁷⁶ Idem, *Vergadering vertegenwoordigers BS, JJHs, LH en RhS*, 13 juni 1950.

L. Ph. Polak van het Joods Jongenshuis, zich krachtig uitdrukte de fusie ‘welhaast tot iedere prijs’ te laten doorgaan.⁴⁷⁷

Het gekozen voorlopige Dagelijks Bestuur kwam vervolgens op 4 september 1950 bijeen ter voorbereiding van een vergadering van het Gemeenschappelijk Bestuur van de Berg-Stichting, Rudelsheimstichting, Joods Jongenshuis en Le-Ezrath op 10 september van dat jaar, waarop ten langen leste de ‘Fusie’ zou worden opgericht.⁴⁷⁸

Het conglomeraat van de Fusie, waarin geen van de vier instellingen een dominante positie kon innemen op het gebied van het pedagogisch en institutioneel beleid, bleek voor Le-Ezrath uiteindelijk de enige werkbare optie om tot een duurzaam samengaan met de traditionele Joodse instellingen van kinderbescherming te komen. Opmerkelijk is dat het initiatief van het bestuur van het Joods Jongenshuis is uitgegaan. Dit impliceert dat het beeld dat de Fusie door Le-Ezrath zou zijn geforceerd om zelf financieel te kunnen overleven op zijn minst dient te worden genuanceerd.

3.3 De Gefusioneerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming in de periode 1950-1965

Fusie: de eerste vijf jaar 1950-1955

Zoals in de vorige paragraaf is vermeld, vond de feitelijke oprichting van de Fusie plaats op de gemeenschappelijke vergadering van de besturen van Le-Ezrath Ha-Jeled, het Joods Jongenshuis, de Berg-Stichting en de Rudelsheimstichting op 10 september 1950. Tot de fuserende instellingen behoorde, zoals gezegd, ook de Vereniging tot bescherming van Joodse Meisjes, zij het wat indirect omdat deze onderdeel was van de Berg-Stichting. Herhaald zij hier ook, dat het Nederlands Israëlitisch Meisjes Weeshuis te Amsterdam tot de Fusie zou toetreden in het najaar van 1951.

In de maanden volgend op de oprichtingsvergadering moest het conglomeraat van de ‘Gefusioneerde Joodse instellingen voor kinderbescherming’ institutioneel vorm worden gegeven. In de aanloop op de samenwerking was al besloten dat het om principiële, historische en vooral juridische redenen, met name vanwege bestaande schenkingen, legaten en erfenissen, te prefereren was om de aangesloten organisaties niet te liquideren. Toch moest er één organisatie komen en als oplossing voor dit complexe probleem koos men voor de kunstgreep om de statuten van alle aangesloten instellingen zodanig te harmoniseren, dat voortaan elke afzonderlijke instelling hetzelfde bestuur met dezelfde personen als bestuurslid kreeg. Dit betekende dat er geen nieuwe rechtspersoon ‘Fusie’ werd opgericht. Maar dat de besturen van de verschillende instellingen ineen werden geschoven. Het Fusiebestuur was dus in feite tegelijk het bestuur van Le-Ezrath, van het Joods Jongenshuis, van de Berg-Stichting, van de Rudelsheimstichting en, later, van Jozeboko en het Nederlands Israëlitisch Meisjesweeshuis.

Het harmoniseren van de notulen op dit punt had enige voeten in aarde. In de eerste plaats door technische redenen omdat de fuserende instellingen verschillend waren geconstitueerd. De Berg-Stichting en Le-Ezrath waren stichtingen waarvan de

⁴⁷⁷ Idem, *Notulen Bestuursvergadering JJHs*, 2 maart 1950.

⁴⁷⁸ Idem, *Notulen voorlopig Dagelijks Bestuur van de Gefusioneerde Instellingen*, 4 september 1950.

bestuursleden werden benoemd; van Le-Ezrath sinds 1948 door het Joods Maatschappelijk Werk. Het Joods Jongenshuis was een zedelijk lichaam dat onder de competentie viel van de Nederlands Israëlitische Hoofdsynagoge Amsterdam (NIHSA) en de Rudelsheimstichting was een vereniging waarvan de bestuursleden werden gekozen.⁴⁷⁹

Daarnaast waren er inhoudelijke redenen. Van de verschillende betrokken instellingen keurden het JMW en de Berg-Stichting de plannen voor de statuutswijzigingen met de nieuwe bepaling voor de benoeming van de bestuursleden relatief snel goed. Voor problemen zorgde evenwel de Kerkeraad van de NIHSA die tot dan de bestuurders van het Joods Jongens Weeshuis had benoemd. Van dit recht wilde de Kerkeraad beslist geen afstand doen, terwijl de NIHSA ook bemoeienis eiste op een aantal andere punten, die hier verder van ondergeschikte betekenis zijn. Het overleg met de NIHSA verliep uitermate traag en dit betekende dat, ofschoon de concepten van nieuwe statuten en een nieuw Fusie-reglement al uitgebreid werden besproken in de DB-vergadering van 8 oktober 1950⁴⁸⁰, het uiteindelijk nog drie jaar zou duren voordat formeel alle wijzigingen zouden zijn vastgesteld.

Als laatste van de constituerende instellingen vergaderde de 'Rudelsheimstichting' in de algemene bestuursvergadering van 15 november 1953. Daar het bestuur van de Rudelsheimstichting op dat moment feitelijk al hetzelfde was als het bestuur van de Fusie, was de goedkeuring slechts een formaliteit. Voor het bestuur was het besluit niettemin een mijlpaal omdat dit de formele bevestiging van de Fusie inhield.⁴⁸¹

De 'kunstgreep' die bij de harmonisatie van de statuten werd toegepast, hield concreet in dat er in de eerste plaats een serie van twaalf bepalingen werd opgesteld, die in alle statuten terugkeerde. De bepalingen uit deze serie betroffen: het doel, het kapitaal, de werkwijze van het Algemeen Bestuur, die van het Dagelijks Bestuur, de opvoeding van de kinderen en enkele technische bepalingen, waaronder een artikel dat bepaalde dat de statuten en statuutswijzigingen aan het kerkbestuur van de NIHSA moesten worden voorgelegd.⁴⁸² Beperkt tot de belangrijkste bepalingen was het doel van elk van de instellingen –en daarmee dat van de Fusie- 'zich te belasten met het uitoefenen van de voogdij, de duurzame verzorging, opvoeding en behartiging van belangen van Joodse minderjarigen in de ruimste zin des woords' (artikel 2).⁴⁸³ Het kapitaal werd niet gespecificeerd maar in algemene termen omschreven als het 'vermogen op 1 januari 1954 en het geen later verworven is [...]' (artikel 4). Het Dagelijks Bestuur werd gehandhaafd op negen personen, die lid moesten zijn van het Algemeen Bestuur en die voor twee jaar werden gekozen (artikel 5). De opvoeding van de pupillen moest Joods zijn. Deze was opgedragen aan de directie van de tehuizen, respectievelijk de pleegouders, waarbij het toezicht werd uitgeoefend door het Dagelijks Bestuur (artikel 8). De artikelen 6 en 9 bevatten bepalingen over de taken van het bestuur, onder andere ook op het gebied van het vermogensbeheer, waarop hierna nog wordt ingegaan.⁴⁸⁴

Naast deze serie van twaalf identieke artikelen behielden de onderscheiden instellingen één of twee eigen artikelen. Zo verschilde voor elke instelling het eerste

⁴⁷⁹ Zie: idem, *Notulen AB*, 15 november 1953.

⁴⁸⁰ Idem, *Notulen DB*, 8 oktober 1950.

⁴⁸¹ Idem, *Notulen AB*, 15 november 1953.

⁴⁸² De diverse gewijzigde statuten zijn bijeengebracht in: SAA, 1720.1, Beleidsboek.

⁴⁸³ Zie: SAA, 1720.1, Beleidsboek, I. Statuten.

⁴⁸⁴ Idem.

artikel waarin de naam –Le-Ezrath, Berg-Stichting, Rudelsheimstichting, Nederlands Israëlietisch Jongens Weeshuis, Nederlands Israëlietisch Meisjes Weeshuis - en de respectieve stichtingsdatum werden genoemd.

Het vlechtpunt en tevens de crux van de constructie was echter artikel 3. Dit artikel bepaalde de samenstelling van het bestuur en het bestuurslidmaatschap. Het artikel was het verst uitgewerkt in de statuten van het Nederlands Israëlietisch Jongens Weeshuis. Hierin werd gesteld, dat het Algemeen Bestuur uit ‘tenminste 24 leden’ moest bestaan, welke ook bestuurslid waren van het Nederlands Israëlietisch Meisjes Weeshuis, ‘alsmede van die instellingen die krachtens hun statuten of reglementen zich hiermee gefusioneerd hebben’.⁴⁸⁵ In het artikel werd verder de benoemingsprocedure uiteengezet, die er op neer kwam dat alle leden van het Algemeen Bestuur de eerste maal door het kerkbestuur zouden worden benoemd, waarna de bestuursleden zichzelf in drie groepen moesten verdelen, die successievelijk steeds na twee jaar zouden aftreden. Van de periodiek en nieuw aan te stellen leden zou drie kwart door de Kerkeraad worden benoemd, waarbij de aftredende leden konden worden herbenoemd. De rest zou door coöptatie kunnen worden aangevuld.

Aangezien het bestuurslidmaatschap in de statuten van het Joods Jongenshuis uitgebreid was beschreven, kon men vervolgens in de statuten van Le-Ezrath en de Berg-Stichting volstaan met de bepaling dat het bestuur van de respectieve stichting uit de bestuursleden van het Nederlands Israëlietisch Jongens Weeshuis zou bestaan.⁴⁸⁶ Daar de Rudelsheimstichting echter officieel een vereniging was, moest de redactie van artikel 3 in haar statuten iets anders worden gesteld. De oplossing voor dit probleem werd gevonden door het lidmaatschap van de vereniging uitsluitend toe te kennen aan de bestuurders van het Joods Jongenshuis, waarmee de cirkel was gesloten. Een soortgelijke koppeling in de statuten zou later ook bij de andere toetredende vereniging, Jozeboko, worden gebruikt.⁴⁸⁷

Uit het bovenstaande zal het duidelijk zijn dat de Fusie in formeel organisatorisch opzicht erg geconstrueerd was. De status van de Fusie zorgde dan ook voor onduidelijkheid en in verschillende algemene bestuursvergaderingen moest mr. Gerard Polak, die met notaris Van Hasselt de voornaamste architect van de organisatie was, een toelichting geven aan zijn mede-bestuursleden.⁴⁸⁸ Belangrijk is echter dat met de totstandkoming van de Fusie, de aangesloten instellingen geen andere, afzonderlijk ‘besturen’ dan het Fusie-bestuur meer hadden en dat derhalve de afzonderlijke rechtspersonen op het gebied van voogdij en vermogensbeheer ook geen eigen beleid meer konden voeren. Vooruitlopend op de afzonderlijke behandeling van de voogdij, kan hier in dat verband alvast worden gemeld, dat na de totstandkoming

⁴⁸⁵ Idem. Zelfde tekst in de statuten van het Meisjesweeshuis, zij het dat hierin uiteraard expliciet werd verwezen naar het Jongensweeshuis.

⁴⁸⁶ Idem, artikel 3. Hieraan werd, naar het lijkt ten overvloede, nog een bepaling over het beëindigen van het lidmaatschap toegevoegd, evenals die dat met Joods moest zijn volgens de beginselen van de Joodse Wet.

⁴⁸⁷ Idem en SAA, 1709, *Notulen AB*, 15 november 1953 en SAA, 1714.1, *Notulen AB*, 30 mei 1954. De statuten van Jozeboko bleven verder ongewijzigd. Alleen artikel 3 veranderde, waarin het lidmaatschap van de vereniging dus tot de bestuurders van het Joods Jongenshuis werd beperkt.

⁴⁸⁸ Zie SAA, 1709, *Notulen AB*, 30 november 1952 en 15 november 1953 en SAA, 1714.1, *Notulen AB*, 5 juni 1955.

van de Fusie alle nieuwe voogdijen uitsluitend nog aan Le-Ezrath zouden toevallen maar dat de bestaande voogdijen van de Berg-Stichting en de Rudelsheimstichting formeel bleven bestaan. Deze werden, anders gezegd, in naam niet overgedragen aan Le-Ezrath.

Wat betreft de bepalingen in de statuten over de taken van het bestuur en het vermogensbeheer, die in het voorgaande kort zijn aangestipt maar nog niet verder zijn toegelicht, kan hier nog worden gemeld dat het genoemde artikel 6 het bestuur bevoegd maakte tot alle daden van eigendom en beheer, met de voorwaarde dat voor bedragen boven de f 3.000 en transacties met onroerend goed de toestemming nodig was. Voor bedragen onder de f 3.000 kon worden volstaan met de handtekening van de penningmeester, zij het dat voor 'handelingen betreffende de door de Stichting beheerde vermogens harer pupillen [...] evenwel altijd van de medewerking van twee bestuursleden [moest] blijken'.⁴⁸⁹ Artikel 9 bevatte taakomschrijvingen van de bestuursleden. Zo was de secretaris belast met het samenstellen van het jaarverslag en, herkenbaar uit het oude huishoudelijk reglement van de Berg-Stichting, het bewaren van het archief. In het artikel werd ook expliciet bepaald dat: 'De zorg van het vermogensbeheer der pupillen [kon] worden opgedragen aan een door het Algemeen Bestuur in te stellen commissie'.⁴⁹⁰

Van de bepalingen van het algemene reglement, dat overigens al in de algemene bestuursvergadering van 15 november 1950 ter goedkeuring aan de leden werd aangeboden, kan hier nog worden genoemd het eerste artikel, dat bepaalde dat een minderjarige waarover de voogdij en zorg zouden worden aanvaard, moest geboren zijn uit een Joodse moeder, dat wil zeggen Joods moest zijn volgens de Joodse Wet.⁴⁹¹ Hierbij werd een dispensatie mogelijkheid open gelaten voor het Dagelijks Bestuur. De interpretatie van dit artikel, met name de vraag of de zorg zich ook naar kinderen uit 'gemengde' huwelijken zou moeten uitstrekken, zou in latere jaren verschillende malen tot meningsverschillen leiden, waarbij de 'herstellers' en de 'vernieuwers' wederom tegenover elkaar kwamen te staan. Tevens zou het artikel in latere jaren voor onverwachte pedagogisch-institutionele complicaties zorgen in de praktijk. Artikel 3 bevatte voorts bepalingen over de regeringssubsidie en bevestigde de regels dat verpleeggeld naar draagkracht moest worden betaald en dat minderjarigen eventueel kosteloos zouden kunnen worden opgenomen, indien de financiële situatie van de stichting dit toestond.

Wat betreft het beleid voor de vermogens van de pupillen was tenslotte vooral artikel 12 nog van betekenis, waarin het bovengenoemde artikel 9 van de statuten op het punt van de commissie wat verder werd uitgewerkt. Dit bepaalde namelijk dat het Dagelijks Bestuur zich in zijn werk door commissies kon laten bijstaan en dat vanwege het Algemeen Bestuur een Kinder Commissie, een Personeel- en Tehuizen-Commissie en een Commissie Vermogensbeheer Pupillen zouden worden ingesteld. Daarnaast functioneerde er krachtens artikel 11 nog een Financiële Commissie die de penningmeester bij zijn taakuitoefening hielp. De voor het onderzoek meest belangrijke Commissie Vermogensbeheer Pupillen kreeg de taak 'het bestuur bij te staan en te adviseren ter zake het beheer van de vermogens van die pupillen, waarvan de stichting de voogdij heeft'.⁴⁹² Eens te meer onderstreept deze taakstelling, dat de

⁴⁸⁹ SAA, 1720.1, Beleidsboek, I. Statuten.

⁴⁹⁰ Idem.

⁴⁹¹ SAA, 1709, *Notulen DB*, 8 oktober 1950 en ook *Notulen AB*, 15 november 1950.

⁴⁹² SAA, 1709, *Notulen DB*, 8 oktober 1950, m.n. *Reglement*.

Fusie haar bemoeienis met vermogensbeheer heeft beperkt tot de kinderen onder 'eigen' voogdij.

Reeds op de oprichtingsvergadering van 10 september 1950 nam het Gemeenschappelijk Bestuur van de vier fuserende instellingen het besluit om twee maal per jaar een algemene vergadering te houden. Dit besluit is in de daaropvolgende periode vastgelegd in artikel 10 van de Statuten waarin bepaald werd dat de voorzitter het Algemeen Bestuur 'tenminste twee keer per jaar in vergadering [bijeenoeroept], bij voorkeur in de maanden October en April'.⁴⁹³

Aan de bepaling om twee maal per jaar een 'AB' te houden is in de jaren 1950-1955 gevolg gegeven, zij het dat de 'voorjaarsvergadering' in deze periode nooit in april is gehouden, maar in juni dan wel in mei en de 'najaarsvergadering' nooit in oktober, maar in november dan wel in december. Dit betekent dat met de eerder genoemde oprichtingsvergadering van 10 september 1950 mee, er in totaal twaalf 'Algemene Vergaderingen' of AB's zijn geweest in de periode september 1950 t/m december 1955. Wat de locatie betreft, vonden de algemene bijeenkomsten afwisselend plaats in het Fusiekantoor, Johannes Vermeerstraat 24, in de Berg-Stichting, de Rudelsheimstichting het Joods Jongenshuis en één keer in Jozeboko.

Het Algemeen Bestuur van de Fusie leek in samenstelling, conform de organisatiestructuur van de Fusie, veel op dat van Le-Ezrath. Wel diende er na 1950 plaats te worden ingeruimd voor bestuursleden van de andere fusionerende instellingen, voor zo ver die nog geen zitting hadden in Le-Ezrath of daarin al ooit hadden gefunctioneerd. In het Algemeen Bestuur van de Fusie hadden ook weer verschillende specialisten zitting op medisch, pedagogisch en justitieel gebied, waaronder mr. Franken die in 1960 zou worden benoemd als vice-president van het Amsterdamse Gerechtshof.⁴⁹⁴

De dagelijkse gang van zaken kwam in september 1950 in handen van het eerder ingericht bestuur onder leiding van Van Creveld, dat werd gecontinueerd als Dagelijks Bestuur. Over de vergaderfrequentie van het Dagelijks Bestuur zijn geen officiële besluiten genomen, noch is deze reglementair vastgelegd. Het bepalen van vergaderdata werd aan de leden zelf overgelaten, hetgeen neerkwam op het ritme dat vanaf 1949 door het bestuur van Le-Ezrath Ha-Jeled werd gevolgd, namelijk van gemiddeld twee maal per maand. Een ijzeren patroon ontwikkelde er zich echter niet. In 1952 en 1954 werden de maanden april bijvoorbeeld geheel overgeslagen. Druk was het daarentegen in oktober 1951 en in mei 1952 waarin men wekelijks bijeen kwam. Meestal kwam men, zoals tot dan bij de afzonderlijke instellingen ook gebruikelijk was geweest, afwisselend bijeen bij de verschillende bestuursleden thuis. Op een hoge uitzondering na vergaderde het 'DB' in het Fusiekantoor. Wat de personele bezetting betreft moest in het najaar van 1951 mr. I. van Creveld om gezondheidsredenen terug treden, waarna Meijer Hertzberger op de algemene bestuursvergadering van 11 november 1951 tot voorzitter werd gekozen.⁴⁹⁵ Een

⁴⁹³ Zie SAA, 1720.1, Beleidsboek, I. Statuten. Volgens artikel 10 bracht de secretaris op de april-vergadering een verslag uit 'over de lotgevallen van het afgelopen jaar' en diende de penningmeester een balans en winst- en verliesrekening in.

⁴⁹⁴ De namen van de bestuursleden zijn vanaf 1953 gepubliceerd in de *Jaarverslagen*, zie: IISG, ZO 48000. Zie voor een overzicht ook Manasse, *Het onderbrengen van Joodse oorlogspleegkinderen*, pp. 18-20.

⁴⁹⁵ SAA, 1709, *Notulen AB*, 11 november 1951.

andere belangrijke mutatie was de toetreding -of terugkeer- van A. Hellendall in het bestuur en zijn aanvaarding van de functie van penningmeester als opvolger van notaris Van Hasselt in juni 1952.⁴⁹⁶ Het secretariaat bleef ongewijzigd in handen van mr. Gerard Polak.

Het uitvoerend orgaan van de Fusie werd vanaf september 1950 het uitvoeringsapparaat dat door Le-Ezrath was opgebouwd. Buiten de taken die tot dan voor Le-Ezrath waren vervuld, kreeg het Bureau na de totstandkoming van de Fusie ook bemoeienis met de administratie van de afzonderlijke tehuizen. Een mijlpaal werd op 1 januari 1952 bereikt door het overbrengen van de administratie van de Berg-Stichting, als laatste van de gefusioneerde instellingen, naar het bureau in de Johannes Vermeerstraat. De administraties van de afzonderlijke inrichtingen waren daarmee geheel gecentraliseerd en dat zelfde gold voor de *intake* procedure van pupillen. Ruim een jaar eerder, in de DB-bijeenkomst van 22 november 1950, was al besloten dat voortaan in plaats van vier afzonderlijke accountants, het 'accountantskantoor M.J. Polak, Churchilllaan 244 [...] met de contrôle van de administraties der bij de fusies aangesloten instellingen [zou] worden belast'.⁴⁹⁷ Belangrijk voor het vermogensbeheer was dat in dezelfde vergadering tevens werd besloten dat de afzonderlijke controle van het vermogensbeheer van de pupillen in handen zou blijven van accountant Mesritz, waarbij hem expliciet zou worden meegedeeld dat vanaf dat moment ook de vermogens van de pupillen onder voogdij van de Berg-Stichting en de Rudelsheimstichting daaronder zouden zijn begrepen.⁴⁹⁸

Het Bureau van de Fusie, dat onder directie van Curt Friedmann kwam te staan, was inmiddels door het aflopen van het juridisch werk dat in de eerste jaren door het *Besluit Oorlogspleegkinderen* was gegenereerd, sterk vereenvoudigd in organisatorisch opzicht. Het Bureau bestond volgens de informatie uit het *Jaarverslag* van 1953, het eerste dat in druk verscheen, nog maar uit twee hoofdafdelingen: de Sociale Afdeling en de Administratie.⁴⁹⁹ Bij de eerste afdeling werkten buiten het hoofd, vijf algemene sociale werkers, twee gespecialiseerde sociale werkers voor respectievelijk *case-work* en het onderhouden van het contact met Joodse oorlogspleegkinderen in niet-Joods milieu, één medewerker registratie en één assistent.⁵⁰⁰ De Administratie was, zoals bekend, sedert november 1947 gesplitst in een algemene (Fusie) afdeling en in een Afdeling Vermogensbeheer Pupillen. Bij de algemene afdeling werkten één hoofdboekhouder en twee assistent-boekhouders; bij de Afdeling Vermogensbeheer Pupillen één boekhouder en één jurist.⁵⁰¹ Verder werkten op het Bureau enige typistes en twee man technisch personeel. In totaal was de bezetting van het Bureau 25 personen. Met de circa 50 personeelsleden die in de verschillende tehuizen werkzaam waren als: directeur, groepsleider, kookster, naaister, tuinman enz. schommelde de totale personeelsbezetting van de Fusie in 1953 rond de 75 medewerkers.⁵⁰²

⁴⁹⁶ Idem, *Notulen AB*, 8 juni 1952.

⁴⁹⁷ Idem, *Notulen DB*, 22 november 1950.

⁴⁹⁸ Ibid.

⁴⁹⁹ IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1953, pp. 4-5.

⁵⁰⁰ Idem, zie ook pp. 18-19. De gegevens in het schema wijken iets af van die in de personeelsstaat, vermoedelijk omdat de assistent een dubbelfunctie had.

⁵⁰¹ Ibid.

⁵⁰² Ibid. Het personeelsbestand van het Bureau is inclusief de twee *case-workers* die met name werkzaam waren in de Berg-Stichting. Doordat enkele functies werden

De organisatorische structuur van het apparaat bleef tot 1958 ongewijzigd. Wel vonden er binnen de Sociale Afdeling enkele personele mutaties plaats, waaronder twee maal de benoeming van een nieuw Hoofd, het geen, zoals hierna nog wordt aangestipt, niet geheel zonder wrijving ging.

Op het gebied van de tehuizen deed zich een relatief belangrijke wijziging voor in november 1952 met de verhuizing van de Rudelsheimstichting en het sluiten van de paviljoens aan de Verdilaan. De verhuizing werd in gang gezet door het Ministerie van Oorlog dat zeer geïnteresseerd was in de enorme bunker, die de Duitse Wehrmacht op het terrein had ingericht en waarop de Genie zijn oog had laten vallen. De aankoopprocedure kwam neer op een onteigening waarbij het Rijk f 140.000 bood op de bunker en het omliggende terrein.⁵⁰³ De militaire aanwezigheid op het terrein maakte de Verdilaan tot een ongeschikte locatie voor de opvang van minderjarigen, zodat het Fusiebestuur zich op de voortzetting van de Rudelsheimstichting moest gaan beraden. Daar de Rudelsheimstichting structureel onderbezet was geweest sedert de heropening, waren de meningen verdeeld over het behoud van deze inrichting. In augustus 1951 was in verband met de slechte financiële situatie al over de installatie van een Commissie ‘Samenvoeging Inrichtingen’ gesproken, maar deze was uiteindelijk zonder verdere opgave van redenen niet gerealiseerd.⁵⁰⁴ In begin 1952 was de druk op het bestuur verder toegenomen, doordat het Ministerie van Justitie had laten weten dat, daar de doelstelling van de Rudelsheimstichting niet meer het zwakbegaafde kind betrof, de vergunning tot de verpleging van deze kinderen zou worden ingetrokken, waarna de minister zich zou bezinnen of er een nieuwe vergunning voor de verzorging van ‘normale voogdijkinderen’ aan de stichting zou worden verstrekt.⁵⁰⁵ Daarbij gaf de minister tegelijk in overweging om met het oog op subsidie ‘niet tot de het inrichten van een ander tehuis voor de verpleging van normale voogdijkinderen over te gaan’. De minister was op de hoogte van de gedwongen sluiting van de paviljoens aan de Verdilaan per 1 november en meldde dat tot die datum nog voor de voogdijkinderen subsidies zouden worden verstrekt.⁵⁰⁶ Bij de overweging van de minister speelde mee, dat hij: de differentiatie al voldoende gewaarborgd vond door de ‘overvloed aan kindertehuizen’ in Nederland, geen precedent wilde scheppen voor andere religieuze gezindten en hem klachten over de directie hadden bereikt.⁵⁰⁷ Aangezien er zich in de Rudelsheimstichting op dat moment slechts drie voogdijpupillen bevonden en de overigen –circa twaalf- oorlogspleegekinderen waren waarvoor geen subsidie werd verstrekt, was het bestuur niet onder de indruk van het financiële argument. Op advies van de Kinder Commissie, die de in stand houding van een klein tehuis voor kinderen van zeer orthodoxe huize ondanks financiële bezwaren, toch zeer wenselijk achtte, werd in juli 1952 het principe-besluit genomen om de Rudelsheimstichting te handhaven en

gedeeld, zoals het *case-work* en de personeelsbezetting in Jozeboko sterk wisselde, is het opgeven van een exact aantal personeelsleden van de Fusie niet goed mogelijk.

⁵⁰³ SAA, 1709, *Notulen DB*, 3 oktober 1951.

⁵⁰⁴ Idem, *Notulen DB*, 15 augustus 1951.

⁵⁰⁵ Idem, *Notulen DB*, 1 mei 1952 en SAA, JMW, 1706.2, S.A. Rudelsheimstichting, Statuten, 1923-1982, *Brief Hoofd van de 7de Afdeling van het Ministerie van Justitie, voor de minister [...]*, 4 april 1952.

⁵⁰⁶ SAA, 1706.2, *Brief [...]*, 4 april 1952.

⁵⁰⁷ SAA, 1709, *Notulen DB*, 9 juli 1952. De klachten over de directie worden niet gespecificeerd.

hiertoe een klein huis te huren of te kopen.⁵⁰⁸ In oktober daaropvolgend kon een pand aan de Hoflaan 8 in Hilversum worden aangeschaft voor f 45.000, waarin veertien kinderen zouden kunnen worden verzorgd.⁵⁰⁹ De minister zou overigens zijn goedkeuring uiteindelijk wel aan de verhuizing hechten; zij het zeer verlaat. Pas in juli 1955 kreeg de Rudelsheimstichting vergunning tot de verzorging en opvoeding van vijftien Joodse minderjarigen in de leeftijd van 6 tot 21 jaar.⁵¹⁰

Van de verschillende tehuizen had de Berg-Stichting de grootste capaciteit. Deze bood plaats aan 67 kinderen, daarna volgden het Joods Jongenshuis met negentien plaatsen en vervolgens de Rudelsheimstichting met veertien. Na de sluiting van het Meisjeshuis van Le-Ezrath in 1950, wegens te grote exploitatietekorten, was het Observatiehuis van Le-Ezrath van de Koningslaan verplaatst naar de Prins Hendriklaan. Dit tehuis kon vijftien kinderen huisvesten, maar hierin vond geen 'duurzame' verzorging plaats. De kinderen verbleven hier in afwachting van hun plaatsing in een tehuis of pleeggezin, slechts enkele weken, ten hoogste enkele maanden, zodat het verloop in dit huis aanzienlijk was.

Uit verschillend bronnenmateriaal en de *Jaarverslagen* is af te leiden, dat er in de jaren 1951-1955 in de Berg-Stichting, Rudelsheimstichting en het Joods Jongenshuis samen gemiddeld 95 kinderen werden verzorgd. De bezetting liep daarbij geleidelijk terug. De Berg-Stichting had in deze jaren een bezetting van respectievelijk: 59, 54, 55, 57 en 53 kinderen. De bezetting van het Jongensweeshuis bereikte in 1953 een top van 21 om vervolgens in 1954 terug te vallen tot veertien. Het aantal pupillen in de Rudelsheimstichting stond vanaf 1952 vrij constant op tien à twaalf.⁵¹¹

Zoals eerder gemeld werden bijna vanaf het begin niet uitsluitend oorlogspleegekinderen in de tehuizen verzorgd. In de loop van de periode 1950-1955 liep het aandeel van de oorlogspleegekinderen binnen de bevolking van de tehuizen, door het bereiken van de meerderjarigheid, vanzelfsprekend steeds verder terug. Zo was van de 53 kinderen die in 1953 in de Berg-Stichting verbleven nog maar een krappe meerderheid, namelijk 28 wees.⁵¹²

De vermindering van het aantal oorlogswesen had niet alleen gevolgen voor de populatie in de tehuizen, deze greep ook in op het Fusiebeleid in het algemeen. De verandering in werkzaamheden werd een onderwerp van gesprek op de algemene vergaderingen en ook in de *Jaarverslagen* werd hieraan aandacht besteed. Voor de Fusie als geheel begon het zwaartepunt van het werk zich vanaf 1955 naar de Sociale Afdeling te verleggen, waar het aandeel van kinderen met ouders en met sociale en opvoedingsproblemen snel steeg binnen het totaal aantal gevallen dat zich voor hulp meldde.⁵¹³

⁵⁰⁸ Ibid.

⁵⁰⁹ Idem, *Notulen DB*, 23 september en 9 oktober 1952.

⁵¹⁰ Deze vergunning blijkt indirect uit het intrekingsbesluit, zie: SAA, 1706.2, *Beschikking Minister van Justitie*, 15 januari 1959.

⁵¹¹ Zie: SAA, 1709, *Jaarverslag* 1952, 15 november 1952 bij *Notulen AB*, 30 november 1952. Zie ook IISG, ZO 48000 *Jaarverslagen* 1953-1955 en 1956. N.B in SAA, 1709, *Jaarverslag* 1951, 1 mei 1951 bij *Notulen DB*, 9 mei 1951 wordt nog een bezetting van de Rudelsheimstichting vermeld van 31, deze valt in november van dat jaar terug naar 21. In dit *Jaarverslag* 1951 wordt ook de sluiting van het Meisjeshuis gemeld zonder precieze datum.

⁵¹² IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1955. p. 6.

⁵¹³ Idem, pp. 10-11.

Terugkerend naar de bestuurlijke ontwikkeling in de jaren 1950-1955 kan worden vastgesteld, dat de praktisch-organisatorische totstandkoming van de Fusie in 1950 niet betekende dat binnen de Joodse kinderezorg de eenheid ook inhoudelijk was gesmeed. Op de Fusie-vergaderingen bleven de voorstanders van een orthodox beleid botsen met de voorstanders van een ruimer beleid dat alle richtingen binnen de Nederlands Joodse gemeenschap moest omvatten. Mede doordat het voorzitterschap eerst in handen was van de 'hersteller' mr. I. van Creveld en vervolgens van de orthodoxe dr. M.R. Hertzberger, slaagde het conservatieve kamp erin om een relatief zwaar stempel te drukken op het beleid van de Fusie in de eerste vijf jaar van haar bestaan. Daarbij werd enige manipulatie tijdens vergaderingen door het conservatieve deel van het Fusiebestuur niet geschuwd. Zo werd tot groot ongenoegen van verschillende bestuursleden F. Spitz, oud-directeur en vooraanstaand lid van de Kinder Commissie, na een botsing tussen voorzitter Hertzberger en deze commissie, niet als 'gast' uitgenodigd op de algemene bestuursvergadering van 30 november 1952; volgens Hertzberger om de 'discussie te bekorten'.⁵¹⁴

Voor de betrokkene persoonlijk nog dramatischer was evenwel de uitstoting van A. Polak, oud-bestuurder van de Berg-Stichting en voorstander van een ruime lijn, uit het Algemeen Bestuur. Dit gebeurde na diens reguliere aftreden in de AB-vergadering van 4 december 1955. Op Polaks herverkiezing was de eerder uiteengezette coöptatie regeling van kracht, die voorzag in de benoeming van 25% van de leden door de bestuursleden zelf en welke eigenlijk was bedoeld als een buffer tegen een orthodox monopolie van de NIHSA. Wederom tot ongenoegen van een deel van de leden had het conservatieve deel van het DB de coöptatie procedure echter in de daaraan voorafgaande dagen met de Kerkeraad voorbereid en zonder vooraankondiging twee eigen extra kandidaten toegevoegd. De 'automatische' herverkiezing van Polak werd daardoor getorpedeerd en in de verkiezingsronde die daarop noodzakelijk was, gaf de meerderheid van de aanwezigen de voorkeur aan de geparachteerde externe kandidaat S.G. Engelsman. Dat Polak aangeslagen was door zijn uitstoting, die overigens op zich juridisch procedureel correct was, blijkt uit de afscheidswaarden die hij sprak en zijn overhaaste vertrek uit de vergadering. Zijn vertrek was zelfs zo subiet dat voorzitter Hertzberger 'niet de gelegenheid [had] de heer Polak te bedanken voor alles wat hij voor de Bergstichting en later voor de Fusie [had] gedaan', wat hem speet.⁵¹⁵

Polak had inderdaad veel werk in de Fusie verzet, waarbij hij met name in de Gebouwen Commissie, die in 1953 naast de Tehuizen Commissie was gevormd, en in de Financiële Commissie actief was geweest. Als lid van deze commissies had hij zich verschillende malen scherp opgesteld tegenover dr. Hertzberger. In het algemeen stond hij kritisch tegenover het openhouden van drie tehuizen naast het Observatiehuis van Le-Ezrath.

Zijn conflict met Hertzberger eind 1955 lijkt bovendien niet geheel los te kunnen worden gezien van een, na de directeurswoning in 1949, tweede incident rond een personeelswoning dat eerder in dat jaar, in mei 1955, tot Polaks vertrek uit de Gebouwen Commissie had geleid.⁵¹⁶ De kwestie betrof dit maal het besluit van het Dagelijks Bestuur om een villa van circa f 55.000 in Laren te kopen om een

⁵¹⁴ SAA, 1709, *Notulen AB*, 30 november 1952.

⁵¹⁵ SAA, 1714.1, *Notulen AB*, 4 december 1955.

⁵¹⁶ Idem, *Notulen AB*, 5 juni 1955.

orthodoxe kracht te huisvesten, die zeer door dr. Hertzberger en andere orthodoxe bestuursleden werd gewenst. De betreffende kracht was de heer M. Brom, directeur van een kinderkuis te België, die zich in mei 1954 met een open sollicitatie tot het bestuur had gewend.⁵¹⁷ Reeds in juni had het bestuur, na een kennismakingsgesprek, het principe besluit genomen om Brom aan te stellen als geestelijk leider in de Berg-Stichting. Al jaren was er dringend behoefte aan meer manlijke leiding in het tehuis, die echter moeilijk was te vinden omdat de weinige geschikte kandidaten meestal getrouwd waren en niet intern wilden wonen. De wens dat kandidaten Joods waren, maakte het vinden van geschikt personeel nog moeilijker. Met Brom hoopte Hertzberger een oplossing te hebben gevonden voor zo wel de behoefte aan een extra manlijke pedagogische kracht, als de behoefte aan een Joods godsdienstig leraar. Daarbij kwam dat Reitsema over zijn pensionering nadacht en dat met Brom tevens een potentieel nieuwe directeur voor de Berg-Stichting in huis kon worden gehaald, die bovendien Joods was.⁵¹⁸ Een complicatie was evenwel dat op het terrein van de Berg-Stichting geen geschikte woonvoorziening meer aanwezig was vanwege enige personeelsmutaties en de matig tot slechte bouwkundige staat waarin sommige paviljoens zich bevonden. In juni van hetzelfde jaar had Reitsema de noodklok over de personeelshuisvesting op het terrein geluid, waarna het Dagelijks Bestuur onderzoek had ingesteld door de Gebouwen en Financiële Commissie.⁵¹⁹ Dit onderzoek had vervolgens tot een plan geleid voor de bouw van een dubbele villa op een hoek van het terrein van de Berg-Stichting, waarvan een gedeelte als dienstwoning en eventueel een gedeelte als paviljoen voor de kinderen zou kunnen worden ingericht. Op verzoek van Van Creveld, die de noodzaak tot de uitbreiding niet had ingezien, was het plan in de algemene bestuursvergadering van december 1954 ampel toegelicht, waarbij Eisenmann had benadrukt dat er enige financiële reserve was doordat het weeshuisgebouw in Amsterdam was verkocht, waarvan de opbrengst nu ten gunste van de kinderen in de Berg-Stichting worden gebruikt door de geprojecteerde nieuwbouw uit te voeren.⁵²⁰ In de daaropvolgende bijeenkomst van de Gebouwen Commissie was een nieuwbouwplan besproken voor een dubbele villa ter waarde van circa f 63.000, inclusief het honorarium van de architect en een subsidie van het Rijk.⁵²¹

De nieuwbouwplannen hadden echter geen doorgang kunnen vinden doordat de Gemeente Laren in verband met eigen uitbreidingsplannen plan, geen toestemming gaf. Om Brom te behouden had het Dagelijks Bestuur daarop een villa in aanbouw te Laren aangekocht voor, volgens een opgave van Polak 'f 60.000'.⁵²² Deze beslissing had men echter in grote haast genomen, zonder hiervoor eerst formeel de Financiële Commissie en de Gebouwen Commissie bijeen te roepen.

Het eigenmachtig optreden van het Dagelijks Bestuur, met name van voorzitter Hertzberger, was A. Polak in het verkeerde keelgat geschoten en daarom was hij vervolgens in mei 1955 uit de Gebouwen Commissie gestapt. Daarbij kwam dat hem was gebleken dat bij de telefonische consultatieronde, die het Dagelijks Bestuur wel had gemaakt, hij het enige commissielid was geweest dat zich tegen de aankoop van de villa had verzet. Op de algemene bestuursvergadering van juni 1955 lichtte hij zijn

⁵¹⁷ Idem, *Notulen DB*, 4 mei 1954.

⁵¹⁸ Idem, *Notulen DB*, 29 juni en 31 augustus 1954.

⁵¹⁹ Idem, *Notulen DB*, 12 juli 1954.

⁵²⁰ Idem, *Notulen AB*, 7 december 1954.

⁵²¹ Idem, *Notulen bijeenkomst Gebouwen Commissie*, 29 december 1954.

⁵²² Idem, *Notulen AB*, 5 juni 1955.

besluit nog eens toe door te stellen dat hij de uitgave voor de villa, gezien de financiële situatie, niet verantwoord vond. Daarbij refereerde hij aan de kwestie van de villa in 1949 en riep hij het bestuur op om alsnog enige alternatieven voor het woningprobleem te onderzoeken.⁵²³ Hertzberger en Wolff excuseerden zich voor het zelfstandig optreden van het Dagelijks Bestuur, maar beriepen zich daarvoor op de noodzaak om snel te handelen. Wolff wees verder de vergelijking met 1949 van de hand, omdat het toen om een ‘op maat gemaakt huis’ zou gaan en dit maal om een ‘confectiehuis’ dat altijd courant zou blijven.⁵²⁴ Hertzberger vroeg daarop het Algemeen Bestuur de aankoop te machtigen, hetgeen met ruime meerderheid werd gedaan. Op verzoek van Polak werden in de daaropvolgende weken nog wel zes makelaars aangezocht met de vraag of zij een goedkoper alternatief konden bieden. Drie van hen reageerden niet en de drie overigen antwoordden, aldus het Dagelijks Bestuur in juli 1955, dat zij daartoe niet in staat waren op korte termijn.⁵²⁵ In september 1955 kon worden gemeld dat het huis per 1 november beschikbaar zou zijn.⁵²⁶ In februari 1956 nodigde Brom de bestuursleden uit voor de inwijding of chinees van zijn nieuwe woning.⁵²⁷

Hoewel zekerheid op dit punt niet kan worden gegeven, lijkt Polaks kritische houding tegenover Hertzbergers bestuurlijk handelen om de komst van een orthodoxe kracht in de Berg-Stichting veilig te stellen met de aankoop van een nieuwbouw villa, mede te hebben bijgedragen aan het door het Dagelijks Bestuur geforceerde einde van zijn bestuurslidmaatschap. Verschillende leden van het Algemeen Bestuur betoonden zich in december 1955 dan ook weinig gelukkig met de gang van zaken en met name ir. R. Numan, mr. M. Franken en mr. I.L. Hamburg vonden dat de gevolgde verkiezingsprocedure, die tot Polaks vertrek had geleid, een ‘nare bijmaak’ had.⁵²⁸ Wat de kwestie van de villa op zich betreft, kan enerzijds worden geconstateerd dat het Dagelijks Bestuur van de Fusie, met name voorzitter Hertzberger, in 1955 wel erg snel bereid bleek te zijn om een fors bedrag uit te trekken voor de huisvesting van een ‘geestelijk leider’, dan wel adjunct-directeur. Dit was extra bevreemdend in het licht van de grote zorgen die de Financiële Commissie zich in hetzelfde jaar maakte over de structureel slechte financiële situatie waarin de Fusie zich bevond en die volgens de commissieleden eigenlijk alleen kon worden verbeterd indien ‘zo spoedig mogelijk tot de centralisatie van de tehuizen’ zou worden overgegaan.⁵²⁹ Anderzijds werd veel verwacht van de komst van Brom, werd de noodzaak voor een betere huisvesting van het personeel niet in twijfel getrokken, bleken goedkopere alternatieven niet direct voor handen en werd de aankoop breed gedragen in het Fusiebestuur. De financiering behoefde voorts niet ten koste te gaan van de exploitatierekening, aangezien in juni 1954 het voormalig jongensweeshuis Amstel 21 voor f 225.000 was verkocht, waardoor een incidentele extra-reserve was gevormd.⁵³⁰ De aankoop van de villa stond daarmee geheel los van de financiering van de zorg

⁵²³ Ibid.

⁵²⁴ Ibid.

⁵²⁵ Idem, *Notulen DB*, 7 juli 1955.

⁵²⁶ Idem, *Notulen DB*, 28 september 1955.

⁵²⁷ SAA, 1717, *Notulen DB*, 6 februari 1956.

⁵²⁸ SAA, 1714.1, *Notulen AB*, 4 december 1955.

⁵²⁹ Idem, *Notulen Financiële Commissie*, 1 juni 1955.

⁵³⁰ Idem, *Notulen DB*, 2 juni 1954.

voor de kinderen en wat dat betreft, was er inderdaad enig verschil tussen de ‘villa’-kwestie van 1955 en die van 1949.

Tot slot kan nog worden geconstateerd dat ook de villa van 1955, zodra daartoe mogelijkheid was, weer is verkocht. Als voorbereiding op zijn naderende pensionering besloot Reitsema in maart 1957 de directiewoning te verlaten en binnen Laren te verhuizen naar een woning buiten het terrein, die hij zelf had gekocht. Brom verhuisde daarop een maand later naar de Berg-Stichting waar hij Reitsema's oude woning betrok. De villa die hij verliet werd vervolgens nog vóór het eind van 1957 verkocht voor ruim f 58.000, hetgeen f 4.000 meer was dan het bedrag waarvoor deze was gekocht.⁵³¹

Het conflict tussen de ‘herstellers’ en de ‘vernieuwers’ werd in de eerste Fusiejaren, zoals hierboven ook al is gebleken, aangejaagd door het verschil van mening van de verschillende partijen over de opvoeding van de kinderen in de tehuizen. Over het pedagogisch beleid in de tehuizen werd regelmatig zeer uitvoerig en emotioneel in de vergaderingen gedebatteerd. Na het aantreden van Hertzberger als voorzitter lijkt zich door het conflict over het pedagogisch beleid tevens een competentiestrijd te hebben gemengd, waarbij de voorzitter regelmatig botste met de Kinder Commissie. De Kinder Commissie had tot taak om het Dagelijks Bestuur te adviseren over de te verlenen hulp en het opnemen of overplaatsen van kinderen in de tehuizen. Nadat reeds in mei 1952 de spanningen tussen de voorzitter en de Kinder Commissie zeer hoog waren opgelopen, in verband met een plaatsing van een pupil in het Jongenshuis door de Commissie tegen de zin in van Hertzberger, kwam het in het begin van 1953 wederom tot een verschil van mening over het wel of niet plaatsen van kinderen, thans in de Rudelsheimstichting.⁵³² De wrijvingen leidden er uiteindelijk toe dat in september 1953 de commissieleden besloten om geheel te stoppen met hun werk, aangezien de bandbreedte om naast het Dagelijks Bestuur als adviesorgaan te functioneren eigenlijk te smal was gebleken in de praktijk. Dit betekende het feitelijk einde van de Kinder Commissie, die ooit de ‘belangrijkste commissie van de Fusie’ was genoemd.⁵³³

De conflicten bleven niet beperkt tot de Kinder Commissie. Ook in andere commissies, zoals de Gebouwen Commissie, klonken soms kritische geluiden en daarnaast waren er spanningen met het uitvoerend apparaat. In mei 1952 kwam het, mede in het licht van het bovengenoemde conflict met de Kinder Commissie, tot een zware botsing met mevrouw mr. Friedmann-van der Heide die na de totstandkoming van de Fusie tijdelijk als Hoofd van de Sociale Afdeling was aangesteld.⁵³⁴ Als reactie op een kritische opmerking van Hertzberger, dat zij te veel op eigen gezag zou handelen, nam zij in april 1952 voortijdig haar ontslag.⁵³⁵ Pas na een intensieve bemiddelingspoging door leden van de Kinder Commissie bleek zij bereid om op dit besluit terug te komen en haar ontslag, conform oorspronkelijke plannen, tot later in

⁵³¹ SAA, 1717, *Notulen DB*, 25 oktober 1956 en 11 maart en 29 april 1957 en *Notulen AB*, 15 december 1957.

⁵³² SAA, 1709, *Notulen DB*, 1, 8, 20 en 28 mei 1952 en 26 januari 1953.

⁵³³ Wolff in het DB van 8 mei 1952, in idem. Zie voor het einde van de Kinder Commissie: idem, *Notulen DB*, 29 september 1953.

⁵³⁴ Idem, *Notulen DB*, 8 oktober 1950 (aanstelling) en idem, *Notulen DB*, 1 mei 1952, m.n. *brief van mevrouw Friedmann-Van der Heide*, 28 april 1952.

⁵³⁵ Idem, *Notulen DB*, 1 mei 1952, m.n. *brief van mevrouw Friedmann-Van der Heide*, 28 april 1952.

het jaar uit te stellen tot dat haar opvolgster S. Knorringa, na een studieverblijf in de Verenigde Staten, weer was ingewerkt.⁵³⁶ In het najaar van 1955 rezen er echter wederom conflicten en werd mejuffrouw Knorringa door Hertzberger ontslagen omdat zij geen overwicht zou hebben bij het doorvoeren van bezuinigingen en het Dagelijks Bestuur niet adequaat genoeg van informatie zou hebben voorzien.⁵³⁷

Uit bovenstaande mag blijken dat de eerste jaren van de Fusie zeker niet geheel rimpelloos verliepen. Veel van deze spanningen lijken inderdaad te kunnen worden teruggevoerd op een protectionistische houding van de conservatieve orthodoxe leden van het Fusiebestuur. Daarbij lijkt een sleutelrol te zijn gespeeld door dr. Hertzberger die zich keer op keer sterk maakte voor het behoud van 'zijn' Rudelsheimstichting, waarbij hij zich herhaaldelijk op de noodzaak van 'differentiatie' beriep. Anderen in het bestuur, zoals A. Goudsmit en andere leden van de Financiële Commissie onder wie penningmeester Hellendall, vonden echter dat het open houden van drie tehuizen eerder een 'duplicering' dan een 'differentiëring' inhield.⁵³⁸ Een duplicering die, zo vonden de tegenstanders uiteindelijk voor het werk van de Fusie financieel funest zou zijn.

Hoewel, zoals gezien, het orthodoxe deel in het bestuur niet vrij lijkt te zijn geweest van een zekere manipulatie van het Fusiebeleid, waarop terecht kritiek kan worden geuit, kan als verdediging van dr. Hertzberger hier echter wel naar voren worden gebracht, dat hij op het punt van de differentiëring de discussie in de bestuursvergaderingen niet heeft geschuwd. Hierbij heeft hij ook getracht om te bewijzen dat zijn keuze voor het open houden van meer tehuizen ook praktische redenen had.⁵³⁹ Volgens hem zou de behoefte aan Joodse jeugdzorg niet sterk teruglopen, zoals door veel van zij mede-bestuurders werd gedacht en op de algemene bestuursvergadering in december 1955 probeerde hij zelfs te bewijzen dat de onderscheiden instellingen, gezien de bezetting en wachtlijsten, eerder te maken hadden met een onder- dan een overcapaciteit. De notulen van deze AB-vergadering zijn overigens niet geheel van humor ontbloot, want terwijl aan de ene zijde Hertzberger onverminderd aan differentiatie bleef vasthouden en bleef verkondigen dat mogelijkheid tot samenvoeging van de tehuizen, gezien de bestaande behoefte, 'een fabel' was, concludeerde aan de andere zijde een ander kritisch lid van de Financiële Commissie, A. Polak, bij het zien van de structurele tekorten, dat geen 'accountant geraadpleegd [moest] worden maar een profeet!'⁵⁴⁰

Toch was de essentie van de hang aan differentiatie en het bewaren van een orthodoxe opvoeding in de tehuizen wellicht het meest indringend een jaar eerder al door Hertzberger verwoord in de vergadering van het Algemeen Bestuur van 7 december 1954, waarin hij in het kader van de discussie over het principieel niet opnemen van 'Joodse' kinderen van niet-Joodse moeders, naar het lijkt bijna wanhopig uitriep: 'Het enige dat wij nog hebben is dat wij de opvoeding in de tehuizen in traditionele zin

⁵³⁶ Idem, *Notulen DB*, 9 mei 1951 (vroeg plannen tot inkrimping werk); idem, 8 mei 1952 (bemiddelingspoging); idem, 20 mei 1952: ontslag ingetrokken. Idem, *Notulen AB*, 30 november 1952. Verslag over werk Sociale Afdeling door Knorringa en de melding dat mevrouw Friedmann zich gedurende het lopende verslagjaar heeft teruggetrokken.

⁵³⁷ SAA, 1714.1, *Notulen AB*, 4 december 1955.

⁵³⁸ Idem, *Notulen AB*, 5 juni 1955.

⁵³⁹ Ibid.

⁵⁴⁰ SAA, 714.1, *Notulen AB*, 4 december 1955.

hebben gehouden'.⁵⁴¹ De kinderen in de Joodse pleeggezinnen werden, volgens hem, voor het merendeel in liberale zin opgevoed en op de meer dan 300 oorlogspleegkinderen die zich in een 'niet-Joods milieu' bevonden had de Fusie, en daarmee de Joodse gemeenschap, eigenlijk alle grip verloren.

Voorts kan in dit verband nogmaals worden opgemerkt, dat het protectionisme door de verzuiling een vrij algemeen verschijnsel was in de 'Archipel van de Opvoedingsgestichten'. Dit protectionisme kwam in de jaren '50 bovendien in de hele inrichtingswereld sterk onder druk te staan door de professionalisering van de zorg, de betere scholing van het personeel en de hiermee explosieve stijging van de lonen en daarmee van de verpleegkosten.

De discussie over het bewaren van de Joodse opvoeding en de Joodse identiteit kan tenslotte ook niet worden los gezien van de kwestie Anneke Beekman en Betty Meljado, die de emoties zeer hoog liet oplopen in de Joodse gemeenschap. Met de zaak van Anneke Beekman was de bemoeienis van de Fusie zelfs vrij direct omdat Le-Ezrath voogdes was. Hoewel in 1954 het tijdperk van strijdgevallen met de beschikking van de Rechtbank van 's-Hertogenbosch in een slepende voogdijzaak van een inmiddels twaalf jaar oud oorlogspleegkind definitief als beëindigd werd beschouwd⁵⁴², bleek de 'strijd om het Joodse kind' met de kwestie van de twee bovengenoemde oorlogswesen voor de Fusie toch nog niet geheel te zijn afgelopen.⁵⁴³ Zeer waarschijnlijk kreeg door de onverkwikkelijke afwikkeling van deze kwestie ook de toenadering tot de Joodse oorlogspleegkinderen in niet-Joodse milieu nog enige jaren top prioriteit binnen het werk van de Fusie. Op zeker moment zouden verschillende sociale werksters hiervoor zelfs volledig worden ingezet.

Tenslotte valt op financieel gebied op dat de Fusie in de jaren 1950-1955 enige grote bedragen kon incasseren. Zo werd, zoals gezien, in 1954 het gebouw Amstel 21 van het Joods Jongenshuis verkocht aan de huurder *Comprimo* voor f 225.000, waarvan vervolgens een fors bedrag (\$ 26.000) in obligaties van The State of Israel Bonds werd belegd. Deze belegging gebeurde echter wel, zo bleek in latere jaren, onder de voorwaarde dat het geld weer kon worden vrijgemaakt als de Fusie daaraan behoefte had voor de financiering van haar instellingen in Nederland. Tevens werd in 1955 met ambtenaren van het Departement Financiën een uitkering van meer dan f 200.000 overeengekomen voor de door de diverse instellingen geleden schade aan roerend goed en voor 'immateriële' schade.⁵⁴⁴

Niettemin bleven de bestuursleden over de hele linie zich zorgen maken over de financiële situatie van de Fusie. Weliswaar bedroeg het gezamenlijk kapitaal van het Joods Jongenshuis en het Meisjes Weeshuis in het begin van de jaren '50 meer dan 1,5 miljoen⁵⁴⁵, maar de exploitatietekorten van de tehuizen waren zo structureel, dat

⁵⁴¹ Idem, *Notulen AB*, 7 december 1954.

⁵⁴² Idem, *Notulen DB*, 8 september 1954.

⁵⁴³ Zie o.a. idem, *Notulen AB*, 30 mei 1954 en 5 juni 1955. Zie over deze zaak ook: Verhey, *Om het joodse kind*, pp. 177 e.v.

⁵⁴⁴ SAA, 1714.1, *Notulen Financiële Commissie*, 19 april 1955.

⁵⁴⁵ Zie SAA, 1714.1, met name de respectieve balansen per 31 december 1955 (als losse stukken bijgevoegd). Dit bedrag werd ook in de AB van 4 december 1955 door Hertzberger genoemd. In de vergadering van de Financiële Commissie van 19 april 1955 noemde directeur Friedmann een totaalvermogen van f 1.845.184, zie idem, *Notulen AB* en *Notulen Financiële Commissie*.

men algemeen verwachtte dat de Fusie bij het uitblijven van radicale bezuinigingen in enkele jaren tijd zou interen op deze kapitaalvoorraad. De toestroom van legaten en schenkingen, die in de jaren 1950-1955 de exploitatie tekorten voor een flink deel konden compenseren, werden slechts gezien als een tijdelijke bron die snel zou zijn opgedroogd.⁵⁴⁶

De periode 1956-1965

In de geschiedenis van de Fusie is de periode 1956-1965 een zeer belangrijke geweest. Niet alleen werd in februari 1965 het laatste oorlogspleegekind meerderjarig, tevens voltrok er zich op institutioneel gebied een zeer ingrijpende verandering, door de ingebruikneming van het nieuwe centrale Joods Kinderhuis aan de De Mirandalaan in Amsterdam. Officieel vond de opening plaats op 16 november 1965, maar het huis was al vanaf 30 augustus van dat jaar in gebruik.⁵⁴⁷

De opening van het nieuwe Kinderhuis betekende tegelijk de sluiting van de Berg-Stichting in Laren en de sluiting van de enige andere inrichting die de Fusie in 1965 nog naast de Berg-Stichting exploiteerde, het Kinderhuis van Le-Ezrath dat vier jaar eerder zijn intrek had genomen in het pand van het Joods Jongenshuis aan de Emmalaan in Amsterdam, nadat kort daarvoor de laatste jongens uit het weeshuis naar de Berg-Stichting waren verhuisd.⁵⁴⁸

In de periode 1956-1965 zou een cesuur kunnen worden aangebracht in 1958 met de sluiting van de Rudelsheimstichting. De sluiting van de Rudelsheimstichting was voor dr. M.R. Hertzberger reden om zijn functie van voorzitter neer te leggen en zijn lidmaatschap op te geven van het Dagelijks en van het Algemeen Bestuur. Met het uittreden van Hertzberger kwam de weg vrij voor een nieuw beleid dat op de concentratie van de Fusie instellingen was gericht en dat inmiddels breed door de leden van het Algemeen Bestuur werd gedragen.

Toch geheel zonder beweging was het Fusiebeleid in de drie laatste jaren onder voorzitterschap van Hertzberger zeker niet geweest. Vanaf begin 1956 werd, deels naar aanleiding van het eerder kort besproken ontslag van het hoofd van de Sociale Afdeling mejuffrouw Knorringa en deels in het kader van de algemene vernieuwingstendens in de wereld van de kinderbescherming, een langdurig reorganisatietraject ingezet. Voor de opzet en uitwerking van het reorganisatieplan werd in maart 1956 een extern adviesbureau aangetrokken dat zich in eerste instantie ging richten op 'de centraliserende opbouw van de organisatie der Fusie'.⁵⁴⁹

In het nieuwe model werd de taak van het Bureau sterk opgewaardeerd. Het plan hield in dat het Dagelijks Bestuur de Fusie niet meer zelf of via commissies ging aansturen, maar via het Bureau. De commissies verdwenen successievelijk in de tweede helft van de jaren '50, totdat in 1958 uitsluitend nog de Financiële Commissie overbleef.

⁵⁴⁶ Idem, *Notulen Financiële Commissie*, 1 juni 1955.

⁵⁴⁷ SAA, JMW, 1718.1, Fusie, Notulen Dagelijks Bestuur, 1965-1969, *Notulen DB*, 2 september 1965.

⁵⁴⁸ Op 24 april 1961 verhuisden de laatste weesjongens uit het Jongenshuis naar de Berg-Stichting. Op 27 april 1961 nam het Kinderhuis zijn intrek in het voormalige Jongenshuis, zie: SAA, JMW, 1716, Fusie, Notulen Dagelijks Bestuur, 1961-1964 en idem Algemeen Bestuur, 1960-1964, *Notulen DB*, 12 april 1961.

⁵⁴⁹ SAA, 1717, *Notulen DB*, 6 december 1956 en 16 juli 1958 en *Notulen AB*, 9 december 1956, m.n. voordracht drs. E.C.H. Marx.

Als onderdeel van de reorganisatie werd ook de communicatie van het bestuur met de Sociale Afdeling en met de instellingen gecentraliseerd, die voortaan eveneens moest verlopen via het Bureau. De reorganisatie betekende een grotere verantwoordelijkheid voor de professionele uitvoerende krachten en een terugdringen van een persoonlijke 'regenteske' bemoeienis van het bestuur. De reorganisatie kan dan ook met enig recht als een 'modernisatie' worden aangemerkt. In ieder geval werd deze als zodanig door het bestuur gepresenteerd.

In het nieuwe model was aanvankelijk een grote rol weggelegd voor de directeur Curt Friedmann, die echter spoedig zou worden bijgestaan door Leo Cohen. Leo Cohen was in begin februari 1956 definitief teruggekomen uit Israël, waarna hij vrijwel meteen bij de Fusie was gaan werken, onder andere voor het ondersteunen van het werk met betrekking tot oorlogspleegekinderen in niet-Joods milieu.⁵⁵⁰ Medio 1956 werd echter een proef gestart met de meer gecentraliseerde organisatie, waarbij Leo Cohen provisioneel met de leiding van de Sociale Afdeling werd belast.

De proef bleek een succes. De Sociale Afdeling, die na het ontslag van Knorringa erg stroef was gaan lopen, begon weer te draaien en in december 1956 constateerde het Dagelijks Bestuur met enige tevredenheid dat 'het leiderschap van de heer Cohen ten volle was aanvaard'.⁵⁵¹ In de vergadering van het Dagelijks Bestuur van 18 december 1956 werd Cohen dan ook per 1 januari 1957 definitief aangesteld als chef van de Sociale Afdeling.⁵⁵²

Gaande het reorganisatietraject dat in 1957 werd voortgezet en dat zich ook tot de verhouding van het bestuur tot de instellingen ging uitstrekken, bleek dat de taak van de directeur voor Friedmann in de praktijk te omvangrijk was. Op advies van het reorganisatiebureau besloot het Dagelijks Bestuur daarop in zijn vergadering van 10 december 1957 om de feitelijke scheiding tussen de financieel-administratieve en de sociale sector formeel te consolideren en het directeurschap te splitsen, waarbij Curt Friedmann als financieel-administratief directeur werd gehandhaafd en Leo Cohen als sociaal directeur werd aangesteld.⁵⁵³ Deze situatie bleef vervolgens ongewijzigd tot het overlijden van Friedmann in 1962.

Aan de eerste ingrijpende gebeurtenis in de institutioneel-historische ontwikkeling van de Fusie in de jaren 1956-1965, de sluiting van de Rudelsheimstichting in 1958, lag in de eerste plaats een financiële oorzaak ten grondslag. Reeds vanaf het begin van zijn bestaan kampte de Fusie met grote exploitatietekorten doordat de hoge uitgaven van de Sociale Afdeling van Le-Ezrath en de exploitatie van de verschillende tehuizen op de gewone begroting volstrekt niet met de ontvangsten aan subsidies en pleeggelden konden worden gedekt. Slechts door extra inkomsten via de jaarlijkse uitkering van Cefina, de opbrengsten van het eigen vermogen van de aangesloten instellingen en legaten en erfenissen konden de jaarlijkse verliezen zo goed en zo kwaad als dat ging, enigszins worden ingeperkt.

De financiële situatie begon voor het bestuur (wederom) zeer zorgelijk te worden in het begin van 1958. Nadat reeds op de AB-vergadering van 15 december 1957 was geconstateerd dat het structurele exploitatietekort, mede door de voortdurend

⁵⁵⁰ Zie o.a.: Idem, *Notulen DB*, 9 januari, 6 en 29 februari, 9 april en 31 mei 1956 en *Notulen AB*, 17 juni 1956.

⁵⁵¹ Idem, *Notulen DB*, 6 december 1956.

⁵⁵² Idem, *Notulen DB*, 18 december 1956.

⁵⁵³ Idem, *Notulen DB*, 10 december 1957.

stijgende personeelslasten, onbeheersbaar dreigde te worden en dat met het oog op de enorme achteruitgang van kapitaal, zeer serieus over een koerswijziging zou moeten worden nagedacht⁵⁵⁴, gooide de Fusie accountant Martin J. Polak, die zich enige jaren eerder ook al eens in zorgelijke termen over het Fusie-kapitaal had uitgelaten⁵⁵⁵, in april 1958 uiteindelijk de knuppel in het hoenderhok. Op de 22ste van deze maand stuurde hij een brandbrief aan het bestuur waarin hij in verband met zijn verantwoordelijkheid als ‘adviseur’ de bestuursleden er ‘met nadruk op [wilde] wijzen dat ingrijpende bezuinigingen op korte termijn dringend noodzakelijk [waren] om een financiële catastrofe te voorkomen’.⁵⁵⁶ Als bijlagen zond hij vergelijkingscijfers mee van de Fusietehuizen en een recapitulatie van de exploitatietekorten en vermogensmutaties van de aangesloten instellingen over 1957. Hieruit kon het bestuur zelf opmaken dat in 1957 het vermogen met meer dan f 390.000 was verminderd en dat bij gelijkblijvende exploitatiecijfers het kapitaal ‘binnen 4 jaar volledig [zou] zijn opgeteerd’.⁵⁵⁷

Voorafgaand aan de brief van Polak, maar ongetwijfeld wel op de hoogte van de inhoud daarvan, had het Dagelijks Bestuur op zijn vergadering van 21 april 1958 al besloten om in verband met de ‘slechte toestand’ waarin de financiën verkeerden een onderzoek te laten uitvoeren door Leo Cohen en Curt Friedmann. Hun opdracht was om enerzijds middelen tot bezuinigingen te zoeken en anderzijds te trachten nieuwe bronnen te vinden.⁵⁵⁸ Cohen en Friedmann sloten op 1 mei 1958 hun onderzoek af met een ‘vertrouwelijk’ rapport, waarin zij niet alleen dieper op de tweevoudige onderzoeksopdracht ingingen maar ook enkele zeer inzichtelijke kerngegevens verstrekten. Zo gaven zij een overzicht van het aantal kinderen in de tehuizen, dat inmiddels was teruggelopen naar 73, uitgesplitst per tehuis en per leeftijdscategorie, waaruit bleek dat door het meerderjarig worden van veel pupillen rekening moest worden gehouden met een snel krimpende bezetting. Tevens benadrukten zij dat van de in de tehuizen verblijvende kinderen slechts in 38 gevallen de voogdij bij de Fusie berustte. In de andere gevallen ging het om kinderen met ouders of andere voogden. Deze konden in principe van de ene op de andere dag vertrekken, indien de Wettelijke Ondertoezichtstelling zou worden beëindigd of indien de ouders of voogden daartoe zouden besluiten, bijvoorbeeld omdat zij zich hiertoe door de hoge verpleegprijzen genooddaakt zouden zien.⁵⁵⁹

Vervolgens gingen de beide auteurs nog gedetailleerd in op de verschillende mogelijkheden tot bezuiniging, waarbij ook de Afdeling Vermogensbeheer ter sprake kwam. Hier zou vanaf 1 juli 1958 met een halve kracht kunnen worden volstaan, daar ‘wij in de laatste tijd een daling van het aantal voogdij-pupillen constateren. Dit heeft o.a. tot gevolg dat in afzienbare tijd de werkzaamheden van onze Afdeling Vermogensbeheer Voogdikinderen zullen verminderen’.⁵⁶⁰ Hoewel dit in het gedeelte over de voogdij en het vermogensbeheer nog uitgebreider ter sprake komt,

⁵⁵⁴ Idem, *Notulen AB*, 15 december 1957.

⁵⁵⁵ Zie JMW, De Lairesestraat, *Accountantsrapport Fusie Martin J. Polak* 1954.

⁵⁵⁶ SAA, 1716, *Brief Martin Polak aan Bestuur van de Gefusioneerde Instellingen voor Kinderverzorging*, 22 april 1958.

⁵⁵⁷ Ibid.

⁵⁵⁸ SAA, 1717, *Notulen DB*, 21 april 1958.

⁵⁵⁹ Idem, *Vertrouwelijk rapport, Friedmann en Cohen*, 1 mei 1958, bij *Notulen DB*, 21 mei 1958.

⁵⁶⁰ Ibid.

kan hier alvast worden geconstateerd dat uit dit rapport nogmaals duidelijk blijkt, dat het vermogensbeheer van de Fusie zich in principe alleen uitstreckte tot de eigen voogdij-pupillen en dat slechts een beperkt aantal kinderen in de tehuizen stonden onder 'Fusie-voogdij'.

Aan de zijde van de inkomsten dachten Cohen en Friedmann onder meer aan een andere verdeling van de afdracht van inkomsten van pupillen, bijvoorbeeld 3/4 afdracht voor verpleegkosten en 1/4 spaarbankboekje in plaats van de bestaande regeling van 1/3 afdracht, 1/3 zakgeld en 1/3 spaarbankboekje. Maar men haastte zich daarbij te vermelden dat de extra-inkomsten vanuit die bron gering zouden zijn.

Belangrijk met het oog op de toekomst van de Fusie en met name van de Rudelsheimstichting was tenslotte de hoofdconclusie van het rapport, namelijk dat de enige échte oplossing voor de financiële problemen een concentratie was van de inrichtingen, waarbij om enig financieel effect te sorteren de opheffing van twee huizen noodzakelijk was. Om pedagogische redenen werd aanbevolen om niet twee huizen tegelijk te sluiten maar om op korte termijn te beginnen met één. Volmondig gaven de auteurs toe dat de keuze daarbij moeilijk was, omdat 'ieder huis [zijn] eigen merites [had]'.⁵⁶¹

Het rapport van Cohen en Friedmann werd vervolgens uitgebreid door het bestuur besproken in de vergadering van 21 mei 1958, waarbij voorzitter dr. Hertzberger al of niet toevallig afwezig was. Besloten werd om een 'Reorganisatie Commissie' in te stellen om het Dagelijks en het Algemeen Bestuur te adviseren en om te beraadslagen met de Financiële Commissie, die overigens op 1 mei 1958 eveneens al in zeer kleine bezetting bijeen gekomen was naar aanleiding van Polaks brandbrief.⁵⁶²

Het lot van de Rudelsheimstichting als kleinste van de twee instellingen buiten Amsterdam was daarmee feitelijk bezegeld, hetgeen in de vergadering van het Dagelijks Bestuur van 28 juli 1958 min of meer bevestigd werd door een pleidooi van mr. Gerard Polak, om de 'joodse beïnvloeding' in de Berg-Stichting te intensiveren. De Berg-Stichting zou dan het centrum kunnen worden van het inrichtingenwerk van de Fusie, waardoor de andere tehuizen zouden kunnen verdwijnen.⁵⁶³

Hoewel dr. Hertzberger in september van dat jaar nog een tegenoffensief begon, onder meer door een motie in stemming te brengen waarin werd aangedrongen om kinderen die geplaatst moesten worden bij voorkeur in de Rudelsheimstichting op te nemen⁵⁶⁴, was zijn pogen vruchteloos. Bij de *pull*-factor van de financiën kwam een *push*-factor vanuit het Rudelsheimstichting zelf, doordat de directeur Schick, uit ongenoegen over het uitblijven van een beslissing over de aankoop van een aparte directiewoning, in oktober 1958 zijn ontslag indiende per 31 december van dat jaar.⁵⁶⁵ Op de vergadering van het Algemeen Bestuur in dezelfde maand kwam het vervolgens tot een heftige botsing tussen dr. Hertzberger, die weliswaar concentratie op termijn

⁵⁶¹ Ibid.

⁵⁶² SAA, 1717, *Notulen DB*, 21 mei 1958 en SAA, 1716, *Notulen Financiële Commissie*, 1 mei 1958. Wat deze laatste vergadering betreft, alleen A. Goudsmit en penningmeester A. Hellendall waren aanwezig. Nogmaals werd bevestigd dat de Fusie op haar vermogen begon in te teren, hetgeen tot op dat moment nog niet was gebeurd en geconcludeerd dat 'een zo groot mogelijke concentratie van de thans in exploitatie zijnde tehuizen' de enige remedie was.

⁵⁶³ SAA, 1717, *Notulen DB*, 28 juli 1958.

⁵⁶⁴ Idem, *Notulen DB*, 4 september 1958.

⁵⁶⁵ Idem, *Notulen DB*, 13 oktober 1958.

wenselijk achtte maar vooralsnog de Rudelsheimstichting wilde openhouden ‘als enig werkelijk joodse kinderinstelling’ en de leden van de Financiële Commissie, welke het openhouden van de orthodoxe inrichting ‘volkomen onhoudbaar’ vonden.⁵⁶⁶ Het compromis dat die avond nog werd bereikt -alles nog eens rustig bezien maar niet nog vier à vijf jaar rekken- bleek begin december 1958 echter al achterhaald, omdat men er niet in was geslaagd om op korte termijn een vervanger te vinden voor directeur Schick. In zijn vergadering van 9 december 1958 besloot daarop het Dagelijks Bestuur om het gebouw van de Rudelsheimstichting in Hilversum te sluiten per 31 december 1958.⁵⁶⁷ Van de zes kinderen die in die tijd nog in het tehuis verbleven, verlieten er twee het huis omdat zij bijna meerderjarig waren en verhuisden er twee naar het Joods Jongenshuis en twee naar de Berg-Stichting.⁵⁶⁸ Voor dr. Hertzberger was het besluit om de Rudelsheimstichting te sluiten reden om met onmiddellijke ingang zijn voorzitterschap neer te leggen en terug te treden uit het Dagelijks Bestuur. Kort daarop meldde hij het bestuur per brief dat hij ook geen deel meer wenste uit te maken van het Algemeen Bestuur. Hij vond het werk van de Fusie ‘niet voldoende Joods’ en wilde in de nieuwe constellatie, zonder tehuis van de Rudelsheimstichting, niet meer meewerken aan een opvoedingsbeleid, waar hij niet achter stond.⁵⁶⁹

Het terugtreden van dr. Hertzberger en het sluiten van de Rudelsheimstichting maakten de weg vrij voor een verregaande reorganisatie van het inrichtingenwerk van de Fusie. Onder de nieuwe voorzitter Mr. Gerard Polak, die eerst optrad als waarnemend voorzitter om deze functie definitief te aanvaarden op de AB-vergadering van 13 december 1959, werd actief gewerkt aan de bouw van een nieuw centraal Joods tehuis voor kinderopvang. De aanzet tot het komen tot één centraal huis was in feite gegeven op de vergadering van het Dagelijks Bestuur van 21 mei 1958 toen tijdens de rondvraag, in het verlengde van het plan Friedmann en Cohen, het voorstel werd geopperd om in het kader van een nieuwe claim bij de *Conference on Jewish Material Claims against Germany* en ‘in verband met een eventuele concentratie van de Tehuizen van de Fusie’ een project in aanmerking te laten komen ‘waarbij rekening dient te worden gehouden met een complex ter vervanging van onze tegenwoordige tehuizen’.⁵⁷⁰ Motor achter de organisatie van dit claim-project werd in het daaropvolgend jaar de directeur Curt Friedmann, dankzij wiens inzet eind juni 1959 een claim van f 673.529 bij de ‘Claims Conference in New York’ kon worden ingediend voor de financiering van de bouw van een kindertehuis in Amsterdam.⁵⁷¹

Op de algemene bestuursvergadering van 5 juli 1959 werden de claim, het plan tot nieuwbouw en de volgende stap om binnen eigen Joodse kring en bij het Rijk aanvullende financieringsbronnen te vinden, voor het eerst uitgebreid toegelicht.⁵⁷² De bouwsom werd aanvankelijk geschat op circa 1,1 miljoen gulden, waarbij men de hoop had dat de verkoop van de Berg-Stichting en het Joods Jongenshuis ongeveer

⁵⁶⁶ Idem, *Notulen AB*, 19 oktober 1958.

⁵⁶⁷ Idem, *Notulen DB*, 9 december 1958.

⁵⁶⁸ Idem, *Notulen DB*, 29 december 1958.

⁵⁶⁹ Idem, *Notulen DB*, 9 december 1958; zie ook *Notulen DB* 29 december 1958 en 13 januari 1959 en *Notulen AB*, 18 januari 1959.

⁵⁷⁰ Idem, *Notulen DB*, 21 mei 1958.

⁵⁷¹ Idem, *Notulen DB*, 29 juni 1959.

⁵⁷² Idem, *Notulen AB*, 5 juli 1959.

0,5 miljoen zou opleveren, zodat het leeuwendeel verder met de 'claim' zou kunnen worden gefinancierd.⁵⁷³ Op de 'najaars' bestuursvergadering van 1959 werd het besluit tot de bouw van een kinderkuis verder geconcretiseerd met de oprichting van een 'Bouw Commissie'.⁵⁷⁴

Inmiddels was er een uitgebreide communicatie met de 'Claims Conference' op gang gekomen. Aanvankelijk was de claim in Amerika zeer enthousiast ontvangen en zelfs betiteld als een 'model-claim', maar geleidelijk waren aan de zijde van de Conference de geluiden over de hoogte van het bedrag kritischer geworden, terwijl aan de zijde van de Fusie irritatie was gaan ontstaan over de voorwaarden waaronder de claim zou worden uitgekeerd. Begin 1960 ontving het bestuur het bericht dat de 'Claims Conference' besloten had om f 250.000 ter beschikking te stellen voor de bouw van een nieuw kinderkuis en dat de *Joint* daarbij een renteloze lening wilde verstrekken van nog eens f 100.000.⁵⁷⁵

De periode 1960-1965 stond daarna grotendeels in het teken van de bouw, inrichting, organisatie en financiering van het nieuwe tehuis. De keuze voor Amsterdam was een zeer bewuste, om praktische en pedagogische redenen maar ook een religieus-culturele omdat hier nog steeds het zwaartepunt van het Joodse leven in Nederland lag. Het bijbrengen van Joods godsdienstig en/of cultureel leven had voor vrijwel alle Fusiebestuurders nog steeds een hoge prioriteit en men hoopte dat in een tehuis in Amsterdam de Joodse opvoeding van de toevertrouwde kinderen, beter dan in het geïsoleerde Laren, in de bestaande Joodse religieuze en culturele organisatorische infrastructuur kon worden ingebed.

Het is binnen het bestek van de onderzoeksoopdracht niet relevant om hier de bouwgeschiedenis van het Joods Kinderhuis uitvoerig te beschrijven. Beperkt tot enige kerngegevens kan hierover wel worden opgemerkt dat de eerste paal op 19 november 1963 werd geslagen door de wethouder van Sociale Zaken van Amsterdam en dat de officiële opening van het tehuis bijna op de kop af twee jaar later plaatsvond door koningin Juliana. Het huis was berekend op een bezetting van 54 kinderen. Daar de hulpverlening van de Fusie zich, zoals gezien conform het algemene reglement, op *alle* Joodse kinderen richtte en niet op een specifieke sociaal-pedagogische doelgroep, werd voor de inrichting bouwkundig gekozen voor een *unit*-concept. Dit om aan de problemen tegemoet te komen die de heterogene samenstelling van de groep potentiële pupillen bood. Een dergelijk *unit*-concept was destijds een zeer vooruitstrevende keuze binnen het inrichtingenwerk.⁵⁷⁶

Wat de financiering betreft, kwam de aanneemsom bij de openbare aanbesteding in september 1963, tot schrik van het bestuur, uit op ruim f 1,6 miljoen.⁵⁷⁷ De totale bouwkosten zouden in de daaropvolgende jaren door prijs- en loonstijgingen echter nog verder oplopen tot f 2,9 miljoen.⁵⁷⁸ Verreweg het grootste deel van deze kosten kon worden gedekt door een maximale subsidie van het Ministerie van Justitie, namelijk f 1,1 miljoen. In de onderhandelingen met het Departement stelde het Rijk

⁵⁷³ Idem, *Notulen AB*, 13 december 1959.

⁵⁷⁴ Ibid.

⁵⁷⁵ Idem, *Notulen DB*, 10 februari 1960.

⁵⁷⁶ Zie IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1960 (ook voor motivatie Amsterdam) en *Jaarverslag* 1964-1965 met een uitgebreide beschrijving van het Kinderhuis.

⁵⁷⁷ SAA, 1716, *Notulen DB*, 16 september 1963, met name: *Verslag van aanbesteding*, 5 september 1963.

⁵⁷⁸ SAA, 1718.1, *Overzicht bouwrekening*, 19 september 1967.

zich in het algemeen opmerkelijk tegemoetkomend op. Weliswaar vond het Departement van Justitie het bouwplan voor de relatief kleine Joodse gemeenschap in feite te ambitieus en te duur. Maar men erkende tevens het grote belang van de bouw van het huis als enig Joods tehuis voor kinderbescherming en men was daarom bereid tot een ruimhartig subsidiebeleid. Herhaaldelijk werd overigens ook, niet zonder relevantie voor de inschatting van het algemene financiële beleid, op het Ministerie met grote waardering gesproken over het werk dat door de Fusie werd verzet.⁵⁷⁹ Naast de rijkssubsidie kwam in totaal nog f1 miljoen aan subsidies binnen van de *Claims Conference* (f 250.000), *Joint* (f 50.000), Nederlands Comité voor Kinderpostzegels (f100.000) en f 600.000 uit de eigen Joodse gemeenschap (Clara Stichting, Friedmann Stichting, afzonderlijke instellingen van de Federatie van Weeshuizen e.d.). Het resterend tekort van ca f 800.000 kon worden gedekt met de verkoop van de Berg-Stichting en het kinderruis aan de Emmalaan.⁵⁸⁰ Voor de bouw van het nieuwe Joods Kinderhuis aan de De Mirandalaan hoefde de Fusie geen beroep te doen op het eigen vermogen, laat staan op dat van de pupillen.

Een laatste interessant aspect aan de bouw was dat het Rijk voor de subsidieprocedures eiste dat de bouwvergunning en de subsidie niet op naam van het conglomeraat van Gefusioneerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming zou worden aangevraagd maar op die van één afzonderlijke instelling. Na ampel intern overleg werd besloten om het Kinderhuis te bouwen op naam van Le-Ezrath.⁵⁸¹ Nogmaals lijkt uit deze gang van zaken dat de ‘Fusie’, ook na 1955, een wat moeilijk eenduidig te bepalen organisatorisch lichaam bleef. De afzonderlijke instellingen, met name Le-Ezrath, de Berg-Stichting, het Nederlands-Israëlietisch Meisjesweeshuis, het Nederlandsch Israëlietisch Jongensweeshuis, de Rudelsheimstichting en Jozeboko, bleven ook formeel afzonderlijk vertegenwoordigd in overkoepelende kinderbeschermingsinstanties en Joodse instellingen, zoals in de bestuursraad van JMW. Voor alle duidelijkheid, dit gebeurde slechts in naam. De representanten en gevolmachtigden voor deze instellingen werden door het bestuur van de Fusie aangewezen en benoemd. Niettemin bleef zelfs voor directe betrokkenen de verhouding van de Fusie ten opzichte van de aangesloten instellingen nog lang voor verwarring en onduidelijkheid zorgen. Zo vroeg op 2 juli 1963 E.L. Wolff, die toch een zeer door de wol geverfd bestuurslid was, zich bij de beslissing tot de verkoop van de Berg-Stichting openlijk af, of het bestuur van de Fusie daartoe eigenlijk wel gerechtigd was? Voorzitter Polak kon hem gerust stellen dat dit geen enkel probleem was omdat ‘het Bestuur van de Fusie hetzelfde [was] als het Bestuur der Bergstichting’.⁵⁸²

⁵⁷⁹ Zie bijvoorbeeld SAA, 1717, *Notulen DB*, 3 februari 1959.

⁵⁸⁰ SAA, JMW, 1684, Le-Ezrath Ha-Jeled, *Notulen en bijlagen Dagelijks Bestuur*, 1967-1972, *Globaal overzicht bouw Kinderhuis De Mirandalaan*, 17 april 1966.

⁵⁸¹ SAA, 1716, *Notulen DB*, 30 augustus en 19 september 1962.

⁵⁸² Idem, *Notulen DB*, 2 juli 1963. Vanuit een ander perspectief is interessant dat dr. Hertzberger na zijn vertrek uit de Fusie de Rudelsheimstichting lang bleef vertegenwoordigen in de Sociale Raad. Sommige bestuursleden maakten hiertegen bezwaar, maar vermoedelijk uit respect voor Hertzberger stelde Polak voor om deze situatie ongewijzigd te laten, waarbij hij onderstreepte dat hij alle vertrouwen had dat de belangen van de Fusie bij Hertzberger in goede handen waren. Zie idem, *Notulen AB*, 12 december 1961.

Hoewel de bouw van het nieuwe kindershuis dominant was na 1958, was deze activiteit vanzelfsprekend niet het enige punt van beleid. Veel bestuurlijke aandacht ging ook uit naar de Berg-Stichting, die na het vertrek van directeur Reitsema in april 1960 in een directiecrisis terecht kwam. Zonder hier op allerlei details in te gaan, kan hier over deze crisis worden gemeld, dat Reitsema's jarenlang gedoodverfde opvolger Brom in de ogen van het bestuur uiteindelijk toch niet de ideale opvolger was van Reitsema en dat hij, na overleg met hem zelf, uiteindelijk werd gepasseerd ten gunste van een buitenstaander, M. Mastenbroek. Van Mastenbroek werd veel verwacht, met name ook vanwege zijn 'heil-paedagogische kwaliteiten', maar na een jaar diende deze zijn ontslag al weer nadat gebleken was 'dat de opvattingen over de aanpak der kinderen en de werkwijze in het algemeen in de Berg-Stichting' van hem en het bestuur te veel uiteen liepen.⁵⁸³ Als nieuwe directeur werd vervolgens mr. W.M. Bins aangetrokken, die Indologie had gestudeerd maar die sedert 1953 praktijk ervaring had opgedaan in de kinderbescherming als adjunct-directeur van de Vereniging Kinderzorg te Zwolle.⁵⁸⁴ Na een tussenperiode waarin veel werk door Leo Cohen was verricht, startte Bins per 1 mei 1962 met zijn werkzaamheden als directeur van de Berg-Stichting.

Een groot probleem voor het Fusiebestuur bij de opvolging van Reitsema was dat men er niet in slaagde om een geschikte Joodse kandidaat als opvolger aan te trekken, noch Mastenbroek, noch Bins was Joods. Dit probleem speelde ook bij het werven van Joodse groepsleiding. Het werven van geschikt personeel werd door de professionalisering van het kinderbeschermingswerk en de relatief lage lonen in deze sector in zijn algemeenheid al zeer moeilijk vanaf het eind van de jaren '50 en binnen deze problematiek was het vinden van Joods personeel, zoals reeds eerder is aangegeven, vrijwel geheel onmogelijk. Het vinden van geschikt Joods personeel en de moeilijkheden die dat opleverde, waren zeer regelmatige thema's op de bestuursvergaderingen.

Naast de directeursopvolging en het vinden van gekwalificeerd Joods personeel, waren andere punten van aandacht van het Fusiebestuur voor de Berg-Stichting: de toenemende complexiteit van het pedagogisch beleid door de veranderende bezetting van het tehuis en de blijvende financiële problematiek.

Het eerste punt was het gevolg van de versnelling in de vermindering van het aantal oorlogspleegkinderen na 1958 en de daarmee in evenredigheid snelle groei van 'zeer moeilijk opvoedbare kinderen', half-wezen en/of kinderen met ouders die grotendeels afkomstig waren uit gebroken of getraumatiseerde gezinnen. Deze verschuiving in de bevolking werd herhaaldelijk gesignaleerd in de sociale rapportages die het Bureau vanaf eind juli 1956, mede als uitvloeisel van de reorganisatie, zeer frequent opstelde voor het bestuur.⁵⁸⁵ Ook werd na 1957 met grote regelmaat in de *Jaarverslagen* aandacht aan deze verschuiving besteed.⁵⁸⁶

⁵⁸³ SAA, 1716, *Notulen DB*, 25 oktober 1961. Zie over de aanstellingsprocedure van Mastenbroek o.a. SAA, 1717, *Notulen DB*, 7 oktober 1959 en *Notulen Buitengewone AB*, 28 oktober 1959.

⁵⁸⁴ Zie o.a. SAA, 1716, *Notulen DB*, 29 januari 1962 en *Notulen Buitengewone AB*, 14 februari 1962.

⁵⁸⁵ SAA, 1717, *Notulen DB*, 14 augustus 1956 voor het eerste: 'Verslag van het Bureau' en zie bijvoorbeeld 25 juli 1960.

⁵⁸⁶ IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1957, p. 5; *Jaarverslag* 1958, p. 10; *Jaarverslag* 1959, pp. 7-8; *Jaarverslag* 1960, p. 6.

Het tweede punt, de financiële problematiek, hing uiteraard samen met de financiële situatie waarin de gehele Fusie verkeerde en was in veel een voortzetting van de moeilijkheden die al bekend waren uit de periode vóór 1958. Het sluiten van de Rudelsheimstichting bracht in het eerste jaar wel een financiële verbetering.⁵⁸⁷ Maar, zoals Cohen en Friedmann in hun rapport van mei 1958 ook al hadden aangegeven, voor een werkelijke positieve wijziging van de financiële situatie waren meer bezuinigingen nodig en in het bijzonder was daarbij aan het sluiten van nog meer instellingen gedacht. In deze lijn verklaarde voorzitter Polak dan ook op de algemene bestuursvergadering van 4 december 1960 dat: ‘Het OPK-probleem in zijn likwidatiefase [was], gezien de aantallen oorlogspleegekinderen die er nog waren en dat ‘na sluiting van de Rudelsheimstichting [het bestuur] zich thans genoodzaakt zag om het Joods Jongenshuis te sluiten’.⁵⁸⁸ Zoals eerder al is aangegeven werd daarop besloten om de zes nog in het Jongenshuis verblijvende jongens in de Berg-Stichting te plaatsen en het huis in de Emmalaan te laten betrekken door de bewoners van het Observatie- en Doorgangshuis van Le-Ezrath, dat tot dan was gevestigd in een pand in de Prins Hendriklaan. Op 24 april 1961 kwam met het vertrek van de weesjongens naar Laren een feitelijk einde aan het Nederlands Israëlietisch Jongens Weeshuis dat, zoals in het *Jaarverslag* 1961 ook werd vermeld, 223 jaar had bestaan.⁵⁸⁹

Met het sluiten van de tweede instelling waren de financiële problemen evenwel nog verre van de baan. De exploitatietekorten van met name de Berg-Stichting en van Le-Ezrath bleven onverminderd groot. In 1962 werd wederom de noodklok geluid over de slechte financiële situatie, thans door H.J. Mansfeld, die sinds begin 1961 als gedelegeerde van de ‘Centrale Vereniging voor Joodse Geestelijke Gezondheidszorg (JGG)’, zoals de ‘Vereniging Centraal Israëlietisch Krankzinnigengesticht in Nederland (CIK)’ sedert 1958 heette, in het Dagelijks Bestuur van de Fusie was opgenomen.⁵⁹⁰ Naar aanleiding van de zorgen die Mansfeld had geuit, besloot het Dagelijks Bestuur in november 1962 om wederom een extern bureau in de arm te nemen om de begroting zodanig om te buigen dat het exploitatietekort met tenminste f 100.000 zou kunnen worden teruggedrongen.⁵⁹¹

De bezuinigingsvoorstellen bleven echter druppels op een gloeiende plaat. De omslag, althans in de exploitatie van de Berg-Stichting, kwam pas, zoals in het deel over het overheidsbeleid al is aangestipt, in 1963 toen de JGG onder voorzitter Mansfeld besloot om het Paedagogicum Achisomog in Apeldoorn op te heffen, waardoor de Berg-Stichting door het Ministerie van Justitie als ‘behandelingsinstituut’ kon worden erkend. Herhaald zij hier, dat aan deze erkenning al enige jaren werd gewerkt, maar dat Justitie slechts één Joods behandelingsstehuis wilde erkennen, waardoor de officiële toewijzing door het Ministerie steeds was uitgebleven.⁵⁹²

⁵⁸⁷ SAA, 1717, *Overzicht bezetting en exploitatiekosten 1957/1958 met Begroting 1959*, bij *Notulen AB*, 5 juli 1959.

⁵⁸⁸ Idem, *Notulen AB*, 4 december 1960.

⁵⁸⁹ Zie noot 548 en IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1961, p 5 (en p. 8 aantal weesjongens).

⁵⁹⁰ SAA, 1716, *Notulen DB*, 21 juni 1961 (Mansfeld in DB) en *Notulen DB*, 30 oktober 1962 (financiële situatie). Zie ook SAA, 1717, *Notulen DB*, 13 januari 1958 (naamsverandering CIK).

⁵⁹¹ SAA, 1716, *Notulen DB*, 30 oktober en 14 november 1962 en *Notulen AB*, 18 november 1962.

⁵⁹² Idem, *Notulen DB*, 5 maart 1963 en 16 januari 1964.

Voor het exploitatietekort van Le-Ezrath kwam echter, zoals bekend, geen oplossing omdat het werk dat door de Sociale Afdeling werd verricht als ‘preventief’ werd aangemerkt, dat niet door het Rijk werd gesubsidieerd.⁵⁹³

Evenals in voorgaande jaren slaagde de penningmeester er ook na 1960 in om de exploitatietekorten op de gewone begroting steeds te dekken door buitengewone inkomsten van Cefina, erfenissen en legaten en opbrengsten van het eigen (Fusie) vermogen, dat vanaf 1957 behalve in obligaties en Grootboekinschrijvingen ook in aandelen en vanaf 1961 tevens in vreemd onroerend goed werd belegd.⁵⁹⁴

Onder verwijzing naar de verder behandeling in de financiële rapportage, kan hier op grond van het bestuurlijk serieel materiaal worden geconstateerd, dat niet helemaal duidelijk is of er na 1958 nog in meer jaren op het vermogen moest worden ingeteerd. Zeker is wel dat over de gehele periode van 1950 tot 1980 het Fusievermogen nominaal is gegroeid. Verspreide berichten in de notulen melden over het vermogen van de Fusie dat dit: in 1954 circa f 1,7 miljoen bedroeg, in 1957 f 2,1 miljoen –en de lijn doortrekkend na 1965- in 1966 f 1,9 miljoen, in 1969 f 2,3 miljoen en in 1979 f 5,2 miljoen.⁵⁹⁵ Voor alle duidelijkheid, hieronder zitten ook informele meldingen die staande de vergaderingen werden gemaakt en in de laatste mededeling, die op zich ‘officieel’ was, zijn enkele posten voor een totaal van circa een miljoen (nog) niet gepassiveerd.⁵⁹⁶ Op de Algemene Bestuursvergadering van 31 december 1969 werd de percentuele jaarlijks opbrengst van het vermogen geschat op gemiddeld 5,5%.⁵⁹⁷

Bij de kwantitatieve beschouwing van de grote exploitatietekorten kan hier nogmaals de inhoudelijke kanttekening worden geplaatst, dat het inrichtingenwerk van de Fusie mede zo duur uitviel omdat het leidende beleidsprincipe van de Fusie volgens het reglement was: hulp bieden aan *alle* Joodse kinderen, dat wil zeggen alle kinderen die geboren waren uit een Joodse moeder. Deze principiële keuze betekende dat aan een breed scala van probleemgevallen hulp moest worden verleend, waaronder aan kinderen welke buitengewoon veel sociaal-pedagogische of –psychologische aandacht nodig hadden en die bij andere particuliere instellingen en bij algemene instanties van jeugdzorg vrijwel zeker in zorgintensieve gespecialiseerde instellingen zouden zijn geplaatst. Daarbij kwamen de emotionele behoefte om de kinderen voor de zwaar beschadigde Joodse gemeenschap te behouden en de wellicht als traumatisch te duiden, wat minder vaak expliciet uitgesproken grondhouding om klaar te staan voor hulp aan het Joodse kind dat, waar ook ter wereld, met vervolging werd bedreigd of geconfronteerd. De noodzaak om in geval van internationale nood als wijkplaats te kunnen dienen voor Joodse kinderen werd bijvoorbeeld op de vergadering van het Algemeen Bestuur van 18 juni 1957 naar voren gebracht als argument om voorzichtig

⁵⁹³ Idem, *Overzicht tekort 1963*, bij *Notulen DB*, 30 september 1964.

⁵⁹⁴ SAA, 1717, *Notulen DB*, 29 augustus 1957 en SAA, 1716, *Notulen AB*, 28 juni 1961.

⁵⁹⁵ 1954: *Notulen DB*, 24 april 1956 (in 1955 1,9 miljoen) in SAA, 1717; 1957: *Notulen Fin Com*, 8 juli 1957 in SAA, 1716; 1966: *Notulen AB*, 21 september 1967 in SAA, JMW, 1718.2, Fusie, *Notulen Algemeen Bestuur*, 1965-1974; 1969: *Notulen AB*, 14 december 1969 in idem en *Notulen DB*, 13 augustus 1979 (bespreking accountantsrapporten Paardekooper & Hoffmann) in SAA, JMW, 1682, Le-Ezrath Ha-Jeled, *Notulen Dagelijks Bestuur*, 1970-1979.

⁵⁹⁶ Zie verder in ‘Beleid en Balans’ voor de cijfers uit jaarrekeningen en balansen.

⁵⁹⁷ SAA, 1718.2, *Notulen AB*, 14 december 1969.

te zijn met inkrimpingsplannen.⁵⁹⁸ Maar ook in de praktijk werd verschillende malen daadwerkelijk in de bres gesprongen –of althans de bereidheid daartoe te kennen gegeven- voor Joodse kinderen die internationaal in de verdrukking dreigden te raken, zoals in Hongarije, Algerije, Marokko, Irak en uiteraard Israël.⁵⁹⁹

Als relevant beleidspunt in de periode 1956-1965 kan hier voorts nog naar voren worden gebracht, de reeks van nieuwe pogingen die werden ondernomen om tot samenwerking te komen met de Federatie van Weeshuizen, de JGG en JMW. Het eerst genoemde overleg, met de Federatie van Weeshuizen, werd gestimuleerd door de zoektocht naar financieringsbronnen voor de bouw van het nieuwe Kinderhuis. Aanvankelijk verliep het overleg hierover vrij stroef en om hierin verbetering te brengen werd op 25 september 1962 een bijeenkomst georganiseerd, waarin de bouwplannen door het Fusiebestuur werden toegelicht. Voor deze bijeenkomst waren de vertegenwoordigers uitgenodigd van de oude ‘opponenten’ uit de tijd van de totstandkoming van Le-Ezrath, met name het Israëlietisch Weeshuis Den Haag, het Centraal Wees- en Doorgangshuis Leiden en het Centraal Israëlietisch Weeshuis Utrecht. De afgevaardigde van de laatste instelling ging het verst in zijn steun door f100.000 toe te zeggen. Meer problemen met de plannen hadden de vertegenwoordiger van het Leidse Weeshuis die tot maximaal 50.000 gulden wilde gaan en die van het Haagse Weeshuis, die nog geen bedrag wilde noemen en die in eerste instantie niet aan een schenking dacht maar aan een garantie voor een hypotheek.⁶⁰⁰

De aanwezige bestuursleden van de Fusie staken hun ongenoegen over de gebrekkige medewerking van niet-aangesloten wezeninstellingen niet onder stoelen of banken. Vooral A. Coronel, die eind 1959 Hellendall als penningmeester was opgevolgd, reageerde emotioneel. Hij hield de Federatie voor dat het Joodse kinderwerk in geheel Nederland na de oorlog door de Fusie was verzorgd, waarbij het kapitaal van de bij de Fusie aangesloten instellingen was aangewend voor het dekken van de tekorten. De Federatie had daarentegen voor dit werk nog nooit een cent betaald, waardoor het kapitaal van de daarbij aangesloten instellingen door erfenissen en legaten alleen maar was vermeerderd. Fijntjes hield hij de verschillende afgevaardigden voor dat het toch de ‘bedoeling van gevers en erflaters was [geweest] [...] om deze gelden te bestemmen voor het kinderwerk’.⁶⁰¹ De geringe bereidheid van de Federatie van Weeshuizen om voor de kinderopvang het geaccumuleerd kapitaal aan te spreken en het contact met de Fusie te intensiveren, gaf zoals gezegd met enige regelmaat aanleiding tot korzelig commentaar in de bestuursvergaderingen.

⁵⁹⁸ SAA, 1717, *Notulen AB*, 18 juni 1957.

⁵⁹⁹ Zie o.a. idem, *Notulen DB*, 20 november 1956 (Hongarije); SAA, 1716, *Notulen DB*, 17 juli 1962 (Algerije) en *Notulen AB*, 4 december 1960 (Marokkaanse kinderen, m.n. ook in Frankrijk) en SAA, 1682, *Notulen DB*, 13 januari 1972 (Irak). Vergelijk Verhey, *Kind van de rekening*, pp. 134-135. Hier wordt een enigszins discriminatoire houding van de Jeugd Alijah ten opzichte van Joden uit Afrika en het Midden-Oosten in het begin van de jaren vijftig geschetst, welk beeld niet voor het Fusiebeleid in zijn algemeenheid van toepassing kan worden geacht, gezien de opstelling bij het verlenen van internationale hulp.

⁶⁰⁰ SAA, 1716, *Verslag van de bijeenkomst op 25 september 1962*, bij *Notulen DB*, 9 oktober 1962.

⁶⁰¹ Ibid.

Opmerkelijk is dat in de nadagen van de Fusie het Centraal Israëlietisch Weeshuis te Utrecht zijn kapitaal uiteindelijk niet slapend meer wilde houden en alsnog te kennen gaf zich bij de Gefusioneerde Instellingen te willen aansluiten.⁶⁰² Hoewel vervolgens in de notulen van 1974 van een daadwerkelijke aansluiting van het CIW wordt gesproken⁶⁰³, blijft de precieze status van deze instelling binnen de Fusie toch onduidelijk. Toen het Bureau in juni 1978 de verschillende statuten van de afzonderlijke stichtingen en verenigingen naar notaris Spier zond, ter afhandeling van de inschrijving bij de Kamer van Koophandel vanwege de pas ingevoerde wettelijke regeling voor stichtingen en verenigingen, werd ook het reglement van het Centraal Israëlietisch Weeshuis meegezonden, maar hierbij werd de kanttekening geplaatst dat die instelling wel moest worden gemeld maar dat deze verder niet bij de Fusie was aangesloten.⁶⁰⁴

Bij de andere twee weeshuizen is het, voor zo ver bekend, nooit gekomen tot een structureel samenwerkingsverband. De bestuurders van deze instellingen wilden niet verder gaan dan een toezegging om in incidentele gevallen financiële hulpaanvragen in overweging te nemen. Zoals bekend hebben het Leids en het Haags Weeshuis wel de bouw van het Kinderhuis financieel gesteund.

Het overleg met de JGG, met name over de toetreding van Achisomog, was eveneens een slepende zaak. Keer op keer werden besprekingen gestart, die steeds maar niet tot resultaat leidden. Dankzij de persoonlijke inzet van voorzitter Mansfeld van het JGG werd uiteindelijk wel een zeer grote hinderpaal uit de weg geruimd, namelijk het opgeven van de status van Achisomog als behandelingsinrichting ten gunste van de Berg-Stichting. Het is overigens goed mogelijk dat hierbij ook enige druk is uitgeoefend door het Ministerie van Justitie, aangezien dat Departement na de bouw van het nieuwe Kinderhuis volstrekt geen toekomst meer zag voor Achisomog.⁶⁰⁵ Vrij onthutsend in het kader van de besprekingen tussen CIK, het latere JGG, is een notitie van Leo Cohen van oktober 1960, die hij zelf als ‘zeer vertrouwelijk’ typeerde. In deze notitie gaf Cohen een overzicht van de moeizame verhouding tussen CIK/JGG en de Fusie sedert 1945, waarin hij ook aan een ‘incident’ refereerde dat in juni 1949 had plaatsgevonden. Tijdens een rechtszaak voor de Rechtbank te Amsterdam, waarbij in de voogdijvoorziening van vijf oorlogspleegekinderen zou worden voorzien, was Le-Ezrath gebleken, dat de vertegenwoordiger van het CIK de rechter mr. Knuttel, bewust op een dwaalspoor had gebracht door hem te melden dat het CIK zich concentreerde op gestichtsvoogdijen en Le-Ezrath op gezinsvoogdijen. Over deze wanprestatie was Knuttel vervolgens zeer ontstemd geraakt, waarna door hem ‘in vele gevallen geen joodse organisaties [meer] met de voogdij over oorlogspleegekinderen [waren] belast’.⁶⁰⁶

Het zal wellicht geen verbazing wekken dat ook de samenwerking met JMW, die voor de Fusie door de uiteindelijke integratie van beide organisaties van fundamentele

⁶⁰² SAA, 1682, *Notulen DB*, 22 februari en 15 maart 1973.

⁶⁰³ Idem, *Notulen DB*, 11 november 1974.

⁶⁰⁴ SAA, JMW, 1706.3, Le-Ezrath Ha-Jeled, Stichtingsakte, statuten, 1945-1981, *Brief met begeleidende stukken van Le-Ezrath aan mr. E.IJ. Spier*, 26 juni 1978.

⁶⁰⁵ Zie verslag van gesprek van Fusie-vertegenwoordigers met beleidsmedewerkers op het Ministerie van Justitie, 9 augustus 1961, bij DB 4 september 1961, in idem, 1716.

⁶⁰⁶ SAA, 1716, *Zeet vertrouwelijk rapport betreffende Fusie-JGG*, L. Cohen, oktober 1960. Cohen voegde toe: ‘De gevolgen hiervan merken wij nu nog’.

betekenis zou worden, een lang traject kende. Hier is vooral van belang dat de samenwerking in de praktijk in de eerste plaats tot stand kwam op boekhoudkundig vlak. In begin 1961 kwamen de besprekingen tussen JMW en de Fusie over samenwerking op verschillende niveaus in een stroomversnelling, waarbij zeer praktisch ook werd gedacht aan een verhoging van de *efficiency* door een samensmelting van de financiële administraties. Er werden adviezen gevraagd aan de, bij de instellingen bekende, accountants M. Duitscher van het accountantskantoor Martin J. Polak en J.H. Mesritz, die een centralisatie ‘gepaard gaande met mechanisatie’ konden aanbevelen.⁶⁰⁷ Voordelen van integratie waren: een snellere verwerking; een ordelijker administratie, met name bij JMW waar nog niet alle administratieve handelingen werden getypt; een betere vastlegging van de gegevens en een bezuiniging op personeel. Als hoofd van de boekhouding zou de administrateur van JMW, de heer Betel gaan functioneren. In de vacature die bij de Fusie was ontstaan na het plotseling overlijden van de hoofdboekhouder Van Embden in 1959 hoefde dan niet meer te worden voorzien. Wel benadrukte Mesritz dat er in dat geval wel met een lange inwerktijd voor Betel rekening zou moeten worden gehouden.⁶⁰⁸

Na verder overleg kon een jaar later, in februari 1962, een principe overeenkomst worden gesloten tussen de Fusie en JMW, waarbij de Fusie de uitvoering van de administratie zou uitbesteden aan JMW. Tevens werd overeenstemming bereikt over een concept overeenkomst ‘in zake het Beheer van de Administraties van diverse Joodse Instellingen’, welke onder meer voorzag in: de inwerkingtreding van de overeenkomst tussen Fusie en JMW op 1 januari 1963; de overstap van de boekhoudkundige administratieve krachten van de Fusie naar JMW; een nader te bepalen vergoeding van de Fusie voor de uitbesteding van de administratie; de huisvesting van de boekhouding in het Fusie-kantoor; het behoud van eigen accountants en de installatie van een ‘administratie commissie’, bestaande uit de penningmeesters van de Fusie en JMW, die toezicht zou gaan houden op de boekhouding.⁶⁰⁹

Voor het onderwerp van onderzoek vooral interessant was de ‘preamble’ van de concept-overeenkomst, waarin werd gesteld dat ‘de administratie van de Fusie mede omvat[te] het beheer van vermogens van onder haar voogdij staande pupillen’⁶¹⁰. Hieraan werd nog toegevoegd, dat ‘de administratie zo omvangrijk [was] en dat de verantwoordelijkheid van de besturen der gefusioneerde instellingen tegenover bedoelde pupillen zodanig [was], dat JMW en de Fusie het wenselijk acht[t]en dat indien de administratie aan JMW [werd] toevertrouwd, de Fusie met betrekking tot het beheer van die administratie een zekere mate van mede-zeggenschap bezit en mede-verantwoordelijkheid [zou dragen]’.⁶¹¹

Behalve dat in deze preamble nogmaals wordt onderstreept dat het vermogensbeheer zich beperkte tot de kinderen waarover ‘de Fusie’ de voogdij had, geven de inhoud en

⁶⁰⁷ SAA, 1716, *Brieven van M. Duitscher en (kantoor) J.H. Mesritz*, 2 februari 1961.

⁶⁰⁸ Ibid.

⁶⁰⁹ SAA, 1716, *Notulen DB*, 27 februari 1962 met *Verslag bijeenkomst Fusie-JMW* op 12 februari 1962 en *Concept-Overeenkomst*. N.b. om o.a. de investering in een boekhoudmachine te optimaliseren, werd ook nog gedacht aan het oprichten van een Joods Gemeenschappelijk Administratiekantoor (JOGAK) waarbij meer Joodse instellingen zich zouden kunnen aansluiten.

⁶¹⁰ Idem, *Concept-Overeenkomst*.

⁶¹¹ Idem.

de redactie hiervan aan dat de Fusie een grote verantwoordelijkheid voelde voor dit vermogensbeheer. Opmerkelijk is wel dat de administratie hier ‘omvangrijk’ werd genoemd, terwijl deze enige jaren eerder al, zoals gezien, als een aflopende zaak was beschreven. Mogelijk is hier met ‘de administratie’ niet uitsluitend de administratie vermogensbeheer voogdijpupillen bedoeld, maar de totale Fusie-administratie.

Zoals in de concept overeenkomst was voorzien, kwam de boekhoudkundige samenwerking tussen de Fusie en JMW tot stand per 1 januari 1963. In de zomer van 1962 was daartoe een het pand Johannes Vermeerstraat 24 ingrijpend verbouwd. In weerwil van deze verbouwing zou de administratieve samenwerking in deze vorm echter niet permanent blijken te zijn, want in april 1972 zou het Fusiebestuur besluiten om, vanwege de wens bij de overheid tot een verdere automatisering, de Fusie-administratie onder te brengen bij het computercentrum van de ‘Centrale Administratie Welzijnszorg’. Dit betekende het einde van de bestaande regeling met JMW, die per 1 september 1972 zou worden opgezegd.⁶¹²

De samenwerkingsbesprekingen die in begin 1961 werden gehouden, betroffen naast de integratie van de boekhoudingen ook een verregaande samenwerking van de Sociale Afdelingen van de Fusie en van JMW. De ‘architect’ van deze samenwerking was Jacob (‘Jac’) Cohen, de secretaris van JMW. Hij stelde in februari 1961 een notitie op over de problematiek van het sociale werk dat zich bij gezinsmoeilijkheden waarbij zo wel minderjarige kinderen als ouders waren betrokken, eigenlijk niet liet uitsplitsen. De situatie waarbij het kinderwerk onder de zorg van de ene en het volwassenenwerk onder die van de andere instelling viel, leidde in de praktijk tot doublures en zelfs tot een concurrentiestrijd tussen maatschappelijke werkers, hetgeen uiteraard niet bevorderlijk was voor de effectiviteit en zeker niet in het voordeel uitpakte van de gezinnen die hulp vroegen. Jac Cohen was daarom voorstander van een totaal-aanpak volgens het principe van *Family Agency*. Voor de Fusie zou deze aanpak financieel ook gunstig kunnen zijn, want behalve tot bezuinigingen door het optimaliseren van het apparaat zou het concept van *Family Agency* ook eindelijk de deur kunnen openen naar een Rijkssubsidiëring van de Sociale Afdeling van Le-Ezrath. Eenmaal in dienst van JMW zouden de maatschappelijk werkers immers onder het Ministerie van Maatschappelijk Werk ressorteren, dat ruimere subsidie criteria hanteerde.⁶¹³ De plannen van Jac Cohen werden goed ontvangen bij de Fusie, met name ook bij Leo Cohen. In feite liep Cohen met zijn gezinsgerichte aanpak vooruit op de wijze waarop het sociale en maatschappelijke werk in de jaren zeventig, vorm zou krijgen met de instemming van CRM. Door het onverwachte overlijden van

⁶¹² SAA, 1682, *Notulen DB*, 17 april en 3 augustus 1972. Interessant is dat in april het bestuur besluit om de accountantscontrole ook door het CAW te laten verrichten, omdat daar alle stukken liggen. In augustus komt men daarop weer gedeeltelijk terug en besluit men om ‘de administratie van het CBA (vermogen)’ in eigen beheer te houden en onder controle van de heer Duitscher. Zie ook SAA, JMW, 1701.2, Le-Ezrath Ha-Jeled, *Getuigschriften personeelsleden, 1955-1975*, m.n. *Getuigschrift voor dhr. H.G. de Beurs*, 1972. De Beurs was werkzaam op het Bureau in de periode 1951-1972, eerst als boekhouder en vanaf 1958 als administrateur. In dit getuigschrift wordt de noodzaak gemeld tot ontvlechting wegens de wens van de Overheid tot automatisering.

⁶¹³ Zie SAA, 1716, *Nota betreffende onderzoek tot mogelijke samenvoeging sociale afdelingen JMW en Fusie*, Jac. Cohen, 22 februari 1961 en *Notulen AB*, 28 juni 1961 (*Family Agency*).

Jac Cohen in december 1962 kwam het in het begin van de jaren '60 echter nog niet tot een concrete uitwerking van de plannen. Daarna kreeg de bouw van het nieuwe Kinderhuis prioriteit, zodat de plannen op de lange baan werden geschoven. Pas tien jaar later zouden deze weer worden opgepakt.

Aan het eind van deze beschouwing van de belangrijke periode 1956-1965 kunnen voor de overzichtelijkheid, zeer schematisch, nog de belangrijkste personele en bestuursmutaties worden gegeven. Uit de correspondentie met de Kerkeraad blijkt overigens, zonder hier verder in details te treden, dat na de eerste hectische jaren de invloed van de NIHSA bij de benoeming van de leden van het Algemeen Bestuur zeer gering is geweest. De correspondentie van de Fusie bleef na 1955 beperkt tot het zenden van een *Jaarverslag* en de kennisgeving van herbenoemingen, waarmee soms maanden werd gewacht.⁶¹⁴

Wat het Dagelijks Bestuur betreft zag, zoals gezien, in december 1958 dr. M.R. Hertzberger, die sinds november 1951 voorzitter was, zich genoodzaakt om zijn functie neer te leggen. Hij werd opgevolgd door mr. G. Polak, die op zijn beurt pas zou aftreden in december 1969. Een zeer constante factor was ook mevrouw J.E. van der Heijden-Lob, die, zoals bekend, vanaf het begin bij Le-Ezrath en de Fusie als bestuurslid betrokken was en die deze gehele periode 1956-1965 de functie van secretaris zou bekleden. Overigens was Annie van der Heiden-Lob vanaf het begin van dat orgaan tevens lid van de Bestuursraad van JMW en vanaf 1962 bekleedde zij binnen deze organisatie bovendien eveneens de functie van secretaris.⁶¹⁵

Ook de penningmeesters van de Fusie vormden een vrij constante reeks. Zij waren, zoals bekend, A. Hellendall en vanaf 1959 A. Coronel. Hellendall, die vanaf 1946 penningmeester was, eerst bij Le-Ezrath en daarna na een korte onderbreking bij de Fusie, bleef aan als lid van het Algemeen Bestuur en van de Financiële Commissie. A. Coronel zou in 1967 worden opgevolgd door P. Guggenheim. Afgaande op de kwaliteit van de bestuursleden en de grote continuïteit in de bezetting van de sleutelfuncties in het Dagelijks Bestuur, mag worden geconcludeerd dat de Fusie in ieder geval in personeel bestuurlijk opzicht, een gedegen en integere organisatie was.

Zoals eerder al kort is gemeld, overleed directeur Curt Friedmann in begin 1962. Na diens overlijden werd zijn taak overgenomen door de 48-jarige Leo Cohen, die spoedig formeel zou gaan fungeren als enige directeur van de Fusie. In de ruim tien jaar dat hij daarna werkzaam was als directeur zou Leo Cohen op vrijwel alle terreinen die de Fusie bestreek, inclusief de communicatie naar buiten toe, een zeer centrale positie innemen.

Tenslotte kan hier nogmaals worden herhaald, dat de periode 1956-1965 van grote betekenis was, omdat het laatste oorlogspleegkind onder voogdij van de 'Fusie' in februari 1965 meerderjarig werd.⁶¹⁶ Vanaf 31 december 1963 was het aantal oorlogspleegkinderen waarover de Fusie de voogdij had, al beperkt geweest tot drie.

⁶¹⁴ Zie in dit verband: SAA, JMW, 1704.4, Fusie, Correspondentie van het bestuur met de NIHSA, 1951-1971, met name *Brief van het Kerkbestuur aan Bestuur Fusie*, 26 juli 1963 of 5 Aw 5723. De NIHSA probeerde met deze brief de geërodeerde band weer wat te herstellen. De verhoudingen werden weliswaar beter maar het contact intensiverde zich nauwelijks (meer) tot niet.

⁶¹⁵ Zie Lipschits, *tsedaka*, p. 119.

⁶¹⁶ Zie noot 1.

Deze drie gevallen betroffen allen pupillen in pleeggezinnen. Na 31 december 1963 bevonden er zich geen oorlogspleegkinderen meer in de Fusie-tehuizen, met name in de Berg-Stichting en het Kinderhuis aan de Emmalaan.⁶¹⁷

De bemoeienis van de Fusie met oorlogspleegkinderen liep daarmee iets langer door dan die van Stichting Hulp aan Oorlogspleegkinderen, de institutionele voortzetting van de Commissie OPK. Deze stichting beëindigde haar werkzaamheden medio 1963. Op de algemene bestuursvergadering van de Fusie van 23 juni 1963 werd zonder verder commentaar gemeld, dat dit gebeurde vanwege 'het meerderjarig worden van haar pupillen'.⁶¹⁸

De periode 1965-1979(1981)

Voor de overzichtelijkheid kan over de institutionele ontwikkeling na 1965 kort worden gemeld, dat deze relatief dramatisch verliep voor de Fusie. Met de opening van het Kinderhuis aan De Mirandalaan bereikte de Fusie in zekere zin een hoogtepunt in haar geschiedenis. Nog geen maand na de feestelijk opening brak er echter al een groot conflict met de directie uit, omdat mr. Bins, die als voormalig directeur van de Berg-Stichting zijn transfer had gemaakt, tot grote ergernis van het bestuur niet wilde samenwerken met mevrouw Van Zutphen, de voormalige directrice van het Joods Jongenshuis, die na de sluiting van dat tehuis de leiding over het Observatiehuis aan de Emmalaan had gekregen en vervolgens ook in de staf van het Kinderhuis opgenomen was. Het was het begin van een reeks slepende conflicten, die zich ook voortzette onder de nieuwe leiding en directie die zouden aantreden, nadat Bins in 1967 ontslag had genomen. Bij deze problemen voegde zich in 1970 een ernstig conflict met dr. Keilson dat eveneens leidde tot diens ontslag. Dit conflict resulteerde op zijn beurt tot een bestuurlijke crises bij de Fusie want dit zou mede aanleiding zijn voor S.G. Engelsman om op te stappen uit het Dagelijks Bestuur, nadat hij nog maar enkele weken eerder de voorzittershamer had overgenomen van mr. Gerard Polak.⁶¹⁹

Wellicht ernstiger nog dan de bestuurs- en directie-crises was dat het Kinderhuis niet de kwalitatieve bloei en de kwantitatieve groei doormaakte, waarop tijdens de bouw was gehoopt, respectievelijk was geanticipeerd. De al eerder genoemde heterogene samenstelling van de groep kinderen waarmee moest worden gewerkt, was sterk sfeer bepalend en maakte de zorg die aan de kinderen moest worden besteed erg intensief. Bovendien was er vrijwel vanaf het begin sprake van een structurele onderbezetting. In plaats van de 52 kinderen waarvoor het tehuis was gebouwd, dook de bezetting al binnen zeer korte tijd naar gemiddeld 30. Door de structurele onderbezetting kwam de *unit*-gedachte in de inrichting volstrekt niet uit de verf, wat weer een desolate uitwerking had op de algemene sfeer in het huis.

De onderbezetting had deels te maken met te hoog gespannen sociaal-demografische verwachtingen bij de bouw, maar hing voor een belangrijk deel ook samen met nieuwe inzichten in het kinderschermingswerk in het algemeen. Met de emancipatie van de jeugd en de opkomst van de pedagogiek werd meer en meer de 'gestichtsverpleging' als sociaal-pedagogisch hulpmiddel verworpen ten gunste van een beleid dat was gericht op een zo lang mogelijk uitstellen van uithuisplaatsing. Dit

⁶¹⁷ IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1963, p. 10 en *Jaarverslag* bij SAA, 1716, *Notulen DB*, 30 september 1964.

⁶¹⁸ SAA, 1716, *Notulen AB*, 23 juni 1963.

⁶¹⁹ SAA, 1682, *Notulen DB*, 14 januari 1970.

betekende dat het inrichtingenwerk in Nederland na 1965 over de hele linie sterk terug liep wat betreft bezetting. Andere algemene tendensen waarmee de Fusie na 1965 te maken kreeg, waren: een sterke democratisering en emancipatie van de groepsleiders, een centralisatie en ontzuiling van het jeugdwerk en een sterke stijging van de lonen in de hulpverlening. Door al deze factoren bleven de inkomsten, in weerwil van een maximaal subsidiebeleid van het Departement van Justitie dat onverminderd zijn grote waardering voor het werk van de Fusie bleef behouden, sterk achter bij de uitgaven, zodat de Fusie ook na de opening van het Kinderhuis moest blijven rekenen met grote exploitatietekorten.

Begin 1974 joeg het Dagelijks Bestuur, dat na een waarnemend voorzitterschap van E.L. Wolff sedert 1971 onder voorzitterschap van drs. A.D. Isaac stond, de kogel door de kerk door openlijk te verklaren, dat 'het Kinderhuis niet langer te bewonen [was], zowel in financieel als in ruimtelijk opzicht'.⁶²⁰ Er werden daarop vrijwel meteen gesprekken over de toekomst van het Kinderhuis gestart met de directeur van het Rooms-Katholieke kindertehuis Amstelslad, respectievelijk die van het Sociaal Agogisch Centrum (SAC), het voormalige Amsterdamse Burger Weeshuis. Van deze twee bleek al spoedig dat het SAC het meeste perspectief te bieden had. Op de Algemene Bestuursvergadering van 24 juni 1974 viel vervolgens het besluit om het Kinderhuis te ontruimen en de sociaal-pedagogische zorg voor zeven van de slechts vijftien pupillen die daarin nog verbleven uit te besteden aan het SAC, omdat deze organisatie ervaring had met 'gedifferentieerde groepen'.⁶²¹ Het duurde even voordat er een geschikt pand was gevonden om deze groep te huisvesten, maar op 1 september 1975 kon Breughelstraat 8 worden betrokken, dat eerder voor dit doel op naam van Le-Ezrath was aangeschaft. Na nauwelijks tien jaar te hebben gefunctioneerd, hield daarmee het Joods Kinderhuis al weer op te bestaan.

De verhuizing naar de Breughelstraat zou uiteindelijk ook geen structurele oplossing blijken te zijn. In november 1979 werd na veel problemen en een exploitatietekort van drie ton ook dit 'gezinshuis' van Le-Ezrath gesloten, waarmee voor de Fusie een definitief einde kwam aan het inrichtingenwerk.⁶²²

De andere oude pijler van het Fusiewerk, Jozeboko, was al eerder, in februari 1976, weggefallen door het besluit om dit tehuis te sluiten. Al enige jaren was de kindervakantieuitzending als een wat vreemd element binnen het moderne jeugdwerk ervaren en was het onderhoud van het oude pand een blok aan het been geworden. De verkoop van het gebouw had nog heel wat voeten en aarde. Pas in september 1979 meldde het Dagelijks Bestuur dat Jozeboko voor de laatste maal op de agenda stond omdat het gebouw was verkocht.⁶²³

Met het wegvallen van het inrichtingswerk en van Jozeboko restte de Fusie feitelijk alleen nog het sociale werk van Le-Ezrath. Zoals hierboven bij de bespreking van het plan van Jac Cohen al is gesignaleerd, werd dit door verschillende interne en maatschappelijke ontwikkelingen steeds meer gestuwd richting een integratie met het maatschappelijk werk van JMW. Reeds in het begin van 1973 had Fusie-voorzitter

⁶²⁰ SAA, 1682, *Notulen AB*, 29 januari 1974.

⁶²¹ Idem, *Notulen AB*, 24 juni 1974. Van de overige acht gingen er zeven naar pleeggezinnen of een gezinshuis en een naar een therapeutische unit.

⁶²² Idem, *Notulen DB*, 5 november 1979.

⁶²³ Idem, *Notulen DB*, 24 september 1979.

Isaac zich al zeer expliciet uitgesproken voor een complete fusie van de Fusie met JMW.⁶²⁴ Na het sluiten van het Kinderhuis en Jozeboko kwam de verregaande samenwerking tussen de beide organisaties steeds meer voor de hand te liggen en vanaf eind 1977 werd actief aan de totstandkoming van een nieuwe ‘fusie’ en het opzetten van een overgangsstructuur gewerkt. Interessant voor het onderwerp van onderzoek is weer, dat het institutioneel vermogensbeheer bij de overgangsbesprekingen tot een belangrijk onderwerp van gesprek werd gemaakt. In 1978 werd een speciale commissie de ‘Financiële Beheerscommissie JMW/Fusie’ geïnstalleerd, waarin onder andere ook Hellendall zitting had.⁶²⁵ De taakstelling van deze commissie was om in een geïntegreerde werksituatie te waarborgen dat delen van de vermogens voor de specifieke taakstellingen van de fuserende organisaties zouden blijven worden aangewend. De eerste taak van de Commissie was het omschrijven van een specificatiebestemming van de 1,3 miljoen gulden die was vrijgekomen na de verkoop van het Kinderhuis.⁶²⁶

De teloorgang van het nieuwe Joods Kinderhuis in 1974 heeft zeer waarschijnlijk mede bijgedragen aan de fysieke ineenstorting van Leo Cohen. In april 1974 werd hij ernstig ziek. Het jaar 1974 was wat dat betreft een *annus horribilis* omdat ook een andere hoeksteen van de Fusie, bestuurslid Wolff, zwaar ziek werd en de penningmeester Paul Guggenheim overleed. De ziekte van Cohen bracht zowel op het Bureau als op de Sociale Afdeling van de Fusie grote ontredde. In de vergadering van het Dagelijks Bestuur van 2 mei 1974 werd gesteld dat: ‘Het Dagelijks Bestuur en de medewerkers [...] zwaar getroffen zijn door de ernstige ziekte van de heer Cohen, zowel persoonlijk als vanwege het feit dat de heer Cohen in het werk de spil is, waar alles omdraait’.⁶²⁷

Leo Cohen zou niet meer volledig van zijn ziekte herstellen en niet meer terugkomen als directeur. In 1975 werden wel gesprekken met hem gevoerd om hem in te zetten voor lichte werkzaamheden en het onderhouden van contacten naar buiten toe. In dezelfde tijd bood drs. N. Boeken, directeur van JMW, aan om de functie van Leo Cohen te vervangen tijdens diens afwezigheid.⁶²⁸ Opmerkelijk is dat bij zijn benoeming tot mede-directeur van JMW in 1971 in de bestuursvergadering van de Fusie enige kritische kanttekeningen bij zijn persoonlijke geschiedenis werden geplaatst. Boeken was namelijk zeer actief geweest in de Commissie OPK en later bij de Stichting Hulp aan Oorlogspeelkinderen. Boeken kreeg in het bestuur echter de onvoorwaardelijke steun van Leo Cohen. Het Dagelijks Bestuur verklaarde dat ‘de heer Boeken gezien zijn huidige gezindheid en het feit dat hij voor deze functie competent is, acceptabel als directeur van JMW en meent dat zijn houding van twintig jaar geleden niet meer relevant is’.⁶²⁹

In 1981 kwam de fusie tot stand tussen de Gefusioneerde Joodse instellingen voor kinderbescherming met de Stichting JMW. Op 22 oktober 1981 kwam het Algemeen Bestuur van de Fusie voor de laatste maal bijeen.⁶³⁰

⁶²⁴ Idem, *Notulen AB*, 30 januari 1973.

⁶²⁵ Idem, *Notulen DB*, 17 mei 1978.

⁶²⁶ Idem, *Notulen DB*, 7 december 1978.

⁶²⁷ Idem, *Notulen DB*, 2 mei 1974.

⁶²⁸ Idem, *Notulen DB*, 29 mei 1975.

⁶²⁹ Idem, *Notulen DB*, 24 augustus 1971. Zie ook: Lipschits, *tsedaka*, pp. 186-187.

⁶³⁰ Zie ook: Lipschits, *tsedaka*, p. 170.

4 ASPECTEN VAN HET VOOGDIJ- EN VERMOGENSBEHEERSBELEID, 1945-1965

In dit deel wordt het beleid van de Fusie en de verschillende instellingen die hiervan deel zouden gaan uitmaken, nader onderzocht op het gebied van voogdij en het beheer van de vermogens van de pupillen, met name van de oorlogswezen voor de periode 1945-1965.

Het aspect van voogdij is van zeer grote betekenis, omdat wettelijk de voogd verantwoordelijk was voor de zorg voor de persoon van de minderjarige *en* voor diens vermogen. Omgekeerd hield dit in, dat de Fusie wettelijk niet de verantwoording heeft gehad voor de vermogens van de oorlogspleegekinderen die niet onder haar voogdij stonden. De zorg voor de vermogens van deze oorlogswezen vielen toe aan hun voogden, welke particuliere personen konden zijn of andere rechtspersonen, zoals de Stichting Hulp aan Oorlogspleegekinderen.

Een relatief eenvoudige complicatie op het gebied van voogdij, die niettemin voor enige onduidelijkheid kan zorgen, is dat de Fusie op zich nooit een rechtspersoon is geweest. Formeel kan dan ook niet worden gesproken van 'Fusie-voogdij'. De voogdij over oorlogspleegekinderen is toegekend aan de Berg-Stichting, de Rudelsheimstichting en Le-Ezrath. Na de totstandkoming van de Fusie in 1950, zouden de voogdijen uitsluitend nog toevallen aan Le-Ezrath. De andere twee genoemde instellingen bleven echter formeel voogdes over de oorlogspleegekinderen die al eerder aan hun zorg waren toevertrouwd. In de praktijk bestonden er na 1950 geen verschillen meer in het voogdijbeleid dat door de onderscheiden rechtspersonen werd uitgeoefend. De Berg-Stichting, de Rudelsheimstichting en Le-Ezrath waren immers in bestuurlijk en beleidsmatig opzicht ineen geschoven en tot dezelfde organisatie gemaakt. Deze organisatie was de 'Fusie' en wat dat betreft was er na 1950 feitelijk wel sprake van 'Fusie-voogdij'. Interessant is dat in de dagelijks praktijk meestal niet over de 'Fusie' werd gesproken in verband met voogdij maar vaker samenvattend over 'Le-Ezrath'. Door betrokkenen, zo bleek tijdens het onderzoek, wordt overigens de voorkeur voor 'Le-Ezrath' als naam voor de vroegere zorginstelling en voogdij-instantie gehandhaafd tot op dag van vandaag

Voor het onderzoek naar het vermogensbeheer van de oorlogspleegekinderen is uiteraard complicerend dat dit beheer door de Fusie in een aparte administratie is ondergebracht welke na 1965 is opgeruimd. Hierdoor is een integrale en gedetailleerde reconstructie van het vermogensbeheer niet meer mogelijk. Niettemin bleken de seriële bestuurlijk bronnen in het Fusie-archief toch relatief veel informatie te bevatten over het beleid dat door de Fusie op dit gebied is gevolgd. Daarnaast was er in een reeks van losse dossiers in het Fusie-archief verspreide informatie over het vermogensbeheer terug te vinden en konden aanvullende gegevens uit de persoonlijke dossiers worden geput. Hoewel een integrale reconstructie dus niet meer mogelijk is, kunnen op grond van dit verzamelde materiaal wel duidelijke trends in het vermogensbeheer worden waargenomen en kan het beleid van de Fusie op dit punt, zij het met wisselend reliëf, wel worden geschetst.

Tot slot kan in deze inleiding nog met enige nadruk worden gesteld, dat de Fusie enerzijds slechts over een beperkt aantal oorlogspleegekinderen voogdes is geweest. Maar dat anderzijds haar bemoeienis zich over een veel groter aantal van hen heeft uitgestrekt. Dit betekent dat er veel oorlogswezen zijn geweest, die weliswaar direct en intensief met de Fusie te maken hebben gehad, mogelijk zelfs doordat zij in de

Berg-Stichting hebben verbleven, maar die niet onder voogdij van de Fusie hebben gestaan.

Nogmaals kan worden geconstateerd, dat voor het vermogensbeheer van deze groep niet de Fusie verantwoordelijk is geweest maar de eigen voogd. Niet uitgesloten is dat deze discrepantie achteraf tot verwarring heeft geleid.

4.1 Voogdij

Buiten de in de inleiding genoemde mogelijke verwarring rond de term ‘Fusie-voogdij’ wordt het onderzoek naar het voogdijbeleid ook enigszins bemoeilijkt door het dynamische karakter van het voogdij-bestand.

In de eerste plaats kwam dit vanzelfsprekend doordat de pupillen de meerderjarige leeftijd bereikten, waardoor er een einde kwam aan de voogdij. Daarnaast zorgde echter ook het proces van de voogdijvoorziening voor een zekere dynamiek. Zo betekende het einde van de Commissie OPK in 1950 niet, dat er in één klap ook een einde aan alle voogdijprocedures kwam. Niet alleen moesten er op dat moment nog in verschillende open staande voogdijen worden voorzien, tot ver in de jaren '50 zou het ook voorkomen dat, zij het in beperkte mate, op verzoek van een voogd en op last van de Rechtbank de voogdij over een oorlogspleegkind werd gewijzigd en deze alsnog aan de Fusie toeviel. Het dynamische karakter bleef uiteraard niet zonder gevolg voor de kwantitatieve omvang van het voogdijbestand.

Over de aantallen voogdijen zijn enige verspreide opgaven te vinden in de stukken zelf. Vanaf 1952 werden hierover echter ook opgaven in de *Jaarverslagen* opgenomen en vanaf 1956 gebeurde dat op een systematische manier.

De opgaven in de *Jaarverslagen* laten zien dat de ‘Fusie’ in 1952 voogdes was over 167 kinderen.⁶³¹ Niet duidelijk is hoeveel oorlogspleegkinderen er onder deze voogdijen waren en hoe de verdeling was over Le-Ezrath, Berg-Stichting en Rudelsheimstichting. Na 1952 liep het aantal voogdijen vrij snel terug. In 1953 stonden, per 31 december van dat jaar, 151 kinderen onder voogdij van de Fusie; in 1956, het eerstvolgende jaar waarvan een opgave bekend is, 114 en in 1957 en 1958 respectievelijk 105 en 100.⁶³²

Vanaf 1958 zette een versnelling van de daling in. In 1959 dook het aantal voogdijen onder de honderd, namelijk naar 81, om vervolgens in de periode 1960-1965 verder terug te lopen naar 73 (1960), 57 (1961), 56 (1962), 35 (1963), 29 (1964) en 33 (1965).⁶³³

Vanaf 1959 wordt in het *Jaarverslag* ook het aantal oorlogspleegkinderen binnen de voogdijen gespecificeerd. Voor de respectieve jaren waren dat: 41 (1959), 40 (1960), 22 (1961), 17 (1962), 3 (1963), 1 (1964) en 1 (tot februari 1965).⁶³⁴

De opgaven van 1960 maakt voorts een uitsplitsing mogelijk naar voogdijen van de verschillende instellingen. De verdeling over de Fusie-instellingen was in dat jaar:

⁶³¹ SAA, 1709, *Notulen AB*, 30 november 1952, m.n. bijgevoegd *Jaarverslag* 1952.

⁶³² IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1953; p. 7. *Idem* 1956, p. 6; *Idem* 1957, p. 12 en *Idem* 1958, p. 10.

⁶³³ IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1959; p. 10. *Idem* 1960 p. 14; *Idem* 1961, p. 11; *Idem* 1962, p. 9; *Idem* 1963, p. 11; *Idem* 1964-1965, pp. 25-26.

⁶³⁴ *Ibid.*

Berg-Stichting 12, waarvan 7 oorlogswezen; Rudelsheimstichting 2, beiden oorlogspleegkind en Le-Ezrath 59, waarvan 31 oorlogswezen.⁶³⁵

Na 1960 wordt de Rudelsheimstichting niet meer als voogdes genoemd. Het aantal voogdijen van de Berg-Stichting bedroeg in 1962 nog 5, waarvan 3 oorlogspleegkinderen. In 1964 was de Berg-Stichting over geen enkele minderjarige meer voogdes. In 1967 zou deze stichting ook officieel ophouden te bestaan als voogdij-instelling.⁶³⁶

Vóór 1950 zijn er, althans wat archiefstukken betreft, slechts incidentele opgaven van het aantal voogdijen van Le-Ezrath bekend. Deels herhaald had deze stichting in september 1947 de voogdij over 15 minderjarigen; in maart 1948 waren dat er 34, in januari 1949 45, een maand later 58 en, zoals bekend, in augustus 1949 67.⁶³⁷

Uit de bovenstaande cijfers spreekt al weer duidelijk dat het aantal voogdijen van de Fusie voor oorlogspleegkinderen relatief klein is geweest. Ook is duidelijk dat er een sterke daling inzette na 1958 en helemaal na 1960, welke trend ook door het Fusiebestuur is gesignaleerd.⁶³⁸

Hoewel al zeer informatief, bevat het archief van JMW, naast deze verspreide informatie in de archiefstukken en de *Jaarverslagen*, nog een andere, zeer interessante en coherente bron om het totaal aantal oorlogspleegkinderen dat onder Fusie-voogdij heeft gestaan te bepalen. Op het kantoor van JMW in de De Lairesestraat te Amsterdam worden namelijk vier stalen archiefkastlades bewaard waarop 'RIOD' staat geschreven. In de lades zitten gekleurde kaarten: rode, witte, groene, blauwe en gele.

Het is mede ook met het oog op het archiefbeleid van de Fusie, dat immers eveneens een belangrijk aspect van de onderzoeksopdracht is, de moeite waard om hier iets uitgebreider in te gaan op de oorsprong van deze kaarten. De herkomst van deze kaartenbak valt namelijk nauwkeurig te traceren aan de hand van de zogenaamde 'teamverslagen'. Deze teamverslagen waren op hun beurt de neerslag van de teambesprekingen, die als uitvloeisel van de reeds gemelde reorganisatie van de Fusie op 20 juli 1956 op de Sociale Afdeling werden gestart. Deze teambesprekingen moesten de onderlinge verhoudingen op de afdeling verbeteren en zorg dragen voor een betere communicatie, zowel tussen de sociale werkers onderling als tussen de afdeling als geheel en het Fusie-bestuur. De verslagen van deze teambesprekingen zijn uit de periode 1956-1959, met wat aanvullende documentatie uit de daaraan voorafgaande jaren, bewaard gebleven.⁶³⁹

Evenals de commissies, nam het 'team' geen definitieve beleidsbesluiten. Dat was slechts voorbehouden aan het bestuur. Niettemin zijn de teambesprekingen inzichtelijk, omdat hier wel op een organisatorisch sub-niveau beleidslijnen werden besproken, die hier deels ook konden worden getoetst aan de praktijk. Het behoeft geen betoog dat de onderwerpen op de maandelijkse teambesprekingen nogal uiteen

⁶³⁵ Ibid.

⁶³⁶ SAA, 1718.1, *Notulen DB*, 11 mei en 7 september 1967.

⁶³⁷ SAA, 1707.3, *Notulen AB LH*, 21 september 1947 (1947); SAA, 1694.3, *Notulen AB LH*, 7 maart 1948 (1948); SAA, 1709, *Notulen CvKA*, 13 februari 1949 en zie noot 463 en augustus 1949 zie noot 400 (SAA, 1708.1).

⁶³⁸ Zie noot 585.

⁶³⁹ SAA, JMW, 1701.5, Le-Ezrath Ha-Jeled, Verslagen van teambesprekingen, 1953-1957; SAA, 1701.4, Idem, 1957-1959 en SAA, JMW, 1742.1, Le-Ezrath Ha-Jeled, Verslagen van teambesprekingen, 1956-1958. Het laatste dossier bevat veel dubbelen.

konden lopen. Hier is relevant dat het team, dat onder leiding stond van Leo Cohen, regelmatig ook aandacht besteedde aan het dossiergebruik. Vanaf juli 1956 stond een reorganisatie van de registratie en het dossierstelsel, inclusief een zorgvuldig omspringen met de persoonlijke dossiers, herhaaldelijk hoog op de agenda. Daarbij blijkt overigens dat er al vroeg een duidelijk onderscheid werd gemaakt tussen de financiële en sociale dossiers. De aandacht van Leo Cohen richtte zich althans in verband met de reorganisatie van het dossierstelsel uitsluitend op de sociale rapporten die door de maatschappelijk werkers werden opgesteld.⁶⁴⁰

Ook Curt Friedmann hield bij de reorganisatie van het dossierstelsel een vinger aan de pols. In september 1956 schreef hij een uitgebreide notitie waarin hij in elf punten een leidraad gaf voor het samenstellen van en het omgaan met de dossiers.⁶⁴¹

In begin 1957 werd met het aantrekken van een extra kracht meer spoed achter de reorganisatie van het dossierstelsel gezet. Eind januari van dat jaar was het nieuwe systeem in theorie klaar. Besloten werd in de eerste plaats, om nieuwe dossiers voortaan in een hangmap op te bergen, waarop de naam van het kind kwam te staan. Als het dossier uit de map werd genomen moest in de map een briefje worden gelegd, met de naam van degene die het dossier aan het raadplegen was. In de tweede plaats werd besloten tot de inrichting van een nieuwe ‘kartotheek’. Het doel hiervan werd uitgebreid beschreven met:

‘Het doel van de oude kartotheek was te kunnen zien, waar [onderstr. in rapport, JJ] de kinderen zich bevonden; men duidde de verschillende categorieën met ruitertjes aan. Voor de statistiek is veel belangrijker te weten hoeveel kinderen er zijn en tot welke categorie ze behoren, Nu er van de oorlogspeelkinderen een groot deel meerderjarig geworden is, zijn er weer andere categorieën, die belangrijk zijn’.⁶⁴²

Besloten werd om gekleurde kaarten te gaan gebruiken, waarbij de volgende codering werd vastgesteld: ‘1. O.P.K. [a] eigen voogdij: rode kaart en [b] niet eigen voogdij: witte kaart. 2. Overige kinderen [a] eigen voogdij: groene kaart; [b] voogdij ouders: blauwe kaart en [c]: derden: gele kaart’.⁶⁴³

Aankankelijk wilde men tegelijk een nieuwe nummering invoeren en een systeem, waarbij kaarten van meerderjarigen en pupillen die naar het buitenland waren vertrokken of waren overleden, nog naar een tweede kaartenbak zouden worden geplaatst. In de team-vergadering van februari 1957 werd echter op dit voorstel teruggekomen, omdat het omnummeren door technische problemen niet mogelijk was gebleken. Besloten werd daarop om ook meerderjarigen in de kartotheek te laten, maar hun kaarten te voorzien van ‘ruitertjes’, dat wil zeggen gekleurde opzetstukjes die werden bevestigd aan de bovenkant van de kaart.⁶⁴⁴

In de maanden na deze laatste teambespreking werd gestaag gewerkt aan het ompakken van de dossiers, hetgeen echter een karwei bleek te zijn dat aanzienlijk arbeidsintensiever was dan aanvankelijk was ingeschat. Een bijkomstig probleem was dat soms dossiers door elkaar zaten en dat er documenten werden gevonden die niet juist bleken te zijn opgeborgen.⁶⁴⁵ Wanneer de klus in de praktijk precies is geklaard,

⁶⁴⁰ SAA, 1701.5, met name *Notitie taakomschrijvingen* door Leo Cohen, 10 juli 1956.

⁶⁴¹ Idem, *Notitie* Curt Friedmann, 10 september 1956.

⁶⁴² Idem, *Verslag teambespreking*, 22 januari 1957.

⁶⁴³ Ibid.

⁶⁴⁴ Idem, *Verslag teambespreking*, 5 februari 1957.

⁶⁴⁵ Idem, *Verslag teambespreking*, 12 april 1957.

valt niet meer met behulp van de teamverslagen te achterhalen. Vrijwel zeker is dit wel in 1957 geweest, zij het dat nog in april van dat jaar werd geconstateerd dat het werk maar langzaam vorderde.⁶⁴⁶

De bovenstaande teamverslagen zijn niet alleen zeer inzichtelijk voor de poging die in 1957 onder leiding van Leo Cohen en Curt Friedmann is ondernomen om tot een verbeterde, stelselmatige bewaring van de dossiers te komen, ook geven zij duidelijk aan dat de gevonden vier lades bij JMW samen de 'kartotheek' zijn, die in dat jaar in gebruik is genomen op de Sociale Afdeling. Op de eerste kaart in de kaartenbak staat ook uitdrukkelijk de betekenis van de kleuren nog eens vermeld, zij het dat bij de uiteindelijke uitvoering in de praktijk de betekenis van de rode kaart met die van de witte is verwisseld. Volgens dezelfde 'legenda' betekenen bovendien een rode ruiter dat het kind meerderjarig is geworden, een blauwe dat dit naar het buitenland is vertrokken en een gele dat het overleden is. Hoewel de tand des tijds zijn sporen heeft nagelaten, zitten op veel kaarten nog rode en blauwe ruitertjes geplakt.

Voor de documentatie over de oorlogspleegkinderen is de kartotheek van zeer grote betekenis. In de eerste plaats omdat hij één van de toegangen is op de 131 dozen met sociale dossiers welke in de jaren '70 naar het NIOD, destijds Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD), zijn overgebracht, maar die eigendom van de Fusie/JMW zijn gebleven en die na verloop van enkele jaren naar het Stadsarchief van Amsterdam zijn getransporteerd, waar ze aan het JMW archief zijn toegevoegd.⁶⁴⁷

Daarnaast zijn de kaarten op zich zelf echter ook van grote waarde, met name ook binnen het kader van het huidige onderzoek. Op de kaarten zijn namelijk de namen van kinderen geschreven met informatie over: leeftijd, geboorteplaats, voogdes, toeziende voogd, voogdijbeschikking etc. De kaarten leveren zo een schat aan basale informatie op over de oorlogspleegkinderen en hun verhouding tot de Fusie.

Met een kleine slag om de arm, vanwege mogelijke maar marginale telfouten, blijken er in totaal van 1.762 kinderen kaarten in de kartotheek te zijn. Van dit aantal waren 1.337 kinderen oorlogswes. Van dit laatste aantal stonden er weer 'slechts' 215 onder Fusie-voogdij ('witte kaarten'). De overige 1.122 oorlogswezen waren 'niet eigen' kinderen, waarover de Fusie dus geen voogdes was maar waarmee zij kennelijk wel bemoeienis heeft gehad ('rode kaarten').

Hoewel hierover geen absolute zekerheid bestaat, lijkt het bestand van 'eigen' voogdij kinderen vrij compleet. In het bestand zijn in ieder geval ook nog kaarten opgenomen van oorlogspleegkinderen die bij het opmaken van de nieuwe kartotheek in 1957 al lang volwassen waren. Het oudste oorlogspleegkind onder eigen-voogdij is geboren in juni 1926, het jongste in februari 1944.

De eerste conclusie die op grond van de gegevens in de kartotheek kan worden getrokken, is dat de cijfers wederom bevestigen, dat de Fusie maar over een zeer beperkt aantal oorlogspleegkinderen de voogdij heeft gehad. Indien dit keer wordt uitgegaan van de laatste opgave die bekend is, uit 1957 het jaar waarin de kartotheek

⁶⁴⁶ Ibid.

⁶⁴⁷ SAA, JMW, 1779 t/m 1909, OPK-dossiers oorlogspleegkinderen. Bij JMW zijn naast de kartotheek drie nadere toegangen beschikbaar, die elkaar echter niet helemaal exact lijken te overlappen. Er zijn een Excel-bestand, een lijst van OPK's en een 'Overzicht archief oorlogspleegkinderen'. Het aantal namen varieert. Zie ook over de dossiers: Verhey, *Kind van de rekening*, p. 8.

is opgemaakt, dan blijkt dat het percentage oorlogspleegekinderen onder Fusie-voogdij binnen het totaal aantal oorlogspleegekinderen slechts 12% is geweest.⁶⁴⁸

Het percentage Fusie-voogdijen binnen het totaal aantal Joodse voogdijen valt op grond van de gegevens uit 1957 niet te berekenen. Wel is bekend dat in dat jaar nog 721 minderjarige oorlogspleegekinderen in Nederland verbleven en dat van deze groep er 367 een Joodse voogd hadden toegewezen gekregen.⁶⁴⁹ Dit zou op een percentage van 59% uitkomen, maar het zal duidelijk zijn dat dit cijfer zeker te hoog is, aangezien in de opgave van het aantal Joodse voogdijen, 367, de inmiddels meerderjarig geworden oorlogspleegekinderen en de oorlogspleegekinderen in het buitenland *niet* zijn meegeteld en deze groepen daarentegen *wel* zijn meegeteld in het aantal van 215 oorlogspleegekinderen onder Fusie-voogdij. Vermoedelijk ligt dit percentage dus eerder tussen de 40 à 45%.

Direct hierop aansluitend kan als tweede conclusie worden getrokken, dat de Fusie zich daarentegen *wel* voor een groot aantal oorlogspleegekinderen heeft ingezet.

Wederom uitgaande van de cijfers van 1957 heeft de Fusie met maar liefst 76% van het totaal aantal oorlogspleegekinderen contact gehad, waaruit ook een zekere hulp in de een of andere vorm is gevolgd.

Voor deze inzet kan de Fusie achteraf zeker lof worden toegezwaaid, te meer daar dit werk voor het grootste deel zonder enige financiële steun van de overheid is gebeurd.

De gegevens van de kartotheek maken het tevens mogelijk om het aantal voogdijen uit te splitsen binnen het eigen Fusie-verband. Dit levert als resultaat op, dat van de 215 eigen oorlogsswezen er 140 onder voogdij van Le-Ezrath hebben gestaan, 61 onder die van de Berg-Stichting en 14 onder die van de Rudelsheimstichting. Weer concluderend kan het relatief grote gezamenlijk aantal voogdijen van de Berg-Stichting en Rudelsheimstichting binnen het Fusieverband (eveneens) opmerkelijk worden genoemd.

Belangrijk is voorts het verloop van het aantal voogdijen over de periode 1945-1965. De eerste voogdijen vielen, conform hetgeen in het vorige gedeelte over de historisch institutionele ontwikkeling is beschreven, toe aan Le-Ezrath. De eerste beschikking werd afgegeven op 26 juni 1946. In augustus van hetzelfde jaar zou deze voogdij nog door twee nieuwe beschikkingen worden gevolgd. Hoe moeizaam het werk was, blijkt nog eens uit het geringe aantal voogdijen voor Le-Ezrath in 1947 dat in dat jaar bleef steken op 19.

In 1948 steeg het aantal voogdijbeschikkingen naar 66. Hiervan vielen echter slechts 26 toe aan Le-Ezrath. De overige 40 waren voor de Berg-Stichting en de Rudelsheimstichting, namelijk 29 en 11. In 1949 bleef het aantal voogdijen nog relatief hoog met 55 beschikkingen, waarvan 31 voor Le-Ezrath en 24 voor de Berg-Stichting.

Een jaar later waren deze aantallen respectievelijk: totaal 34, Le-Ezrath 29, de Berg-Stichting 2 en de Rudelsheimstichting 3. Uit de kaarten blijkt dat de Rudelsheimstichting en de Berg-Stichting zelfs op de rand van de fusie beide nog een

⁶⁴⁸ IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1957, pp. 7-9. Er waren in dat jaar 1759 oorlogspleegekinderen geregistreerd. Hiervan waren er inmiddels 956 meerderjarig en 4 overleden. Van de 803 minderjarige oorlogspleegekinderen verbleven er 721 in Nederland.

⁶⁴⁹ Ibid.

voogdijbeschikking aanvaardden, namelijk op 13 september respectievelijk 18 oktober 1950.

Na 1950 zijn de voogdijen, zoals bekend, uitsluitend nog voor Le-Ezrath. Tot in 1960 kreeg Le-Ezrath voogdijverzoeken voor oorlogspleegekinderen, al waren de aantallen, vanzelfsprekend, na 1950 klein. In totaal gaat het hier om 29 voogdijen in de periode 1951-1960.⁶⁵⁰ Van de periode na 1960 zijn geen voogdij-transfers meer bekend.

Gezien het kleine aantal oorlogspleegekinderen dat toen nog minderjarig was, is het niet waarschijnlijk dat na dit jaar nog voogdijen over oorlogspleegekinderen zijn toegewezen aan Le-Ezrath.

De cijfers bevestigen de toestroom van voogdijen voor de Berg-Stichting in 1948 die Le-Ezrath in een bestaanscrisis stortte, waarvan in voorgaande passages reeds gewag is gemaakt.

Niet helemaal verwonderlijk, maar toch nog verrassend is tot slot het grote overwicht van de Arrondissement Rechtbank van Amsterdam in de voogdijbeschikkingen ten gunste van de Fusie. Van de 215 voogdijuitspraken zijn er 153 terug te voeren tot deze rechtbank. De overige 62 waren, op vijf na waarvan de herkomst onbekend is, verdeeld over arrondissementsgerechten én, na 1950, de kantongerechten in het land. Wat de kantongerechten betreft, inclusief zes uitspraken van de kantonrechter te Amsterdam.

4.2 Vermogensbeheer

Periode 1945-1950

Le-Ezrath Ha-Jeled

Aan het beleid van Le-Ezrath en later van dat van de Fusie op het gebied van het vermogensbeheer kunnen twee aspecten worden onderscheiden. In de eerste plaats de reconstructie van de vermogens van de oorlogspleegekinderen. In de tweede plaats het beheer van de vermogens van de kinderen, die nog in stand waren of die inmiddels waren gereconstrueerd.

De nadruk bij het vermogenbeheer lag, zeker in de eerste jaren, op het eerste aspect. Op het gebied van het beheer kan een cesuur worden aangebracht in november 1947. In die maand besloot het Dagelijks Bestuur immers tot de inrichting van een 'Afdeling Vermogensonderzoek en -beheer' waarvan de financiering in de Begroting zou worden afgesplitst van de salarispost 'Bureau'.⁶⁵¹

Reconstructie van vermogens

Hoewel het onderzoek naar de vermogens pas goed momentum kreeg met de opbouw van het opsporingsapparaat, waartoe in het verlengde van de inrichting van de

⁶⁵⁰ In vijf gevallen is de datum van voogdijbeschikking niet vermeld en in vier gevallen, alle betreffende de Berg-Stichting, dateerde de beschikking uit de periode 1936-1942(sic). In dit geval gaat het dus om oorlogspleegekinderen die eerder al 'voogdijpupil' waren van de Berg-Stichting.

⁶⁵¹ Zie SAA, 1694.2, *Notulen DB LH*, 6 november 1947 (ook bij noot 398). Deze post is echter (nog) niet terug te vinden in het omstreeks die tijd opgestelde 'Budget' voor de eerste helft van 1948, zie *ibid*.

Afdeling Vermogensbeheer eind 1947 werd besloten, werd aan het vermogensbeheer van de oorlogswezen ook al vóór 1948 aandacht besteed.⁶⁵² Een van de eerste besluiten van het Algemene Bestuur, dat in de vergadering van 10 oktober 1945 werd genomen, was het instellen van een 'Financiële Commissie' die uitdrukkelijk ook met het 'behandelen van vermogenskwesties der kinderen' werd belast.⁶⁵³

Deze Financiële Commissie bracht in een gezamenlijke vergadering met de Juridische Commissie in januari 1946 een advies uit, waarin onder meer op de problematiek van het vermogensbeheer werd gereflecteerd en uitdrukkelijk werd gepleit om, gezien de omvang van de werkzaamheden, het vermogensbeheer te beperken tot de kinderen onder eigen voogdij.⁶⁵⁴

Met voorbijgaan aan de poging in september 1946 om 'voor het rechtsherstel' van de oorlogspleegekinderen in de tehuizen een 'candidaat-deurwaarder' aan te trekken⁶⁵⁵, kwam, zoals in een eerdere passage al is aangegeven, de reconstructie van de vermogens in oktober 1946 in een eerste stroomversnelling met het aantreden van A. Hellendall als penningmeester. Vrijwel meteen na zijn aantreden begon Hellendall intensief over het vermogensbeheer te overleggen met de inmiddels bekende Kleerekoper, de eveneens reeds genoemde accountant Vreedenburg en accountant Mesritz, die eerder in het jaar de opdracht van Le-Ezrath had gekregen om de boeken van de aangesloten gesubsidieerde instellingen te controleren.⁶⁵⁶

Het vermogensbeheer begon hierdoor enige concrete vorm te krijgen en in een vergadering die in december 1946 met de penningmeesters van diverse instellingen werd belegd, werd besloten om accountant Vreedenburg in het kader van de reconstructie van de eigen vermogens van de kinderen een proefonderzoek te laten doen.⁶⁵⁷ Tevens, zo blijkt uit dezelfde notulen, werd de intentie geuit om voor de reconstructie van vermogens een vaste deskundige medewerker aan te stellen.⁶⁵⁸

De uitkomsten van Vreedenburgs onderzoek zijn niet bekend. Wel is duidelijk dat in het begin van 1947 de administrateur/directeur De Swaan als de 'deskundige kracht' een inventariserend onderzoek startte 'naar het terugkrijgen van vermogens'.⁶⁵⁹

Daartoe maakte hij in januari van dat jaar een rondgang langs de tehuizen van Le-Ezrath en het Joods Jongenshuis, de Berg-Stichting en de Rudelsheimstichting. Zijn eerste conclusie was dat de gegevens 'beslist onvoldoende' waren.⁶⁶⁰ Er zou veel werk moeten worden verzet en hij schatte in dat hiervoor minstens één kracht voor

⁶⁵² Vergelijk: Verhey, *Kind van de rekening*, p. 123.

⁶⁵³ SAA, 1693.3, *Notulen bestuursvergadering LH*, 10 oktober 1945.

⁶⁵⁴ SAA, 1694.1, *Verslag Gecombineerde Vergadering [...]*, (ong.; januari 1946).

⁶⁵⁵ Idem, *Mededelingen aan het Bestuur*, 6 september 1946. De onderhandelingen ketsten nog in dezelfde maand af op 'te hoge eisen' van de zijde van de beoogde deurwaarder.

⁶⁵⁶ SAA, 1707.3, *Notulen DB LH*, 11 en 25 november 1946. Zie ook: SAA, 1694.1, *Notulen DB LH*, 18 en 25 november 1946.

⁶⁵⁷ SAA, 1694.1, *Notulen vergadering LH met de penningmeesters van BS, H&A, JJHs en RhS*, 12 december 1946. Zie ook SAA, 1707.3, *Notulen DB*, 11 november 1946 voor het besluit tot een proefonderzoek.

⁶⁵⁸ Ibid. De penningmeesters die bijeenkwamen, waren: D. Kalker (Berg-Stichting), P. Frank (Rudelsheimstichting), S. Roet (Joods Jongenshuis) en Ph. Zondervan (Stichting Hachsjarah en Alijah).

⁶⁵⁹ SAA, 1694.2, *Notulen DB LH*, 27 januari 1947, met name *Weekrapport De Swaan*, 27/1-7/2 1947.

⁶⁶⁰ Ibid.

langere tijd zou moeten worden aangesteld. In afwijking van hetgeen door de Financiële Commissie was geadviseerd, stelde De Swaan voor om pro-actief te werken, dat wil zeggen ook de reconstructie van de vermogens ter hand te nemen van de kinderen waarover Le-Ezrath nog niet de voogdij had gekregen. Voorts uitte hij de vrees dat uitvoerig onderzoek voor niet-voogdij pupillen bij verschillende instanties tot confrontaties kon leiden met de Commissie OPK, die zich, zo onderstreepte hij 'met dezelfde materie' bezighield.⁶⁶¹ Voor de contacten die voor het vermogensbeheer moesten worden gelegd, dacht hij in eerste instantie aan de Schade-Enquête Commissie (SEC), de Stichting voor Beheer Afwezigen, de Raad van Arbeid en Rijksverzekeringsbank voor wezenrente en Lippmann & Rosenthal.

In het verlengde van De Swaans rapportage en na ingewonnen informatie bij de Commissie OPK besloot het bestuur eind maart 1947 om een vergadering te beleggen met deze commissie om de kwestie van de SEC-claims en de 'gehele kwestie van het vermogensbeheer' te bespreken.⁶⁶² Eerder was in verband met het aangekondigd vertrek van De Swaan al met de gedachte gespeeld om het opsporingswerk óf geheel aan de Commissie OPK over te laten óf tot een werkverdeling te komen met OPK, waarbij Le-Ezrath de reconstructie zou gaan uitvoeren waarvoor zij dan wel door OPK zou worden vergoed.⁶⁶³ In de daaropvolgende twee maanden vonden vervolgens twee bijeenkomsten plaats met de Commissie OPK, waarbij Roet, Hellendall en Vredenburg de onderhandelingen voor Le-Ezrath voerden. De reconstructie van de vermogens zou, zo was inmiddels wel duidelijk, een kostbare zaak kunnen worden en onbestemd was vooralsnog voor wiens rekening die kosten uiteindelijk zouden komen. Dat gold dan met name voor de werkzaamheden die, zo lichtten het bovengenoemde financiële driemanschap in begin mei 1947 toe, 'negotiorum gestio' waren gedaan, dat wil zeggen als zaakwaarneming zonder dat daartoe expliciet opdracht was gegeven.⁶⁶⁴

De besprekingen met de Commissie OPK over het vermogensbeheer leidden in 1947 verder niet tot een concreet resultaat. Vrijwel zeker ook omdat de verhouding van Le-Ezrath met OPK in dezelfde tijd verder verstoord raakte, vanwege het opbreken van het covenant over het aanvaarden van de voogdij door de Rudelsheimstichting, waarvan Le-Ezrath vermoedde dat de Commissie OPK daarin op zijn minst als katalysator, zo niet als aanjager had gewerkt. Dat inmiddels wel iets op het gebied van de reconstructie van de vermogens was verricht, werd nog eens door mevrouw Nijkerk-Maartens bevestigd in het eerder besproken overleg met Hertzberger. In verband met het belang van een goede samenwerking met Le-Ezrath, wees zij Hertzberger nadrukkelijk op de bemoeienis die De Swaan had, dan wel had gehad 'met het vermogensbeheer voor de kinderen'.⁶⁶⁵

Met De Swaans vertrek in maart 1947 raakte het vermogensbeheer tijdelijk op een lager pitje. Aanvankelijk was speciaal voor het vermogensbeheer naar een vervanger van De Swaan gezocht⁶⁶⁶, maar in september 1947 werd, na het mislukken van het overleg met OPK, volstaan met de inschakeling van de boekhouder Van Embden die

⁶⁶¹ Ibid.

⁶⁶² SAA, 1694.2, *Notulen DB LH*, 22 maart 1947.

⁶⁶³ Idem, *Notulen DB LH*, 24 februari 1947.

⁶⁶⁴ Idem, *Notulen DB LH*, 5 mei 1947.

⁶⁶⁵ Idem, *Verslag overleg bestuursleden LH en bestuursleden RhS*, 1 juni 1947.

⁶⁶⁶ Idem, *Notulen DB LH*, 24 februari en 28 april 1947.

echter uitdrukkelijk de opdracht kreeg om zich te beperken tot ‘zuiver administratieve aangelegenheden’.⁶⁶⁷ Waarschijnlijk hield deze beperking in dat Van Embden zich op het lopende administratieve werk moest concentreren en niet als zaakwaarnemer behoefde te gaan optreden voor de pupillen in vermogenskwesties.

Zoals gezegd veranderde de situatie eind 1947 ingrijpend met de oprichting van de Afdeling Vermogensonderzoek en –beheer. Spoedig ook de Afdeling Vermogensbeheer of Afdeling Vermogensbeheer (Voogdij) Pupillen genoemd. Nadat de Berg-Stichting eveneens was weggebroken van het convenant namen het sociale werk en de werkzaamheden voor de reconstructie van de vermogens binnen het takenpakket dat Le-Ezrath zich zelf oplegde snel in betekenis toe en het lijkt of Le-Ezrath, na de mislukking om de centrale voogdij-instantie voor de oorlogspleegekinderen te worden, met deze nieuwe werkzaamheden zich in het najaar van 1947 snel een nieuwe identiteit en missie wilde verwerven. Daarbij speelde uiteraard ook mee dat na 1947 het aantal voogdijen voor Le-Ezrath, ondanks het verlies van haar centrale rol, relatief snel begon te groeien.

Tenslotte zou de komst van Curt Friedmann op het Bureau een grote stimulans zijn voor het vermogensbeheer. Na het vertrek van De Swaan was Friedmann in maart 1947 als assistent van Fré Spitz op het Bureau aangesteld, waar hij zich al snel met het vermogensbeheer was gaan bemoeien. Vanaf eind 1947 zou Friedmann de spil worden in de uitvoering van het vermogensbeheer in de praktijk. Door zijn aanstelling als directeur zou hij deze positie in juli 1948 verder verstevigen.

Over het werk van de Afdeling Vermogensbeheer schreef Curt Friedmann in februari 1948 een zeer informatieve notitie die al ter sprake is gebracht in het vorige deel over vigerend overheidsbeleid. De notitie is door Friedmann opgesteld voor de vergadering van het Algemeen Bestuur die in maart 1948 zou worden gehouden. In de notitie beschreef Friedmann vrij uitgebreid welke onderzoekswerkzaamheden er door de Afdeling Vermogensbeheer bij de diverse instanties zoal werden verricht.

Als eerste taak na het aanvaarden van de voogdij werd, zoals bekend, genoemd het aanschrijven van de Raad van Arbeid en Sociale Zaken voor het regelen van de wezenrente en de uitkering. Daarna werd er, indien vermogen aanwezig was, bij het Rode Kruis een overlijdensverklaring aangevraagd. Als die was ontvangen werd een procedure gestart om een akte van overlijden te verkrijgen. Die akte moest vervolgens in de registers van de Burgerlijke Stand worden ingeschreven. Nadat deze procedure was voltooid kon een akte van erfrecht worden aangevraagd. Indien er nog geen claim voor de Schade-Enquête was ingediend, moesten de Schade-Enquête-formulieren voor huisraad- en bedrijfsschade worden ingevuld en ingediend. In die gevallen waarin het later uitgekeerde bedrag te laag leek, werd een procedure gestart om herziening van de vastgestelde uitkering. Tegelijk werd ook bij Liquidatie van Verwaltung Sarphatistraat (LVVS) geïnformeerd naar de ingeleverde vermogensobjecten en verzekeringen, zoals levens-, molest-, begrafenis- en studieverzekeringen. Daarna werd er, indien van toepassing, met de verzekeringsmaatschappijen gecorrespondeerd voor het herstel van de afgekochte verzekeringen. Bij de Raad voor het Rechtsherstel werden procedures gevoerd ter verkrijging van rechtsherstel. Tevens werd onderzoek verricht bij Postgiro, Gemeentegiro, banken en spaarbanken naar mogelijke tegoeden van kinderen en ouders. Bij de hypotheekkantoren werd navraag gedaan of er onroerend goed aanwezig was. Ook werd informatie ingewonnen bij particulieren over mogelijke

⁶⁶⁷ Idem, *Notulen DB LH*, 1 september 1947.

bezittingen en tenslotte werd uitvoerig gecorrespondeerd met de Stichting Bewindvoering Afwezigen en met bewindvoerders over de stand van het bewind. Hierbij merkte Friedmann op dat de Stichting Bewindvoering Afwezigen en de aangestelde bewindvoerders ‘meestal niet op de hoogte waren van de volledige bezittingen’.⁶⁶⁸

Uit de sociale dossiers die in het kader van dit onderzoek konden worden bestudeerd, blijkt dat Curt Friedmann de bovenstaande taken met grote inzet en nauwgezet heeft vervuld in de jaren dat hij bij Le-Ezrath met de uitvoering van het vermogensbeheer was belast. Zodra de voogdijbeschikking binnen was, werden de bovenstaande procedures in gang gezet, getuige de kopieën van de uitgaande brieven en ingekomen stukken die bewaard zijn gebleven.⁶⁶⁹ In de praktijk was het werk overigens nog aanzienlijk complexer, niet alleen doordat veel instanties traag waren met de beantwoording van verzoeken om informatie, waardoor regelmatig herinneringen moesten worden gezonden, maar ook doordat zich door deze gebruikelijke werkzaamheden allerlei bijzondere taken meanderden, welke gegenereerd werden door ingewikkelde erfrechtprocedures van nabije en verre familieleden. Hoewel hiermee wordt vooruitgelopen op de ontwikkelingen na 1950, is het wellicht toch gepast om in dit verband alvast te refereren aan de korte levensbeschrijving van Curt Friedmann, die mr. Gerard Polak schreef bij zijn overlijden. In verband met het vermogensbeheer schreef Polak in het *Jaarverslag* namelijk expliciet dat ‘alle oorlogspleegkinderen [...] zijn aandacht [hadden]. Hun belangen op vermogensgebied waren bij hem in toegewijde handen. Of het nu een kleine schadeuitkering was of een vermogen van tonnen maakte voor de betrokkene slechts relatief verschil. Een klein bedrag is in omstandigheden nog waardevoller dan een groot kapitaal [...]’.⁶⁷⁰

Terugkerend naar Friedmanns notitie van februari 1948 is het voorts inzichtelijk dat hierin slechts zes kinderen worden genoemd die vermogens hadden, variërend van ca 1.610 gulden tot 100.000 gulden. De ‘overige gevallen’ waren volgens Friedmann ‘van geringe omvang’.⁶⁷¹ De notitie maakt voorts melding van een apart ‘boek voogdijkinderen’, waarin ieder kind een eigen rekening had en alle inkomsten en uitgaven van de kinderen werden geboekt en van het bestaan van een oude ‘kartotheek’, waarin alle vermogensobjecten van de kinderen waren beschreven.⁶⁷² Tot dus ver zijn dit boek en resten van deze oude kartotheek, helaas, niet in het Fusie-archief teruggevonden. Vrijwel zeker zijn deze verloren gegaan bij het opruimen van de financiële administratie na 1965.

Tenslotte deed Friedmann nog het voorstel om vermogens tot f 1.000 op een spaarbankboekje te storten en de grotere vermogens op een bankrekening. Om verwisselingen te voorkomen, werd daarbij geadviseerd om hiertoe rekeningen bij een andere bank te openen dan de Rotterdamse van Le-Ezrath.⁶⁷³ In dit voorstel lijkt daarmee meteen een belangrijke motivatie door te schemeren om de administratie van het vermogensbeheer van de algemene van het Bureau af te scheiden. Hoewel

⁶⁶⁸ SAA, 1694.3, *Notitie Vermogensbeheer van de Afdeling Vermogensbeheer (CFr)*, 23 februari 1948.

⁶⁶⁹ Zie de dossiers van I.C., J.S.K., J.V. en C.W.

⁶⁷⁰ IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1961, p. 3. N.B. Friedmann overleed in 1962, het jaar waarin dit *Jaarverslag* werd geschreven.

⁶⁷¹ SAA, 1694.3, *Notitie Vermogensbeheer*, 23 februari 1948.

⁶⁷² Ibid.

⁶⁷³ Ibid.

hierover geen concrete uitspraken zijn gedaan, lijkt dit gezien Friedmanns advies, vooral te zijn ingegeven om te voorkomen dat algemene en persoonlijke boekingen en transacties dooreen zouden gaan lopen, hetgeen nadelig zou kunnen uitwerken voor de oorlogspleegkinderen wier vermogens werden beheerd.

Friedmanns notitie werd, zoals ook de bedoeling was, uitgebreid besproken in de vergadering van het Algemeen Bestuur van 7 maart 1948. Op deze vergadering werd bevestigd dat voor alle kinderen waarover Le-Ezrath de voogdij had, bij de relevante autoriteiten en instanties navraag voor de inventarisatie van vermogensobjecten werd gedaan. Daarbij werd het eerder genoemde aantal van 34 voogdijen genoemd, van wie de meerderheid, 28 volgens Friedmann, dus geen vermogen had of zich nog geen vermogen had verworven.⁶⁷⁴

Buiten deze 34 deed de Afdeling Vermogensbeheer op verzoek ook onderzoek naar het vermogen van een oorlogspleegkind waarover Le-Ezrath geen voogdes was. Voor de pas aangetreden nieuwe voorzitter Hamburg was dit reden om zich af te vragen of de opdracht misschien ruimer moest worden gesteld en het vermogensbeheer wellicht ook de 'niet-eigen' kinderen moest betreffen en of, indien op dat laatste positief zou worden beslist, niet een extern bureau voor het vermogensbeheer in de arm moest worden genomen?⁶⁷⁵

In de vergadering werd tevens bevestigd dat er een 'Commissie Vermogensbeheer' was, waarin zitting hadden: A. Hellendall, S. Roet en A. Vreedenburg.⁶⁷⁶ Naast hen werden ook nog de oud-penningmeesters van Le-Ezrath: J. Colthof en mevrouw J. Kleerekoper-Duitz als leden van deze commissie genoemd, maar dat was kennelijk meer voor de vorm, want uit de stukken blijkt niet dat zij na 1946 in de praktijk nog op financieel terrein actief zijn geweest voor Le-Ezrath.⁶⁷⁷

In april 1948 werd met name door Hellendall en Roet verder gereflecteerd op de inrichting van het apparaat voor het vermogensbeheer. De werkzaamheden die door de Afdeling Vermogensbeheer tot dan waren verricht, kreeg, zo meldde de eerstgenoemde eind april 1948, de goedkeuring van de Commissie.⁶⁷⁸ Voor de reconstructie van de vermogens werden nog enkele waardevolle tips gegeven, die echter verder niet nader werden omschreven. Tevens werd besloten om Friedmanns voorstel grotendeels ongewijzigd over te nemen en kapitaal van kinderen onder voogdij van Le-Ezrath tot en met f 1.000 op een Rijkspostspaarbankboekje vast te leggen. Voor de kapitalen boven dat bedrag werd een aparte rekening bij de eigen Rotterdamse Bank geopend, die de naam kreeg 'Voogdijrekening Le-Ezrath Ha-Jeled'. Deze zou verder worden onderverdeeld in 'zo veel onderrekeningen' als er Le-Ezrath kinderen zouden zijn met een vermogen boven dat bedrag.⁶⁷⁹

⁶⁷⁴ SAA, 1694.3, *Notulen AB LH*, 7 maart 1948.

⁶⁷⁵ Ibid.

⁶⁷⁶ Ibid.

⁶⁷⁷ Colthof was in september 1946 penningmeester geworden van de Berg-Stichting, zie SAA, 1703.1, *Notulen Bestuur BS*, 4 september 1946.

⁶⁷⁸ SAA, 1694.3, *Notulen DB*, 20 april 1948. Letterlijk wordt gesproken van de 'Commissie van Deskundigen' zodat het aanvankelijk niet helemaal duidelijk is of hiermee nu de Commissie Vermogensbeheer werd bedoeld of het controle-lichaam van financieel specialisten van de Cefina dat deze naam droeg. Uit het vervolg blijkt echter dat het om de Commissie Vermogensbeheer gaat.

⁶⁷⁹ Ibid.

De beantwoording van Hamburgs vraag of het werk moest worden uitgebreid en ook de niet-eigen voogdij-kinderen moest bevatten, werd op de lange baan geschoven. Eerst wilde de Commissie bekijken hoe het vermogensbeheer van de eigen-voogdij kinderen zich in de praktijk zou ontwikkelen.⁶⁸⁰

Vanaf april 1948 won het vermogensonderzoek snel aan momentum en werd het vermogensbeheer steeds meer tot een kerntaak van Le-Ezrath gemaakt. Met de uitbreiding van haar apparaat voor de reconstructie van de vermogens won Le-Ezrath aan praktische betekenis voor de andere inrichtingen. De behoefte enerzijds bij de andere instellingen om het vermogensbeheer uit te besteden en de mogelijkheid anderzijds van Le-Ezrath om dit werk te centraliseren, zijn dan ook zeker belangrijke factoren in de totstandkoming van de Fusie geweest.

Op de centralisatie van het vermogensbeheer zal hierna bij de bespreking van het vermogensbeheer door de Berg-Stichting nog iets uitgebreider worden ingegaan. Hier wordt volstaan met de constatering dat, na een eerste poging tot contact hierover met de Rudelsheimstichting, welke echter zonder directe gevolgen bleef⁶⁸¹, in december 1948 de Berg-Stichting besloot tot de overdracht van het vermogensbeheer aan Le-Ezrath, waarna in begin van 1949 dezelfde stap uiteindelijk ook door de Rudelsheimstichting zou worden gezet.⁶⁸²

Le-Ezrath werkte inmiddels gestaag aan de uitbouw van haar apparaat. In september 1948 was besloten om een safe te huren bij de Rotterdamse Bank om vermogensobjecten van pupillen in te kunnen bewaren en in december daaropvolgend werd met het kantoor van Mesritz het overleg gestart tot het optimaliseren van de controle van de werkzaamheden welke voor de reconstructie van het vermogensbeheer werden verzet.⁶⁸³

Met accountant Mesritz liepen al sinds juli 1946 contacten in het kader van een financieel onderzoek bij de Berg-Stichting⁶⁸⁴ en in juni 1948 was besloten om hem te belasten met de controle van de boekhouding van Le-Ezrath.⁶⁸⁵ Bij de bespreking over de controle van het vermogensbeheer was gebleken dat serieus rekening diende te worden gehouden met de mogelijkheid dat in beheerssituaties verduistering van vermogensbestanddelen niet kon worden uitgesloten en in dat verband had de assistent van Mesritz gewezen op de moeilijke controle op 'fraude aan de top'.⁶⁸⁶ Gewaarschuwd door deze opmerking besloten Hellendall en Roet zich nader op de problematiek van fraude te beraden, hetgeen in de vergadering van 6 januari 1949 leidde tot Roets constatering dat een afdoende controle door Friedmann alleen niet mogelijk zou zijn. Hoewel dat in de vergadering

⁶⁸⁰ Ibid.

⁶⁸¹ SAA, 1694.3, *Notulen DB LH*, 23 maart 1948.

⁶⁸² SAA, 1708.1 *Notulen DB LH*, 9 december 1948 en 22 maart 1949.

⁶⁸³ SAA, 1708.1, *Notulen DB LH*, 2 september 1948 (safe) en 20 december 1948.

⁶⁸⁴ SAA, 1694.1, *Vertrouwelijk weekrapport De Swaan*, 28 juli 1946. In het weekrapport worden geen verdere details gegeven. Wel merkt De Swaan op dat de Berg-Stichting in een 'zeer bijzondere financiële situatie' verkeerde en dat het door Mesritz uitgebracht 'uitvoerig en goed doorwerkt rapport helaas aan ons vermoeden [d.w.z. van Le-Ezrath, JJ], dat bij de stichtingen het een en ander onder het oog dient te worden gezien, meer gronden [had] gegeven'. Niet duidelijk is of dit een wankele financiële situatie van de stichting en tehuizen betreft of een (vooralsnog) onvolkomen financiële administratie.

⁶⁸⁵ SAA, 1708.1, *Notulen DB LH*, 30 juni 1948.

⁶⁸⁶ Idem, *Notulen DB LH*, 20 december 1948.

nog niet met zoveel woorden werd gezegd, impliceerde dit dat de controle moest worden uitbesteed.⁶⁸⁷ Tegelijk werd om het risico van fraudegevoeligheid binnen de organisatie zelf zo veel mogelijk te elimineren, een protocol opgesteld dat in een dubbele controle voorzag bij de afgifte van geld en goederen op het kantoor en in een ondertekening van de ontvangstbewijzen van de Schade-Enquêteboekjes door leden van het bestuur.

De zorg over het verdwijnen van vermogensbestanddelen uit nalatenschappen die niet onder goed toezicht stonden, klonk ook duidelijk door in het al eerder genoemde informatief rapport van Le-Ezrath over de organisatie van werkzaamheden en financiering van het Joods Kinderwerk in Nederland van begin 1949.⁶⁸⁸ In het rapport werd ook het werk in het kader van het vermogensbeheer besproken, waarbij een duidelijk onderscheid werd gemaakt tussen de oorlogswezen die onder voogdij van Le-Ezrath stonden en degenen die dat niet deden. Van de laatste groep was het vermogensbeheer vaak slecht geregeld, waardoor, zo was de stellige indruk die inmiddels was verkregen, ‘vrij grote bedragen’ verloren gingen.⁶⁸⁹ Eens te meer werd daarom gepleit voor een verregaande centralisatie van het vermogensbeheer bij Le-Ezrath. Over de kosten van het vermogensbeheer was het rapport zeer duidelijk, die kwamen ten laste van de voogd. Wel werd hieraan toegevoegd ‘voor de voogd zal veelal de mogelijkheid bestaan deze uitgaven op het inkomen resp. het vermogen van deze kinderen te verhalen, zo nodig na verkregen toestemming van de Kantonrechter’.⁶⁹⁰

Inmiddels waren ook met Mesritz onderhandelingen gestart over de externe controle op het vermogensbeheer. In begin 1949 had de accountant een rekening van f 1.500 ingediend voor de controle van de boeken van Le-Ezrath, die –als eerste in de reeks van veel die nog zouden volgen– door het bestuur als ‘te hoog’ werd beoordeeld.⁶⁹¹ In februari daarop werd echter een compromis uitgewerkt, waarbij Mesritz het genoemde bedrag toch zou worden uitbetaald, mits hij zich daarvoor ook zou belasten met de controle van het vermogensbeheer.⁶⁹²

Met dit compromis zou eerst Le-Ezrath en na september 1950 de Fusie zich voor de administratief-financiële controle van het vermogensbeheer duurzaam verbinden met het accountantskantoor Mesritz, in het bijzonder met accountant J.H. Mesritz zelf; zij het dat Mesritz zich in 1949, zo blijkt althans uit de accountantsrapporten, zich in het eerste jaar nog vooral zou richten op de verdere opbouw van het administratieve apparaat.⁶⁹³ Met uitzondering van een onduidelijke periode in mei 1955, waarin kort sprake was van een vertrek naar Israël en de controle van het vermogensbeheer door zijn medewerker Ph. Vos werd waargenomen⁶⁹⁴, zou J.H. Mesritz gedurende de gehele periode 1949-1965 bemoeienis met het vermogensbeheer hebben en vanaf 1950 ook direct met het toezicht daarop zijn belast. Deze taak heeft Mesritz, voor zo ver dit uit het bronnenmateriaal in het Fusiearchief is op te maken, zeer serieus

⁶⁸⁷ Idem, *Notulen DB LH*, 6 januari 1949.

⁶⁸⁸ SAA, 1667.3, *Notulen bijeenkomst CvKa*, 16 januari 1949, met *Rapport [...]*, zie noot 463.

⁶⁸⁹ Ibid.

⁶⁹⁰ Ibid.

⁶⁹¹ SAA, 1708.1, *Notulen DB LH*, 6 januari 1949.

⁶⁹² Idem, *Notulen DB LH*, 11 februari 1949.

⁶⁹³ JMW, De Lairessestraat, *Accountantsrapport Mesritz Le-Ezrath* 1948.

⁶⁹⁴ SAA, 1714.1, *Notulen DB*, 25 mei 1955. Zie ook idem, *Notulen DB*, 12 juli 1954.

opgevat en uitgevoerd en het pleit voor de integriteit van Le-Ezrath en vervolgens ook voor die van de Fusie, dat ondanks de kritische opstelling van Mesritz en de persoonlijke spanningen die deze genereerde en in weerwil van de gepeperde rekeningen die hij zou blijven sturen, dat Le-Ezrath en successievelijk de Fusie waarde bleven hechten aan Mesritz' deskundigheid en hem voor de controle van het vermogensbeheer handhaafden.

Zoals gezegd zouden in de jaren die volgden de wederzijdse stekeligheden niet uitblijven en zouden er ook meningsverschillen ontstaan over de precieze inrichting van de controle van het vermogensbeheer. Het vermogensbeheer bleek een vrij kostbare aangelegenheid te zijn, waarvan de kosten in november 1949 door Friedmann op f 10.000 werden geschat.⁶⁹⁵ Nog vóór de totstandkoming van de Fusie kwam het in juni 1950 tot een eerste conflict. Naar aanleiding van de hoge declaraties die Mesritz in de loop van 1949 en in het begin van 1950 had ingediend, besloot het Dagelijks Bestuur om zich bij de controle voortaan in de eerste plaats te richten op de vermogens die reeds waren overgedragen en waarvoor Le-Ezrath dus ook wettelijk verantwoordelijk was. In het geval van de nog niet overgedragen zag men zich genoodzaakt om Mesritz uitsluitend nog te belasten met de systematische controle van het *opsporingswerk* voor de grote vermogens, aangevuld met steekproefsgewijze controle van het opsporingswerk van de rest.⁶⁹⁶

Enigszins onbestemd in deze formulering is of in het geval van niet-overgedragen vermogens eventueel ook die van niet-eigen voogdijkinderen werden bedoeld. In mei 1950 had het bestuur, ten overvloede, nog wel benadrukt dat Le-Ezrath zich voor de eigen voogdijkinderen in Israël die bij familie of pleegouders in huis verbleven 'gaarne' ook wilde belasten met opsporing van vermogen en 'met alle andere werkzaamheden die een voogd moe[s]t doen'.⁶⁹⁷

Uitvoerend vermogensbeheer

Het tweede aspect van het vermogensbeheer, het praktisch beheer van de vermogens, was, zoals gezegd, enigszins ondergeschikt aan het eerste, de reconstructie van de vermogens. Deels was dit uiteraard het gevolg van het relatief kleine aantal vermogens dat vóór 1950 nog in stand was of al kon worden gereconstrueerd. Zoals gezien dateerde een eerste opgave van het aantal vermogens dat door Le-Ezrath werd beheerd uit februari 1948, waarbij zes vermogens werden genoemd. Van een doorbraak op het gebied van de reconstructie van de vermogens was pas sprake na juni 1949 toen de wet betreffende het opmaken van overlijdensakten voor vermisten van kracht werd.

Toch is er in de dossiers uit de periode 1945-1950 ook enige en gevarieerde informatie te vinden over het 'uitvoerend vermogensbeheer'. Uit deze informatie blijkt: dat betalingen uit het vermogen voor bijdragen in extra-uitgaven een onomstreden praktijk was, dat Le-Ezrath soepel bijsprong indien er financiële hulp

⁶⁹⁵ SAA, 1708.1, *Notulen DB LH*, 16 november 1949.

⁶⁹⁶ SAA, 1709, *Notulen DB LH*, 14 juni 1950. In de vergadering van 31 mei 1950 was aanvankelijk niet sprake van de controle van de *opsporingswerkzaamheden* van de vermogens maar van de vermogens zelf. Verder was het voorstel gelijk. Zie idem, *Notulen DB LH*, 31 mei 1950.

⁶⁹⁷ Idem, *Notulen DB LH*, 31 mei 1950.

werd gewenst en dat het vermogensbeheer door Le-Ezrath over het algemeen met zorg is uitgevoerd.

Als voorbeeld van het gebruik om kosten op het vermogen in rekening te brengen kan M. de H. worden genoemd, wier financiële belangen niet behartigd werden door Le-Ezrath maar door een particulier wiens status -bewindvoerder of voogd- niet geheel duidelijk is. Uit de stukken kan echter wel worden opgemaakt dat de kosten voor het onderhoud van M. de H. op haar vermogen in rekening werden gebracht.⁶⁹⁸ Ook kan in dit verband nog worden herinnerd aan het eerder besproken verzoekschrift dat een pleegouder in maart 1950 indiende om het vermogen van het oorlogspeegkind aan te spreken voor onderhoudskosten, waartoe de eigen accountant had besloten.⁶⁹⁹ In dit geval stond het pleegkind niet onder voogdij van Le-Ezrath, zodat de pleegouder met het verzoek werd doorverwezen.

Principieel bezwaar tegen het doorberekenen van onderhoudskosten door de pleegouder had het bestuur van Le-Ezrath bij de afhandeling van dit verzoekschrift overigens niet gehad, wel had men het onnodig en ongebruikelijk gevonden. Uit incidentele gegevens blijkt dat Le-Ezrath wel onderhoudskosten doorberekende bij verdienende kinderen. In begin 1948 werden enkele bestuursvergaderingen gewijd aan het inhouden van bijdragen voor verzorgingskosten van de lonen van verdienende meisjes die in het Meisjeshuis van Le-Ezrath verbleven. Uiteindelijk werd besloten dat iedere pupil in het tehuis *f* 15 zakgeld zou krijgen. Van het loon van de verdienende meisjes zou deze *f* 15 worden afgetrokken, van het resterend bedrag konden de meisjes 1/3 zelf behouden en de rest zou voor de verzorging aan het tehuis toevallen.⁷⁰⁰ Opmerkelijk is dat het bestuur nog geen maand later gedeeltelijk terugkwam op dit besluit. Het inhouden van 1/3 van het loon vond men toch teveel en men besloot om dat tot 1/4 terug te brengen.⁷⁰¹

Zonder hierop verder afzonderlijk nog in te gaan, kan voorts worden gemeld dat voor het Joods Jongenshuis soortgelijke regels voor de afdracht van salaris golden.⁷⁰²

Tevens kan op het punt van de onderhoudskosten nog worden gemeld, dat kleding in het meisjeshuis in 1948 in principe voor rekening was van Le-Ezrath.⁷⁰³ Ruim een jaar later besloot het bestuur om voor *alle* pupillen onder voogdij van Le-Ezrath voor de aankoop van kleding een grens te trekken bij een vermogen van *f* 2.000. Indien het vermogen, inclusief het schadeboekje, minder was dan dat bedrag, zou de kleding door Le-Ezrath worden betaald. Daarboven zouden deze kosten door de kinderen zelf moeten worden betaald.⁷⁰⁴

Wat betreft de soepele opstelling bij het verlenen van financiële hulp kan als voorbeeld worden genoemd, het verzoek van het 'Simons Fonds' om geld voor een minderjarige voor te schieten voor de bekostiging van een studie, dat zonder bezwaar

⁶⁹⁸ SAA, 1694.2, *Weekrapport De Swaan* 27/1 – 7/2 1947 en *Notulen DB*, 3 maart 1947.

⁶⁹⁹ Zie noot 60.

⁷⁰⁰ SAA, 1694.3, *Notulen DB LH*, 23 maart 1948.

⁷⁰¹ SAA, 1708.1, *Notulen DB LH*, 1 april 1948.

⁷⁰² SAA, 1709, *Verslag bestuursvergadering JJHs*, 9 mei 1948.

⁷⁰³ SAA, 1694.3, *Notulen DB LH*, 23 maart 1948 en SAA, 1708.1, *Notulen DB LH*, 1 april 1948.

⁷⁰⁴ SAA, 1708.1, SAA, 1708.1, *Notulen DB LH*, 21 december 1949.

door het bestuur van Le-Ezrath werd gehonoreerd.⁷⁰⁵ *En passant* blijkt uit dit verzoek, hoe financieel complex de situatie vlak na de oorlog was. Het Simons Fonds kon namelijk zelf niet tot uitbetaling overgaan omdat dit nog in afwachting was van rechtsherstel. Ook Le-Ezrath kampte met dergelijke financieel-praktische problemen, doordat allerlei rekeningen van fondsen lang geblokkeerd bleven. Van het voorschieten of betalen van studie- en reiskosten zijn meer voorbeelden te geven.⁷⁰⁶

De zorg die door Le-Ezrath aan het vermogensbeheer werd besteed, kan blijken uit enkele voorvallen en handelingen die echter sterk uiteenlopen. Zo werd in een geval advies ingewonnen bij de toeziende voogd in geval van een voorgenomen huwelijk van een minderjarige pupil en in een ander geval bij voorgenomen extra uitgaven.⁷⁰⁷ In weer een ander geval werd de aankoop van een piano uit een schadeboekje met zorg begeleid, waarbij ook expliciet gewag werd gemaakt van de noodzaak om hiervoor de kantonrechter om toestemming te vragen.⁷⁰⁸ In dit verband enigszins afwijkend van het zorgvuldige patroon, zij het dat hiervoor wettelijk wel de mogelijkheid bestond, is het besluit van het Dagelijks Bestuur van 27 januari 1949 om in het vervolg alleen voor grote uitgaven, die ten laste van de SEC-uitkeringen zouden worden gedaan, nog de toestemming van de kantonrechter te vragen.⁷⁰⁹ Dat met kleine vermogens toch, voor zo ver dat op grond van de schaarse berichten kan worden na gegaan, zorgvuldig is omgesprongen, mag als laatste voorbeeld blijken uit de aanschrijving in 1949 aan een toeziende voogd om een spaarbankboekje van een oorlogspleegekinder onder voogdij van Le-Ezrath, dat in zijn bezit was met een saldo van circa 425 gulden, ter bewaring op het kantoor in te leveren.⁷¹⁰

Tot slot kan hier voor de duidelijkheid nogmaals worden gesteld, dat, zoals uit het bovenstaande ook blijkt, Le-Ezrath met veel meer kinderen bemoeienis had dan haar eigen voogdij-pupillen. De aandacht van het Dagelijks Bestuur strekte zich niet zelden ook uit tot oorlogspleegekinderen, wier financiële belangen, waaronder de zorg voor hun vermogensbeheer, door eigen zaakwaarnemers en accountants werden waargenomen. Eens te meer blijkt hieruit dat de relatie tussen voogdij, zorg en vermogensbeheer soms complex was in de praktijk.

Samenvattend kan echter wel worden geconcludeerd, dat er in het bestudeerde bronnenmateriaal geen aanwijzingen zijn te vinden voor een oneigenlijk gebruik van de vermogens van de oorlogspleegekinderen door Le-Ezrath in de periode 1945-1950.

Berg-Stichting

Op het gebied van het vermogensbeheer wijzigde zich de situatie voor de Berg-Stichting, zoals in de vorige paragraaf al is besproken, in december 1948 toen op

⁷⁰⁵ SAA, 1694.2, *Notulen DB LH*, 10 oktober 1947.

⁷⁰⁶ SAA, 1694.3, *Notulen DB LH*, 29 januari 1948; SAA, 1708.1, *Notulen DB LH*, 30 augustus 1949.

⁷⁰⁷ SAA, 1708.1, *Notulen DB LH*, 13 juli 1948 en 27 januari 1949, respectievelijk *Notulen DB LH*, 24 februari 1949.

⁷⁰⁸ SAA, 1708.1, *Notulen DB LH*, 1 juni 1948, zie ook over deze piano: SAA, 1694.3, *Notulen DB LH*, 25 november 1948.

⁷⁰⁹ SAA, 1708.1, *Notulen DB LH*, 27 januari 1949.

⁷¹⁰ Idem, *Notulen DB LH*, 13 september 1949 en *Notitie van het DB LH betreffende S.C.* (ongedateerd).

voorstel van voorzitter Van Creveld het stichtingsbestuur besloot om het vermogensbeheer van de pupillen uit te besteden aan Le-Ezrath.

Het beeld van het door de Berg-Stichting uitgeoefende vermogensbeheer vóór december 1948 is enigszins onduidelijk.

De eerste berichten over enige activiteit in het kader van het vermogensbeheer door de Berg-Stichting dateren van december 1946. In de vergadering van 19 december van dat jaar werden de vermogens van de kinderen voor het eerst op de agenda gezet. Dit gebeurde naar aanleiding van een verzoek van Le-Ezrath om informatie over de vermogens en het beheer daarvan, waarop werd besloten om directeur Reitsema een onderzoek te laten verrichten naar de 'vermogenstoestand' van de kinderen.⁷¹¹ Over de resultaten van dit onderzoek zijn verder geen mededelingen meer gedaan. Uit het hier boven geciteerde rapport van De Swaan is echter wel bekend, dat hij niet erg onder de indruk was van het resultaat.

Het vermogensbeheer kwam pas weer zijdelings ter sprake op de vergadering van het bestuur van de Berg-Stichting op 7 september 1947, toen een verzoek tot voogdij-aanvaarding in behandeling werd genomen van een overigens niet-oorlogspleegkind. Het bestuur verklaarde dat men bereid was om de voogdij te aanvaarden, mits de betrokken notaris bereid zou zijn 'voor ons het vermogen van deze (a.s.) pupil te blijven beheren'.⁷¹²

In 1948 werd de zorg voor het vermogensbeheer voor de Berg-Stichting plotseling urgent vanwege een versnelling in de rechterlijke voogdijbeschikkingen, die een serie van voogdij-opdrachten voor de stichting met zich meebracht. Geconfronteerd met deze snelle toename stelde Van Creveld in februari 1948 aanvankelijk voor, om de penningmeester of de accountant met de beheerstaken voor de nieuwe pupillen te belasten. Enigszins verrassend werd echter op dezelfde vergadering anders besloten, namelijk om 'dit beheer op te dragen aan de Firma Lippmann, Rosenthal & Co'.⁷¹³

Het is onduidelijk of in de daaropvolgende maanden de Firma Lippmann, Rosenthal & Co daadwerkelijk veel werk heeft verzet op het gebied van het vermogensbeheer. Enerzijds zijn er aanwijzingen dat er wel enige activiteit door deze firma is ontplooid. Zo werd een deel van het Berg-Stichtingsarchief tijdelijk bij Lippmann, Rosenthal & Co opgeslagen en in latere jaren zouden twee medewerkers van deze firma om hun inzet voor de Berg-Stichting worden bedankt.⁷¹⁴

Toch is er anderzijds ook informatie waaruit blijkt dat de inzet van de bank mogelijk beperkt is gebleven. Tegelijk werden er namelijk door het bestuur van de Berg-Stichting plannen bedacht om het beheer in eigen hand te nemen en, mede in het kader van een voorgenomen samenwerking met de Rudelsheimstichting waarover sinds augustus 1948 werd nagedacht, een nieuwe administrateur aan te trekken, die

⁷¹¹ SAA, 1703.1, *Notulen Bestuur BS*, 19 december 1946.

⁷¹² Idem, *Notulen Bestuur BS*, 7 september 1947.

⁷¹³ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 17 februari 1948.

⁷¹⁴ Idem, zie *Notulen Bestuur BS*, 11 januari 1949. Hierin wordt gesproken van een bezoek van Van Creveld en Polak aan de Directie van Lippmann, Rosenthal & Co 'ten einde de kwestie van het archief en het overnemen van het werk van mej. Nierop te bespreken'. Zie ook *Notulen Bestuur BS*, 15 februari 1949: 'De voorzitter deelt mede dat ons archief dat nog bij Lippmann, Rosenthal & Co berustte, thans in handen van onze penningmeester is overgegaan. Mej. Nierop en de heer Kanning, beiden werkzaam ten kantore van Lippmann, Rosenthal & Co, hebben ieder een fraai boekwerk ontvangen als dank voor hetgeen zij voor de Bergstichting hebben verricht'.

ook met het vermogensbeheer zou worden belast.⁷¹⁵ Aangezien de Rudelsheimstichting, die door het vertrek van de directeur Caneel in een directiecrisis was gestort, er in slaagde om per begin 1949 een eigen nieuwe directeur aan te stellen, ging uiteindelijk de (proto)fusie tussen Berg-Stichting en de Rudelsheimstichting niet door.⁷¹⁶ Toen na een moeizaam verlopende en mislukte sollicitatieprocedure ook het plan voor het aantrekken van een eigen administrateur voor de Berg-Stichting niet tot ontwikkeling kwam, besloot het bestuur eind 1948 contact op te nemen met Le-Ezrath. Ondanks het bestaande wantrouwen kwam de samenwerking opmerkelijk snel tot stand, want in de vergadering van 12 december 1948 kon al worden vastgesteld, dat : ‘De heer Friedmann [...] zich bereid [had] verklaard zich ook ten behoeve van de pupillen der Bergstichting met het vermogensbeheer te belasten. Deze zeer omvangrijke taak [...] zal dus thans worden overgenomen door Le-Ezrath’.⁷¹⁷ Besloten werd ook om de Rudelsheimstichting hiervan in kennis te stellen, waarbij het bestuur ‘in overweging [zou] worden gegeven zich wat betreft de pupillen harer Stichting, eveneens met de heer Friedmann te verstaan’.⁷¹⁸

Nadat het vermogensbeheer eind 1948 aan Le-Ezrath was overgedragen, kwam de uitvoering hiervan in de jaren 1949 en 1950 nog enkele malen ter sprake in de bestuursvergaderingen van de Berg-Stichting. In januari 1949 werd besloten om ‘nu het vermogensbeheer van de kinderen is overgedragen aan Le-Ezrath’ de werkzaamheden van Friedmann te laten controleren door de eigen accountant Martin J. Polak.⁷¹⁹ In mei van hetzelfde jaar besloot het bestuur om ook een eigen commissie in te stellen voor het vermogensbeheer, waarin de recent aangestelde penningmeester Polak en de bestuursleden Van Hasselt en Kahn zitting namen, maar waarover in de navolgende vergaderingen geen mededelingen meer werden gedaan.⁷²⁰ Interessant voor de onderlinge verhoudingen is voorts nog de discussie die twee maanden later losbarstte over de ‘hoge nota’s van Le-Ezrath’ voor het werk dat inmiddels door haar aan het vermogensbeheer was besteed. Algemeen waren de bestuursleden verontwaardigd over het feit dat Le-Ezrath de kosten van haar apparaat aan de Berg-Stichting doorberekende, te meer omdat beide instellingen door Cefina werden gesubsidieerd en de heer Friedmann ‘nimmer over de financiële zijde [had] gesproken’.⁷²¹ Dat laatste leek op een misverstand te berusten, want bij de totstandkoming van de afspraak in december 1948 had Le-Ezrath het als vanzelfsprekend aangenomen dat de kosten van het werk dat door haar apparaat zou worden verricht, door de Berg-Stichting zouden worden vergoed.⁷²² In een apart overleg wist men dan ook vrij snel overeenstemming te bereiken over de declaraties, waarbij echter nog wel de vraag rees ‘of wij deze wel of niet op de vermogens van de kinderen moeten verhalen’.⁷²³ Op dat punt wist directeur Reitsema te melden, dat er voor [A.R.] geen subsidie meer [werd] verstrekt, omdat deze jongen zelf vermogend

⁷¹⁵ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 8 augustus 1948 en 21 december 1948.

⁷¹⁶ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 18 november 1948.

⁷¹⁷ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 21 december 1948.

⁷¹⁸ Ibid.

⁷¹⁹ SAA, 1703.1, *Notulen Bestuur BS*, 11 januari 1949.

⁷²⁰ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 1 mei 1949. Tevens werd ook door de Berg-Stichting besloten om een safe te huren.

⁷²¹ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 11 juli 1949.

⁷²² SAA, 1708.1, *Notulen DB LH*, 20 december 1948

⁷²³ SAA, 1703.1, *Notulen Bestuur BS*, 27 september 1949.

is'.⁷²⁴ Deze mededeling zou overigens in de vergadering van 9 maart 1950 worden herhaald, waarbij, opmerkelijk, van subsidie door het 'Ministerie [sic] van Sociale Zaken' werd gesproken. Dit zou 'voor kinderen zoals A.R. [...], die zelf een behoorlijk vermogen erven, geen verpleeggelden meer [betalen]'.⁷²⁵

Uit de notulen van de Berg-Stichting kan in de eerste plaats worden afgeleid, dat tot 1948 weinig aandacht door deze instelling is besteed aan een structureel vermogensbeheer voor de pupillen en dat het vermogensbeheer, na een onduidelijke tussenfase waarin dit aan Lippmann, Rosenthal & Co was uitbesteed, pas na de overdracht aan Le-Ezrath aan het eind van 1948 écht op een grondige en systematische wijze is geschied. Niet duidelijk is of deze terughoudendheid bij de organisatie van het vermogensbeheer, financiële consequenties voor de oorlogspleegkinderen heeft gehad. Daar de voogdij-opdrachten over oorlogspleegkinderen aan de Berg-Stichting pas vanaf 1948 plaatsvonden en de doorbraak op het gebied van de reconstructie van de vermogens zelfs nog een jaar later is gebeurd, lijkt enerzijds de schade beperkt te zijn gebleven. Anderzijds, kan de wijze waarop Le-Ezrath haar zorg heeft geuit over het vermogensbeheer van de niet-eigen pupillen in haar rapport van begin 1949, toen zij het vermogensbeheer van de pupillen van de Berg-Stichting nog maar net op zich had genomen, beslist fors worden genoemd. Enigszins zorgelijk is ook dat op het moment van overdracht Friedmann vrij precies kon vaststellen dat het om 21 gevallen ging waaraan 'nog niets' was gedaan.⁷²⁶

Uit de notulen van februari 1950 valt voorts, als tweede conclusie, nogmaals duidelijk af te leiden dat voor de totstandkoming van de Fusie en het overbruggen van de tegenstellingen tussen de oude instellingen en Le-Ezrath, de inzet van het vermogensapparaat van grote en mogelijk doorslaggevende betekenis is geweest.⁷²⁷

Als losse opmerkingen met mogelijk relevantie voor vermogens en vermogensbeheer dienen hier bij de bespreking van het beleid van de Berg-Stichting verder niet ongenoemd te blijven: ten eerste een opmerking van Reitsema in de vergadering van 17 november 1949 over de verzilvering van 27 spaarbankboekjes van overleden pupillen⁷²⁸ en ten tweede, de opmerking van penningmeester Van Hasselt in die van 9 maart 1950. Deze laatste gaf enige (beperkte) informatie over de omvang van de vermogens aangezien Van Hasselt hierin vaststelde 'dat het totaal bedrag van de

⁷²⁴ Ibid. A.R.stond onder voogdij van Le-Ezrath. Hij behoort tot de pupillen die in 1951 naar Gvar-Am vertrokken.

⁷²⁵ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 9 maart 1950.

⁷²⁶ SAA, 1708.1, *Notulen DB LH*, 20 december 1948.

⁷²⁷ Zie met name SAA, 1703.1, *Notulen Bestuur BS*, 2 februari 1950. Hierin wordt gemeld dat besloten is om Le-Ezrath 'in de toekomst' in de Fusie op te nemen en dat 'als tegenprestatie' Le-Ezrath haar apparaat dienstbaar gaat maken aan de drie instellingen.

⁷²⁸ SAA, 1703.1, *Notulen Bestuur BS*, 17 november 1949. Het ging om een totaalbedrag van f 522,02. Besloten werd om het geld aan broertjes of zusjes over te maken, indien die in de Berg-Stichting verbleven en het restant in de kas van de Berg-Stichting te storten, omdat 'waar het geld is, dat de pupillen van de Bergstichting hebben gekregen, [...] dit geld ook thans [kan] worden beschouwd als aan de Bergstichting te behoren'.

schadeboekjes der kinderen reeds f 52.241,73' bedroeg.⁷²⁹ Op de vraag van Wolff of de kinderen te zijner tijd zelf de beschikking over dat geld zouden krijgen, antwoordde Polak dat voor de meeste kinderen subsidie werd verleend en dat men in het algemeen van oordeel was 'dat een kind, dat een belangrijk bedrag erf[de], hiervan wel een gedeelte voor levensonderhoud aan de Berg-Stichting zou moeten afstaan'.⁷³⁰ Op dit punt werd evenwel geen beslissing genomen, waarna het afstaan van gelden van het vermogen als bijdragen in de kosten van het levensonderhoud in de bestuursvergaderingen van de Berg-Stichting vóór de totstandkoming van de Fusie niet meer aan de orde kwam.

Rudelsheimstichting

Aangezien de notulen van het bestuur van de Rudelsheimstichting pas beginnen in januari 1949, weliswaar bijna direct met de mededeling dat contact met Friedmann zou worden opgenomen in verband met het vermogensbeheer, kan over het vermogensbeheer van deze instelling vóór 1949 geen uitspraak worden gedaan.⁷³¹ Wel kan uit de gegevens van de kartotheek worden afgeleid dat deze periode ten hoogste tot een jaar beperkt is gebleven en dat het vermoedelijk om elf oorlogswezen is gegaan.

Periode 1950-1965

Reconstructie van de vermogens

Zoals in de voorgaande tekstdelen al verscheidene malen is aangegeven, heeft het vermogensbeheersapparaat van Le-Ezrath als vliegwiel gewerkt bij de totstandkoming van de Fusie. Nadat officieel tot de Fusie was besloten, werd dan ook het apparaat van Le-Ezrath tot het Fusie-apparaat gemaakt. Dit betekende dat de Afdeling Vermogensbeheer als zelfstandige administratieve eenheid op het Bureau werd gecontinueerd.

Binnen het personeelsbestand van de Afdeling Vermogensbeheer deed zich begin 1951 een belangrijke personeelsmutatie voor naar aanleiding van het vertrek van de medewerker mejuffrouw mr. Blitz, die op alijah ging.⁷³² Om in de vacature te voorzien, plaatste Le-Ezrath in het *Nederlandse Juristenblad* van 9 december 1950 een personeelsadvertentie waarin, althans volgens de bewaard gebleven sollicitatiebrief, om een medewerker voor de 'Afdeling Vermogensoplossing' werd gevraagd, die met de reconstructie van de vermogens van de voogdijpupillen zou worden belast.⁷³³ Voor deze functie zou per 1 januari 1951 de jurist Th. Ph. van Raalte worden aangesteld. Van Raalte zou zich specialiseren in familiereconstructie en het opstellen van erfenisoverzichten. Deze werkzaamheden bleef hij, getuige zijn persoonlijk archief dat in het Stadsarchief Amsterdam is gedeponneerd, tegelijk ook

⁷²⁹ Idem, *Notulen Bestuur BS*, 9 maart 1950.

⁷³⁰ Ibid.

⁷³¹ SAA, 1706.4, *Notulen Bestuur RhS*, 4 januari 1949.

⁷³² SAA, 1709, *Notulen DB*, 21 december 1950.

⁷³³ SAA, JMW, 1711, Le-Ezrath Ha-Jeled, Correspondentie, 1951, *Sollicitatiebrieven* onder 'R' en 'S' van 13, respectievelijk 11 december 1950.

voor andere instellingen en particulieren verrichten buiten zijn dienstverband bij de Fusie/Le-Ezrath.⁷³⁴

Uit het al eerder genoemde personeelsoverzicht in het *Jaarverslag* van 1953 had de Afdeling Vermogensbeheer naast een eigen jurist vanaf 1951 tevens de beschikking over een eigen boekhouder W.M. Nikuyuluw.⁷³⁵ Daarnaast werd administratieve ondersteuning verleend door de vijf typistes van het Bureau, van wie een aantal zich in de beginjaren geheel op het werk van het vermogensbeheer heeft toegelegd. In ieder geval had de Afdeling Vermogensbeheer volgens het *Jaarverslag* 1954 twee eigen secretaressen tot zijn beschikking.⁷³⁶

Herhaald zij hier ook dat het voor het Vermogensbeheer niet onbelangrijk was, dat reeds in de vergadering van het Dagelijks Bestuur van 22 november 1950 werd besloten voor de aparte externe controle van het vermogensbeheer J.H. Mesritz te handhaven. De controle van de administraties van de aangesloten instellingen werd daarbij tegelijk in handen van M.J. Polak gesteld.⁷³⁷

Interessant is dat het bestuur van de Fusie in de beginjaren ook nog kort serieus heeft nagedacht om het vermogensbeheer uit te besteden, zoals geheel of gedeeltelijk door de Stichting Hulp aan Oorlogspleegkinderen werd gedaan.⁷³⁸ In 1953 werd Mesritz door het bestuur hierover om advies gevraagd, die daarop in begin september van dat jaar een notitie schreef, die inzichtelijk is voor de motivatie voor het in stand houden van een Afdeling Vermogensbeheer.⁷³⁹

In deze notitie maakte Mesritz een onderscheid bij het vermogensbeheer tussen de werkzaamheden in verband met de 'reconstructie' van de vermogens en het zogenaamde 'bloot beheer'. Een uitbesteding van het vermogensbeheer raadde hij af. In de eerste plaats, omdat het meeste werk nog steeds uit de reconstructie van de vermogens bestond, waarvoor de Fusie als voogd speciale verantwoordelijkheid had. In de tweede plaats, omdat ook aan het uitvoerend vermogensbeheer een specifieke Joodse problematiek kon worden onderscheiden, waardoor ook voor die werkzaamheden de Fusie toch nog een speciale verantwoordelijkheid behield. Deze verantwoordelijkheid hield in dat het bestuur de eventuele *trustee* alsnog intensief zou moeten controleren, wat voor doublures zou zorgen en onnodige hoge kosten met zich

⁷³⁴ Zie: SAA, 801, Archief Mr. Th.P. van Raalte. In het archief wordt het werk voor Le-Ezrath slechts een maal, zijdelings, genoemd: zie inv.nr. 5, *kennisgeving voor S. de P.*, 1961 dat hij voor '7975/229376 deel' in een erfenis gerechtigd was. De kennisgeving werd verstuurd: p/a Le-Ezrath. De aard van het dienstverband van Van Raalte is onbestemd. Zijn naam komt niet voor op de specificaties van salarissen die als bijlagen bij de accountantsrapporten worden gegeven, zie JMW, De Lairesestraat, *Accountantsrapporten Martin J. Polak*, 1951 e.v. en zie bij 'Beleid en Balans'

⁷³⁵ IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1953, pp. 4-5 en p. 18. Nikuyuluw: zie o.a.: SAA, 1712.1, *Notulen Commissie Vermogensbeheer*, 25 juli 1951.

⁷³⁶ IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1954, p. 12.

⁷³⁷ Zie noot 497.

⁷³⁸ JHM, D1378, *Verslag der werkzaamheden van de Stichting Hulp aan Oorlogspleegkinderen* 1950, 1951 en 1952, p. 9. Hier is sprake dat de Kas-Associatie N.V. te Amsterdam het 'gehele vermogensbeheer' van de stichting op zich had genomen. In eerder passages wordt echter ook van een eigen boekhoudkundige kracht gewag gemaakt. Niet duidelijk is of de KasAs alleen voor het beleggen van vermogens of ook voor de reconstructie van de vermogens door SHaO is ingezet.

⁷³⁹ SAA, JMW, 1708.2, Le-Ezrath, Correspondentie, 1946-1960, *Brief Mesritz aan DB*, 1 september 1953.

mee zou brengen. Mesritz gaf voorts een korte opsomming van controletaken die onder supervisie van het bestuur zouden moeten gebeuren om financieel nadeel van de pupillen te voorkomen, zoals het controleren van belastingaanslagen en het bijwonen van aandeelhoudersvergaderingen. Bovendien raadde hij een ‘gezaghebbende Bestuurscommissie’ aan, ‘die zich regelmatig [onderstropping Mesritz, JJ] met de problemen die door ons ingevolge ons onderzoek regelmatig worden gerapporteerd, dient bezig te houden’.⁷⁴⁰

Met deze kritiek richtte Mesritz zich meer in het bijzonder op het functioneren van de Commissie Vermogensbeheer, waarop hierna nog zal worden teruggekomen. Hier is echter vooral van belang dat het Fusiebestuur Mesritz’ advies overnam en besloot om het vermogensbeheer niet op te dragen aan een externe organisatie. Aan de beslissing om het vermogensbeheer in eigen hand te houden hebben dus naast het kostenaspect, ook de erkenning van een specifieke Joodse dimensie aan deze werkzaamheden ten grondslag gelegen en de zorg bij het bestuur om aan de extra verplichtingen die dit met zich meebracht naar beste vermogen te voldoen.

In het voorgaande gedeelte is al aangestipt dat rond 1955 het accent in de werkzaamheden van de Fusie op sociaal gebied, met het gestaag verminderen van het aantal oorlogspleegkinderen begon te verschuiven. In deze tijd voltrok zich echter tevens een verschuiving in het werk dat werd verricht in het kader van het vermogensbeheer. In het *Jaarverslag* 1954 werd gesteld dat de ‘eerste phase, het opsporen van vermogensdelen van –potentiële- erflaters [...] thans vrijwel is voltooid’.⁷⁴¹ In de nieuwe fase die inzette, waren vooral de scheiding en delingen van nalatenschappen de objecten van aandacht en zorg. De verschuiving in werkzaamheden bracht een eerste inkrimping van het personeelsbestand met zich mee en in 1955 werd één van de twee typistes ontslagen.⁷⁴²

Praktisch inzichtelijk voor het administratieve werk bij het vermogensbeheer is een brief van Van Embden aan de Fusie-accountant Martin J. Polak in november 1952 ten geleide van twee lijsten ‘A’ en ‘B’.⁷⁴³ Op de A-lijst waren de ontvangsten voor de ‘voogdijkinderen’ geschreven in het eerste half jaar van 1952, samen goed voor f 13.740. Op de B-lijst stonden de kosten ten laste van de pupillen in dezelfde periode, welke in totaal bedroegen f 7.440. Dit bracht het totaalbedrag van die periode dat ‘aan het vermogensbeheer voogdijkinderen verschuldigd’ was op f 6.300.⁷⁴⁴ In zijn begeleidende brief vroeg Van Embden vervolgens aan Polak om de ingesloten lijsten te ‘verifiëren’ en deze door te geven ‘aan collega Mesritz opdat bijwerking van de vermogenskaarten’ kon plaatsvinden.⁷⁴⁵ Impliciet drong Van Embden daarbij aan op enige spoed ‘aangezien het in ons voornemen ligt dit bedrag ten spoedigste uit onze kasmiddelen te laten verdwijnen’ door overboeking van het saldo naar de rekening ‘Vermogensbeheer Voogdijkinderen’ bij de Twentsche Bank.⁷⁴⁶ Behalve dat uit de

⁷⁴⁰ Ibid.

⁷⁴¹ IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1954, p. 12.

⁷⁴² SAA, 1714.1, *Notulen DB*, 14 november 1955 (en 30 November 1955: door vertrek van een secretaresse, mocht de persoon in kwestie wel in dienst van de Fusie blijven).

⁷⁴³ SAA, 1305 (oud), *Correspondentie DB*, 1952, *Brief van Van Embden aan Martin J. Polak*, 4 november 1952.

⁷⁴⁴ Ibid.

⁷⁴⁵ Ibid.

⁷⁴⁶ Ibid.

informatie in deze brief nogmaals blijkt dat het apart beheren van de administratie vermogensbeheer voogdijpupillen uit voorzorg gebeurde, met name om Fusie-middelen en kapitaal van de pupillen niet door elkaar te laten lopen, illustreert deze ook duidelijk dat het vermogensbeheer onder een vrij scherpe en directe financiële controle van de accountants stond.

Technisch-administratief is voorts niet onbelangrijk, dat in verband met de administratieve centralisatie, die per 1 januari 1952 zijn beslag kreeg door het overbrengen van de administratie van de Berg-Stichting naar het Bureau te Amsterdam, door de Financiële Commissie werd besloten om alle bankrekeningen van de gefusioneerde instellingen te concentreren op één rekening, bij de Rotterdamse Bank. Naast deze centrale ‘instellings’-bankrekening zouden bij de Twentsche Bank ook de rekening ‘Vermogensbeheer Pupillen’ en ‘Individuele Pupillen’ nog als aparte rekeningen worden aangehouden.⁷⁴⁷ Uit de bestuursnotulen uit dezelfde tijd blijkt dat er in de praktijk ook nog een tweede centrale rekening werd aangehouden, waarmee zeer waarschijnlijk op de postgirorekening van Le-Ezrath werd gedoeld.⁷⁴⁸

Uit losse fragmenten in de bestuursnotulen en ander materiaal blijkt dat Afdeling Vermogensbeheer zich in het begin van de jaren '50 inderdaad vooral heeft toegelegd op de reconstructie van de vermogens. Een eerste opgave van de omvang van de werkzaamheden na 1950 staat in het *Jaarverslag* 1951, waarin wordt gesproken van ‘180 dossiers’ met circa 700 nalatenschappen.⁷⁴⁹ In hetzelfde jaar werd de totale omvang van de gelden onder beheer op f60.000 geschat.⁷⁵⁰ Nog informatiever is het *Jaarverslag* 1954 waarin werd gemeld, dat de Fusie-instellingen het beheer voerden over de vermogens van 129 pupillen, waarbij de grootte van de vermogens varieerde van ‘enige honderden guldens’ (huisraadschade) tot f300.000. De gezamenlijke waarde van de vermogens bleek inmiddels sterk te zijn gegroeid naar het indrukwekkende bedrag van f2.000.000,-. De kosten van het beheer van deze vermogens werd op minder dan 1% geschat.⁷⁵¹

Het is niet helemaal duidelijk of de kosten van de accountant Mesritz, die in 1951 circa f10.000 per jaar bedroegen⁷⁵², hieronder begrepen zijn. Volgens een mededeling van Hellendall in de vergadering van het Algemeen Bestuur van 30 mei 1954 was dat niet het geval. Naar zijn zeggen werden de kosten van de accountantscontrole ten laste gebracht van de vermogens van de pupillen.⁷⁵³

Voor zijn honorarium, dat in 1951 overigens mogelijk wat naar beneden is gebracht, leverde Mesritz een behoorlijke prestatie, gezien de notulen van de Commissie Vermogensbeheer en in het bijzonder zijn ‘Mededeling voor de Commissie Vermogensbeheer’ van 24 januari 1954. Mesritz lette scherp op nalatigheden en trage reacties bij het afwikkelen van nalatenschappen en zakelijke liquidaties door de Fusie, waarbij hij in zijn correspondentie zijn afkeuring over de trage behandeling van

⁷⁴⁷ SAA, 1712.1, *Notulen Fin Com*, 10 december 1951.

⁷⁴⁸ SAA, 1709, *Notulen DB*, 3 december 1951.

⁷⁴⁹ SAA, 1709, *Jaarverslag* per 1 mei 1951.

⁷⁵⁰ Idem, *Notulen DB*, 5 april 1951.

⁷⁵¹ IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1954, p. 12.

⁷⁵² SAA, 1709, *Notulen DB*, 2 augustus 1951. Deze kosten zijn niet teruggevonden in de financiële documentatie die voor ‘Beleid en Balans’ is gebruikt.

⁷⁵³ SAA, 1714.1, *Notulen AB*, 30 mei 1954

sommige zaken ook niet onder stoelen of banken stak.⁷⁵⁴ Dit tot ergernis van Van Raalte die Mesritz in de commissievergaderingen voorhield dat door hem wel degelijk adequaat werd gereageerd.⁷⁵⁵ Wellicht speelde bij de geprikkelde stemming voor Van Raalte nog mee dat Mesritz hem toen relatief recent een behoorlijke veeg uit de pan had gegeven in de notitie over het uitbesteden van het vermogensbeheer. In deze hierboven besproken notitie had Mesritz niet alleen de Commissie Vermogensbeheer bekritiseerd, maar ook Van Raalte door op te merken dat het hem voorkwam dat ‘de voor de interne taak aangewezen jurist misschien niet zoveel tijd aan de materie [gaf] als dezerzijds –mede ter bekorting van onze werkzaamheden- gewenst zou worden geacht’.⁷⁵⁶ Mesritz’ reacties waren echter wel vaker stekelig en het uitbesteden van de administratie vermogensbeheer heeft hij dan ook verder niet geadviseerd. Eerdere meningsverschillen met Van Raalte had hij bijgelegd na tussenkomst van het bestuur.⁷⁵⁷

Wat betreft de inrichting van de controles die door Mesritz werden verricht, was het in augustus 1951 nog gekomen tot een kritische reactie van het Dagelijks Bestuur op de uitgebreidheid van het werk dat door de actieve accountant werd verricht. Ongetwijfeld hebben hierbij de hoge declaraties weer een rol gespeeld. Naar aanleiding van een discussie die hierover in de Commissie Vermogensbeheer had plaatsgevonden⁷⁵⁸ verzocht het Dagelijks Bestuur in een brief van 3 augustus 1951 Mesritz zich bij zijn controles voortaan te beperken tot een onderzoek of alle gelden, sieraden enz. die ‘volgens U in ons bezit moeten zijn’ inderdaad ook aanwezig waren.⁷⁵⁹ Deze beperkte controle moest in plaats komen van een uitgebreid nazien of ‘alle werkzaamheden, die volgens U hadden moeten worden uitgevoerd’ ook daadwerkelijk waren gedaan.⁷⁶⁰ Of Mesritz hier bezwaar tegen heeft aangetekend is niet direct bekend. Wel besloot het bestuur nog geen vier maanden later dit verzoek weer in te trekken en Mesritz te vragen om ‘tot nader order [...] met de controle zoals [die] tot nu toe [is] uitgeoefend’ door te gaan.⁷⁶¹

⁷⁵⁴ SAA, 1714.1, *Notulen vergadering Commissie Vermogensbeheer (Cvb)*, 31 januari 1954.

⁷⁵⁵ Ibid.

⁷⁵⁶ SAA, 1708.2, *Brief Mesritz aan DB*, 1 september 1953.

⁷⁵⁷ Zie ook SAA, 1709, *Notulen DB*, 1 mei 1952. In deze vergadering merkt Wolff op dat hij een aantal klachten en geschillen tussen de heer Mesritz en mr. Van Raalte betreffende het vermogensbeheer heeft onderzocht. Volgens Wolff was de kritiek na onderzoek en gesprekken met en tussen beide heren tot juiste proporties teruggebracht. Er was geen aanleiding tot maatregelen. Wel vond het bestuur dat Van Raalte de halve dag waarvoor hij was aangenomen aanwezig zou zijn. Zie ook *Notulen DB*, 26 november 1953: Hellendall gaat akkoord met de gang van zaken op de Afdeling Vermogensbeheer na een toelichting door Van Raalte.

⁷⁵⁸ SAA, 1712.1, *Notulen CVb*, 25 juli 1951.

⁷⁵⁹ SAA, 1711, *Brief van Van Hasselt aan accountantskantoor J.H. Mesritz*, 3 augustus 1951.

⁷⁶⁰ Ibid.

⁷⁶¹ SAA, 1711, *Brief van Wolff aan Mesritz*, 29 november 1951. In dit dossier bevindt zich overigens ook een brief van Martin J. Polak van 19 september 1951 met een overzicht van de vele lopende giro- en bankrekeningen bij de Fusie-instellingen, waaronder een aparte rekening voorgedij-kinderen bij de Rotterdamse Bank NV van Le-Ezrath. Vergelijk Verhey, *Kind van de rekening*, p. 179.

De reconstructie van de vermogens lijkt in de jaren 1950-1955 een zekere impuls te hebben gekregen met terugbetalingen door *Renovatum* van verzekerde ‘Pulsschade’⁷⁶² en met de uitbetaling van de LVVS. Het traject van de laatst genoemde terugbetalingen onderstreept nog eens dat de reconstructie van vermogens tot ver in 1951 een complexe zaak was. Eind dat jaar bleek dat in veel gevallen nog steeds geen verklaring van erfrecht kon worden opgemaakt, met als gevolg dat het indienen van vorderingen voor de voogdijpupillen door Le-Ezrath niet binnen de gestelde termijn kon worden gehaald en dat verlenging van de termijn moest worden aangevraagd.⁷⁶³ Voor het onderzoek relevant is dat in mei 1952 Wolff in de vergadering van het Dagelijks Bestuur kon bevestigen, dat ‘ons bureau [...] voor alle voogdikinderen, die zelf of wier familie crediteuren van LVVS [waren], de vorderingen op tijd [had] ingeleverd’.⁷⁶⁴ Wolff vervolgde echter deze mededeling met de constatering dat: ‘Een groot aantal dezer vorderingen bestaat uit dwergbedragen, die veel administratieve rompslomp met zich meebrengen. LVVS verzoekt derhalve om toestemming om alle bedragen tot f 25, die door ons op tijd zijn aangemeld en die door geen andere personen zijn geclaimd, aan ons te mogen overmaken’.⁷⁶⁵ Het bestuur besloot dit voorstel te accepteren en nam daarbij tegelijk de beslissing dat ‘aangezien het om heel kleine bedragen’ ging, de ingekomen gelden niet op de rekeningen der kinderen te [zullen gaan] crediteren’.⁷⁶⁶ Vermoedelijk is het totaalbedrag in mei 1952 nog niet uitgekeerd. De kwestie van de LVVS-‘dwergbedragen’ keerde namelijk ruim drie jaar later nogmaals kort terug op de agenda toen in september 1955 weer het bericht van LVVS bij het Dagelijks Bestuur binnenkwam, dat deze instantie ‘een groot aantal kleine bedragen van Joodse oorlogspleegekinderen’ onder Fusie-voogdij op één rekening had verzameld.⁷⁶⁷ Daar de ‘kosten van verklaringen van erfrecht e.d. hoger zouden zijn dan de uitkeringen’ werd het voorstel herhaald om deze bedragen te totaliseren op een ‘LVVS-rekening-29000’ om daarna het totaalbedrag ter beschikking te stellen van de Fusie.⁷⁶⁸ Hoewel hierover geen uitspraak werd gedaan, is het, gezien het eerder ingenomen standpunt zeer waarschijnlijk dat het Dagelijks Bestuur dit voorstel (weer) heeft geaccepteerd. Er zijn dus vrij wel zeker, op verzoek van LVVS en uit oogpunt van het vermijden van financiële complicaties, kleine sommen privégeden van de oorlogspleegekinderen ‘gecollectiviseerd’. Uit de notulen is niet bekend hoe hoog dit totaalbedrag is geweest en voor welke doeleinden het totaalbedrag uiteindelijk is gebruikt.⁷⁶⁹

Begin 1956 constateerde de Commissie Vermogensbeheer (Pupillen), dat de werkzaamheden op de Afdeling Vermogensbeheer sterk waren teruggelopen, aangezien een groot aantal pupillen meerderjarig was geworden, onder wie zich in het bijzonder veel kinderen bevonden ‘met een vrij groot vermogen’.⁷⁷⁰ Daar ook het rechtsherstel grotendeels was afgelopen en ‘de nodige opsporingswerkzaamheden naar vermogensbestanddelen’ waren verricht, kwamen de commissieleden tot de

⁷⁶² SAA, 1714.1, *Notulen DB*, 12 januari 1954.

⁷⁶³ SAA, 1711, *Brief Friedmann aan mr. Boas*, 15 november 1951.

⁷⁶⁴ SAA, 1709, *Notulen DB*, 1 mei 1952.

⁷⁶⁵ *Ibid.*

⁷⁶⁶ *Ibid.*

⁷⁶⁷ SAA, 1714.1, *Notulen DB*, 28 september 1955.

⁷⁶⁸ *Ibid.*

⁷⁶⁹ Zie voor bedragen in 1955 e.v. bij ‘Beleid en Balans’ pp. 29-30.

⁷⁷⁰ SAA, 1716, *Notulen CVb*, 19 januari 1956.

conclusie, dat het werk niet meer voldoende was om hiervoor een vaste kracht aan de Fusie te verbinden.⁷⁷¹ Van Raalte stemde hiermee in, waarop werd besloten om zijn dienstverband te beëindigen met ingang van 29 februari 1956. Wel zou Van Raalte vooralsnog een maal per week op het kantoor verschijnen om eventuele juridische problemen bij het vermogensbeheer te bespreken. Tevens zou hij de procedures bij het Kantongerecht voor het opmaken van de eindrekening en -verantwoording blijven verzorgen en zou hij op incidentele basis ook blijven optreden in het geval er processen ‘samenhangend met het vermogen der kinderen’ aanhangig zouden (moeten) worden gemaakt’.⁷⁷²

Op het gebied van het vermogensbeheer bleef Friedmann na de Fusie en ook na het vertrek van Van Raalte uitvoerende taken behouden en verrichten. Na de reorganisatie van 1956-1957, waarbij de rol van het Bureau werd vergroot en het directeurschap werd gesplitst, zou Friedmann als financieel-administratief directeur het vermogensbeheer ‘officieel’ in zijn takenpakket krijgen. In de functie-omschrijving die voor hem werd opgesteld, stond na de beschrijving van de algemene taken, zoals het leiding geven van de financieel-administratieve sector, onder de speciale taken als tweede het ‘Beheren van de vermogens van de pupillen’ genoemd. Dit na het beheer van het vermogen van de Fusie.⁷⁷³

Onder deze taak vielen meer in het bijzonder: ‘Vermogensmutaties; verzorging van vermogen (verhuur van onroerend goed; inning renten enz.); uitgaven ten beh. van betreffende pupillen; rekenschap afleggen jegens kinderrecht (sic); nalatenschappen, herstelbetalingen en andere aanspraken van pupillen’.⁷⁷⁴

Uiteraard was de ‘kinderrecht (sic)’ een vergissing en werd hier de ‘kantonrechter’ bedoeld. Maar voor het overige is deze functie-omschrijving toch bijzonder inzichtelijk, omdat hieruit kan worden afgeleid dat het ‘uitvoerend’ vermogensbeheer van de pupillen in de praktijk toch vooral op de schouders van Friedmann is terecht gekomen. Dit lijkt ook in overeenstemming te zijn met de wijze waarop Curt Friedmann na zijn overlijden in het *Jaarverslag* werd herdacht, namelijk als de man bij wie de belangen van de oorlogspleegkinderen op vermogensgebied ‘in toegewijde handen’ waren.⁷⁷⁵

Overigens was er aan het eind van de jaren ’50 eveneens een functie-omschrijving opgemaakt voor de sociale directeur Leo Cohen. In deze omschrijving werd echter niets gezegd over taken op het terrein van het vermogensbeheer van de pupillen. De enige ‘officiële’ algemene taak van Leo Cohen op financieel gebied was het: ‘Onderhouden van het contact tussen de sociale sector en de financieel administratieve sector’.⁷⁷⁶

In de jaren na het ontslag van Van Raalte werd de personele bezetting van de Afdeling Vermogensbeheer in fasen verder ingekrompen. In juli 1958 vertrok S.I. van Creveld, die in 1956 nog als administratieve kracht speciaal voor Afdeling Vermogensbeheer was aangesteld. Na zijn vertrek besloot het bestuur om Van

⁷⁷¹ Ibid.

⁷⁷² Ibid.

⁷⁷³ SAA, JMW, Fusie, 1720.2, Beleidsboek (ca. 1957), *Functie-omschrijving heer Friedmann* (ongedateerd; ca. 1957).

⁷⁷⁴ Ibid.

⁷⁷⁵ Zie noot 670.

⁷⁷⁶ SAA, 1720.2, *Functie-omschrijving heer Cohen*, (ongedateerd; ca. 1957).

Creveld niet meer volledig te vervangen maar om in plaats daarvan voor halve dagen in de vacature te voorzien. Reden hiertoe was nogmaals de daling van het aantal ‘voogdijpupillen’, welke tot een aanzienlijke vermindering van het werk voor de Afdeling had geleid.⁷⁷⁷

De vervanger van Van Creveld was, voor zo ver kan worden nagegaan, mejuffrouw Polak, die aangesteld werd ‘voor het beheer der vermogens’ maar die op haar beurt per 1 juni 1963 vertrok. Hoewel inmiddels het aantal oorlogspleegkinderen nog verder was teruggelopen, achtte het bestuur het toch nog noodzakelijk om ‘een plaatsvervanger aan te stellen en het afwerken van enige grote vermogens van kinderen, die zeer binnenkort meerderjarig [werden] in handen te stellen van het akkountantskantoor Mesritz’.⁷⁷⁸

De beslissing tot het sluiten van de Afdeling Vermogensbeheer viel vervolgens op 16 juli 1964. Op de vraag van bestuurslid Engelsman of ‘de heer Mesritz nog steeds de akkountantscontrole uitoefen[de] over de Afdeling Vermogensbeheer’, antwoordde de penningmeester Coronel dat Mesritz zou worden gemeld ‘dat deze afdeling met ingang van 1 januari 1965 [zou worden] opgeheven’ en dat ‘in voorkomende gevallen [...] de akkountant van de Fusie de controle [zou] uitoefenen’.⁷⁷⁹

In het laatste half jaar dat de Afdeling Vermogensbeheer bestond, heeft deze volgens een mededeling in de notulen van de Dagelijks Bestuur van 10 december 1964 geholpen bij ‘het uitzoeken van gevallen waarvoor tot dusver geen jokosclaims werd[en] ingediend’. Het bestuur achtte zich daartoe ‘moreel verplicht, hoewel de kinderen reeds meerderjarig [waren]’.⁷⁸⁰

In het *Jaarverslag* 1964/1965 werd officieel bekend gemaakt dat in verband met het meerderjarig worden van het laatste oorlogspleegkind van Le-Ezrath, ‘de afdeling vermogensbeheer [van de Fusie] ten behoeve van oorlogspleegkinderen [werd opgeheven] per 1-1-1965’.⁷⁸¹

Deels vooruitlopend op het deel dat aan de financiële rapportage is gewijd, zijn voor de omvang van de vermogens informatief, de begrotingen en exploitatie-overzichten die verspreid zijn te vinden in de verschillende bestuurlijke dossiers. In deze stukken van de jaren 1956, 1957, 1959, 1960 en 1963 komt namelijk de post ‘vermogensbeheer’ bij het overzicht van Le-Ezrath verscheidene keren terug. Helemaal uniform zijn overigens deze overzichten niet. Zo wisselen bijvoorbeeld de periodes waarop de cijfers betrekking hebben: voor 1956 en 1957 gaat het om cijfers over een half jaar, die voor de ‘najaarsvergaderingen’ van het Algemeen Bestuur werden opgemaakt, terwijl de opgave voor 1963 de maanden januari t/m september betreft.⁷⁸²

Bij een beschouwing van deze overzichten blijkt dat zo wel in 1956 als in 1957 bij de uitgaven, de post ‘Onkosten Vermogensbeheer Voogdijpupillen’ is opgevoerd. Deze

⁷⁷⁷ SAA, 1717, *Notulen DB*, 21 mei 1958 (*Notulen DB*, 18 december 1956).

⁷⁷⁸ SAA, 1716, *Notulen DB*, 7 mei 1963.

⁷⁷⁹ Idem, *Notulen DB*, 16 juli 1964.

⁷⁸⁰ Idem, *Notulen DB*, 10 december 1964.

⁷⁸¹ IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1964/1965, p. 22.

⁷⁸² SAA, 1716. De overzichten 1956, 1957 en 1959 zitten los van de notulen in. De *Gecertificeerde Begroting 1961* met overzicht uitgaven en inkomsten in 1960 zit in hetzelfde dossier als bijlage bij *Notulen DB*, 25 oktober 1961. Het exploitatieoverzicht van 1963 zit eveneens in dit dossier bij *Notulen DB*, 16 januari 1964.

post bedroeg respectievelijk f 1.101 en f 581. Als deze bedragen zouden worden verdubbeld (het gaat immers om half jaar cijfers!) en indien de jaarbedragen voor de beheerskosten in deze jaren nog steeds, zoals immers in het *Jaarverslag* 1954 was gedaan als maximaal 1% van het totale vermogen zouden kunnen worden beschouwd⁷⁸³, zou extrapolierend het totale vermogen in 1956 maximaal 2,2 miljoen en in 1957 maximaal 1,2 miljoen hebben bedragen. Gezien de personeelsmutaties op de Afdeling Vermogensbeheer vanaf 1956 lijkt een dergelijke extrapolatie echter zeer riskant en eigenlijk niet aan de orde.⁷⁸⁴

Opmerkelijk is dat in de overzichten vanaf 1959 de toevoeging ‘Voogdijpupillen’ is vervallen, zodat er bij deze uitgavenpost in de betreffende jaren alleen nog wordt gesproken van ‘Onkosten Vermogensbeheer’. Deze kosten waren voor 1959, 1960 en 1963 (eerste negen maanden): f 257, f 433 en f 734 en deze zouden daarmee op de respectieve totale uitgaven in die jaren van (eveneens afgerond) f 264.000, f 240.000 en f 194.000 ‘verwaarloosbaar’ kunnen worden genoemd. Interessant is dat in de drie genoemde jaren aan de zijde van de inkomsten ook een post ‘bijdrage vermogensbeheer’ is opgevoerd die, ofschoon nog steeds niet enorm, toch hoger is dan de bedragen bij de uitgaven, namelijk f 630, f 5.949 en f 1.310.

Het is onduidelijk of de post ‘Vermogensbeheer’ na 1959 uitsluitend nog de kosten dekt van het vermogensbeheer van de oorlogspleegekinderen. Veelzeggend in dit verband is dat ná 1965 de post ‘administratie vermogensbeheer’ in de begrotingen en exploitatie overzichten gehandhaafd bleef.⁷⁸⁵ Ook is onduidelijk waaruit bij de inkomsten de post ‘bijdrage vermogensbeheer’ nu precies heeft bestaan. Betreft dit kosten die de voogdijpupillen in rekening zijn gebracht? Of zijn het (toch) betalingen voor een geleverde diensten op het gebied van vermogensbeheer, die aan derden zijn verleend? Wel is duidelijk dat het in alle gevallen om relatief kleine bedragen ging.⁷⁸⁶

Voor de administratie van het vermogensbeheer na 1965 lijkt hier vooral nog van belang te zijn, dat het Dagelijks Bestuur in zijn vergadering op 9 juni 1966 het besluit nam om de ‘Rekening Vermogensbeheer Voogdikinderen’ op te heffen en het saldo over te boeken naar de kapitaalrekening’.⁷⁸⁷ Dit besluit zou echter zonder verdere opgave van reden bijna een jaar later, op 28 maart 1967, worden gewijzigd in een

⁷⁸³ In 1954 werden de kosten van het beheer van de vermogens op 1% van de totale som van de vermogens geschat, zie IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1954, p. 12. Zie noot 751.

⁷⁸⁴ Zie ook bij ‘Beleid en Balans’. Uit de *Jaarrekeningen* blijken andere opstellingen. Dat geldt tevens voor de navolgende berekeningen t.a.v. kosten van het vermogensbeheer.

⁷⁸⁵ SAA, 1718.2, *Notulen AB*, 14 december 1969, met *Overzicht van uitgaven Le-Ezrath* 1967, 1968.

⁷⁸⁶ Zie SAA, 1716 (noot 782): in de overzichten zijn bij de uitgaven ook ‘accountantskosten’ als post opgenomen. Die bedroegen voor 1956 en 1957 (half jaar): 6.325 gld en 6.010 gld; voor 1959 en 1960: 11.895 en 12.105 gld en voor 1963 (eerste negen maanden) 5.095 gld. Niet duidelijk is welk deel hiervan voor het accountantskantoor M.J. Polak (Vermogen Fusie) was en welk deel voor J.H. Mesritz (Vermogen Voogdijpupillen). De laatste kosten kwamen volgens gegevens uit 1954 ten laste van de vermogens van de voogdijpupillen. Zie opmerking Hellendall in SAA, 1714.1, *Notulen AB*, 30 mei 1954.

⁷⁸⁷ SAA, 1718.1, *Notulen DB*, 9 juni 1966.

besluit tot een overboeking naar de rekening ‘Fondsen Algemeen’.⁷⁸⁸ Niet alleen is de reden om na een jaar alsnog af te zien van de overboeking naar de kapitaalrekening onduidelijk, ook is onbekend om welk saldo het ging. Dit laatste is enigszins bevreemdend, omdat kort vóór het besluit tot de overboeking van het saldo van de Rekening Vermogensbeheer Voogdijkinderen naar Fondsen Algemeen, ook een beslissing viel over een overboeking van het saldo van de opgeheven rekening van de Kalker-Edersheimstichting naar het centraal beleggingsdepot. Anders dan bij de Rekening Vermogensbeheer Voogdijkinderen werd in de notulen in dit geval het overgeboekte saldo wel tot op de cent gespecificeerd, namelijk f 1.344,33.⁷⁸⁹

Commissie Vermogensbeheer Pupillen

De eerder genoemde vergadering van de Commissie Vermogensbeheer in begin 1956, waarin tot het ontslag van Van Raalte werd besloten, was de laatste welke door deze commissie werd gehouden. Zoals gezien had Le-Ezrath vóór 1950 eveneens een Commissie Vermogensbeheer gehad en mogelijk had een soortgelijke commissie ook korte tijd gefunctioneerd bij de Berg-Stichting. De installatie van de Commissie Vermogensbeheer van de Fusie, ook ‘Commissie Vermogensbeheer Pupillen’ of ‘Commissie Vermogensbeheer Voogdijpupillen’ genoemd, werd bepaald in de statuten en nader geregeld in het algemeen reglement. De Commissie Vermogensbeheer trad direct in werking op de oprichtingsvergadering van de Fusie op 10 september 1950. Leden van de Commissie waren vanaf het begin: M. Drukker, A. Hellendall en E.L. Wolff.⁷⁹⁰

Der taakstelling van de Commissie was in het reglement vrij algemeen gesteld met ‘het bestuur bij te staan en te adviseren ter zake het beheer van de vermogens van die pupillen, waarvan de stichting de voogdij heeft’.⁷⁹¹ Van belang was dat de commissie geen beleidsbesluiten nam maar uitsluitend adviezen gaf aan het Dagelijks Bestuur. In de praktijk kwamen de werkzaamheden van de Commissie Vermogensbeheer neer op twee deeltaken: ten eerste, het formuleren van adviezen en voorstellen op het gebied van het vermogensbeheer en ten tweede, het houden van toezicht op het werk dat door de Afdeling Vermogensbeheer werd verricht.

Tot de eerste deeltaak behoorden het geven van praktische adviezen voor de inrichting van het vermogensbeheer, zoals het voorstel in 1956 om de Afdeling Vermogensbeheer in te krimpen, maar ook het opstellen van meer uitgewerkte plannen over het uitvoerend vermogensbeheer. Zo boog de Commissie zich op de vergadering in december 1950 over de belangrijke vraag ‘hoe groot het vermogen van een kind moe[s]t zijn, willen wij het geheel of gedeeltelijk in eigen levensonderhoud laten voorzien?’⁷⁹² Bij de beantwoording van deze vraag werden in verband met de

⁷⁸⁸ SAA, 1718.1, *Notulen DB*, 28 maart 1967. In de *Jaarrekeningen* ontbreken gegevens over deze mutaties. Ook bestaat er volgens de financiële documentatie gebruikt voor ‘Beleid en Balans’ geen post ‘Fondsen Algemeen’. In 1972 wordt wel een schuldpost ‘vermogens kinderen’ ad circa f 15.000 overgeboekt naar ‘Steunfonds Kinderen’ (onderdeel van ‘Fondsen voor overige voorzieningen’). Zie verder bij ‘Beleid en Balans’.

⁷⁸⁹ SAA, 1718.1, *Notulen DB*, 15 maart 1967.

⁷⁹⁰ SAA, 1709, *Notulen Gemeenschappelijk Bestuur (AB)*, 10 september 1950.

⁷⁹¹ SAA, 1709, *Notulen DB*, 8 oktober 1950, m.n. reglement artikel 12; zie ook bij noot 492.

⁷⁹² SAA, 1712.1, *Notulen CVb*, 19 december 1950.

plannen die op dat moment voor de groepsalijah werden ontwikkeld, twee hoofdcategorieën onderscheiden: de kinderen die hier bleven en de kinderen die naar Israël emigreerden. De kinderen van de eerste categorie werden vervolgens in twee sub-categorieën verdeeld: zij die in tehuizen verbleven en zij die in pleeggezinnen waren ondergebracht. Voor de kinderen in de tehuizen werd voorgesteld 'het vermogen intact [te] laten, behalve wanneer [er] voor een kind geen subsidie wordt verleend en/of het vermogen zeer groot is'.⁷⁹³ De situatie van kinderen in pleeggezinnen werd 'enigszins anders' beoordeeld. Hiervoor moesten immers 'soms artikelen worden aangeschaft, die het pleeggezin niet kan betalen en die, indien het kind over eigen middelen beschikt, hieruit moeten worden bestreden'.⁷⁹⁴ Voorgesteld werd om dit slechts te doen indien het kind meer bezat dan f 2.000.

Na het formuleren van bovengenoemde voorstellen inzake het al of niet aanwenden van vermogen om in het eigen levensonderhoud te voorzien, besteedde de Commissie op deze bijeenkomst zeer kort nog enige aandacht aan de stand van zaken op het gebied van het vermogensbeheer, welke informatie in eerder verband, bij de behandeling van het wel of niet inhouden van de wezenrente al ter sprake is gekomen.⁷⁹⁵

Op de volgende vergadering van de commissie, op 7 februari 1951, werd de 'financiële status van de kinderen die binnenkort naar Israël vertr[o]kken' uitgebreid behandeld, waarop in een later verband in het deel over Gwar-Am nog kort zal worden teruggekomen.⁷⁹⁶

De vergadering van 25 juli 1951 was onder meer gewijd aan het vaststellen van een lijst van 'bedragen welke onze pupillen voor verschotten en werkzaamheden voor het vermogensbeheer in rekening [zouden] worden gebracht'.⁷⁹⁷ Gezien de redactie van deze mededeling lijkt hierbij te zijn gedifferentieerd naar de grootte van de respectieve vermogens. Dit kan echter niet worden gecontroleerd omdat de lijst ontbreekt.

In deze vergadering werd tevens een bedrag van f 85.000 genoemd, 'toebehorende aan diverse pupillen', dat moest worden belegd.⁷⁹⁸ Bovendien werd: 'Op voorstel van de heer Friedmann besloten om de opdrachten, die accountant Mesritz [had], belangrijk in te krimpen'.⁷⁹⁹ Dit besluit werd op de inmiddels bekende wijze gemotiveerd met: 'Tot nu toe controleerde de accountant alle vermogens-dossiers; hij beperkte zich echter niet tot de controle der effectief aanwezige middelen, maar controleerde ook of alle werkzaamheden die uitgevoerd moesten worden, inderdaad uitgevoerd zijn'.⁸⁰⁰ Besloten werd om Mesritz in de toekomst slechts te laten controleren 'of de ten behoeve van onze pupillen ontvangen bedragen, papieren of voorwerpen van waarde aanwezig zijn'.⁸⁰¹ Wederom was hier uitdrukkelijk sprake van een advies en voor alle duidelijk werd dan ook genotuleerd dat: 'Deze

⁷⁹³ Ibid.

⁷⁹⁴ Ibid.

⁷⁹⁵ Zie bij noot 173 e.v.

⁷⁹⁶ SAA, 1712.1, *Notulen CVb*, 7 februari 1951.

⁷⁹⁷ SAA, 1712.1, *Notulen CVb*, 25 juli 1951.

⁷⁹⁸ Ibid.

⁷⁹⁹ Ibid.

⁸⁰⁰ Ibid.

⁸⁰¹ Ibid.

aangelegenheid [...] nog in het Dagelijks-Bestuur [moest] worden besproken'.⁸⁰² Zoals bekend nam het Dagelijks Bestuur het voorstel van de Commissie in augustus 1951 over, om hierop zonder opgave van redenen een paar maanden later weer terug te komen en te besluiten tot de handhaving van de intensieve controle.

In verband met de uitvoering van de tweede deeltaak, de controle van de werkzaamheden die door de Afdeling Vermogensbeheer werden verricht, werd regelmatig door de drie leden van de Commissie met de specialisten op dit gebied overlegd: Van Raalte en Mesritz. Dit gebeurde met name in de vergaderingen die plaatsvonden in 1954. Zonder hier in detail te gaan, betrof de controle in veel gevallen het werk dat door Van Raalte voor individuele pupillen was verricht, waarbij de activiteiten uiteenliepen van het doen van belastingaangifte tot het optreden als zaakwaarnemer van de pupil in aandeelhoudersvergaderingen. Daarbij werden, zoals bekend, de activiteiten die door de Afdeling Vermogensbeheer werden ontplooid, soms door Mesritz bekritiseerd, hetgeen over en weer tot irritatie kon leiden.⁸⁰³

Deels binnen het bestek van de eerste en deels binnen dat van de tweede deeltaak viel de bemoeienis van de Commissie Vermogensbeheer met het beleggen van de vermogens van de pupillen. Hierboven is al opgemerkt, dat Friedmann in juli 1951 een bedrag noemde van f 85.000 dat moest worden belegd. In principe moest de voogd als 'een goed huisvader' zorg dragen voor het vermogen van de pupil en indien mogelijk, moest het kapitaal van de pupil vruchtdragend worden gemaakt. Beleggingen waren echter aan regels gebonden die ervoor moesten zorgen dat de financiële risico's zoveel mogelijk werden beperkt. Met het oog op deze regels en het mijden van risico's besloot de Commissie dan ook om eerst enige effectenmakelaars te gaan polsen, voordat het genoemde bedrag zou worden belegd. Tevens werd nog eens tegenover elkaar bevestigd dat indien tot de aankoop van bepaalde effecten of obligaties zou worden overgegaan, eerst de toestemming van de kantonrechter zou moeten worden gevraagd.⁸⁰⁴

In het kader van efficiëntie en mogelijk ook het zoveel mogelijk laten renderen van het vermogen zou op voorstel van Mesritz in de vergadering van 31 januari 1954 bovendien worden besloten om de concentratie van de spaarbanktegoeden van de kinderen 'zo ver mogelijk door te voeren'.⁸⁰⁵ Hoewel het besluit in de notulen wat dubbelzinnig staat beschreven, lijkt hier geen sprake te zijn geweest van het collectiviseren van individuele tegoeden op één (instellings) rekening, maar op het zoveel mogelijk terugbrengen van het aantal spaartegoeden per persoon. Uit de bestudeerde sociale dossiers blijkt dat het niet ongebruikelijk was, dat pupillen bij een

⁸⁰² SAA, 1712.1, *Notulen CVb*, 25 juli 1951 (zie bij noot 758 e.v.).

⁸⁰³ SAA, 1714.1, *Notulen CVb*, 31 januari 1954, m.n. *notitie Mesritz*, 24 januari 1954. Op deze vergadering kwam ook de kwestie van malafide beheerders –dus niet van de Fusie- nogmaals ter tafel.

⁸⁰⁴ SAA, 1712.1, *Notulen CVb*, 25 juli 1951. Zie over latere beleggingen ook SAA, 1710, *Brief Wolff aan het Bureau*, 20 augustus 1951. Hierin is sprake van bemiddeling door de Firma P. Oudhoff, die een lijst van fondsen had opgesteld, die binnen het wettelijk profiel voor belegging in aanmerking kwamen.

⁸⁰⁵ SAA, 1714.1, *Notulen CVb*, 31 januari 1954.

reeks van instellingen spaartegoeden hadden uitstaan en/of meer spaarrekeningen hadden lopen bij één instelling.⁸⁰⁶

Hier is verder vooral van belang dat, hoewel de commissieleden over het algemeen zeer trouw de bijeenkomsten bezochten, het aantal vergaderingen van de Commissie Vermogensbeheer in de periode dat deze bestond toch enigszins teleurstellend kan worden genoemd. De Commissie zou vanaf de oprichting tot en met de laatste vergadering in januari 1956 in totaal slechts tien keer vergaderen: twee maal in 1950, vier maal in 1951, drie maal in 1954 en één keer in 1956.⁸⁰⁷ In 1952, 1953 en 1955 kwam de Commissie zelfs in het geheel niet bijeen.

Opmerkelijk voor het stroef, zo niet gebrekkig functioneren van de Commissie Vermogensbeheer is daarbij ook de kritiek van het commissielid Drukker, die in de vergadering van het Algemeen Bestuur van 15 november 1953 zijn commissie werk 'een farce' noemde, omdat de 'verantwoordelijkheid, die daarvoor van ons wordt gevraagd, [...] van dien aard [is] dat spr. in geen enkel opzicht hiervoor verantwoording kan dragen'.⁸⁰⁸

Hierbij kan dan bovendien nog de zeer kritische beschouwing van Mesritz in september 1953 in herinnering worden gebracht, waarin hij immers een 'gezaghebbende Bestuurscommissie' aanraade, 'die zich regelmatig met de problemen die door ons ingevolge ons onderzoek worden gerapporteerd' diende bezig te houden'. Aan deze constatering voegde hij over de werkzaamheden van de bestaande Commissie nog toe: 'Het komt ons voor dat de bedoelde commissie wegens tijdgebrek niet in volle omvang haar taak uitoefent –thans schijnt de betreffende Commissie zelfs niet meer volledig aanwezig te zijn'.⁸⁰⁹ Ook het verdwijnen van de Commissie in 1956, ondanks dat bij de reorganisatie formeel nog in een centrale positie van de commissie in het vermogensbeheer was voorzien⁸¹⁰, laat zien dat haar vitaliteit in de praktijk niet bijzonder groot is geweest.

Gezien de lage vergaderfrequentie en de kritiek die er intern en extern in de periode 1950-1956 is geweest, lijkt de constatering gerechtvaardigd dat het functioneren van de Commissie Vermogensbeheer Pupillen in de praktijk wat onvolkomen is geweest. Wel dient de kritiek hier meteen ook weer te worden genuanceerd. Het lage aantal commissievergadering kan slechts in beperkte mate als maatgevend worden beschouwd, aangezien de meerderheid van de leden van de Commissie, met name

⁸⁰⁶ Ibid. toegevoegd werd dat de concentratie met de RPS was besproken, die als formalistisch bezwaar had dat zogenaamde 'B.E.M.'-tegoeden dan niet vrij konden komen. Ook werd gesteld dat het tegoed van een vrij boekje niet zonder toestemming van de inlegger, i.c. de pupil naar een geblokkeerd boekje kon worden overgeschreven. Afgesproken werd om in voorkomende gevallen een machtiging van de pupil te vragen tot opheffing van tegoeden en bijstorten op een ander boekje.

⁸⁰⁷ SAA, 1709, *Overzicht vergaderdata DB, AB en Commissies 1950/1951 en idem 1952*. SAA, 1714.1 *idem 1953-1955* en SAA, 1716, *Notulen CVb*, 19 januari 1956.

⁸⁰⁸ SAA, 1709, *Notulen AB*, 15 november 1953.

⁸⁰⁹ Zie noot 739 en 740.

⁸¹⁰ SAA, JMW, 1720.1, *Fusie, Beleidsboek, Beleidsboek de Gefusioneerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming*, (ongedat, 1957), in de passage over het vermogensbeheer staat hier nog dat de Commissie Vermogensbeheer Pupillen het beheer namens het Dagelijks Bestuur over de vermogens van de pupillen zou gaan voeren, zie VII.

Hellendall en Wolff, elkaar immers ook zeer frequent ontmoetten en spraken in hun hoedanigheid als leden van het Dagelijks Bestuur.

Uitvoerend vermogensbeheer

Over het tweede aspect van het vermogensbeheer, het uitvoerend beheer of het beheer van de vermogens in de praktijk, zijn ook voor de periode 1950-1965 weer verschillende details in de notulen terug te vinden.

Voor de algemene praktijk is voor de eerste vijf jaar van de Fusie vooral informatief het plan dat in de vergadering van het Dagelijks Bestuur van 2 februari 1954 naar aanleiding van een suggestie van Hellendall werd besproken om 'in verband met eventueel uit eigen vermogen betalen van kosten [...] de vermogens der kinderen tot f 7.500 onaangetast te laten en bij vermogens boven de f 7.500, indien noodzakelijk, slechts inkomens aan te spreken, zodat het kapitaal toch in stand [zou blijven]'.⁸¹¹ In een latere vergadering van het bestuur, van 18 november 1954, berekende Hellendall dat door 'het onaangetast laten' van de vermogens kleiner dan f 7.500 'het budget van de Fusie met f 10.000 [werd] belast'.⁸¹² Dit lijkt erop te wijzen dat het bestuur kennelijk het plan van februari toch in werking had gezet. Vooralsnog wilde men echter niet aan het door Hellendall geopperde bezwaar tegemoet komen en men besloot om de bestaande regeling onverkort te handhaven.⁸¹³

In de bestuursvergadering van 7 juli 1955 kwam het bestuur echter op dit besluit terug en besloot men op advies van de Financiële Commissie 'met ingang van 1 januari 1955' de rente van het vermogen van alle kinderen voor de onderhoudskosten te gebruiken.⁸¹⁴ Het besluit werd gemotiveerd door te verwijzen naar het bestaande gebruik bij Sociale Zaken om bij de uitkering van pleeggelden rekening te houden met de renteopbrengsten van de vermogens van de kinderen.⁸¹⁵ Overigens kunnen in de financiële overzichten van de tehuizen, vooruitlopend op de financiële rapportage, de bijdragen uit de renteopbrengsten van de vermogens aan de verpleegkosten, niet worden teruggevonden als aparte post.

Het is enigszins onduidelijk of het besluit van het Dagelijks Bestuur van 7 juli 1955 om met ingang van 1 januari 1955 van *alle* kinderen met vermogen en bijdrage in de kosten voor het onderhoud in rekening te brengen ten laste van de renteopbrengsten van dat vermogen, in de praktijk is gebracht. Op 25 juni 1958 nam het bestuur in het verlengde van het 'bezuinigingsrapport' van Cohen en Friedmann namelijk het besluit tot een reeks maatregelen om de verpleegkosten terug te brengen, waaronder de maatregel om met ingang van 1 januari 1958 'de rente van het bezit van elk kind voor zijn verpleegkosten' aan te wenden.⁸¹⁶ Ten overvloede werd daaraan toegevoegd dat: 'Vanzelfsprekend [...] het ingehouden bedrag nooit hoger [...] dan de effectieve uitgaven [zou] zijn'.⁸¹⁷ De bepaling om van alle kinderen met vermogen de rente te gaan gebruiken voor hun levensonderhoud, lijkt, gezien het besluit van een kleine drie jaar eerder overbodig en deze doet dan ook vermoeden dat het besluit na 1955 nooit

⁸¹¹ SAA, 1714.1, *Notulen DB*, 2 februari 1954.

⁸¹² SAA, 1714.1, *Notulen DB*, 18 november 1954.

⁸¹³ *Ibid.*

⁸¹⁴ SAA, 1714.1, *Notulen DB*, 7 juli 1955.

⁸¹⁵ *Ibid.*

⁸¹⁶ SAA, 1717, *Notulen DB*, 25 juni 1958.

⁸¹⁷ *Ibid.*

daadwerkelijk ten uitvoer is gebracht of dat dit vrij snel weer is teruggedraaid in de praktijk.

Andere maatregelen uit het pakket om de kosten te bestrijden, waren: een beter gereguleerd tandartsbezoek, het onthouden van toestemming voor buitenlandse reizen en het schrappen van 'gevogelte' van het menu. Tevens werd de bestaande regeling voor verdienende kinderen aangepast. In plaats van 1/3 inhouding, 1/3 zakgeld en 1/3 spaargeld zou voortaan 2/3 of zelfs 3/4 van het loon worden ingehouden en de rest als zakgeld betaald.

Los van het pakket bezuinigingsmaatregelen, was een jaar eerder het bestuur zich ook gaan bezinnen op een nadere bepaling van de betaling van allerlei additionele kosten, waarvoor tot dan eigenlijk nooit vaste beleidslijnen waren opgesteld.⁸¹⁸ Het onderzoek van het Dagelijks Bestuur, dat waarschijnlijk ook door Friedmann en Cohen werd uitgevoerd, leidde tot het rapport: *Regeling inzake de financiële bemoeiingen met kinderen*.⁸¹⁹ In dit rapport werden gedetailleerde richtlijnen gegeven voor het doen van bijzondere uitgaven, variërend van het kopen van verjaardagscadeaus tot het geven van geschenken bij een huwelijk van een pupil. Hierbij werd steeds een onderscheid gemaakt tussen de categorieën 'extern' en 'intern' en 'eigen' en 'vrije' pupil.⁸²⁰

Met voorbijgaan aan alle details, is hier van deze richtlijnen vooral van belang dat er rekening werd gehouden met de grootte van het vermogen, waarbij een grens werd getrokken bij een eigen vermogen van f 6.000. Onder dit bedrag werden de additionele kosten voor eigen pupillen door de Fusie betaald. Daar boven kwamen die voor rekening van de pupil. Dit gold met name voor betalingen voor een basispakket bij een huwelijk, de aanschaf van een fiets en een uitzet voor eigen voogdijkinderen die wilden emigreren.⁸²¹

Over het volgen van een opleiding -een regelmatig terugkerende reden om extra steun te verzoeken- werd in het plan slechts in algemene termen bepaald, dat: 'Lessen in de richting van een beroepskeuze voor kinderen in de tehuizen en externe eigen pupillen in beginsel steeds mogelijk [moesten zijn]'.⁸²² De kosten van de leermiddelen waren daarbij voor de Fusie. Over de kosten van het volgen van een voortgezette opleiding werd echter niet gesproken. Men stelde alleen dat een dergelijke opleiding voor 'voogdijkinderen die dat [konden]' wenselijk werd geacht.⁸²³

De meeste van de andere losse informatie in de notulen lijkt verder het beeld te bevestigen, dat ook na 1955 het uitgangspunt in het beleid van de Fusie bij het vermogenbeheer is gebleven: het zoveel mogelijk in stand houden van het vermogen van de pupil. Zo werd bijvoorbeeld in de vergadering van het Dagelijks Bestuur van 18 december 1956 positief beslist op een verzoek van een Canadese voogdijvereniging om de voogdij te aanvaarden over een Nederlandse Joodse

⁸¹⁸ DB 30 januari en 13 februari 1957 in idem, 1717.

⁸¹⁹ SAA, 1716, *Regeling inzake de financiële bemoeiingen met kinderen*. Het rapport is ongedateerd. Op de eerste pagina staat met potlood 'mei 1958'

⁸²⁰ Zie idem, 1716.

⁸²¹ Ibid.

⁸²² Ibid.

⁸²³ Ibid.

minderjarige in Montreal. Het kost- en schoolgeld zou bij definitieve toewijzing ‘voor zover mogelijk’ uit de rente van het kapitaaltje van het kind worden betaald.⁸²⁴

Een maand later werd, om nog een tweede voorbeeld te geven, op verzoek van een pleegouder uit Israël, die I.L. 350 uit het vermogen van zijn pleegkind wilde laten overmaken voor een cursus kinderverzorging besloten dat: ‘Aangezien het vermogen dit [toeliet], dit bedrag uit de rente [zou] worden voldaan’.⁸²⁵

Voor meer structurele informatie over het Fusiebeleid is voorts het *Beleidsboek* een informatief document, dat na de reorganisatie van 1956 werd opgesteld. Zo zijn in het eerste deel van de zes fusie-instellingen (Le-Ezrath, Berg-Stichting, Rudelsheimstichting, Joods Jongenshuis, Nederlands-Israëlietisch Meisjesweeshuis en Jozeboko) de na de Fusie gewijzigde statuten overzichtelijk bijeengebracht. Voor het vermogensbeheer het meest relevant is echter deel VII. Hierin zijn aparte hoofdstukken aan het ‘Vermogen der Fusie’ en aan het ‘Vermogen van pupillen’ gewijd. Bij het ‘Vermogen der Fusie’ worden tien artikelen genoemd, variërend van het vaststellen van de begrotingen tot het afsluiten van een aansprakelijkheidsverzekering voor interne eigen pupillen.⁸²⁶

Het hoofdstuk ‘Vermogen van pupillen’ bestaat uit slechts vier artikelen, waarvan het eerste over de Commissie Vermogensbeheer handelt en waaraan eerder bij de bespreking van het werk van de Commissie Vermogensbeheer al kort is gerefereerd. De overige drie artikelen luiden: ten eerste, ‘voor handtekeningen betreffende de door de Fusie beheerde vermogens van eigen pupillen moet van de medewerking van twee bestuursleden blijken’; ten tweede ‘het Dagelijks Bestuur besluit welke kosten van verpleging en opvoeding uit de rente van het vermogen van eigen pupillen worden vergoed. Het vermogen van eigen pupillen wordt zoveel mogelijk in stand gehouden’ en ten derde: ‘Huwelijk van vermogende pupillen geschiedt onder huwelijkse voorwaarden’.⁸²⁷

Interessant is hier dus vooral het hier als tweede genoemde artikel, waarin het in stand houden van de vermogens als principebesluit is vastgelegd.

Toch zijn er ook enkele voorbeelden te geven van gevallen waarbij voor betaling van extra kosten tevens het vermogen zelf is aangesproken, naar het lijkt omdat de rente-opbrengst voor de dekking van de kosten niet voldoende was. In de hierboven genoemde vergadering over de voogdij over een kind in Montreal kwam namelijk ook een reis naar Zuid-Amerika ter sprake van een oorlogspleegkind, wiens vader na enige jaren toch bleek te leven en die in Peru was gesignaleerd. De vader was naar Peru geëmigreerd in de veronderstelling dat hij als enige van het gezin de oorlog had overleefd. In verband met de reiskosten van deze pupil werd besloten om ‘de nodige middelen’ uit het vermogen van het betreffende kind te nemen.⁸²⁸ Interessant uit oogpunt van informatie over het naleven van de formele voogdijbepalingen in de

⁸²⁴ SAA, 1717, *Notulen DB*, 18 december 1956.

⁸²⁵ SAA, 1717, *Notulen DB*, 15 januari 1957.

⁸²⁶ SAA, 1720.1, *Beleidsboek*, Deel VII, *Financieel-administratieve sector*, 2. *Vermogen der Fusie*.

⁸²⁷ SAA, 1720.1, *Beleidsboek*, Deel VII, *Financieel-administratieve sector*, 3. *Vermogen van pupillen*.

⁸²⁸ SAA, 1717, *Notulen DB*, 18 december 1956.

praktijk door de Fusie is dat aan dit besluit nadrukkelijk werd toegevoegd ‘na verkregen toestemming van de kantonrechter’.⁸²⁹

Wat betreft de relatie tussen de kantonrechter en de Fusie kan uit een reeks van gefragmenteerde berichten worden afgeleid, dat in voorkomende gevallen, zoals bij het doen van beleggingen en bij emigratie, de vereiste procedures in acht zijn genomen. Wel zijn er ook incidentele berichten, zoals hierna nog zal blijken, dat voor tussentijdse controles de regelgeving soms relatief soepel door de Fusie is geïnterpreteerd.

Berichten over het doen van de eindafrekening en –verantwoording zijn zeer schaars. Slechts in bijzondere gevallen werd dit expliciet ter sprake gebracht, zoals in het geval van het bereiken van de meerderjarige leeftijd van Anneke Beekman op 21 november 1961. De zaak ‘Anneke Beekman’ had de gemoederen van het Fusiebestuur jaren lang sterk in beweging gehouden en in de vergadering van het Dagelijks Bestuur van 25 oktober 1961 werd dan ook kort aandacht besteed aan die naderende gebeurtenis, waarbij het bestuur met enige nadruk vaststelde dat zij ‘op de dag van haar meerderjarigheid bij de kantonrechter de afrekening [zou] in te dienen’.⁸³⁰

Gezien de verder schaarse berichten op dit gebied, werd het doen van de eindafrekening kennelijk vanzelfsprekend geacht. In dit verband kunnen meer in het bijzonder ook in herinnering worden gebracht: het dienstverband dat Van Raalte na 1956 mede voor deze taakuitoefening behield en de functie-omschrijving van directeur Friedmann, waarin het onderhouden van contacten met de kantonrechter expliciet als een apart onderdeel van zijn officiële taak was opgenomen, zij het dat, zoals gezien, hierin abusievelijk van ‘kinderrechter’ werd gesproken.⁸³¹

In het kader van het vermogensbeheer is voorts nog van betekenis, het proces dat door een pupil tegen de Fusie was aangespannen, omdat deze de accountants- en advocaatskosten bij de eindafrekening en –verantwoording ten laste van haar vermogen had gebracht. Aanvankelijk vonniste de kantonrechter te Amsterdam dat de respectieve kosten min of meer moesten worden gehalveerd. De Fusie besloot hiertegen in appèl te gaan, omdat het in haar ogen een principe kwestie betrof, die ook voor andere pupillen van betekenis kon zijn. Dit appèl leidde uiteindelijk tot een beschikking van de Rechtbank van Amsterdam, waarin op grond van art 427 lid 2 en art 455 van het Burgerlijk Wetboek het vonnis van de kantonrechter weer werd vernietigd. De rekening en verantwoording waren volgens de rechtbank deugdelijk, zodat de Fusie het recht had om het volle bedrag in rekening te brengen.⁸³²

Ingehouden lonen

Anders dan het aanspreken van de vermogens voor betaling in de onderhoudskosten, is het inhouden van een deel van de lonen van verdienende pupillen voor hun

⁸²⁹ Idem, zie ook *Notulen DB*, 24 maart 1958. Hierbij een beslissing op een verzoek van een 18-jarige oud-pupil in Israël om het Summer Institute te mogen bijwonen, om de kosten uit zijn vermogen te bestrijden.

⁸³⁰ SAA, 1716, *Notulen DB*, 25 oktober 1961. Zie ook *Notulen AB*, 12 december 1961 en *Notulen DB*, 15 januari, 27 februari en 15 maart 1962.

⁸³¹ Zie noot 773 en 774.

⁸³² SAA, 1714.1, *Notulen DB*, 2 februari 1955 en los afschrift *Beschikking Arrondissement Rechtbank Amsterdam*, 28 januari 1955. In Verhey, *Kind van de rekening*, p. 180.

onderhoud altijd een vanzelfsprekende zaak geweest. Zoals gezien, kende de Fusie, iets afwijkend van de eerste regeling die Le-Ezrath voor het Meisjeshuis had opgesteld, lange tijd een regeling waarbij 1/3 van het loon als pleegkosten werd ingehouden, 1/3 voor zakgeld was bestemd en 1/3 op een spaarbankboekje werd gezet. Bij het samenstellen van het pakket maatregelen in 1958 werd besloten om ook deze regeling te herzien. Maar in de praktijk zou daarmee geen haast worden gemaakt, want in het begin van 1961 werden in de vergadering van het Dagelijks Bestuur de lonen van verdienende kinderen nogmaals ter sprake gebracht, waarbij bleek dat de oude regeling nog steeds werd gevolgd. Deze regeling moest nu echter op last van het Ministerie van Justitie worden aangepast, aangezien de voorwaarden van de subsidie niet toelieten dat meer dan een 1/4 van het verdiende loon als zak-en/of spaargeld werd beschouwd. Om aan de subsidie-eisen te voldoen, besloot het bestuur om 'onze regeling', waarmee 1/3:1/3:1/3 werd bedoeld, per begin februari 1961 te vervangen door de relatief ongunstige regeling van het Ministerie.⁸³³ In de bestuursvergadering van 23 maart 1961 werd vervolgens bevestigd dat de loonverdienende kinderen voortaan 25% van het netto-loon zouden ontvangen 'voor zak-en spaargeld'.⁸³⁴ Hoewel hierover geen expliciete uitspraken meer zijn gedaan, mag worden aangenomen dat in het vervolg de overige 75%, conform de officiële richtlijnen, was bestemd voor een bijdrage in de verpleegkosten.

Op de begrotingen en exploitatierekeningen van de jaren 1956, 1957, 1959, 1960 en 1963, die eerder al in het kader van reconstructie van de vermogens zijn genoemd, zijn bij de ontvangsten ook de 'lonen van pupillen' stelselmatig opgevoerd.⁸³⁵ Beperkt tot de gegevens over de tehuisen blijkt uit deze cijfers in de eerste plaats, dat de opbrengsten van de lonen sterk wisselden per tehuis en per jaar. In de tweede plaats blijkt dat het bij de loonafdrachten in de jaren '50, absoluut gezien, weliswaar niet om grote kapitalen ging maar toch om aardige bedragen, zeker gezien het toenmalige prijs- en loonniveau. Om concrete cijfers te geven, in de eerste zes maanden van 1956 en van 1957 kwam bij de Berg-Stichting aan ingehouden loon van de pupillen binnen (afgerond): f 4.800 en f 6.500. De respectieve bedragen voor het Joods Jongenshuis waren f 5.700 en f 2.100 en voor de Rudelsheimstichting f 1.100 en f 2.100. In 1959 waren de looninkomsten voor *het hele jaar* voor de Berg-Stichting f 9.000 en f 4.000 voor het Joods Jongenshuis. Voor de volledigheid kunnen hier ook de inkomsten aan looninhoudingen van het Kinderhuis van Le-Ezrath aan de Prins Hendriklaan worden gegeven. Hierin verbleven veel kleine kinderen, zodat de afdrachten in dit tehuis beperkt zijn gebleven tot f 400 (half jaar), f 175 (idem) en f 1.200.⁸³⁶

Hoewel in absolute termen fors, droegen de afdrachten vanuit het perspectief van de Fusie gezien, toch maar in zeer bescheiden mate bij aan de netto inkomsten van de tehuisen, dat wil zeggen de daadwerkelijke ontvangsten zonder het saldotekort in de betreffende jaren. Gemiddeld was voor de bovengenoemde periodes en jaren het aandeel van de looninkomsten in deze reële ontvangsten voor de Berg-Stichting 6%,

⁸³³ SAA, 1716, *Notulen DB*, 17 januari 1961.

⁸³⁴ SAA, 1716, *Notulen DB*, 23 maart 1961.

⁸³⁵ SAA, 1716; zie noot 782. De opstellingen op grond van de financiële documentatie gebruikt voor 'Beleid en Balans' wijken af, mede door de verschillende tijdsperiodes waarvoor de cijfers worden gegeven.

⁸³⁶ Ibid.

voor het Joods Jongenshuis 6%, voor de Rudelsheimstichting 5% en voor het Kinderhuis aan de Prins Hendriklaan 3%.⁸³⁷

Als laatste kan gezien de samenstelling van de populatie in de tehuizen worden geconstateerd, dat zeer waarschijnlijk een relatief groot deel van de ingehouden lonen in de tehuizen in de jaren '50 afkomstig is geweest van de verdiensten van de oorlogspleegekinderen. In 1963, toen er vrijwel geen oorlogspleegekinderen meer in de tehuizen verbleven, blijkt in ieder geval de situatie sterk veranderd te zijn. Bij de Berg-Stichting kwam in dat jaar nog slechts f 505 aan looninkomsten binnen, dat was 0,5% van de netto-inkomsten. Bij het Kinderhuis, dat inmiddels naar de Emmalaan was verhuisd, was dat f 972 en respectievelijk 3%.⁸³⁸

Voor de volledigheid en de duidelijkheid dient hierbij wel te worden opgemerkt: dat het inhouden van pleegkosten op het loon van verdienende pupillen conform officiële richtlijnen gebeurde; dat ook de niet-oorlogspleegekinderen onder voogdij van Le-Ezrath in pleeggezinnen loon voor hun onderhoud afdroegen, in 1963 zelfs nog bijna 10.000 gulden ofwel 18% van de netto-ontvangsten van Le-Ezrath⁸³⁹ en dat de Fusie weliswaar enerzijds looninkomsten inhield van verdienende kinderen maar anderzijds ook bijna gelijke bedragen uitkeerde aan zakgeld voor de kinderen in de tehuizen.⁸⁴⁰ Zeker is ook dat de eigen zakgeldregeling van de Fusie, die tot in 1961 van kracht was, gunstig afstak bij de algemene regeling die de overheid hanteerde voor het gedeelte dat de pupillen zelf als zak- en spaargeld mocht behouden.

Tot slot bevestigt de informatie in de sociale dossiers die konden worden bestudeerd, verschillende van de lijnen in het vermogenbeheer die in deze paragraaf zijn uitgezet en beschreven. Ook in de dossiers zijn details terug te vinden over enerzijds betalingen van kleding en privéspullen voor eigen rekening van de pupil en anderzijds betalingen voor voorzieningen voor de pupil, zoals kost- en lesgeld en mogelijk ook de aanschaf van een fototoestel, die de Fusie voor haar rekening heeft genomen. Veel stukken in de sociale dossiers betroffen verder de werkzaamheden die door de Fusie/Le-Ezrath in het kader van de SEC-uitkeringen werden verricht. Deze taak viel onder de Afdeling Vermogensbeheer maar uit de stukken blijkt dat, zeker in de beginjaren, ook het Bureau, met name Friedmann zich hiervoor met veel zorg en aandacht heeft ingezet. De SEC-problematiek speelde tot ongeveer 1951. Voor het overige geven de dossiers uiteraard veel sociale informatie over de betreffende pupil (contacten met familie, pleeggezin, schoolresultaten) en bevatten zij veel gegevens over de werkwijze van de Fusie (en OPK) in de praktijk (bezoeken

⁸³⁷ Ibid. In de jaren 1956, 1957 en 1959 waren (afgerond) de netto-ontvangsten van de Berg-Stichting 123.000 gld, 79.000 gld en 160.000 gld en van het Joods Jongenshuis: 92.000 gld, 34.000 gld en 77.000 gld. De netto-inkomsten van de Rudelsheimstichting in 1956 en 1957 waren 24.000 gld en 58.000 gld. Het Kinderhuis ontving: 11.000 gld, 10.000 gld en 35.000 gld.

⁸³⁸ Ibid. Netto-inkomsten van de Berg-Stichting en Kinderhuis bedroegen in 1963 (eerste negen maanden): 94.000 respectievelijk 34.000.

⁸³⁹ Zie noot 782. N.b. In de andere jaren bedroegen deze bedragen, respectievelijk percentages (afgerond): 1956 1,4K (2%); 1957 2,7K (4%); 1959 24K (13%) en 1960 16K (10%).

⁸⁴⁰ Uitgebreide zakgeldregeling in SAA, 1717, *Notulen DB*, 30 januari 1957 (vervangt regeling van 1951) en SAA, 1716, *Notulen DB*, 23 maart 1961. Aan zakgeld werd in de tehuizen uitgekeerd, in 1956: 9,1K, in 1957: 8,9K; in 1959: 9,1K; in 1960: 8,2K en in 1963: 2,0K (zie noot 782).

sociale werkers, opsporen kinderen, rechtsprocedures). Opmerkelijk in dit kader is bijvoorbeeld ook de problematiek rond het werken op de Hoge Joodse Feestdagen, die in een van de dossiers uit de stukken naar voren komt, met name de spanning tussen het ‘verbod’ van de Fusie voor de jongens in de tehuizen om op die dagen te werken en het weinige begrip hiervoor dat werd opgebracht door niet-Joodse werkgevers.

Van de verschillende dossiers kunnen hier verder niet ongenoemd blijven, het dossier van J.S.K. en dat van C.W. In stukken uit het eerste dossier wordt de gemelde relatief vrije houding bevestigd die de Fusie ten opzichte van het periodieke afleggen van verantwoording voor de kantonrechter soms heeft ingenomen. Zonder hier al te veel in persoonlijke details te treden, meldde Friedmann in een brief van juni 1956 dat de verplichting tot het afleggen van tussentijdse verantwoording over het vermogen van de pupillen, die periodiek voor de kantonrechter moest worden afgelegd door de voogd ten opzichte van de toeziende voogd, meestal niet zo nauwkeurig werd nagekomen door Le-Ezrath. Aangezien er echter een nieuwe kantonrechter was geïnstalleerd, die de regels wat minder vrij wenste te interpreteren, moest dat beleid echter wel worden bijgesteld.⁸⁴¹

Hoewel de opmerking op zich serieus is, lijkt echter Le-Ezrath deze vrijheid dus niet op eigen gezag maar met toestemming van de kantonrechter te hebben genomen. Tevens dient om Friedmann niet tekort te doen, hierbij te worden vermeld, dat zijn opmerking deels in een persoonlijke en pedagogische context stond. Gebleken was namelijk dat de toeziende voogd op eigen gezag een voorwerp uit de erfenis van de pupil, ten behoeve van deze pupil, had verkocht, waarop Friedmann op een voor J.S.K. niet al te confronterende wijze aan zijn toeziende voogd had willen duidelijk maken dat dat niet mocht.

Het tweede dossier, van C.W., kent als ‘raadsel’ de overschrijving van de saldi van twee van haar spaarbankboekjes op dat van een derde in november 1952 en vervolgens de opdracht tot overmaken van f 2.000 naar de postgirorekening van Le-Ezrath.⁸⁴² Een omschrijving bij de opdracht ontbreekt verder, zodat niet duidelijk is waarom hiertoe door de Fusie werd besloten. Een soortgelijke schimmige transactie vond een dag later ook plaats bij I.C. Deze pupil was echter kort daarvoor naar Israël geëmigreerd, zodat deze storting mogelijk verband hield met zijn emigratie. Zonder nadere gegevens van het Vermogensbeheer, die helaas ontbreken, kan naar de reden van de overboeking van het geld van C.W. slechts worden gegist. Zeker is wel dat de transactie binnen de voogdij-wetgeving op zich niet laakbaar was, daar Le-Ezrath als voogdes geld aan het vermogen van de pupil mocht onttrekken om hieruit gemaakte kosten voor de pupil te betalen of als dat anderszins noodzakelijk, nuttig of wenselijk voor de pupil werd geacht. Niet ondenkbaar is ook dat het samenvallen van de transacties van I.C. en C.W. op toeval berustte of dat de beide overschrijvingen pasten in een administratieve strategie om relatief kleine vermogens, in het kader van de subsidieregeling, onder een drempelwaarde te houden of in het Fusiebeleid om rekeningen uit oogpunt van efficiency en rendement per pupil te concentreren, waarbij mogelijk ook een impuls van het vrijkomen van de NMB-spaarrekeningen is uitgegaan. In dat laatste geval zou het geld echter weer moeten zijn ‘doorgestort’, hetgeen door het ontbreken van verdere informatie (weer) niet kan worden bevestigd.

⁸⁴¹ Dossier J.S.K., *Brief Friedmann aan de toeziende voogd*, 1 juni 1956.

⁸⁴² Dossier C.W., transacties 17 november 1952.

5 GVAR-AM

In het Fusie-archief is relatief veel documentatie te vinden over de twee groepsalijahs die in 1951 en 1952 hebben plaatsgevonden, aangezien juist uit de jaren 1953-1954 de bestuurlijke correspondentie enigszins systematisch is bewaard gebleven. Anders dan van de notulen, is van de correspondentie, in het bijzonder de ingekomen en kopieën van uitgaande stukken, geen complete serie bronnenmateriaal uit de jaren 1945-1965 aanwezig. In de correspondentie van de jaren 1951-1954 zit een flink dossier 'Gvar-Am', ook 'Gwar-Am' of 'Gevan-Am', met diverse brieven van Leo Cohen. Behalve in de correspondentie was ook informatie over de alijahs in de notulen van het bestuur te vinden, alsmede in de verslagen van de vergaderingen van de Kinder Commissie. Tevens kon aanvullende informatie worden geput uit de gegevens in de eerder besproken kartotheek die nog op het kantoor van JMW wordt bewaard, uit losse ingekomen stukken en uit de 'Pupillenboeken' van de Berg-Stichting.

Binnen de beschikbare onderzoekstijd was geen aanvullend archiefonderzoek in Israël mogelijk. Niet uitgesloten is dat in de Israëliische archieven nog meer aanvullende details zijn te vinden. Niettemin kan op grond van het Nederlands archiefmateriaal al wel een redelijk duidelijk beeld worden geschetst.

In deze paragraaf zal eerst op grond van de notulen een algemene beschrijving van de alijahs worden gegeven, vervolgens zal aan de hand van de correspondentie wat gedetailleerder op de situatie in Gvar-Am worden ingegaan, daarna volgt een beschouwing van de financiële aspecten en tenslotte zal enige aandacht worden gegeven aan de bestuurlijke reflecties op en de bestuurlijke behandeling van de alijahs in latere jaren.

5.1 De groepsalijahs van 1951 en 1952

Bij beschouwing van de totstandkoming van de eerste groepsalijah lijkt in de eerste plaats relevant te zijn dat in de notulen niets blijkt van een vooropgezet plan van Leo Cohen om de kinderen van de Berg-Stichting naar Israël te laten emigreren of van grote druk van het Fusiebestuur op hen om op alijah te gaan. De emigratie was aanvankelijk louter een aangelegenheid van het echtpaar Cohen, dat al langer het idee had om naar Israël te vertrekken. In de vergadering van het Dagelijks Bestuur op 8 oktober 1950 bleef het vertrek dan ook beperkt tot een vrij zakelijke mededeling dat op eervol wijze ontslag werd verleend aan het echtpaar Cohen.⁸⁴³ Pas drie weken later, in de vergadering van 28 oktober 1950, meldde voorzitter Van Creveld dat hem ter ore was gekomen, dat 'een aantal kinderen met het echtpaar Cohen mee wil[de] emigreren'.⁸⁴⁴ Volgens het bestuurslid mevrouw Kalker-Kalker, die hierover met de directeur Reitsema had gesproken, bleek van een uitgewerkt plan echter geen sprake te zijn maar hadden de kinderen slechts in 'een eerste opwelling' gesproken.⁸⁴⁵ Enigszins tot verrassing van het bestuur van de Fusie en de directie van de Berg-Stichting, kwam, volgens de beschikbare informatie, het initiatief om de kinderen mee te laten emigreren dus vanuit de groep van de kinderen zelf.

⁸⁴³ SAA, 1709, *Notulen DB*, 8 oktober 1950.

⁸⁴⁴ Idem, *Notulen DB*, 26 oktober 1950.

⁸⁴⁵ Ibid. In de notulen van 10 januari 1951 bevestigt mevrouw Kalker nogmaals expliciet dat het initiatief tot het vertrek van de kinderen niet vanuit Leo Cohen kwam maar vanuit de kinderen zelf, zie: idem, *Notulen DB*, 10 januari 1951.

Uiteraard is het op grond van de notulen niet meer precies te achterhalen of dit initiatief inderdaad geheel autonoom in de groep is ontstaan. Er was immers een afhankelijkheidsrelatie tussen het echtpaar Cohen en de kinderen van de Berg-Stichting. Wel spreekt uit de notulen en correspondentie dat er vanuit het Fusiebestuur met enig prudentie op de plannen is gereageerd. Er werd contact opgenomen met het 'mazkieroeth Gvar-Am', dat eind november 1950 meteen een verklaring zond, waarin men zich in principe 'volgaarne bereid' verklaarde om een Hollandse jeugdgroep in de kibboets op te nemen, 'vergezeld [...] door één (of meerdere) van zijn leiders'.⁸⁴⁶ In de verklaring werd verder gemeld dat er al twee jeugdgroepen in de kibboets waren opgeleid en dat, wegens het vertrek van de tweede groep, er op korte termijn woonruimte vrij kwam voor een groep van circa 50 personen. Tevens werden er inlichtingen verstrekt over: de aard van de woonruimte, de aard van het bedrijf, de vakopleiding die zou worden verzorgd, de lichamelijke en geestelijke verzorging, het klimaat en de samenstelling van de circa 170 'chaweriem', zowel wat betreft leeftijd als 'politieke constellatie', waarbij een verdeling werd gemaakt in de politieke stromingen 'Mapam' (40%) en 'Mapai' of partijloos (60%).⁸⁴⁷ Bij de verklaring was bovendien een attest gevoegd van een medicus, die het klimaat van Gvar-Am aanbeval als 'één van de beste in Israël'.⁸⁴⁸

Op 21 december 1950 werden de plannen uitgebreid besproken in een bestuursvergadering die ook door Reitsema werd bijgewoond. Reitsema hamerde erop dat de keuze voor emigratie weloverwogen moest worden genomen en dat bij een positieve beslissing de binding met het echtpaar Cohen niet doorslaggevend mocht zijn.⁸⁴⁹ Tevens vond hij de garantie noodzakelijk dat de kinderen in de eerste jaren onder toezicht zouden blijven van Cohen en dat, indien een opleiding werd afgebroken, deze in Israël kon worden gecontinueerd. Na amper overleg besloot het bestuur in dezelfde vergadering dat de emigratie van de kinderen 'in principe' zou worden gesteund. Over de kosten werd nog geen beslissing genomen. Wel werd vastgesteld dat de 'kosten van de uitrusting vanzelfsprekend te onzen laste' zouden zijn.⁸⁵⁰

In de daaropvolgende weken vonden er op verschillende niveaus drukke activiteiten plaats rond de voorbereiding van de groepsaliyah. Er werd verder gecorrespondeerd met het bestuur van Gvar-Am, dat in januari 1951 nogmaals bevestigde dat de kinderen welkom waren en dat zo lang zij nog niet volwassen waren, zij onder toezicht van Leo Cohen zouden blijven staan.⁸⁵¹ Verder had het kibboetsbestuur besloten om de uitgaven voor zijn rekening te nemen voor het onderhoud en de verzorging van de kinderen in het geval de Fusie niet bij machte zou zijn de kosten geheel te dragen. Min of meer ter verzekering werd hieraan nog toegevoegd, dat in verband met de moeilijke financiële omstandigheden waarin de Jeugd Alyah

⁸⁴⁶ SAA, 1711, 'G', *Afschrift verklaring J. Rothschildt, namens mazkieroeth Gvar-Am*, 24 november 1950.

⁸⁴⁷ Ibid. De Mapam was radicaler Marxistisch dan de meer Sociaal-Democratische Mapai.

⁸⁴⁸ Idem, *Verklaring dr. P. Gruenberger, Gvar-Am* (ongedateerd).

⁸⁴⁹ SAA, 1709, *Notulen DB*, 21 december 1950.

⁸⁵⁰ Ibid.

⁸⁵¹ SAA, 1710, 'P', *Vertaling brief J. Rothschildt, namens het Mazkieroeth Gvar-Am aan het bestuur van de gefusioneerde instellingen*, 15 januari 1951. De oorspronkelijk Hebreeuwse versie is eveneens aanwezig.

verkeerde, het bestuur van Gvar-Am ‘de gehele verantwoording voor de kinderen’ op zich nam.⁸⁵²

Naast de contacten met het kibboetsbestuur, werden door het bestuur -of door individuele bestuursleden- verschillende deskundigen en enige prominenten in Israël en in Nederland over Gvar-Am benaderd, die bereid bleken te zijn om de kibboets aan te bevelen. Onder hen waren diverse medici die in de nabijheid van de kibboets werkzaam waren, onder wie dr. J. van der Hoeden die bovendien als intermediair wilde fungeren tussen het bestuur van de Fusie en dat van Gvar-Am, hoge ambtenaren bij Financiën en Sociale Zaken en functionarissen van de Nederlandse diplomatieke dienst.⁸⁵³ Ook werd nog aan Nederlandse zijde nog contact opgenomen met de oud-minister van Binnenlandse Zaken en van Financiën mr. J.A. de Wilde, een confessioneel politicus die Gvar-Am persoonlijk kende.⁸⁵⁴ Hoewel deze indirecte informatie niet zonder betekenis was, is wellicht belangrijker dat men ook binnen de Fusie zelf persoonlijk bekend was met de situatie in Gvar-Am. Het bestuurslid mevrouw E. van Perlstein-Gassmann had Gvar-Am bezocht en juist op het moment dat de voorbereiding van de groepsalijah in gang werd gezet, bracht de oud-directeur Fré Spitz de kibboets een bezoek.⁸⁵⁵

Tegelijk met de correspondentie-activiteiten bogen ook de leden van de Commissie Vermogensbeheer en die van de Kinder Commissie zich over de plannen tot emigratie. Over het werk van de eerste Commissie, die zich op de materiële voorwaarden richtte, is inmiddels al het een en ander gemeld, terwijl het advies dat in het kader van de groepsalijah werd uitgebracht, hierna nog kort zal worden besproken. De tweede commissie, de Kinder Commissie, concentreerde zich op de sociaal-pedagogische aspecten. In haar vergadering van 3 januari 1951 besloot zij tot een nader onderzoek, waarmee meer specifiek mevrouw Kalker en mevrouw Friedmann-Van der Heide werden belast.⁸⁵⁶ Zij brachten in de daaropvolgende dagen de Berg-Stichting een bezoek om de motieven en de geschiktheid van de pupillen die voor de groepsalijah in aanmerking wilden komen, nader te onderzoeken. Dit bezoek kon een week later uitgebreid worden toegelicht in een nieuwe commissie-bijeenkomst, waarbij tegelijk de testresultaten van dr. Keilson konden worden geëvalueerd. Meer specifiek kwamen negen pupillen in de Berg-Stichting ter sprake, van wie één niet geschikt werd bevonden en een ander in principe wel geschikt maar vanwege zijn schoolopleiding niet in staat om mee te gaan.⁸⁵⁷ Het voorstel werd gedaan om hem na de voltooiing daarvan, op een later moment alsnog te laten vertrekken, hetgeen overigens uiteindelijk niet zou doorgaan.

De bevindingen van de Kinder Commissie werden dezelfde dag nog uitgebreid besproken in de vergadering van het Dagelijks Bestuur, waarin de voor- en nadelen

⁸⁵² Ibid.

⁸⁵³ SAA, 1711, ‘G’, *Lijst met aanvullende gegevens* (ongedateerd). Naast Van der Hoeden worden genoemd: dr. H. Wins, chirurg Beilinson Instituut; dr. Rafael Polak, Chef Deviezen Ministerie van Financiën; dr. L. Leydesdorff, adj. Directeur-Generaal Ministerie van Sociale Zaken; prof. Van de Plank, Veterinaire Faculteit; mevrouw R. Cohn-Philips en Mevrouw J. Dijk van de Hollandse Legatie.

⁸⁵⁴ Ibid. Tevens werd in dit verband de oud-Consul-Generaal dr. Nederbracht genoemd.

⁸⁵⁵ Ibid.

⁸⁵⁶ SAA, 1712.1, *Notulen Kinder Commissie*, 3 januari 1951.

⁸⁵⁷ Idem, *Notulen Kinder Commissie*, 10 januari 1951.

nog eens werden gewikt en gewogen en waarbij dit keer ook aandacht aan de achterblijvende kinderen werd besteed. Zij zouden zich immers door het vertrek van het echtpaar Cohen ‘verlaten’ kunnen voelen.⁸⁵⁸ Ook de tussenkomst van nog een medisch expert, dr. Stokvis, werd overwogen, maar dit voorstel werd uiteindelijk verworpen, waarbij het oordeel van mr. M. Franken, die als juridisch expert vanaf het begin nauw bij de operatie was betrokken, het nodige gewicht in de schaal lijkt te hebben gelegd. Zijn constatering dat de zaak ‘voldoende van alle kanten’ was bekeken, deed althans dit onderdeel van de discussie besluiten.⁸⁵⁹ De hele vergadering werd tenslotte beëindigd met het aannemen van het plan tot groepsemigratie, zij het dat Cohen zou worden meegedeeld dat hangende het vooronderzoek nog wijzigingen zouden kunnen plaatsvinden.⁸⁶⁰

Buiten de zeven pupillen die in de vergadering van de Kinder Commissie met naam waren besproken, bleken er nog acht meer te zijn, van wie de emigratie kennelijk geen nader overleg behoeftte, want in de vergadering van het Dagelijks Bestuur van 10 januari werd ook vastgesteld dat het ging om een groep van ‘15 kinderen’.⁸⁶¹ In de daaropvolgende dagen groeide de groep echter nog met 3 andere pupillen uit de Berg-Stichting, voor wie de procedure om een visum voor Israël te krijgen eveneens in gang werd gezet.⁸⁶² Bij deze groep van achttien voegden zich in februari 1951 bovendien nog drie minderjarigen die al enige tijd ter voorbereiding van hun alijah in de ‘Jeugd Farm’ van de H&A in Gouda verbleven, zodat de eerste groep bij vertrek uiteindelijk bestond uit 21 personen.⁸⁶³ Zij vertrokken onder leiding van het echtpaar Cohen op maandag 26 maart 1951 met de trein van 10:06 van Amsterdam Centraal naar Marseille.⁸⁶⁴ Van daaruit zou per boot verder naar Haifa worden gereisd. Een maal in Gvar-Am zou een andere pupil van de Berg-Stichting, die inmiddels 20 jaar was en in oktober 1949 al naar deze kibboets was geëmigreerd, zich ook nog bij de groep van Cohen aansluiten.⁸⁶⁵ Terwijl bijna een jaar later, na een ingewikkeld aanvliegtraject waarin enerzijds Leo Cohen en mevrouw Perlstein-Gassmann en anderzijds Reitsema en mr. Gerard Polak kort maar heftig tegenover elkaar kwamen te staan⁸⁶⁶, nog een pupil uit de Berg-Stichting zich bij deze groep voegen. Dit lijkt te

⁸⁵⁸ SAA, 1709, *Notulen DB*, 10 januari 1951.

⁸⁵⁹ Ibid. Franken was ook aanwezig op de vergadering van de Kinder Commissie op 10 januari en was op 15 december 1950 door mr. Gerard Polak al benaderd om zich over de plannen voor een eventuele groepsemigratie te buigen, zie SAA, 1710, *Brief Gerard Polak aan mr. M. Franken*, 15 december 1950.

⁸⁶⁰ SAA, 1709, *Notulen DB*, 10 januari 1951.

⁸⁶¹ Ibid.

⁸⁶² Zie ook: SAA, 1711, ‘IJ’, *Brief Bureau Fusie aan Jewish Agency for Palestine*, 18 januari 1951. Hier wordt een eerste reeks van 16 pupillen genoemd, 2 pupillen van de eerste groep van 18, m.n. H.G.d.M. en H.P., verbleven wel in het tehuis te Laren maar stonden niet onder voogdij van Le-Ezrath of de Berg-Stichting.

⁸⁶³ Zie o.a. SAA, 1712.1, *Notulen Kinder Commissie*, 15 februari 1951.

⁸⁶⁴ SAA, 1709, *Notulen DB*, 14 maart 1951.

⁸⁶⁵ Dit betreft M.d.V. Zie hiervoor de kartotheek in JMW en SAA, JMW, 1777, Berg-Stichting, *Pupillenboek, 1938-1965* (1977).

⁸⁶⁶ Dit betreft M. (‘Ché’) G. Leo Cohen had kort na zijn aankomst in Gvar-Am een vroegere pupil en oorlogsvrijwilliger die in de Berg-Stichting was achtergebleven, waarmee hij veel persoonlijk contact had gehad en die mede in verband met zijn opleiding over een alijah twijfelde maar wel graag naar Israël wilde, een persoonlijke brief

verklaren, dat in sommige stukken -en in de literatuur- er ook 23 kinderen in ‘Groep 1’ worden geteld.⁸⁶⁷ De laatste pupil zou echter nadat de pupillen van ‘Groep 2’ in het najaar van 1952 waren gearriveerd, doorschuiven naar deze groep.

Op grond van de persoonlijke informatie in de diverse stukken, met name de Pupillenboeken en de kartotheek, kan, zonder de betrokkenen persoonlijk tekort te willen doen, enigszins zakelijk worden geconstateerd dat wat de samenstelling van de Groep 1 betreft drie pupillen geen oorlogswesjes waren. Van twee van hen was namelijk de vader en van één de moeder nog in leven.⁸⁶⁸ Dit betekende dat zij de status hadden van ‘vrije pupil’, met consequenties voor de verantwoordelijkheid over het vermogensbeheer. Onder de overige 20 is de status van één, een pupil die al vóór 1945 onder voogdij stond van de Berg-Stichting, niet geheel duidelijk. Van hem ontbreekt informatie in de kartotheek van JMW, hetgeen doet vermoeden dat ook hij geen oorlogspeegkind is geweest. Aangezien hij wel onder voogdij van de Berg-Stichting stond, was de Fusie in principe wel voor zijn vermogen verantwoordelijk, uiteraard indien dat aanwezig was.⁸⁶⁹

Van de overige negentien verbleef één pupil al enige tijd in Israël. Volgens de Israëlsche wet, die de grens van minderjarigheid trok bij 18 jaar, was hij al twee jaar meerderjarig.

Beperkt tot de overige achttien pupillen vielen er zestien onder voogdij van de Berg-Stichting en twee onder voogdij van Le-Ezrath. Met uitzondering van één, hadden zij allen voor hun vertrek in het tehuis in Laren gewoond. De ene uitzondering was een pupil van Le-Ezrath die, zoals gezien, naar Israël vertrok vanuit het H&A-tehuis in Gouda.⁸⁷⁰

geschreven om hem enigszins op te beuren. In de brief had hij in positieve termen over de alijah geschreven en hem aangeraden om maar eens met mevrouw Van Perlstein te gaan praten. M.G. had dit vervolgens gedaan, waarna eerst Reitsema en vervolgens Gerard Polak, die bij navraag op de hoogte van het gesprek waren gekomen, stekelig, respectievelijk furieus had gereageerd tegen mevrouw Van Perlstein en Leo Cohen, omdat zij het volstrekt oneens waren met een procedure waarin pupillen buiten de directeur en het bestuur om, over een alijah werden benaderd. Op hun beurt reageerden Van Perlstein en Cohen weer zeer gekwetst op de heftige reactie van het bestuur. Dit conflict werd snel bijgelegd maar het duurde tot maart 1952 voordat, door een reis van mevrouw Mesritz naar Israël, een mogelijkheid tot een afreis naar Gvar-Am voor M.G. werd gevonden. Zie over deze kwestie de correspondentie in SAA, 1710, met o.a. *Brieven van Leo Cohen aan M.G.*, 22 april 1951, *Mevr. E. van Perlstein-Gassmann aan het Dagelijks Bestuur*, 17 mei 1951, ‘*Secretaris*’ (Gerard Polak, JJ) *aan de heer Cohen*, 23 mei 1951 en *Leo Cohen aan bestuur Fusie*, 24 mei 1951. De kwestie van de alijah van M.G. leidde in het najaar ook tot een botsing tussen de Kinder Commissie en dr. Stokvis, zie: SAA, 1712.1, *Notulen Kinder Commissie*, 23 augustus, 5 september, 25 oktober, 1 november en 12 december 1951. In dit dossier ook informatie over het uiteindelijke vertrek op 23 maart 1952 met mevrouw Mesritz, zie idem: 31 januari en 28 februari 1952.

⁸⁶⁷ Zie IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1955, p. 12; zie ook: Verhey, *Kind van de rekening*, p. 139.

⁸⁶⁸ Dit betreft de gebroeders H. en J.P., resp. M.G.d.V.

⁸⁶⁹ Dit betreft H.P. Over H.P. zijn wel gegevens in het Pupillenboek te vinden.

⁸⁷⁰ Dit was K.d.L.; de andere Le-Ezrath-pupil was A.R.

Wederom beperkt tot deze kerngroep was de oudste pupil bij vertrek ruim 18 jaar en de jongste 14, waarbij echter direct dient te worden opgemerkt dat deze jongste niet alleen reisde maar dat in de groep ook een oudere broer en een oudere zus meereisden. De jongste pupil die geheel op zichzelf was aangewezen was 15 jaar. De gemiddelde leeftijd in de totale groep was 16,4 jaar en beperkt tot de kerngroep van 18 iets minder, namelijk 16,2 jaar.

De leeftijd waarop kinderen voor emigratie in aanmerking kwamen, zou een rol gaan spelen in de discussie die, mede met het oog op de mogelijkheden die Gvar-Am voor nog meer pupillen leek te bieden, eind mei 1951 werd opgestart met een discussiestuk van Reitsema over de voorwaarden waaronder een alijah zou moeten plaatsvinden. Volgens Reitsema was het belangrijk dat de pupil: ten eerste, uitsluitend op alijah ging krachtens een zelf genomen vrij besluit; ten tweede, tot oordelen bevoegd zou zijn en ten derde, aan een fysieke en psychische keuring zou worden onderworpen. In dit verband het meest relevant was het tweede punt, waarbij Reitsema meer concreet vaststelde dat volgens hem de pupil 17 à 18 jaar moest zijn, de leeftijd van een dienstplichtige in Nederland.⁸⁷¹

Op verzoek van voorzitter Van Creveld reageerden E. van Perlstein-Gassmann en dr. E. Mendes da Costa-Vet, het hoofd van de Jeugd Alijah in Nederland, op Reitsema's stuk. Beiden waren het oneens met de verkapte leeftijdsgrens van 17 jaar. In Israël waren personen van 17 à 19 volgens Van Perlstein immers geen jeugd of 'noar' meer, wat ingrijpende consequentie zou kunnen hebben voor pupillen van die leeftijd die zouden emigreren. Zij zouden in Israël dan namelijk in principe niet meer in aanmerking komen voor een 'jeugd-hachsharah' met alle gevolgen van dien voor hun (vak)opleiding.⁸⁷² Mendes da Costa adviseerde in grote lijnen hetzelfde, waarbij zij ter bekrachtiging van haar argumenten aan de inmiddels niet meer bestaande Commissie OPK refereerde, die al 'aanvaard [had] dat een jong individu op 14 à 15 jarige leeftijd medezeggenschap [moest] hebben over de bestemming van zijn lot'.⁸⁷³

Bij de Berg-Stichting bleef directeur Reitsema zich in de zomer van 1951 terughoudend tegenover een tweede groepsalijah opstellen, wat tot enige onvrede leidde bij het bestuurslid Van Perlstein-Gassmann. Op de vergadering van de Kinder Commissie van 17 juli 1951 bracht althans mevrouw R. Friedmann- Van der Heide naar voren dat mevrouw Van Perlstein had geconstateerd, dat 'kinderen uit de Berg-Stichting die naar Israël op hachsjarah [wilden] [...] geen gelegenheid [kregen] hun wens kenbaar te maken'.⁸⁷⁴ Dat was volgens Van Perlstein jammer, omdat de groep van Leo Cohen nog slechts korte tijd 'open' zou kunnen blijven voor nieuwe opnames. Zij had er dan ook bij Friedmann- Van der Heide op aangedrongen om te proberen, dat in de Berg-Stichting met wat meer enthousiasme aan de mogelijkheid van een alijah zou worden gewerkt.

In de vergadering van de Kinder Commissie kreeg de oproep die Van Perlstein indirect deed, bijval van het commissielid Fré Spitz die kon aanvullen dat hij contact had gehad met de heer Van Esso 'uit Gvar-Am', welke kort daarvoor als intermediair bij een zending met goederen door het bestuur van de Fusie naar de groep van Leo Cohen had geopereerd en die kon bevestigen dat laatstgenoemde nog slechts kort in

⁸⁷¹ SAA, 1710, *Standpunt directie Berg-Stichting inzake Alyah*, mei 1951.

⁸⁷² Idem, *Brief E van Perlstein-Gassmann aan DB*, 6 juni 1951.

⁸⁷³ Idem, 'C', *Brief E. Mendes da Costa-Vet aan Van Creveld*, 5 juni 1951.

⁸⁷⁴ SAA, 1712.1, *Notulen Kinder Commissie*, 17 juli 1951.

de gelegenheid zou zijn om meer minderjarigen te plaatsen. Daarna zou dat een ‘lange tijd’ niet meer mogelijk zijn.⁸⁷⁵ Spitz stelde daarop voor om kinderen in de Berg-Stichting boven een bepaalde leeftijd ‘bijvoorbeeld 14 jaar’ te informeren over de mogelijkheid van emigratie naar Israël, zodat hun mening hierover zou kunnen worden gehoord.⁸⁷⁶ Reitsema zou worden gemeld dat het hier slechts om een vooronderzoek ging en dat hij uiteraard van de resultaten op de hoogte zou worden gebracht.⁸⁷⁷

Het is niet bekend of Spitz’ voorstel vervolgens daadwerkelijk in de praktijk is gebracht. In de daaropvolgende vergaderingen kwam een eventuele groeps-alijah niet meer ter sprake. Niettemin werd in deze periode toch het traject naar een tweede groepsalijah ingeslagen; zij het indirect, met de sollicitatie in september 1951 van het hoofd van de school in Gvar-Am, Alexander ‘Zaron’ Rosenblum, voor een betrekking van groepsleider in de Berg-Stichting.⁸⁷⁸ Rosenblum was in juli 1951 reeds via Mendes da Costa en Leo Cohen op de hoogte gesteld van de behoefte aan Joodse leiding in het tehuis aan Laren en had vervolgens een al eerder gepland bezoek aan Zwitserland aangegrepen om in Europa ook naar Nederland door te reizen om daar mondeling een open sollicitatie bij het Fusiebestuur te doen.⁸⁷⁹ Na een nader gesprek met Friedmann-Van der Heide en Hertzberger, dat zeer positief was uitgevallen, besloot het Dagelijks Bestuur in begin oktober 1951 Rosenblum een aanstelling te geven voor drie maanden, welke hij aanvaardde met ingang van november van dat jaar.⁸⁸⁰

Over Rosenblums functioneren is verder geen informatie voor handen, zo dat niet bekend is of hij veel propaganda voor Gvar-Am heeft gemaakt en zo ja, of hij daarbij kinderen onder druk heeft gezet. Wel is duidelijk dat zijn aanstelling na drie maanden werd verlengd en dat hij in mei 1952 besloot om tot het najaar in de Berg-Stichting te blijven, om daarna terug te keren naar Gvar-Am.⁸⁸¹

Ook is duidelijk dat Rosenblums vertrek voor de Kinder Commissie reden was om op nieuw de mogelijkheid van een groepsalijah te onderzoeken. In juni 1952 werden daartoe Reitsema en Rosenblum uitgenodigd in de vergadering om te overleggen over de uitvoering van dat project.⁸⁸² In deze vergadering werden vijftien kinderen bij naam besproken, van wie er uiteindelijk elf voor een tweede alijah naar Gvar-Am geschikt werden geacht. Reitsema, die zich zoals gezien een jaar eerder zeer terughoudend ten aanzien van een nieuwe groeps-alijah had opgesteld, verklaarde dat

⁸⁷⁵ Ibid. Over de zending die door Van Esso werd verzorgd zie o.a. SAA, 1711, *Briefkaart Arnold van Esso aan Friedmann*, 10 juni 1951 en *Doorslag brief Friedmann aan Leo Cohen*, 13 juli 1951. In een latere passage volgt hierover meer.

⁸⁷⁶ SAA, 1712.1, *Notulen Kinder Commissie*, 17 juli 1951.

⁸⁷⁷ Ibid.

⁸⁷⁸ SAA, 1709, *Notulen DB*, 19 september 1951.

⁸⁷⁹ Zie SAA, 1711, ‘G’, *Brief Leo Cohen aan de heer en mevrouw Van Creveld*, 15 juli 1951 en idem, *idem*, 6 september 1951.

⁸⁸⁰ SAA, 1709, *Notulen DB*, 3 en 17 oktober 1951. Opmerkelijk is dat mr. Gerard Polak zich om principiële redenen niet kon verenigen met de aanstelling van Rosenblum. De reden daarvoor lijkt religieus te zijn (zie *Notulen DB*, 3 en 25 (punt 2) oktober 1951. Maar niet uitgesloten is dat deze ook politiek, pedagogisch, juridisch of formalistisch-institutioneel is geweest.

⁸⁸¹ SAA, 1709, *Notulen DB*, 8 mei 1952.

⁸⁸² SAA, 1712.1, *Notulen Kinder Commissie*, 30 juni 1952.

hij onder normale omstandigheden slechts vier van de elf op alijah had willen zenden, maar dat de zaak anders lag doordat de kinderen naar Leo Cohen vertrokken, waardoor hij in dit geval de emigratie van de hele groep verantwoord vond.⁸⁸³ Het voorstel van de Kinder Commissie werd vervolgens door het Dagelijks Bestuur overgenomen in zijn vergadering van 9 juli 1952.⁸⁸⁴ Wel vond het bestuur het raadzaam om eerst nog goed met elk kind afzonderlijk te spreken en vroegen enkele bestuursleden zich af of niet moest worden onderzocht of voor sommige kinderen een kibboets op een meer orthodoxe grondslag niet wenselijker zou zijn.⁸⁸⁵ Bij de groep van elf zou zich in juli nog een oorlogswées voegen, die in het Joods Jongenshuis verbleef, waarna in augustus nog een pupil zou volgen van de Stichting Hulp aan Oorlogspeegkinderen. Zij was een zus van twee kinderen in de nieuwe alijah-groep en had, anders dan haar zusters, tot dan niet in de Berg-Stichting maar in een niet-Joods pleeggezin verbleven.⁸⁸⁶ Vlak voor het vertrek vielen van de dertien weer twee vrije pupillen af⁸⁸⁷, zodat op dinsdag 21 oktober 1952, dit keer om 10:10, een tweede groep van dit maal elf kinderen vanuit Amsterdam naar Gvar-Am vertrok.⁸⁸⁸

Wat de samenstelling van ‘Groep 2’ betreft, kan dit keer, wederom met alle respect maar voor alle duidelijkheid wat zakelijk, worden geconstateerd, dat van de elf kinderen van de tweede groep er tien oorlogswées waren. Een pupil, die voor zijn vertrek in het Joods Jongenshuis was verzorgd, was nog in het bezit van zijn moeder en daarmee had hij, wat betreft de afhankelijkheidsrelatie tot de Fusie, de status van ‘vrije pupil’. Zijn vermogensbeheer viel daarmee dus weer niet onder de verantwoordelijkheid van de Fusie en dat zelfde gold voor de pupil die onder de voogdij stond van SHaO.

Van de overige negen pupillen hadden er acht officieel de Berg-Stichting als voogdes en één Le-Ezrath.

De leeftijd van de pupillen die in ‘Groep 2’ naar Gvar-Am vertrokken was, waarschijnlijk mede als uitvloeisel van de discussie die hierover in het voorafgaande jaar was gevoerd, lager dan die van ‘Groep 1’. De oudste pupil was 20 jaar, namelijk degene die onder verantwoordelijk viel van SHaO. Van de Fusiepupillen was de oudste 17. De jongste deelnemer aan de tweede groepsalijah was 13 jaar. Zij was overigens bijna een vol jaar jonger dan de op een na jongste deelnemer, zodat de gemiddelde leeftijd van de gehele groep uiteindelijk toch nog op 15,9 jaar uitkwam. Beperkt tot de negen oorlogswézen onder Fusievoogdij was de leeftijd iets lager, namelijk 15,3 jaar.

Hoewel de tweede groepsalijah zeker niet zonder voorbereiding tot stand kwam en deze zelfs de goedkeuring kon wegdragen van de op dat punt toch kritische Reitsema, was de bemoeienis van het Fusiebestuur met de plannen in de aanloophase toch

⁸⁸³ Ibid.

⁸⁸⁴ SAA, 1709, *Notulen DB*, 9 juli 1952.

⁸⁸⁵ Ibid.

⁸⁸⁶ SAA, 1712.1, *Notulen Kinder Commissie*, 14 juli en 23 september 1952.

⁸⁸⁷ Zie SAA, 1712.1, *Notulen Kinder Commissie*, 16 oktober 1952. Het betreft B.v.E. en H.v.E.. Van H.v.E. is uitsluitend informatie te vinden in SAA, 1777, *Pupillenboek*.

⁸⁸⁸ SAA, 1709, *Notulen DB*, 9 oktober 1952; zie ook *Notulen DB*, 28 oktober 1952 en *Notulen AB*, 30 november 1952, met name bijgevoegd: *Jaarverslag*, 15 november 1952.

beduidend minder dan die bij het vertrek van de eerste groep pupillen. Zo besteedde het bestuur in zijn vergaderingen, na zijn principebesluit in juli 1952, nauwelijks aandacht meer aan de groepsalijah vóór het vertrek in oktober. Wel werd in de vergadering van 13 augustus 1952 besloten om in te gaan op het aanbod van de Jewish Agency om de groep tijdens hun reis voor f 300 te begeleiden en kwam in dezelfde vergadering ook de uitzet nog kort ter tafel.⁸⁸⁹ Voorts spraken mr. M. Franken en E.L. Wolff in de periode voor het vertrek nog op individuele basis met de kinderen. Enigszins ontluisterend is dat zij uit deze gesprekken, zo constateerden zij in de eerste bijeenkomst van het Dagelijks Bestuur na het vertrek, niet de indruk hadden gekregen dat ‘de alijah van de gehele groep verantwoord’ was geweest.⁸⁹⁰ Meer specifiek constateerden zij daarbij, dat ‘sommige kinderen [...] niet voldoende voorbereid’ waren.⁸⁹¹

Ernstiger nog was dat de reis slecht bleek te zijn georganiseerd. Weliswaar stond de reis tot aan Marseille onder toezicht van de Jewish Agency, maar op de boot van Marseille naar Haifa hadden de kinderen in gemeenschappelijke ‘dormitories’ moeten slapen, waarbij in ieder geval geen toezicht van hun begeleider Rosenblum was geweest. Rosenblum had namelijk de reis voor zichzelf bij een reisbureau geboekt en beschikte daardoor over een eigen hut. Dat had, zo blijkt uit het stuk waarin de overtocht wordt bekritiseerd, in prijs van de reis overigens niets uitgemaakt.⁸⁹² Voor grote complicaties had bovendien gezorgd, dat dr. Hertzberger een van de kinderen een brief in een gesloten envelop had meegegeven, waarin was gemeld, dat uit angst voor in Holland heersende kinderverlamming, de kinderen nog niet waren ingeënt.⁸⁹³ Nadat deze brief door de douane bij het ontschepen in Haifa was gevonden en gelezen, mocht geen kind meer van zijn plaats en werden er plannen gemaakt om de kinderen naar ‘Shaar Alijah’ te brengen, een ‘hoogst onaangenaam quarantaine-station’.⁸⁹⁴ De delegatie van Gvar-Am, die de kinderen was komen afhalen, wist met grote moeite en dankzij veel inzet de havenautoriteiten uiteindelijk te bewegen, om dat plan niet ten uitvoer te brengen en de kinderen alsnog doorgang te verlenen, nadat zij ter plekke allen waren ingeënt. Voor de kinderen was dat alles een zeer angstige ervaring geweest.⁸⁹⁵

Ook in de daaropvolgende maanden verliep de tweede alijah aanmerkelijk gecompliceerder, niet in de laatste plaats omdat in de zomer van 1952 een nieuwe nationaliteitswet in Israël van kracht was geworden, die bepaalde dat met het inwerking treden van de wet op 14 juli 1952 minderjarigen in Israël automatisch de Israëlische nationaliteit hadden verkregen, tenzij ‘te hunnen behoeve door een daartoe

⁸⁸⁹ Idem, *Notulen DB*, 13 augustus 1952.

⁸⁹⁰ Idem, *Notulen DB*, 28 oktober 1952.

⁸⁹¹ Ibid.

⁸⁹² SAA, JMW, 1712.2, Fusie, Correspondentie van het Dagelijks Bestuur en van het Algemeen Bestuur, 1953, *Brief van E. van Perlstein-Gassmann aan het Dagelijks Bestuur*, 6 januari 1953. Zie ook SAA, 1305 (oud), Fusie, Correspondentie, 1952, ‘IJ’, *Brief Mendes da Costa-Vet aan Bestuur Le-Ezrath Ha-Jeled*, 11 augustus 1952.

⁸⁹³ Ibid. Waartegen zij niet waren ingeënt, wordt niet gespecificeerd. Mogelijk betrof het vaccinaties.

⁸⁹⁴ Ibid.

⁸⁹⁵ Ibid.

bevoegd persoon een verklaring van verwerping' was afgelegd; hetzelfde gold voor minderjarigen die na deze datum naar Israël emigreerden.⁸⁹⁶

Voor de pupillen van Groep 1 waren er in juli 1952, op verzoek van het Fusiebestuur, direct afdoende maatregelen genomen en ook voor die van Groep 2 leek aanvankelijk alles goed geregeld, doordat mr. Gerard Polak, na ingewonnen advies bij prof. Mr. I. Kisch, over de nationaliteiten kwestie uitgebreid contact had gehad met het Israëlische Consulaat.⁸⁹⁷ Door bureaucratische verwarring aan de zijde van het Consulaat, waren de verschillende verklaringen echter niet goed doorgekomen, hetgeen tot in 1954 voor allerlei complicaties zou zorgen, indien voor de pupillen van Groep 2 aan formaliteiten moest worden voldaan waarbij opgave van de nationaliteit was vereist, zoals het verlengen van paspoorten, het regelen van visa etc. Buiten het ongemak voor de kinderen bracht deze nationaliteiten-kwestie vooral ook veel extra-werk met zich mee voor Leo Cohen.

Hoewel de problemen rond de nationaliteiten de Fusie niet vielen te verwijten, zou, zoals hierna nog zal blijken, in latere jaren ook door het bestuur worden erkend dat de tweede groeps-alijah minder vlekkeloos was verlopen. Opmerkelijk is dat het Dagelijks Bestuur zich ook al direct na het vertrek van Rosenblum en de tweede groep pupillen zich op de gang van zaken lijkt te willen bezinnen. In de vergadering van 13 november 1952 van de Kinder Commissie werd namelijk als apart agendapunt ter tafel gebracht 'Vertrek van de Berg-Stichting-groep naar Gvar-Am'. Bij dit punt werd opgemerkt: 'Namens het Dagelijks Bestuur verzoekt mevrouw Van der Heijden-Lob, dat in de toekomst geen verwachtingen bij de kinderen worden verwekt en geen definitieve toezeggingen worden gedaan, zo lang het Dagelijks Bestuur het vertrek naar Israel van een kind nog niet heeft toegestaan. Het Bureau wordt verzocht dit ook met de heer Reitsema te bespreken'.⁸⁹⁸

5.2 Verblijf Gvar-Am: de correspondentie van Leo Cohen

In het voorgaande is al melding gemaakt van het relatief omvangrijke dossier 'Gvar-Am' in de bewaard gebleven correspondentie. Deze correspondentie betreft de brieven die met name door Leo Cohen zijn verstuurd en de doorslagen van berichten die door het Bureau of het bestuur van de Fusie, dan wel –hoewel dat in de praktijk geen verschil uitmaakte– van Le-Ezrath, naar Israël zijn verzonden. Er blijken tientallen brieven en doorslagen bewaard te zijn gebleven met tal van bijlagen, die gezamenlijk vele pagina's (dundruk/luchtpostpapier) beslaan. De stukken blijken een grote variëteit aan informatie te bevatten voor de periode (1950)1951–1954.⁸⁹⁹

De correspondentie van Cohen bevat, behalve rapportages over de persoonlijke ervaringen van de geëmigreerde kinderen in Gvar-Am en gemengd persoonlijke en officiële kennisgevingen in het kader van de voogdij, waaronder bijvoorbeeld ook

⁸⁹⁶ SAA, JMW, 1713, Le-Ezrath Ha-Jeled, Correspondentie, 1953, 'G', *Afschrift notitie Consulaat der Nederlanden, Tel Aviv*, 3 februari 1953.

⁸⁹⁷ SAA, JMW, 1715, Le-Ezrath Ha-Jeled, Correspondentie, 1954, 'K', *Brief Bureau aan prof. mr. I. Kisch*, 26 februari 1954 en 'G', *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath*, 21 juni 1954.

⁸⁹⁸ SAA, 1712.1, *Notulen Kinder Commissie*, 13 november 1952.

⁸⁹⁹ Voor een complicatie zorgde aanvankelijk de correspondentie uit 1952. Deze zat in een map met als oud-inventarisnummer 1305. De map is onderdeel van het Fusie-archief in het SAA. Bij de herinventarisatie van het archief was deze map buiten beschouwing en de nieuwe inventaris gebleven.

huwelijksaankondigingen, vooral veel informatie over allerlei extra-werkzaamheden die in de eerste jaren door Leo Cohen moesten worden verricht. Sommige van deze werkzaamheden vonden plaats in het kader van het verzorgen van verzendingen van goederen voor de pupillen, welke in dit onderzoek, vanwege de bestaande onduidelijkheden, speciale aandacht behoeven en waarop de aandacht in het navolgende zich dan ook in het bijzonder richt.

Wat het verzenden van de pakketten in zijn algemeenheid betreft, dient in de eerste plaats te worden geconstateerd, dat het niet mogelijk is om op grond van de correspondentie alleen, alle zendingen en het verloop daarvan tot in detail in kaart te brengen. Wel kan op grond van het aanwezige materiaal weer een algemeen beeld worden geschetst met daarin een duidelijke trend.

Al snel na aankomst kreeg Leo Cohen, die zoals bekend op 26 maart 1951 met de eerste groep pupillen uit Holland was vertrokken, met de uitvoering te maken van allerlei praktische handelingen voor de pupillen, waarin kennelijk vóór de reis (nog) niet tot in alle details was voorzien. Zo moest hij al na enkele weken voor sommige pupillen ‘verklaringen van in leven zijn’ of ‘attesten de vita’ halen ten behoeve van uitkeringen van de SEC of de Pensioenraad. Niet helemaal duidelijk is of deze documenten werden afgegeven door het Nederlandse Consulaat in Tel Aviv of het gezantschap in Jeruzalem, zeker is in elk geval wel dat Cohen hiervoor reis- en verblijfkosten moest maken en leges moest betalen.

In juni 1951 schreef hij daarover een eerste brief aan ‘Le-Ezrath’, waarin hij meldde dat hij tot dan toe dergelijke kosten ‘uit eigen beurs’ had betaald, hetgeen echter onmogelijk begon te worden, omdat hij en zijn echtgenote ‘geen geld verdien[d]en’.⁹⁰⁰ Hij vroeg daarom het bestuur om deze kwestie te bespreken en liet dat verzoek vergezeld gaan van een opgave van kosten van in totaal IL 2.530. Op 21 juni daaropvolgend kon boekhouder Van Embden hem antwoorden, dat de kosten ‘vanzelfsprekend’ werden vergoed en dat het bestuur het aan hem wilde overlaten of hij de tegenwaarde wilde ontvangen in natura, waarbij werd gedacht aan ‘een of meerdere pakketten’ met inhoud naar zijn keuze, of in contanten.⁹⁰¹ In dat laatste geval moest er echter rekening mee worden gehouden, dat hiervoor een vergunning van De Nederlandsche Bank was vereist. Uiteindelijk koos Cohen ervoor om het bedrag in guldens te laten overmaken aan een kennis van hem in Rotterdam. Nadat dit bedrag was overgemaakt, stuurde Van Embden hem op 29 augustus 1951 een brief, waarin zijn keuze werd bevestigd en werd vermeld dat aan de betreffende kennis een postwissel was gestuurd van f 29,60, dus tegen een koers van IL 1 = f 10,63.⁹⁰²

Het verzorgen van officiële documenten ten behoeve van de pupillen zou in de daaropvolgende jaren een terugkerende taak van Leo Cohen blijven. Daarbij voegde zich echter nog verschillende andere incidentele en min of meer regelmatige, extra zorgplichten waarvoor telkens kosten moesten worden gemaakt. Hierbij kon het gaan om bezoeken aan pupillen die wegens militaire dienst ver buiten Gvar-Am verbleven,

⁹⁰⁰ SAA, 1711, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 15 juni 1951. Leo Cohen schrijft dat ‘wij geen geld verdienen’. Het ‘wij’ lijkt op hem en zijn echtgenote te slaan, maar het zou eventueel ook op de groep of zelfs op de kibboets betrekking kunnen hebben.

⁹⁰¹ Idem, *Brief Van Embden/Le-Ezrath aan Leo Cohen*, 21 juni 1951.

⁹⁰² Idem, *Brief Van Embden/Le-Ezrath aan Leo Cohen*, 29 augustus 1951.

het begeleiden van een enkel bijzonder scholingstraject, medische hulp én het ophalen en inklaren van postpakketten die voor de pupillen waren bestemd.

Uit zijn brieven blijkt dat Leo Cohen deze verplichtingen vanzelfsprekend vond vallen onder zijn verantwoordelijkheid. Hij beklagde zich niet over de extra-werkzaamheden, wel herhaalde in begin 1952: dat hij behoorlijk wat werk aan het inklaren van de pakketten had, daar het aantal ontvangen pakketten in die tijd tot 8 à 10 per maand was opgelopen; dat de kosten regelmatig door Gvar-Am werden betaald of nog steeds door hemzelf uit eigen beurs en dat deze betalingen voor hem te begroterlijk waren, omdat hij slechts wat zakgeld kreeg van de kibboets.⁹⁰³ Ook zou hij in januari 1954, in een brief waarin hij het Fusiebestuur informeerde over zijn beslissing om directeur te worden van een inrichting voor moeilijk opvoedbare jongens in Israël, meer in het algemeen nog te kennen geven, dat door het vele werk, de verantwoordelijkheden en ongetwijfeld ook door de gezondheidsproblemen van zijn vrouw maar ook van hemzelf, welke hij in verschillende andere brieven ter sprake had gebracht, de laatste jaren 'zeer zware jaren' voor hem en zijn echtgenote waren geweest'.⁹⁰⁴ De geste van het bestuur om hem een vakantie aan te bieden, wilde hij op termijn dan ook in dank aanvaarden 'te meer, omdat [hij en zijn echtgenote] in deze bijna 3 jaren kiboets-leven geen enkele bron van inkomsten [hadden] gehad en niet over middelen [beschikten]'.⁹⁰⁵

Behalve dat de bovenstaande laatste toevoeging nog eens onderstreept dat het echtpaar Cohen in de jaren dat dit in Gvar-Am verbleef, geen inkomsten heeft genoten, maakt deze tevens verklaarbaar, dat voor de betaling van onverwachte extra kosten die voor de pupillen moesten worden gemaakt, een praktische financieringsregeling werd getroffen met het kantoor van de firma Van Perlstein in Tel Aviv. De verbinding met dit kantoor liep via mevrouw E. van Perlstein-Gassmann die, zoals gezien, via de Berg-Stichting een bestuurslid was van de Fusie en onder meer zitting had in de Kinder Commissie.

De betalingen gebeurden aanvankelijk op incidentele basis. Zo konden de douanekosten die in oktober 1951 door Leo Cohen voor een zending van 22 pakjes met snoepgoed, suiker e.d., die door het bestuur als geschenk naar de kinderen werd verstuurd, op voorstel van de Fusie door Leo Cohen bij de heer Van Perlstein worden gedeclareerd.⁹⁰⁶ De regeling kreeg evenwel een meer structureel karakter nadat mevrouw Van Perlstein tijdens haar verblijf in Israël eind 1952 Gvar-Am een bezoek had gebracht. In haar brief aan het Dagelijks Bestuur, die zij 10 januari 1953 naar aanleiding van dit bezoek schreef, rapporteerde zij uitvoerig over de pupillen en de gang van zaken in de kibboets. Daarbij meldde zij op het punt van 'verrekening' meer

⁹⁰³ SAA, 1305(oud), *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 21 januari 1952. Gvar-Am had als regel dat ieder lid per jaar drie levensmiddelenpakketten mocht ontvangen.

⁹⁰⁴ SAA, 1715, *Brief Leo Cohen aan het Gemeenschappelijk Bestuur Bergstichting, Joods Jongenshuis, Le-Ezrath Ha-Jeled, S.A. Rudelsheimstichting*, 6 januari 1954.

⁹⁰⁵ Ibid.

⁹⁰⁶ SAA, 1711, zie o.a. *Brief Bureau aan Leo Cohen*, 24 oktober 1951. De pakjes werden op 29 oktober verzonden. De bedoeling was 23 pakjes te verzenden maar één kwam niet aan. Zie idem, *Brief van Leo Cohen aan Curt Friedmann*, 25 december 1951. Het is overigens in dit geval niet helemaal duidelijk of deze regeling ad hoc werd getroffen en meer het gevolg was van een bezoek dat de heer Van Perlstein op dat moment aan Israël bracht.

expliciet: ‘Voor het legaliseren der papieren, reiskosten in verband daarmee, vrijmaking van pakketten, extra kosten in geval van ziekten (alles alleen voor de kinderen) heeft de heer Cohen geld van v. Perlstein Ltd. in Tel Aviv opgenomen, maar hij heeft gemeend dat dit alleen maar een eenmalige aangelegenheid was. Mijn man heeft hem gezegd dat hij dit weer doen kon en zal U t.z.t. een kostenopgave doen terugkomen. De terugbetaling kan in Israëlsche Ponden geschieden’.⁹⁰⁷

In de daaropvolgende maanden zou Leo Cohen verschillende keren van deze regeling ten behoeve van de pupillen gebruik maken. Zo stuurde hij op 30 mei 1953 een uitgebreide toelichting op een declaratie van kosten voor een totale waarde van IL 54.970, die hij had verrekend met Van Perlstein voor o.a. het invoeren van pakketten van kinderen, bijzondere kosten gemaakt voor een pupil die in februari van dat jaar was gehuwd en besprekingen met het Nederlandse gezantschap en Consulaat in Israël in verband met het regelen van de nationaliteit van de kinderen.⁹⁰⁸

Hoewel hiervoor wellicht in een eventueel familie-archief van Van Perlstein –zo dat al bewaard is gebleven naast het bedrijfsarchief waarin geen aanvullende informatie is te vinden over Gvar-Am⁹⁰⁹– lijkt deze betalingsregeling, waarbij het kantoor Van Perlstein op persoonlijke gronden als een verkapte instelling voor kortlopend krediet fungeerde, een zeer praktische oplossing te zijn geweest om Cohen zijn zorgtaken ongehinderd te kunnen laten uitvoeren. Mogelijk heeft hierbij ook nog het vermijden van de administratieve complicaties van de hierboven genoemde eis van De Nederlandsche Bank ten aanzien van betalingen naar Israël vanuit Nederland een rol gespeeld.⁹¹⁰

Uit de stukken in het Fusie-archief blijkt verder niet dat deze constructie voor collectieve inkopen door en/of voor Gvar-Am is gebruikt. *En passant* valt uit de correspondentie over de zo juist genoemde declaratie wel te achterhalen, dat het Israëlsche Pond sedert augustus 1951 sterk was gedevalueerd. De waarde was begin 1953 1 IL = f 3,86. In geval van het indrukwekkende bedrag van IL 54.970 blijkt het derhalve om het relatief overzichtelijke bedrag van maximaal f 212,18 te gaan.⁹¹¹

Bij de beschouwing van de pakketverzendingen in de praktijk, kan voorts op grond van de aanwezige stukken worden geconstateerd, dat de aanjagende rol daarvoor van Leo Cohen beperkt is gebleven. De eerste pakketverzending ging uit van de Fusie en betrof een zending in juli 1951 van kleding, beddegoed, stopgaren, gordijnstof, een strijklank, een voetbal e.d. ten behoeve van de recent geëmigreerde pupillen. De zending kon praktisch worden gecombineerd met een transport van goederen door de

⁹⁰⁷ SAA, 1712.2, *Brief E. van Perlstein-Gassmann aan DB van de Gefusioneerde Inrichtingen*, 6 januari 1953.

⁹⁰⁸ SAA, 1713, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 30 mei 1953.

⁹⁰⁹ Zie: SAA, 957, Archief van de Perlstein N.V., Roeper Bosch, Handel in zuidvruchten. Inv.nr. 3 is het enige stuk uit begin '50, namelijk een register van overschrijving van aandelen, 1952-1954. Niet bekend is of er naast het bedrijfsarchief nog een persoonlijk archief van de fam. Van Perlstein is.

⁹¹⁰ Zie over de monetaire beperkingen en de problemen die dat opleverde, ook Chaya Brasz, ‘Onontbeerlijk maar eigengereid. De zionistische inmenging in de naoorlogse joodse gemeenschap’, in: Kristel (ed), *Binnenskamers*, p. 250.

⁹¹¹ Zie SAA, 1713, *Brief Curt Friedmann aan Leo Cohen*, 24 februari 1953. Hierin wordt voor IL 65 kosten voor K.d.L., die op het punt staat te huwen, de tegenwaarde gegeven van f 250,76.

al eerder genoemde A. van Esso die zelf, of in ieder geval wiens familie, via de Rudelsheimstichting bekend was met de Fusie.⁹¹²

De aanschaf en de zending van de goederen waren -gezien de openingszin van een informatief schrijven van Curt Friedmann ('Wij stuurden U de volgende goederen'), alsmede de uitzondering die daarna werd gemaakt - voor rekening van de Fusie, met uitzondering van '1 pak gereedschappen inclusief zaag', dat uitdrukkelijk bestemd was 'voor P.B. [...] die deze [gereedschappen, JJ] bij de heer Wolff besteld heeft en die wij van zijn eigen geld hebben gekocht'.⁹¹³ De gereedschappen en de zaag lagen onmiskenbaar in de lijn van een aanvankelijk gekozen vakopleiding van de betreffende pupil, die volgens in een uitgebreid rapport van Leo Cohen van 5 juli 1953 na zijn dienstitijd piloot wilde worden maar tot dan in de kibboets als 'timmerman-meubelmaker' had gewerkt.⁹¹⁴

Na de succesvolle verzending van de gereedschappen voor P.B. wendde in september 1951 Leo Cohen zicht tot Fusievoorzitter mr. I. van Creveld en diens echtgenote, aan wie hij aanvankelijk zijn persoonlijke berichten over het verblijf in Gvar-Am stuurde, met een 'lijst van gereedschappen, die [S.K.] voor zijn verdere opleiding nodig [had]'.⁹¹⁵ In Israël waren die artikelen praktisch niet te krijgen of te betalen en Leo Cohen vroeg zich af of 'deze aangelegenheid met de heer Wolff' kon worden geregeld, aangezien die enige maanden geleden een dergelijke aanschaf van gereedschappen voor P.B. had verzorgd. Tevens vroeg Cohen toestemming om S.K. schriftelijke cursussen te laten volgen, waarover hij al enige informatie ingewonnen had. Hij besloot zijn verzoek met: 'Ik neem aan, dat alles uit de middelen van [S.K.] ruimschoots [kan worden] gefinancierd'.⁹¹⁶

Uit latere stukken blijkt dat ook het verzoek om gereedschappen en het volgen van een cursus voor deze laatste pupil in overeenstemming was met diens gekozen beroepsopleiding van metaalbewerker/smid.⁹¹⁷ In het najaar van 1953 zou Cohen met enige trots melden dat S.K. door de kibboets was uitgekozen om het daaropvolgende jaar als student te worden uitgezonden naar de Technische Hogeschool van Haifa.⁹¹⁸ De bovenstaande berichten geven duidelijk aan dat de gereedschappen die werden verzonden voor persoonlijk gebruik en privébezit van de pupillen waren bedoeld. Tevens valt er goed uit af te leiden dat de rol van Cohen bij het verzenden van goederen en gereedschappen niet zo zeer sturend maar vooral, op verzoek van de pupillen, ondersteunend en uitvoerend is geweest.

⁹¹² Zie voor de zending o.a. SAA, 1711, *Brief Bureau (Friedmann) aan Leo Cohen*, 13 juli 1951 en getypte *lijst van te verzenden goederen*, 10 juli 1951. In de brief wordt de 'lift' van de heer De Jong via de heer Van Esso genoemd. Zie ook de eerder genoemde briefkaart van Arnold van Esso aan Friedmann, bij noot 875. Waarschijnlijk gaat het om de zoon van E.A. van Esso die in de jaren '20 en '30 in het bestuur van de Rudelsheimstichting zat; zie o.a. SAA, 1693.2, *Jaarverslag der S.A. Rudelsheimstichting* 1928 en idem 1930.

⁹¹³ SAA, 1711, *Brief Bureau (CFr) aan Leo Cohen*, 13 juli 1951.

⁹¹⁴ SAA, 1713, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 5 juli 1953. Zie voor de mogelijke verwarring van 'zaag' met 'zaad': Verhey, *Kind van de rekening*, p. 141.

⁹¹⁵ SAA, 1711, *Brief Leo Cohen aan de heer en mevrouw Van Creveld*, 23 september 1951.

⁹¹⁶ Ibid.

⁹¹⁷ Zie o.a. SAA, 1713, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 5 juli 1953.

⁹¹⁸ Idem, *Brief Leo Cohen Le-Ezrath Ha-Jeled*, 15 oktober 1953.

Met enige regelmaat bleef het Bureau ook in 1952 pakketjes naar de pupillen opzenden, waaronder pakjes met gereedschap voor individueel bezit en gebruik.⁹¹⁹ Daarbij bleef de Fusie ook uit eigen beweging pakketten met levensmiddelen of, bij feestdagen, met ‘versnaperingen’ naar de kibboets sturen.⁹²⁰ In juli 1952 liet Leo Cohen de bedankbrief voor het sturen van weer een zending pakketten door alle 23 pupillen ondertekenen, van wie er veertien inmiddels hun naam schreven in het Hebreeuws.⁹²¹

In de loop van 1952 intensiverde de communicatie over het verzenden van goederen zich enigszins, naar aanleiding van het bezoek dat notaris Van Hasselt in het begin van dat jaar aan de kibboets had gebracht. Zoals hierna nog zal blijken, had Van Hasselt, die penningmeester van de Fusie was, in begin 1952 Gvar-Am bezocht om met het kibboetsbestuur te overleggen over een tegemoetkoming in de kosten van het onderhoud van de pupillen. Bij zijn bezoek had Van Hasselt uiteraard ook veel met de oud-Berg-Stichting bewoners gepraat, waarbij de aanschaf van enkele goederen voor hen ten laste van hun vermogens en de opzending daarvan ter sprake waren gekomen. Eind juli schreef Leo Cohen een brief aan Curt Friedmann, waarin hij meldde dat ‘in het vervolg van de gesprekken die Van Hasselt met de kinderen had gevoerd’, hij diverse verzoeken van pupillen kon meezenden voor goederen die zij graag uit Nederland zouden willen toegezonden krijgen.⁹²² Hij voegde daaraan toe dat hij verder niet aan deze verzoeken had willen tornen, al vond hij dat sommigen wel ‘ver’ gingen in hun verlangens.⁹²³ Van sommige personen kon hij de uitgebreidheid van de lijst echter wel begrijpen, omdat er bijvoorbeeld trouwplannen waren. De brief bevatte voorts nog de belangrijke mededeling dat de hele Groep 1, met uitzondering van de jongste, per 1 januari 1953 naar de Nagal zou gaan in het kader van de militaire dienst. Daar zouden ze enige maanden voor een opleiding verblijven, waarna zij later in 1953 weer zouden terugkeren naar Gvar-Am. De jongste zou onder de hoede van de kibboets achterblijven om de schoolopleiding af te maken.⁹²⁴ Bij de bespreking van de verzoeken bleek het bestuur eveneens van oordeel te zijn dat sommigen te veel verlangden. Besloten werd om alleen de ‘dringend noodzakelijke’ en ‘nuttige’ zaken aan te schaffen en te versturen, waarbij nog eens expliciet werd bevestigd dat men op het principe stond dat ‘kinderen slechts voor eigen gebruik’ konden kopen ‘en niet voor derden’.⁹²⁵ Te luxe vond men de aanvraag voor een ‘pick-up’, een ‘koelkast’ en een ‘mobylette’; daarentegen had men geen bezwaar om, voor zo ver dat mogelijk was, de uitgebreide aanvraag voor de huwelijksuitzet te honoreren.⁹²⁶

⁹¹⁹ Zie SAA, 1305 (oud), *Brief van Embden aan Leo Cohen*, 26 juni 1952 met informatie over de aanschaf en verzending van meer gereedschap voor P.B. Zie ook: idem, *Brieven Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 28 maart en 24 april 1952; *Brief Bureau aan Leo Cohen*, 5 juni 1952 etc.

⁹²⁰ SAA, 1305 (oud), *Friedmann/Le-Ezrath Ha-Jeled aan Leo Cohen*, 18 maart 1952 en *Friedmann/Bureau aan Leo Cohen*, 1 oktober 1952.

⁹²¹ SAA, 1305 (oud), *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 3 juli 1952.

⁹²² SAA, 1305 (oud), *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled/Friedmann*, 27 juli 1952.

⁹²³ Ibid.

⁹²⁴ Ibid.

⁹²⁵ SAA, 1709, *Notulen DB*, 13 augustus 1952. Zie ook SAA, 1305 (oud), *Brief Friedmann/Bureau aan Leo Cohen*, 14 augustus 1952.

⁹²⁶ Ibid en ibid.

De ervaring met de pakketverzending voor de pupil die trouwplannen had, leerde vervolgens aan het eind van 1952, dat de invoer van een pakket met kennelijk gevarieerde artikelen op fiscale en technisch-administratieve problemen kon stuiten. Naar aanleiding van de ‘gerezen moeilijkheden’ rond deze zending verzocht Leo Cohen dan ook eind december van dat jaar het bestuur van de Fusie om zendingen van pakketten met goederen voor de kinderen, die uit de gelden van de Schade Enquête waren betaald zo veel mogelijk te combineren.⁹²⁷ Daarbij had hij zich voor deze zendingen eind 1952 tot de Israëlsche autoriteiten gewend, die hem hadden toegezegd eventueel wel een bijzondere vergunning aan de voogdkinderen in Gvar-Am te willen verstrekken om eenmalig persoonlijke goederen tegen een laag tarief of zelfs geheel zonder betaling van invoerrechten te mogen invoeren, mits die goederen waren gekocht van uitkeringen voor oorlogsschade van hun ouders.⁹²⁸ Hiertoe moest het Fusiebestuur een verklaring in het Engels opstellen, waarin dit zou melden: dat de goederen van deze schade-uitkeringen zouden zijn gekocht, dat bij vertrek van de kinderen nog niet bekend was hoe groot de schade-uitkeringen zouden zijn en dat de uitkeringen niet ‘transferabel’ waren, zodat er in Nederland goederen van hadden moeten worden gekocht.⁹²⁹ Bij het collectief verzenden moest er volgens Cohen wel goed op worden gelet, dat alle goederen de naam zouden dragen van degene voor wie deze bestemd zouden zijn en dat ook de naam van de afzender, met name Le-Ezrath te Amsterdam, duidelijk zou zijn vermeld.

Praktisch begon aan het begin van 1953 mee te tellen, dat buiten de pupil die al ter sprake is gebracht er nog vier pupillen waren die wilden huwen, van wie twee met elkaar. Bovendien zouden de overige leden van Groep 1 bijna allen in juli van dat jaar- weliswaar tijdelijk naar spoedig bleek- uit militaire dienst terugkeren naar Gvar-Am.⁹³⁰ Nieuwe kleding en huisraad lijken daarmee meer dan welkom te zijn geweest. Te meer omdat het ‘Noar Hollandie’ verband voor hen per 1 augustus 1953 zou worden ontbonden en zij, voor zo ver zij na hun huwelijk nog niet waren verhuisd of voor een vervolgopleiding in het leger zouden blijven, allen ‘als leden (adspiranten gedurende 1 jaar) in de kibboets [zouden worden] opgenomen’.⁹³¹ Voor de pupillen van Groep 2, die op 21 oktober 1952 vanuit Holland naar Gvar-Am waren vertrokken, veranderde op dat moment, voor alle duidelijkheid, nog niets. Op

⁹²⁷ SAA, 1305 (oud), *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 28 december 1952.

⁹²⁸ Ibid. Zie ook SAA, 1713, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 29 mei 1953 e.v.

⁹²⁹ SAA, 1305 (oud), *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 28 december 1952.

⁹³⁰ SAA, 1713, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath*, 5 juli 1953.

Huwelijken: B.d.G. op 5 februari 1953; K.d.L. op 24 februari 1953; B.v.S. op 3 mei 1953; I.d.G. en H.d.J. op 23 mei 1953. Eerder was al gehuwd M.G. (N.B. niet ‘Ché’) op 14 september 1952.

F.H. en P.B. bleven voor vervolgopleiding in militaire dienst.

De militaire dienstplicht had voor H.G.d.M., S.N., H.P. en R.d.G. om uiteenlopende redenen een afwijkend verloop. De overige (15) pupillen van Gvar-Am waren op 1 november 1952 in dienst gegaan en uit Gvar-Am vertrokken. Zie ook: SAA, 1713, *Brief Leo Cohen aan het Bestuur GI*, 11 november 1953, m.n. ‘Toelichting’.

⁹³¹ SAA, 1713, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 5 juli 1953.

drie na, zouden zij op 8 december 1953 (de jongens) of op 5 januari 1954 (de meisjes) voor enige maanden de kibboets verlaten en naar het jeugdleger gaan.⁹³²

In begin 1953 werkte Leo Cohen gestaag verder aan een combinatie-zending. In een brief aan het bestuur van 'Le-Ezrath' van 16 maart 1953 herhaalde hij nog eens zijn verzoek om de verklaring betreffende de schade-uitkeringen op te sturen.⁹³³ Tevens gaf hij een opsomming van de verzoeken die liepen, waarbij hij tenminste drie pupillen noemde die rechtstreeks met het bestuur over het zenden van goederen communiceerden en even veel anderen die hem lijsten hadden overhandigd om voor hen de opgave te doen. Meer specifiek staat in de brief: 'Op het ogenblik is er B.d.G. [onderstreping LC, JJ], welke met U in contact staat over een zending, S.K. [idem], die naast een zeer grote hoeveelheid gereedschappen ook een volledige inrichting vraagt, I.d.G. en H.d.J. welke U schreven, A.R. die nog steeds een lange lijst bij mij heeft liggen, F.H. die meent, dat er middelen aanwezig zijn voor het verkrijgen van enkele gereedschappen. P.B. die mij een lijst overhandigde, R.V., die een opgave inleverde'.⁹³⁴ In deze brief stond Leo Cohen ook nog bij enkele andere lopende verzoeken stil. Uit de brief valt goed op te maken, dat de praktijk van het aanvragen en het verzenden van goederen na 1951 een mengeling bleef van directe contacten tussen bestuur en sommige pupillen en een indirecte communicatie tussen de beide partijen, die op verzoek van de betrokkenen via Leo Cohen verliep. Gezien de veelheid van verzoeken, het bestaan van parallelle communicatielijnen en de technische moeilijkheden die de invoer van gevarieerd materiaal met zich meebracht, is het niet verwonderlijk dat Leo Cohen in zijn brief er bij het bestuur nogmaals op aandrong om tot enige coördinatie over te gaan. Daarbij herhaalde hij ook dat het 'vrijmaken van de goederen [...] in alle gevallen op [hem] neer [kwam]', hetgeen hem zeer veel tijd kostte.⁹³⁵ Daarnaast golden vanzelfsprekend ook financiële argumenten voor een betere afstemming en een combineren van pakket-verzendingen, aangezien door 'zoveel mogelijk zendingen te combineren [...] een besparing aan invoerrechten, havenkosten, vrijmakingskosten e.d.' kon worden bewerkstelligd.⁹³⁶

De verklaring voor de combinatie-zending werd een maand later naar Leo Cohen opgezonden. Althans, in het archief bevindt zich een Engelse tekst, gedateerd 14 april 1953, waarin conform het voorstel van Leo Cohen werd verklaard: dat Le-Ezrath Ha-Jeled 'the warclaims on behalf of her charges living in Gwar Am' behandelde; dat bij vertrek van de pupillen niets bekend was of er een 'indemnification' zou worden uitgekeerd en indien die zou worden gegeven, hoe hoog het bedrag dan zou zijn; dat de 'indemnification' niet 'transferable' was en dat de 'purchases [...] are paid with the money [...] received for the damages suffered by the deported parents of our pupils'.⁹³⁷

De moeilijkheden voor Leo Cohen waren met deze verklaring evenwel nog niet volledig verdwenen. In de daaropvolgende maand bleek namelijk, na diverse besprekingen met de belasting-autoriteiten in Tel-Aviv, dat 'de invoer van gereedschappen, machines e.d., kortom alles wat niet gerekend [kon] worden tot huisraad en inboedel niet [onderstreping LC, JJ] [zou] vallen onder de bepalingen,

⁹³² Idem, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 5 november 1953.

⁹³³ Idem, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 16 maart 1953.

⁹³⁴ Ibid. In de brief worden de namen uiteraard voluit geschreven.

⁹³⁵ Ibid.

⁹³⁶ Ibid.

⁹³⁷ SAA, 1713, *verklaring*, April 14th, 1953.

welke ten aanzien van de zich in Gvar-Am bevindende pupillen van de Stichting “Le-Ezrath Ha-Jeled” g[o]lden’.⁹³⁸ Dit bleek vooral van toepassing op de goederen ‘zoals door S.K. en F.H. [werden] gevraagd’. Om dit probleem te omzeilen, deed Leo Cohen daarop het voorstel om dan maar ‘nieuwe immigranten’ de goederen mee te laten brengen, aangezien voor hen gold dat ‘wanneer de invoer op naam van deze laatste geschiedt, [...] de invoerrechten zeer laag zijn, althans meistens zijn’.⁹³⁹ Hij gaf vervolgens aan het bestuur het verzoek door van S.K. en F.H. om met familielid van de eerstgenoemde in contact te treden, die op hachsjarah was in ’s Graveland en welke van plan was eind dat jaar naar Israël te vertrekken. Eventueel zou deze bekende de spullen mee kunnen nemen, wat door de jongens zelf ook nog persoonlijk aan de betrokkene zou worden gevraagd.

Het is niet duidelijk of dit plan in de daaropvolgende maanden ook daadwerkelijk is uitgevoerd. Dit lijkt niet waarschijnlijk, aangezien stukken over de invoer van goederen met behulp van nieuwe immigranten ontbreken en van dergelijke zendingen verder ook geen mededelingen zijn gedaan.

In het kader van de collectieve zending stuurde Leo Cohen op 13 augustus 1953 van twaalf pupillen nieuwe ‘verlanglijsten’ naar Amsterdam, van wie acht van de eerste groep.⁹⁴⁰ De bovengenoemde ‘verlanglijsten’ en begeleidende brief van Cohen zijn voor het verkrijgen van inzicht in de praktijk van de verzending van goederen weer bijzonder informatief, want nogmaals blijkt hieruit duidelijk dat de zendingen persoonlijke goederen (kleding, huisraad, elektrische apparaten) betroffen, die voor persoonlijk gebruik en privébezit waren bestemd. Alleen op de verlanglijst van A.R. prijken meer exemplaren van een zelfde elektrisch apparaat. Hij vroeg namelijk om aanschaf en verzending van drie snelkokers en drie ventilatoren.⁹⁴¹ Zoals gezien had een jaar eerder het Dagelijks Bestuur zijn zorgen al geuit over op het oog ‘luxe’-bestellingen door pupillen in Israël waarbij zelfs niet was uitgesloten, dat die goederen voor een lucratief handeltje zouden zijn bedoeld.⁹⁴² Van Perlstein-Gassmann had echter in haar rapport dat zij in begin van 1953 had opgemaakt al duidelijk gemaakt, dat van een dergelijke opzet bij de bestelling van meer apparaten geen sprake was. Ook blijkt uit deze brief dat A.R.’s verzoek niet als een verkapte collectieve inkoop, hoe klein ook, kan worden geïnterpreteerd, want de betreffende pupil wilde, zoals Leo Cohen een jaar eerder indirect ook al had gemeld, de extra ventilatoren en snelkokers als geschenk geven ‘aan mensen welke al jaren in het land [waren] en niet bij machte [waren] om dingen als snelkokers en ventilators te kopen’.⁹⁴³

Uit Cohens schrijven van 13 augustus 1953 kan eveneens nogmaals worden opgemaakt dat hij zich zelf bij het opstellen van de lijsten terughoudend heeft opgesteld en dat hij de pupillen niet tot aankoop en verzenden van spullen heeft aangezet, welke vanuit een collectief oogpunt mogelijk werden gewenst. Alleen indien pupillen hem om advies hadden verzocht, had hij zich met de aard van de

⁹³⁸ SAA, 1713, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 29 mei 1953.

⁹³⁹ Ibid.

⁹⁴⁰ SAA, 1713, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 13 augustus 1953. Bij deze lijsten zijn geen opgaven van S.K. en A.H. gevoegd.

⁹⁴¹ Idem, m.n. *bijlage no. 2*.

⁹⁴² SAA, 1709, *Notulen DB*, 13 augustus en 9 september 1952.

⁹⁴³ Zie SAA, 1712.2, *Brief E. van Perlstein-Gassmann aan DB*, 6 januari 1953. Zie ook: SAA, 1305 (oud), *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 27 juli 1952.

zending bemoeid. Voor het overige wilde hij de ‘verlanglijstjes’ slechts aan Le-Ezrath doorgeven, zoals hij ze had gekregen van de oud Berg-Stichting bewoners. In zijn toelichting bij de lijsten onderstreepte Cohen ten overvloede dat het enerzijds van belang was om alles in een ‘gezamenlijke lift of liften’ te verzenden, maar dat anderzijds wel alle namen van betrokkenen en de afzender duidelijk moesten worden vermeld.⁹⁴⁴

Verder meldde hij dat de uitzondering die de douane wilde maken, niet gold voor lappen stof en elektrische apparaten, waarop wel gewoon invoerrecht moest worden betaald. Als laatste punt gaf hij nogmaals aan dat het bij de verzending vanuit het Israëliisch overheidsperspectief écht om een bijzondere zending ging, aangezien de door de autoriteiten verstrekte faciliteiten voor ieder van de betrokkenen ‘slechts eenmalig’ werden verleend.⁹⁴⁵

In het correspondentiemateriaal ontbreken daarna exacte gegevens over de wijze waarop de verzending uiteindelijk praktisch vorm heeft gekregen. In de toelichting van 13 augustus drong Leo Cohen, mede op wens van de autoriteiten, aan op een zo spoedig mogelijke verzending. Maar uit zijn brief van 15 oktober 1953 blijkt dat hij op dat moment nog geen enkel pakket en zelfs nog geen reactie op de verlanglijsten van het bestuur had ontvangen.⁹⁴⁶ Op deze brief schreef Curt Friedmann hem op 21 oktober dat aan ‘de verlanglijsten van de diverse kinderen’ nog niets was gedaan, omdat dit ‘een vrij uitgebreid werk’ was.⁹⁴⁷ Wel hoopte Friedmann er snel aan te beginnen.

De Fusie lijkt daarna de daad snel bij het woord te hebben gevoegd, want op 5 november 1953 kon Leo Cohen aan Friedmann schrijven dat de ‘door U verzonden pakketten’ in de loop van de afgelopen weken waren ontvangen, waarvoor de directeur ‘mede namens alle kinderen’ hartelijk werd bedankt.⁹⁴⁸

In deze laatste brief kondigde Leo Cohen ook het beëindigen aan van zijn directe werkzaamheden ten behoeve van de pupillen. De (oud)pupillen van de eerste groep waren op dat moment weer voor militaire dienst in een nieuwe kibboets in de Negev opgeroepen en de pupillen van de tweede groep stonden, zoals al is aangestipt, op het punt om naar het jeugdleger te vertrekken. Als dienstplichtigen zouden zij twee jaar onder toezicht van het leger staan en daarmee zouden zij, zo lichtte Cohen in een latere brief nog toe, zich geheel aan zijn directe invloed onttrekken.⁹⁴⁹

Enige onduidelijkheid over de afronding van de combinatiezending levert nog wel een schrijven op van Friedmann aan Cohen van 23 december 1953, waarin de eerstgenoemde vraagt: ‘Wilt U ons a.U.b nog mededelen, of wij de lange lijst van goederen, die wij voor kinderen moeten versturen, nu kunnen laten vervallen?’⁹⁵⁰ Niet duidelijk is of dit nog betrekking heeft op de ‘oude’ verzoeken en verlanglijsten of dat er inmiddels nog een tweede lijst was opgesteld of dat er nog een niet geheel afgeronde totaalijst circuleerde. In een brief van 6 januari 1954 antwoordde Cohen aan Friedmann op dit punt: ‘Ik heb de betrokken kinderen nog uitvoerig gesproken

⁹⁴⁴ SAA, 1713, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 13 augustus 1953.

⁹⁴⁵ Ibid., m.n. bijlage 1.

⁹⁴⁶ SAA, 1713, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 15 oktober 1953.

⁹⁴⁷ Idem, *Brief Curt Friedmann aan Leo Cohen*, 21 oktober 1953.

⁹⁴⁸ Idem, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 5 november 1953.

⁹⁴⁹ Zie idem en SAA, 1715, *Brief Leo Cohen aan het Bestuur GI*, 5 april 1954.

⁹⁵⁰ SAA, 1713, *Brief Bureau/C. Friedmann aan Leo Cohen*, 23 december 1953.

over deze lijsten. R.V [onderstr. LC, JJ] wenst zijn aanvraag geheel te laten vervallen. Alle anderen [idem] willen de gevraagde artikelen gaarne ontvangen'.⁹⁵¹

Een maand later meldde Leo Cohen dat de 'gereedschappen voor S.K' ook waren gearriveerd.⁹⁵² Daar hij zelf echter niet meer in Gvar-Am verbleef, omdat hij per 18 januari 1954 in Resjef was gaan werken als directeur in een inrichting voor zeer moeilijk opvoedbare jongens, had een ander lid van de kibboets, de heer Amram, de goederen opgehaald en daarbij de kosten voorgesloten. Deze uitgave, die in de orde lag van 120 IL tot 150 IL, wilde Cohen graag verrekenen via de oude constructie met Van Perlstein. Per brief van 5 maart 1954 kreeg hij daartoe de toestemming van de Fusie.⁹⁵³

Uit zijn verantwoording van de uitgaven binnen deze constructie, die hij aan Friedmann zond, valt af te leiden dat Cohen na zijn vertrek uit Gvar-Am -zoals hij in zijn brieven ook met kracht benadrukte- contact bleef houden met zijn (oud)pupillen en zich ook naar vermogen voor hen bleef inzetten. De kwitantie bedroeg in totaal IL 229.610 voor kosten die hij had gemaakt voor pupillen voor onder andere ziekenhuisbezoek, tandheelkundige verzorging en het invoeren van pakketten, waaronder de betaling van 150.000 IL voor de invoer van gereedschappen van S.K. Die zending had onder meer bestaan uit elektroden, een slijpmachine, een boormachine en een voltmeter, waarop een hoog tarief van toepassing was geweest.⁹⁵⁴ Ook in dit geval zijn de gereedschappen die werden ingevoerd in overeenstemming met de opleidingsplannen van S.K., die zich op dat moment voorbereidde op het toelatingsexamen voor de Technische Hogeschool en zich, zoals uit latere brieven zou blijken, tevens als lasser aan het specialiseren was.⁹⁵⁵ Bovendien kan ook dit op het oog grote bedrag van IL 229.610 weer enigszins worden gerelativeerd. Niet uitgesloten is dat het pond in begin 1954 nog lager stond dan in begin 1953. In ieder geval was de waarde van 1.000 IL in oktober 1953 tot f 2,- gedaald.⁹⁵⁶

Op de relatie van Leo Cohen met de kinderen na zijn vertrek uit Gvar-Am zal hier verder niet diep worden ingegaan. In het kort bleef Leo Cohen zich zeer actief bemoeien met de ontwikkelingen in Gvar-Am en bleef hij, zoals uit het bovenstaande ook al is gebleken, zich voor hen inzetten. In zijn brieven gaf hij aan dat dit contact zeer werd gewaardeerd en hij vermeldde met enig plezier dat er bijna continu (oud)pupillen –die van Groep 1 zouden in maart 1954 definitief naar Gvar-Am terugkeren- bij hem kwamen logeren.⁹⁵⁷ Dat sommige (oud)pupillen hun kind naar

⁹⁵¹ SAA, 1715, *Brief Leo Cohen aan Gemeenschappelijk Bestuur Bergstichting [etc]*, 6 januari 1954. R.V.'s 'verlanglijst' zat wel bij de brief van 13 augustus 1953.

⁹⁵² SAA, 1715, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 7 februari 1954.

⁹⁵³ Idem, *Brief Le-Ezrath aan Leo Cohen*, 5 maart 1954.

⁹⁵⁴ Idem, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 10 april 1954. Bij deze kwitantie zit ook een kwitantie van Amram waarop ook –kennelijk verder niet verrekende- kosten voor reis- en verblijf en werktijden werden gedeclareerd. De totale waarde van die kwitantie was, inclusief gespecificeerde invoerrechten, IL 202.500.

⁹⁵⁵ Zie hiervoor en idem, *Brief van Leo Cohen aan het DB*, 8 oktober 1954.

⁹⁵⁶ Zie SAA, 1713, *Brief van Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 13 augustus 1953 en *Brief van Le-Ezrath/Curt Friedmann aan Leo Cohen*, 21 oktober 1953. Hierin wordt o.a. over een declaratie van IL 11 gesproken waarvoor f 22,- als tegenwaarde wordt vergoed.

⁹⁵⁷ SAA, 1715, *Brief Leo Cohen aan het Bestuur der GI*, 5 april 1954.

hem vernoemden moet voor hem hartroerend zijn geweest en is in dit verband relevant om hier te worden vermeld.⁹⁵⁸

Ook na zijn –aanvankelijk als tijdelijk bedoelde– terugkeer in Nederland in de zomer van 1954, verhaast door gezondheidsproblemen, bleef hij bemoeienis houden met de (oud)pupillen. Hij bracht in Nederland op hun verzoek een bezoek aan familieleden en trachtte allerlei zaken op afstand voor hen te regelen, zoals studiefinanciering. Uit praktische overwegingen vroeg hij het Fusiebestuur in een brief van 5 april 1954 om allerlei lopende zaken, zoals de behandeling van de aanschaf van goederen voor de kinderen, waarvoor hij tot dan als doorgeefluik had gefungeerd, voortaan met zijn vriend in Gvar-Am, Sjemoel Ebel, af te doen.⁹⁵⁹

De verzoeken van Leo Cohen om inzicht te krijgen in de vermogensposities van de pupillen, die in de literatuur worden besproken, blijken goed te passen in de bovengeschetste praktijk van het verzorgen van verzendingen van goederen en de uitvoering van extra onverwachte zorgtaken, waarmee kosten waren gemoeid.⁹⁶⁰

Reeds in oktober 1951 schreef Cohen in dit verband: ‘Het komt een enkele keer voor, dat er voor bepaalde kinderen speciale uitgaven nodig zijn, voor een speciale liefhebberij. Zo bijvoorbeeld met S.N, die veel piano speelt en enige boeken nodig had. Ik heb deze uitgave gedaan zonder eerst met U overleg te plegen. Indien ik in voorkomende gevallen weer iets dergelijks moet kopen, kan ik het dan doen?’⁹⁶¹

Hij voegde daaraan toe dat het meestal om kleine uitgaven ging en dat over grote uitgaven zeker overleg moest worden gepleegd. Bovendien konden dergelijke goederen volgens hem waarschijnlijk ‘beter in Holland worden gekocht’.⁹⁶²

Uit de stukken blijkt verder duidelijk dat het alle betrokkenen bekend was, dat extra uitgaven voor persoonlijke bezittingen e.d., die boven de kosten voor de reguliere verzorging kwamen, in principe door de pupillen zelf uit hun eigen vermogen werden betaald. Hierdoor was er ook herhaaldelijk behoefte aan enig inzicht in de omvang van de vermogens, zodat men vooraf al kon nagaan of een bepaald verzoek tot aanschaf ook werkelijk kon worden gedaan. Dit gold ook voor andere (oud)pupillen in Israël die zich eveneens regelmatig bij Leo Cohen meldden voor advies. Zo deelde Cohen in december 1951 aan Friedmann mee: ‘A.v.G. wendde zich dezer dagen tot mij met het verzoek U te vragen of het voor hem ook mogelijk [was], dat er verschillende goederen w[e]rden aangeschaft.’⁹⁶³

⁹⁵⁸ Idem, *Rapport aan het Fusiebestuur, Leo Cohen*, 10 april 1954.

⁹⁵⁹ Idem, *Brief Leo Cohen aan het Bestuur der GI*, 5 april 1954. Ebel was een ‘chaweer’ van Gvar-Am en stond volgens Cohen ‘in zeer nauw contact met al onze kinderen’. Ebel ging in mei 1954 naar Nederland. Het Bestuur had nog voor de ontvangst van Cohens brief overleg met Ebel, dat resulteerde in een betaling van een voorschot van f 100. Zie idem, *Brief Friedmann aan Leo Cohen*, 31 mei 1954.

⁹⁶⁰ Wellicht ten overvloede dient nog aan de bestaande praktijk van het verzenden van pakketten te worden toegevoegd, dat de pupillen ook geheel buiten Leo Cohen en de Fusie om, soms zendingen van familie kregen toegestuurd, die dan vaak wel door Leo Cohen werden opgehaald en invoer-technisch verder werden verzorgd. Zie bijvoorbeeld SAA, 1713, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 30 mei 1953.

⁹⁶¹ SAA, 1711, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 18 oktober 1951.

⁹⁶² Ibid.

⁹⁶³ SAA, 1711, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 4 december 1951.

In begin 1953 gold voor Leo Cohen kennelijk nog een ander argument om inzicht te hebben in de vermogensposities van de pupillen. De internationale ontwikkelingen waren zo dreigend geworden dat Cohen constateerde, dat: ‘De algemene tendens in het land [...] momenteel [was], onder invloed van de huidige wereldsituatie, dat men hier laat komen, wat nog in het buitenland aanwezig is’.⁹⁶⁴ Hij vroeg daarom om een opgave van de aanwezige middelen van de kinderen en vroeg het bestuur om advies met: ‘Acht U het raadzaam, c.q. gewenst ook, deze gedragslijn te volgen?’⁹⁶⁵ Het bestuur toonde zich dit keer wat minder politiek gevoelig. Men ging niet in op de wereldsituatie en, naar het lijkt vooral als reactie op Cohens vraag om advies, schreef een bestuurder of Friedmann ‘niet op antwoorden’ op de brief.⁹⁶⁶

Dat men geen principiële bezwaren tegen het zenden van informatie over de vermogens had, bleek enkele maanden later. In het kader van de wenselijkheid en mogelijkheid van de grote combinatie-zending van persoonlijke goederen, herhaalde Cohen in maart 1953 zijn verzoek om van ‘alle betrokkenen individueel een opgave te zenden van de van hun aanwezige middelen, opdat, indien het Bestuur meent, wel nu aan de diverse verzoeken te voldoen, we de diverse opgaven kunnen maken, rekening houdend met de grootte van de middelen’.⁹⁶⁷ Dit maal ging het bestuur wel op dit verzoek in en op 16 april 1953 zond directeur Friedmann vervolgens een lijst: ‘Met aanwezige middelen van de voogdijkinderen van “Le-Ezrath Ha-Jeled” en de “Berg-Stichting” die in Gvar Am woonachtig zijn’.⁹⁶⁸

Hoewel de bedragen ‘onder voorbehoud’ werden vermeld, is de lijst toch van substantiële betekenis in het licht van de problematiek die tot het huidige onderzoek heeft geleid.

Van de 34 pupillen in Gvar-Am komen er vijf niet voor op deze lijst omdat ze onder voogdij van derden stonden of nog een vader of een moeder bezaten. Van de overige 29 ontbreken van twee een opgave omdat het vermogen aan hen ‘zelf reeds [was] meegedeeld’.⁹⁶⁹ Van de resterende 27 hadden drie geen vermogen; acht hadden een vermogen dat kleiner was dan f 1.000, zeven een vermogen van f 1.000 tot f 2.000; vijf een vermogen van f 2.000 tot en met f 5.000; één een vermogen van f 5.000 tot en met f 10.000 en drie een vermogen boven de f 10.000 (f 12.500, f 26.000 en f 80.000).⁹⁷⁰

Zoals hierboven al is opgemerkt, blijkt uit verschillende stukken dat alle betrokkenen zich zeer bewust waren dat voor bijzondere uitgaven, die boven de reguliere kosten voor het levensonderhoud kwamen, een beroep op de middelen van de minderjarigen zelf werd of kon worden gedaan. Er zijn al enkele voorbeelden gegeven maar die

⁹⁶⁴ SAA, 1713, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 25 januari 1953.

⁹⁶⁵ Ibid.

⁹⁶⁶ Ibid. Zie ook Verhey, *Kind van de rekening*, p. 147. Hier wordt deze opmerking in verband met het verzoek om opgave van de vermogens gebracht.

⁹⁶⁷ SAA, 1713, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 16 maart 1953.

⁹⁶⁸ Idem, *Brief Le-Ezrath Ha-Jeled/Curt Friedmann aan Leo Cohen*, 16 april 1953.

⁹⁶⁹ Ibid.

⁹⁷⁰ Ibid. Onder 1.000: C.v.W., R.v.W., Mi.G., R.d.G, R.W., J.W., R.d.J. en J.S. Vanaf 1.000 tot 2.000: K.d.L., S.B, M.d.V., A.H., J.H.G, H.d.J. en D.B.; tussen 2.000 en 5.000: R.V., S.K., B.M., I.C. en S.M.V.; tussen 5.000 en 10.000: R.D. Meer dan 10.000: H.B., S.N. en A.R.

kunnen eenvoudig verder worden aangevuld.⁹⁷¹ Bij de bespreking van het vigerend overheidsbeleid, is al gebleken dat deze handelwijze in principe ook conform de verplichtingen en verantwoordelijkheden was, die door het Burgerlijk Wetboek aan het Voogdijbeheer werden gesteld.

Het doorberekenen van kosten, bijvoorbeeld voor extra tandheelkundige verzorging, de aanschaf van de goederen op de verlanglijsten, het volgen van muzieklessen e.d. blijkt, -althans afgaande op deze stukken- ook nergens een bron van wrevel of conflict te zijn geweest. Eerder is ook al aangegeven dat het aanspreken van het vermogen van de pupillen voor hun verzorging in de Berg-Stichting in vroegere jaren gebruikelijk was en uit Leo Cohens optreden valt af te leiden, dat wat dat betreft, de betaling van extra-uitgaven voor eigen rekening als volkomen vanzelfsprekend gold. Opmerkelijk in dit verband is zijn reactie op de brief van de vader van twee vrije pupillen in Gvar-Am, die zelf naar Amerika was geëmigreerd en die –na enige correspondentie- Cohen voorlegde dat ‘de instantie welke de jongens naar Israël bracht [ook] de kosten voor vereniging met de Vader [moest] dragen’.⁹⁷² Cohen verwierp deze suggestie direct en voegde hieraan slechts toe: ‘Commentaar lijkt mij overbodig!’.⁹⁷³

Ook het doorberekenen van de kosten voor het vrijmaken en invoeren van pakketten aan de pupillen lijkt nooit enige bron van discussie te zijn geweest. De betaling van deze kosten door de pupil zelf, worden, voor zo ver dit al ter sprake kwam, als vanzelfsprekend beschouwd.

Samenvattend kan worden gesteld dat uit de correspondentie duidelijk blijkt, dat de goederen die de Fusie op verzoek van de kinderen van hun vermogen in Nederland heeft aangeschaft en vervolgens naar Israël heeft verzonden, vooral kleding, elektrische apparaten, horloges, huisraad en gereedschappen betroffen, die expliciet waren bestemd voor persoonlijk gebruik en privébezit. Wel zijn in enkele gevallen om administratieve, fiscale of praktische redenen goederen die voor de ene pupil bestemd waren, op de naam verzonden van een andere pupil of meegezonden met een ander transport. Zo verzocht Leo Cohen in een brief van 13 augustus 1953 om, mochten zij over voldoende middelen beschikken, voor de twee gehuwde pupillen. I.d.G. en H.d.J., een radio aan te schaffen en die dan in de groepszending, waaraan op dat moment werd gewerkt, mee te zenden op naam van een andere pupil R.V. Dit ‘omdat destijds een radio van R.V. abusievelijk op naam van I.d.G. was ingevoerd’ en het invoeren van een tweede toestel volgens de vigerende bepalingen niet mogelijk was.⁹⁷⁴ Eerder in dat jaar had Leo Cohen een radio die bestemd was voor S.K. aangetroffen in een zending goederen die naar M.d.V. was gestuurd.⁹⁷⁵

Ook is dat jaar, zoals gezien, het idee geopperd om voor het omzeilen van hoge invoerrechten, gereedschappen voor twee Gvar-Am pupillen mee te geven aan een gezamenlijke kennis die op het punt stond om als ‘nieuw immigrant’ af te reizen naar

⁹⁷¹ Zie SAA, 1713, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 25 januari 1953: M.G. : vraagt zich af of hij voldoende vermogen heeft voor een radiotoestel; SAA, 1715, *Brief Leo Cohen aan het DB*, 8 oktober 1954: S.N. vraagt geld over te maken voor de aankoop van kleding; S.V., B.M. en R.D. willen uit hun middelen, zo die er zijn, geld voor kleding en zakgeld aangezien ze naar een interne verpleegstersopleiding gaan.

⁹⁷² SAA, 1713, *Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 5 november 1953.

⁹⁷³ Ibid.

⁹⁷⁴ SAA, 1713, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 13 augustus 1953, m.n. *Bijlage no. 8*.

⁹⁷⁵ Idem, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 16 maart 1953.

Israël.⁹⁷⁶ Voorts is er een onduidelijk voorstel van Leo Cohen in augustus 1953 om een ‘accordeon 80 bassen’, waarvoor Gvar-Am IL 150 beschikbaar had, in Nederland aan te kopen en op naam van de kinderen mee te zenden.⁹⁷⁷

Tenslotte is het tenminste in één geval voorgekomen, dat het betalen van kosten wel tot een ‘onrechtmatigheid’ heeft geleid. Dit betrof de al eerder genoemde declaratie van Il 2.530 in juni 1951, die voor leges voor attesten die zo wel voor A.R. als voor S.K. waren bestemd. Blijkens de stukken is het totale bedrag uitsluitend verrekend met het vermogen van eerstgenoemde.⁹⁷⁸ Daarmee is het voorgekomen dat kosten die gemaakt zijn voor de ene pupil ten laste zijn gebracht van een andere. Hierbij kan echter direct weer worden opgemerkt: dat het hier een zeer klein bedrag betreft (f 8,19 of IL 0.750), dat de boekhouder mogelijk de beide delen van de declaratie over het hoofd heeft gezien en dat het hier binnen het totaal aantal stukken gaat om een incident. Uit de stukken kan evenwel niet worden opgemaakt of het hier om opzet gaat of om een vergissing.

5.3 Financiële aspecten

Bij de financiële aspecten kan in de eerste plaats worden geconstateerd dat bij de voorbereiding van de eerste groepsaliyah niet alleen de Kinder Commissie, maar ook de Commissie Vermogensbeheer Pupillen al vroeg was betrokken. Aanvankelijk richtte de commissie zich, in het kader van een meer algemene discussie over de criteria voor de omvang van het vermogen om een pupil in zijn eigen levensonderhoud te laten voorzien, op het vraagstuk van wat er met het vermogen van de naar Israël vertrekkende kinderen moest gebeuren. Daarbij werden drie opties onderscheiden: a. het liquideren van het vermogen en van de opbrengst nuttige goederen kopen voor het kind om die mee te geven; b. gedeeltelijk liquideren van het vermogen, waarbij een deel in Holland zou blijven als een ‘appeltje voor de dorst’ en c. het vermogen geheel intact laten in Holland.⁹⁷⁹ Volgens de commissieleden speelde bij de keuze voor een van de opties de grootte van het vermogen een zeer belangrijke rol en in het verlengde daarvan adviseerden zij om bij een klein schadeboekje, het hele bedrag op te nemen en dat mee te geven.⁹⁸⁰ Zonder dat ook expliciet te melden, zag men daarmee voor de grote vermogens optie c als beste alternatief.

In de daaropvolgende commissievergadering, op 7 februari 1951, behandelde de Commissie zeer specifiek de uitzet en reiskosten van de kinderen die naar Israël zouden vertrekken. Het plan voor de groepsemigratie had inmiddels concreet vorm gekregen en de Commissie adviseerde dit maal:

Ten eerste, om alle kinderen dezelfde uitzet te geven; ten tweede, om de uitzet van de schadeboekjes van de kinderen te betalen; ten derde, om de kinderen die geen schadeboekje bezaten of slechts een kleine uitkering genoten, geheel of gedeeltelijk uit te rusten op kosten van de Berg-Stichting; ten vierde, om kinderen met contant vermogen de reiskosten zelf te laten betalen; ten vijfde, om kinderen die over

⁹⁷⁶ Idem, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 29 mei 1953 en zie bij noot 939.

⁹⁷⁷ Idem, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 15 augustus 1953. Hierbij stelt hij ook een ingewikkelde vereffeningsregeling voor. Op 19 december 1953 stelt hij verzending voor op naam van R.d.G., die muzieklessen nodig heeft. In idem. Niet bekend is welke beslissing hierop is genomen.

⁹⁷⁸ SAA, 1711, doorslag *boekhoudkundige notitie*, 10 augustus 1951.

⁹⁷⁹ SAA, 1712.1, *Notulen Cvb*, 19 december 1950 en zie noot 792.

⁹⁸⁰ Ibid.

voldoende contante middelen beschikten, indien nodig, behalve de uitzet eventueel nog andere nuttige dingen te laten meenemen, 'die echter eigendom van de gemeenschap moe[s]ten zijn'⁹⁸¹ en ten zesde en tenslotte, om indien de kosten voor de uitzet of reis door andere organisaties zouden worden vergoed, dit bedrag voor de onderhoudskosten te reserveren en dat te zijner tijd over te maken aan Gvar-Am. Bij het derde punt werd nog expliciet opgemerkt dat uitdrukkelijk moest worden voorkomen, dat de kosten die voor de vertrekkende kinderen zouden worden gemaakt niet ten laste van de andere pupillen zouden worden gebracht, namelijk: 'Het gaat niet aan saldi van schadeboekjes van andere kinderen voor deze groep te gebruiken'.⁹⁸²

De binnen het kader van het onderzoek meest controversiële punten van het advies, vijf en zes, zouden een kleine week later door Friedmann worden gerectificeerd. Punt vijf werd teruggebracht tot: 'Kinderen die over voldoende contante middelen beschikken, kunnen indien nodig behalve de uitzet nog andere nuttige dingen meenemen', zodat niet meer van een gemeenschappelijk bezit werd gesproken en punt zes werd iets zwakker geformuleerd met: 'Indien kosten voor uitrusting of reis door andere organisaties worden vergoed, kan in overweging worden genomen dit bedrag voor onderhoudskosten der kinderen in Gvar-Am te reserveren en te zijner tijd de kosten aan Gvar-Am over te maken'.⁹⁸³

Het Dagelijks Bestuur zou vervolgens op 14 februari 1951 het door Friedmann bijgestelde advies overnemen als beleidslijn. Daarbij bleek de Commissie uit eigen beweging ook punt vier gewijzigd te hebben, want van de reiskosten werd alleen nog gemeld dat die door de Berg-Stichting zouden worden betaald.⁹⁸⁴ Anders dan de reiskosten, die afgaande op het uiteindelijk besluit geheel voor rekening van de Berg-Stichting kwamen, zou de uitzet dus niet als 'vanzelfsprekend' aan alle pupillen die zouden vertrekken worden verstrekt, zoals in december 1950 was beslist. Deze werd door de kinderen die enig vermogen bezaten van hun schadeboekje betaald. Dit besluit om de pupillen, indien zij daartoe financieel in staat waren, voor hun uitzet te laten betalen, was eerder binnen de Fusie bekritiseerd vanuit de Rudelsheimstichting. In de vergadering van het Dagelijks Bestuur van 27 december 1950, toen de plannen rond de alijah voor een tweede keer werden besproken, had mevr. H. Kalker-Kalker althans opgemerkt dat de Rudelsheimstichting tot dan de uitzet altijd voor haar rekening had genomen.⁹⁸⁵ Wolff had daarop geantwoord dat de zaak door de Commissie Vermogensbeheer was besproken, welke had geadviseerd, deels zoals hierboven al is aangegeven, om van geval tot geval te bekijken of de schadeboekjes zouden worden gebruikt.⁹⁸⁶

Twee weken voor het vertrek van de pupillen zou het beleid voor de schadeboekjes nog wel worden aangepast. Op voorstel van Van Creveld besloot het bestuur om in ieder geval van elk schadeboekje f 300 te reserveren voor een spaarbankboekje van de betreffende pupil.⁹⁸⁷

⁹⁸¹ SAA, 1712.1, *Notulen Cvb*, 7 februari 1951.

⁹⁸² Ibid.

⁹⁸³ SAA, 1712.1, *Brief van Friedmann, namens het Bureau aan de leden van de Commissie Vermogensbeheer en het Dagelijks Bestuur*, 12 februari 1951.

⁹⁸⁴ SAA, 1709, *Notulen DB*, 14 februari 1951.

⁹⁸⁵ Idem, *Notulen DB*, 27 december 1950.

⁹⁸⁶ Ibid.

⁹⁸⁷ SAA, 1709, *Notulen DB*, 14 maart 1951.

Een standaard-uitzet had, zo blijkt uit latere bronnen, bij de Fusie een waarde van f 750.⁹⁸⁸ Dat was een relatief hoog bedrag, want op verzoek van H&A zou de waarde van de uitzet in 1955 met die van deze stichting worden geharmoniseerd, hetgeen betekende dat de Fusie-uitzet tot f 500 werd terugbracht.⁹⁸⁹

Ook de reiskosten van de eerste groep, per trein naar Marseille en per boot naar Haifa, zijn vrij nauwkeurig gespecificeerd. In de vergadering van het Dagelijks Bestuur van 14 februari 1951 werden deze namelijk bepaald op totaal f 423, waarvan f 300 voor de boot, f 52 voor de trein, f 53,50 voor bagage, f 6,50 voor visa en f 11 voor de keuring.⁹⁹⁰ Samen met de kosten van de uitzet zouden de kosten van de reis voor de pupillen van Groep 1 dus moeten zijn uitgekomen op circa f 1.175. Uit de incidentele documentatie die bewaard is gebleven in het archief van de Nederlandse Middenstandsbank (NMB), thans gedeponneerd bij de Bedrijfshistorische Afdeling van de ING, blijkt dat Le-Ezrath de kantonrechter voor A.R., één van haar vermogende pupillen, om toestemming heeft gevraagd om f 1.500 van zijn spaarbankboekje op te mogen nemen voor de aanschaffing van 'een uitzet'.⁹⁹¹ Uit twee bijgevoegde kwitanties blijkt dat dit bedrag in begin maart 1951 aan 'verschillende goederen' bij de Gebrs. Gerzon te Amsterdam is besteed, waarbij nog eens nadrukkelijk werd aangetekend dat de aankoop was geschied 'uitsluitend voor eigen gebruik'.⁹⁹² Kennelijk zijn in dit geval conform het advies van de Commissie Vermogensbeheer meer 'nuttige voorwerpen' voor A.R. aangeschaft.

Het is niet bekend of voor de pupillen van Groep 2 nog dezelfde reiskostenregeling en dezelfde reisbedragen van toepassing zijn geweest. In principe waren de kosten van de uitzet onveranderd. Zij het dat ook in het persoonlijk dossier van I.C., die deel uitmaakte van Groep 2 en die formeel onder voogdij van de Berg-Stichting stond, een afschrift van een betalingsopdracht is te vinden aan de NMB te Amsterdam van 19 september 1952, waarin wordt gevraagd om het saldo van het ene spaarbankboekje van I.C. op de rekening van het andere te storten en vervolgens van dat boekje f 1.500 naar de bankrekening van de Berg-Stichting over te boeken, onder vermelding van 'uitzet ten behoeve van I.C.'. ⁹⁹³ Het bedrag van f 1.500 is, gezien de kosten van de gangbare uitzet, een opmerkelijk rond bedrag, maar aangezien de beleidslijn was om geen alaijah-kosten van de ene pupil bij de andere pupil in rekening te brengen en eerder ook voor A.R. een zelfde bedrag aan een uitzet was besteed, kan ervan worden uitgegaan dat I.C. niet voor twee uitzetten heeft betaald maar dat ook in zijn geval meer 'nuttige voorwerpen' zijn gekocht. Opmerkelijk is wel, dat bijna een maand nadat I.C. naar Gvar-Am was vertrokken, de Berg-Stichting nogmaals een overschrijvingsopdracht gaf aan de NMB, waarbij dit keer het saldo en de rente van nog een derde spaarbankboekje van I.C. naar het boekje dat na de vorige betalingsopdracht was aangehouden, moest worden overgemaakt. Evenals in het geval van C.W. werd vervolgens, zonder verdere opgave van redenen, in dezelfde opdracht

⁹⁸⁸ SAA, 1709, *Notulen DB*, 23 juli 1953. Hier is sprake van een uitzet die 'zoals steeds f 750' zal kosten.

⁹⁸⁹ SAA, 1714.1, *Notulen DB*, 14 november 1955.

⁹⁹⁰ SAA, 1709, *Notulen DB*, 14 februari 1951.

⁹⁹¹ Historische Afdeling ING, Archief NMB, 20, Machtigingen van de kantonrechter voor terugbetalen van saldi t.b.v. Joodse wezen, 1948-1953, *Verzoek Le-Ezrath aan de Kantonrechter*, 23 februari 1951. Zie ook 'Balans en Beleid', pp. 66-67. De toestemming werd door de kantonrechter gegeven.

⁹⁹² Idem, *Koopbriefjes Huisraadschade-regeling*, 1 maart 1951.

⁹⁹³ Sociaal dossier I.C., *Berg-Stichting aan NMB*, 19 september 1952.

om de storting van f 1.000 van dat boekje op de postgirorekening van Le-Ezrath verzocht.⁹⁹⁴

Daar verder geen omschrijving van de reden van de betalingsopdracht werd gegeven en in de vergaderingen van het Dagelijks Bestuur rond deze tijd ook met geen woord over deze overboeking is gerept, blijft het onduidelijk waarom deze transactie is geschied. Niet uitgesloten is dat het overmaken van het bedrag in het geval van I.C. nog met zijn reis naar Israël samenhangt en meer specifiek de betaling van zijn reiskosten betrof. In dat laatste geval zouden deze, zelfs indien er met prijsstijgingen wordt rekening gehouden, ten opzichte van begin 1951 echter wel aan de hoge kant kunnen worden beschouwd.

Aangezien een soortgelijke transactie in dezelfde periode met een spaarsaldo van C.W. is gebeurd, die niet deelnam aan de groepsemigratie, zou de transactie –deels herhalend van hetgeen hierover al bij C.W. is gezegd– ook in het kader van een administratief-technische procedure kunnen zijn uitgevoerd, die mogelijk heeft samengehangen met de drempelwaarde voor subsidie, het vrijkomen van de NMB-spaarrekeningen of met de wens om saldi en rekeningen te concentreren voor de efficiëntie en een hoger rendement. Ook bestaat uiteraard nog de mogelijkheid dat de transacties met het verrekenen van voor de betreffende pupillen gemaakte kosten in verband heeft gestaan. Een dergelijk in rekening brengen van kosten kon in principe binnen het kader van de wet. Zonder aanvullende administratieve en boekhoudkundige informatie blijven de verklaringen echter, helaas, speculatief.

Naast de status van de vermogens en de kosten van de uitzet en de reis, waren de kosten voor de verzorging van de pupillen in Gvar-Am een derde financieel aspect van de groepsalijahs. De kosten van het verblijf van de pupillen in de kibboets waren op de vergadering van het Dagelijks Bestuur van 27 december 1950 al onderwerp van een uitgebreid debat. Op deze vergadering waren een aantal specialisten uitgenodigd, onder wie Van der Hoeden jr., die zelf woonachtig was in Gvar-Am en die naar voren bracht, dat de kosten ten laste zouden kunnen komen van de Jeugd-Alijah.⁹⁹⁵ Een andere aanwezige, mevrouw M. de Leeuw-Gerzon, die de drijvende kracht was achter de Irgoen Olei Holland⁹⁹⁶, wist daarop echter te melden dat de financiële omstandigheden van de Jeugd Alijah dermate slecht waren, dat die organisatie zeker geen financiële toezeggingen zou doen. Als aanvulling rekende zij vervolgens voor dat de verzorgingskosten voor kinderen onder de 14 in een kibboets op rond de 20 IL per maand lagen en voor oudere minderjarigen op 15 IL.⁹⁹⁷

In dezelfde vergadering besloot het bestuur op grond van de ingewonnen informatie met het project door te gaan, waarbij (nog steeds) geen beslissing werd genomen over een regeling van de onderhoudskosten. Wel werd aan een verdere voortzetting van de plannen de voorwaarde verbonden, dat het bestuur van Gvar-Am als aanvulling op de in november opgestelde verklaring, nog eens schriftelijk zou bevestigen dat er voor de pupillen in de kibboets plaats en opvang zouden zijn.

Eind januari 1951 ontving het bestuur deze bevestiging in een brief van het Mazkeroeth van Gvar-Am, waarin, zoals bekend, dit bestuur tegelijk aanbood om de

⁹⁹⁴ Sociaal dossier I.C., *Berg-Stichting aan NMB*, 18 november 1952.

⁹⁹⁵ SAA, 1709, *Notulen DB*, 27 december 1950.

⁹⁹⁶ Zie ook: Verhey, *Kind van de rekening*, p. 34 en p. 137.

⁹⁹⁷ SAA, 1709, *Notulen DB*, 27 december 1950.

kosten van het onderhoud en de verzorging van de kinderen ten laste te laten komen van de kibboets, voor zo ver de Fusie daarin niet kon bijdragen.⁹⁹⁸

Het voorstel van het kibboetsbestuur werd daarop in de vergadering min of meer als hamerstuk aangenomen. De financiële details werden althans, afgaande op de notulen, verder niet meer besproken. Uitgebreider werd gesproken over het voorstel van het Mazkieroeth om Leo Cohen eerst voor kennismaking en oriëntatie over te zenden, waarop echter werd beslist dat een dergelijk verkennend bezoek noch noodzakelijk noch wenselijk was, daar Van der Hoeden al als intermediair fungeerde en Cohen bij de voorbereiding van de alijah in de Berg-Stichting nodig was. *En passant* werd daarbij het voorstel aangenomen om de reiskosten van Leo Cohen voor rekening van de Berg-Stichting te laten vallen.⁹⁹⁹

De regeling waarbij de kosten van het onderhoud van de pupillen voor rekening zouden komen van de kibboets Gvar-Am bleef in de daaropvolgende jaren van kracht. Een kleine vier maanden na zijn vertrek schreef Cohen aan Van Creveld dat alle afspraken, die het kibboetsbestuur in zijn schrijven van november 1950 had gedaan, werden nagekomen en dat voor de voeding, huisvesting en opleiding kosten noch moeite werden gespaard.¹⁰⁰⁰

In de zomer van 1951 bracht Van der Hoeden de onkostenvergoeding echter nogmaals ter sprake in een brief aan mr. I.L. Hamburg. Hij bevestigde dat weliswaar het Fusiebestuur geen ‘omschreven’ financiële plichten had, maar dat er voor Gvar-Am, dat inmiddels zo’n 1.800,- pond voor de verzorging had uitgegeven, wel veel aan gelegen was om enige duidelijkheid te krijgen over eventuele financiële steun.¹⁰⁰¹

Nader bestuurlijk overleg leidde er vervolgens toe, dat mr. Gerard Polak op 29 oktober van dat jaar een dankbrief aan het mazkieroeth van Gvar-Am zond, waarin tegelijk werd bericht dat, aangezien de opvoeding en het onderhoud ‘grote eisen’ stelden aan het budget van de kibboets, de Fusie ‘eventueel’ gaarne bereid was in die kosten bij te dragen.¹⁰⁰²

Het bovengenoemde besluit werd vervolgens bevestigd in de vergadering van het Dagelijks Bestuur op 29 januari 1952, waarbij ook meer concreet werd bepaald, dat het bestuur in principe f 15.000 voor twee jaar wilde ‘fourneren’.¹⁰⁰³ Dit bedrag was aanmerkelijk hoger dan de gewenste vergoeding die het bestuur van Gvar-Am had opgegeven en die, kennelijk ook volgens het ideaal waarnaar men wilde leven, beperkt was gebleven tot een bescheiden f 3.387.¹⁰⁰⁴

⁹⁹⁸ Idem, *Notulen DB*, 24 januari 1951; zie ook noot 851 en 852.

⁹⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰⁰ SAA, 1711, ‘G’, *Brief Leo Cohen aan de heer en mevrouw Van Creveld*, 15 juli 1951.

¹⁰⁰¹ SAA, 1710, *Brief van mej. Hoogs[...?], secretaresse van mr. I.L. Hamburg aan Friedmann*, 6 augustus 1951. Hamburg was zelf op vakantie maar gaf het bericht via zijn secretaresse door aan Friedmann.

¹⁰⁰² SAA, 1711, ‘G’, *Bestuur GI aan Mazkieroeth Gvar Am*, 29 oktober (verzonden 30 oktober) 1951.

¹⁰⁰³ SAA, 1709, *Notulen DB*, 29 januari 1952.

¹⁰⁰⁴ Ibid. De leiding van Gvar-Am baseerde zich op de bijdragen die door de ‘Aliath Noar’ voor het levensonderhoud van de onder haar ressorterende kinderen werden betaald, maar die de werkelijke kosten slechts zeer beperkt dekten. De leiding meldt in aansluiting op dit bedrag: ‘Indien U ons op basis van bovenstaande berekening een vergoeding voor Uw pupillen zoudt kunnen geven, zou ons dit, gezien de zeer

Een zelfde som van f15.000 zou worden toegekend in de vergadering van 15 december 1953 voor de jaren 1954 en 1955. Weliswaar zouden de meeste pupillen Gvar Am in die jaren verlaten, maar het Fusiebestuur meende dat nogmaals zo'n bedrag verantwoord was, daar de kibboets toch nog zou worden geconfronteerd 'met betrekkelijk hoge uitgaven voor de uitbestede kinderen'.¹⁰⁰⁵

Uit de accountantsrapporten blijkt dat de bedragen in 1952 en 1954 rechtstreeks van het kapitaal van de Berg-Stichting zijn afgeboekt en daarmee niet ten laste zijn gebracht van de vermogens van de pupillen.¹⁰⁰⁶

Blijkt enerzijds dat voor de betaling van de f 30.000 niet de vermogens van de pupillen zijn aangesproken, anderzijds kan uit de stukken worden afgeleid dat het Fusiebestuur voor de betaling van een deel van dit bedrag vermoedelijk wel een creatieve constructie heeft gebruikt, namelijk via materiële hulpverlening. Deze materiële hulpverlening is echter veel slechter in de bestuurlijke stukken gedocumenteerd.

Een eerste aanwijzing voor de materiële hulpverlening is te vinden in de notulen van de vergadering van het Dagelijks Bestuur van 9 mei 1951. In deze vergadering bracht mr. Franken uitgebreid verslag uit van zijn reis naar Israël, waar hij ook Gvar-Am had bezocht. Daar had hij met de leiding van Gvar-Am uiteraard over het welzijn van de pupillen gesproken, maar ook over de financiering van de verzorging van de groep. Daarbij was hem verteld dat op dat punt vooralsnog geen haast was geboden, maar dat op termijn wel aan 'een machine' zou kunnen worden gedacht.¹⁰⁰⁷

De materiële hulp kwam daarna weer ter sprake in de hierboven al kort behandelde brief van Van der Hoeden aan Hamburg in augustus 1951. Als aanvulling op zijn betoog dat enige financiële duidelijkheid inmiddels door het bestuur van Gvar-Am wel wenselijk werd geacht, meldde Van der Hoeden dat op de momenten dat hij met de kibboetsleiding over eventuele financiële compensatie had gesproken, hem was geantwoord dat men geen geld nodig had maar te zijner tijd graag 'bijvoorbeeld met machines geholpen zou worden'.¹⁰⁰⁸

Daarna lijkt de 'machine' nog door te schemeren in de vergadering van 27 maart 1952, waarin E. Van Perlstein-Gassmann per brief niet alleen berichtte over een succesvol bezoek van de Nederlandse gezant in Israël aan Gvar-Am, maar ook over 'de aanschaffingen' ten behoeve van deze kibboets.¹⁰⁰⁹ Wat deze aanschaffingen precies inhielden of moesten inhouden, werd tijdens de vergadering niet nader toegelicht. Wel besloot men met een definitieve beslissing op dat punt te wachten tot

moeilijke toestanden in Israël, zeer welkom zijn'; zie: SAA, 1305 (oud), *Brief Mazkiroeth Gvar Am aan Bestuur GI*, 19 januari 1952.

¹⁰⁰⁵ SAA, 1709, *Notulen DB*, 26 november [en 15 december] 1953.

¹⁰⁰⁶ Zie Archief JMW, De Lairessestraat, 220, *Accountantsrapporten*. Zie ook: Bijlage bij 'Beleid en Balans', *Accountantsrapport Berg-Stichting 1952 en 1954*. Hier worden onder 'kosten Gvar-Am' respectievelijk f 15.594,15 en f 14.952,94 genoemd.

¹⁰⁰⁷ SAA, 1709, *Notulen DB*, 9 mei 1951.

¹⁰⁰⁸ SAA, 1710, *Brief secretaresse van mr. I.L. Hamburg aan Friedmann*, 6 augustus 1951.

¹⁰⁰⁹ SAA, 1709, *Notulen DB*, 27 maart 1952. Zie voor de brief van Van Perlstein over het bezoek van Van Karnebeek, SAA, 1305 (oud), *Brief Van Perlstein-Gassmann*, 26 maart 1952. Op haar verzoek stuurde het bestuur de brief van Van Karnebeek weer terug aan Van Perlstein. De precieze inhoud is dus verder onbekend.

dat penningmeester Van Hasselt, die de schenking van f 15.000 mondeling zou toelichten, uit Israël was teruggekeerd.¹⁰¹⁰

Hoewel in de bestuurlijke stukken de ‘machine’ daarna niet meer wordt genoemd, kan worden aangenomen dat hiermee een tractor is bedoeld, die vermoedelijk in Nederland is aangeschaft en tegelijk met of rond het vertrek van Groep 2 naar Israël is gezonden.¹⁰¹¹ Vrijwel zeker speelde bij de aanschaf van de tractor Rosenblum een praktische rol, want hij stelde in augustus 1952 de tekst voor de Fusie van een ‘verklaring van schenking’ op, waarin het bestuur bevestigde dat aan het ‘landbouwbedrijf Gvaram in Israël een tractor met bijbehorend gereedschap’ cadeau werd gegeven.¹⁰¹² Bovendien schreef Leo Cohen in november 1953 een brief aan het bestuur waarin hij meldde graag te vernemen ‘wat de vordering van U is na de aanschaffing welke de heer Rosenblum destijds verrichtte’.¹⁰¹³ Cohen vroeg dit in het kader van de taak die hij zelf op zich had genomen om voor Gvar-Am tot een afwikkeling te komen van de financiële vergoeding door de Fusie. Bij zijn brief had hij als bijlage een kostenoverzicht gezonden waarop tot een totaalbedrag van IL 1.722 en IL 4.245 voor respectievelijk Groep 1 en Groep 2 nog allerlei kosten waren opgevoerd, die in Israël waren gemaakt in het kader van een ‘duurte toeslag’, ‘algemene vergoedingen’, ‘geneeskundige behandeling’, ‘zak- en reisgeld’ en ‘cursussen en opleiding’.¹⁰¹⁴ Zoals bekend zou het bestuur ter finale afdoening in december 1953 nogmaals tot een betaling van f 15.000 besluiten, hetgeen Cohen door Friedmann in een brief van 23 december 1953 wat impliciet werd gemeld, namelijk door de mededeling dat voor het financiële contact was opgenomen met de heer Van Perlstein, welke hem wel verder zou informeren.¹⁰¹⁵

Uit de verschillende berichten, zoals de bovenstaande ‘verklaring’ en de referentie van Cohen aan de mogelijk nog openstaande posten na een aankoop door Rosenblum, blijkt al dat een deel van de f 30.000 niet als een geldschenking naar Israël is overgemaakt maar voor de aanschaf van de tractor en mogelijk nog andere gereedschappen is gebruikt. Dat deze constructie is gehanteerd, wordt nogmaals expliciet bevestigd door een aantekening in het accountantsrapport van de Berg-Stichting van 1952, waarin als post voor ‘kosten Gvar-Am’ is opgevoerd: f 15.594,15.¹⁰¹⁶ Bij deze post maakte de Fusie-accountant Martin J. Polak de aantekening: ‘De kosten Gvar-Am [...] hebben betrekking op gezonden pakketten en artikelen van verschillende aard, waaronder b.v. een tractor’.¹⁰¹⁷ Niet helemaal duidelijk is of de volle f 30.000 in goederen is uitgekeerd of slechts een deel van dit bedrag. Enerzijds is er een brief van Friedmann aan het Mazkeroeth van begin juni 1952, waarin de gemaakte toezegging van f 15.000 nog eens wordt

¹⁰¹⁰ SAA, 1709, *Notulen DB*, 27 maart 1952

¹⁰¹¹ Zie ook Verhey, *Kind van de rekening*, p. 147 en Micheels en Verhey, *In het belang van 's Rijks schatkist*, hoofdstuk zeven, casus 3 en 40.

¹⁰¹² SAA, 1305 (oud), *Verklaring van schenking*, 26 augustus 1952.

¹⁰¹³ SAA, 1713, ‘G’, *Brief van Leo Cohen aan Bestuur GI*, 11 november 1953.

¹⁰¹⁴ SAA, 1713, ‘G’, *Bijlage*. Deze bijlage zit achter de brief van Leo Cohen aan het Bestuur van 11 november 1953 en is in materieel opzicht (papier en typemachine) hier aan identiek. Bij Groep 2 werd benadrukt, dat de ‘Aliath Noar’ alle kleding, schoeisel, meubilering van de huizen en de leermiddelen voor haar rekening nam.

¹⁰¹⁵ SAA, 1713, ‘G’, *Brief Friedmann aan Leo Cohen*, 23 december 1953.

¹⁰¹⁶ Zie Archief JMW, De Lairesestraat, 220, Accountantsrapport, 1952.

¹⁰¹⁷ Ibid.

bevestigd en waarbij wordt opgemerkt ‘over dit bedrag kunt U naar goed dunkt beschikken.’¹⁰¹⁸ Anderzijds is er het verzoek van het Mazkeroeth zelf om de vergoeding bij voorkeur in Nederland te deponeren ‘opdat wij voor het bedrag goederen kunnen laten komen, welke in Israël momenteel ontbreken’.¹⁰¹⁹ Aangezien op de eerste zending na, die zoals gezien uit kleding, gordijnstoffen etc. bestond, de meeste zendingen uit levensmiddelen en snoepgoed hebben bestaan, ligt het voor de hand dat in ieder geval het merendeel van het geld dat in het accountantsrapport van 1952 wordt genoemd aan de tractor en gereedschappen is besteed. In de ‘verklaring’ van Rosenblum wordt een bedrag van f 5.000 voor de tractor genoemd, maar weer is, gezien Cohens latere vraag naar nog openstaande posten, niet helemaal duidelijk of dat bedrag een reële opgave van de aanschafprijs is geweest.¹⁰²⁰

De tractor-constructie maakt het voorts verklaarbaar waarom er regelmatig door allerlei Fusieleden en –vertegenwoordigers, met name mevrouw Van Perlstein en penningmeester Van Hasselt, met het bestuur in Gvar-Am over de financiële regeling moest worden overlegd. Dat er voor deze constructie werd gekozen, laat zich op zijn beurt goed verklaren uit de duidelijke wens, zoals gezien, van het Mazkeroeth van Gvar-Am om in natura te worden betaald. Ongetwijfeld hebben hierbij echter ook fiscale en, gezien de monetaire beperkingen, praktische voordelen een rol gespeeld. Voor de Fusie telde daarbij in het bijzonder nog mee, dat de tractor een dubbele functie had. Niet alleen kon de machine bijdragen aan de productiviteit van de kibboets, hetgeen ten goede zou komen aan de bewoners en daarmee aan de daar verblijvende pupillen, maar ook kon deze worden ingezet bij een eventuele landbouwopleiding voor de emigrerende pupillen.¹⁰²¹

Voor veel bestuursleden is ongetwijfeld eveneens een zeer belangrijk factor geweest, dat met de schenking van geld en goederen tevens op een praktische wijze werd bijgedragen aan de opbouw van de staat Israël. Opmerkelijk is evenwel dat dit argument in combinatie met Gvar-Am zelden expliciet door de bestuursleden werd uitgesproken en dat deze boodschap uiteindelijk het meest nadrukkelijk werd verwoord door een ‘buitenstaander’, namelijk mr. S. Boas, die als vertegenwoordiger van de Kerkeraad van de NIHSA op de vergadering van het Algemeen Bestuur van 14 juni 1953 als gast aanwezig was. Aan het eind van deze vergadering dankte Boas het bestuur voor de uitnodiging, waarna hij eerst de Fusie prees om het werk dat zij verrichtte en vervolgens zijn vreugde betuigde over het feit dat ‘een belangrijk aantal kinderen naar Israël is vertrokken, omdat wij menen, dat de toekomst van het Joodse kind niet hier ligt, maar in Israël en dat het werk van de Fusie hierop zal zijn gericht’.¹⁰²²

Tenslotte kan binnen de context van de financiële aspecten van de groepsalijahs nog als laatste de opmerking worden gemaakt, dat in de notulen voorbeelden zijn te vinden waaruit een zorg bij de Fusie blijkt voor het in stand houden van het vermogen van de geëmigreerde pupillen. Zo besloot men in mei 1951 om ‘alle wezenrenten en

¹⁰¹⁸ SAA, 1305 (oud) *Brief Friedmann aan Mazkeroeth Gvar-Am*, 5 juni 1952.

¹⁰¹⁹ Idem, *Brief Mazkeroeth Gvar-Am aan Bestuur GI*, 19 januari 1952.

¹⁰²⁰ SAA, 1305 (oud), *Verklaring van schenking*, 26 augustus 1952. Met potlood wordt toegevoegd dat de tractor ‘nr. 10190’ heeft, maar vermoedelijk is dit een nummer dat nodig was voor de douane.

¹⁰²¹ Zie ook de tekst van de *Verklaring van schenking* in SAA, 1305 (oud).

¹⁰²² SAA, 1709, *Notulen AB*, 14 juni 1953.

uitkeringen van verzekeringen' welke vrijkwamen voor de kinderen die naar Israël waren vertrokken op spaarbankboekjes te zetten ten name van deze kinderen.¹⁰²³

Waarschijnlijk in het verlengde van dit besluit berichtte Van Embden in juli 1951 aan Leo Cohen dat het beleggen van gelden van minderjarige kinderen die onder voogdij vielen van de Berg-Stichting, door deze stichting in oktober 1949 'niet op de juiste wijze behandeld' was.¹⁰²⁴ Daarom was het noodzakelijk dat onjuist behandelde spaarbankboekjes werden opgeheven en daarvoor nieuwe boekjes in de plaats werden gesteld. Van de kinderen in Gvar-Am betrof deze vergissing meer speciaal D.B., P.B. en B.M. Zij werden verzocht om een machtiging te tekenen, waardoor de fout kon worden hersteld.

Niet duidelijk is wat deze 'fout' is geweest. Wellicht ging het hier om de achterstallige wezenrente. Wel valt uit deze mededeling af te leiden, dat er enerzijds fouten zijn voorgekomen bij aspecten van het vermogensbeheer, in ieder geval in de tijd vóór de Fusie. Maar dat anderzijds, de Fusie ook de nodige zorgvuldigheid bij het vermogensbeheer heeft betracht en dat, indien er fouten werden ontdekt, het Bureau deze direct trachtte te herstellen, waarbij als vanzelfsprekend ook aan de pupillen die niet meer in Nederland verbleven werd gedacht.

5.4 Bestuurlijke reflecties op de alijah, vertrek Cohen en bestuurlijke behandeling van de alijahs in latere jaren

Over de kinderen in Gvar-Am is in de jaren 1952-1954, zoals gezien, uitvoerig door Leo Cohen gerapporteerd. De berichten waren aanvankelijk zeer positief en de alijah werd dan ook door het bestuur in augustus 1953 als een succes verhaal beschouwd dat brede aandacht verdiende.¹⁰²⁵ In de *Jaarverslagen* van 1953 en vooral van 1955 werd uitgebreid aandacht aan de kinderen in Gvar-Am besteed, waarbij de algemene toon nog steeds positief was, zij het dat aanpassingsmoeilijkheden van sommigen, met name van de tweede groep, niet werden ontkend.¹⁰²⁶ Over de pupillen van de tweede groep werd meer concreet in het tweede *Jaarverslag* gemeld dat bij hun aanpassing 'de moeilijkheden uitermate groot en veel' waren geweest, onder meer door de 'hoge gemeenschapseisen van het leven in een kibboets'.¹⁰²⁷ Voor twee waren de moeilijkheden inmiddels zo groot gebleken, dat was besloten om hen terug te laten keren naar Holland.¹⁰²⁸ Bij het opmaken van de balans achtte men het weliswaar niet uitgesloten dat nog een enkele pupil niet zou kunnen aarden en zou moeten terugkeren, maar voor de meerderheid van Groep 1 én Groep 2 sprak men toch de verwachting uit, dat die 'een prettige, zekere toekomst' gevonden had.¹⁰²⁹

Het besluit van het bestuur om kinderen uit de Berg-Stichting collectief op alijah te zenden, hing nadrukkelijk samen met de kans die daartoe werd geboden door de aanwezigheid van het echtpaar Cohen. De groeps-alijahs van 1951 en 1952 waren wat dat betreft voor de Fusie uniek. Na het vertrek van Cohen in begin 1954 is de mogelijkheid tot een groepsemigratie niet meer door het bestuur besproken, laat staan

¹⁰²³ Idem, *Notulen DB*, 15 mei 1951.

¹⁰²⁴ SAA, 1711, *Brief Van Embden aan Leo Cohen*, 25 juli 1951.

¹⁰²⁵ SAA, 1709, *Notulen DB*, 27 augustus 1953.

¹⁰²⁶ IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1953, pp. 12-13 en 1955, pp. 11-14.

¹⁰²⁷ IISG, ZO 48000, *Jaarverslag* 1955, p. 12.

¹⁰²⁸ Idem, p. 13.

¹⁰²⁹ Idem, p. 14.

dat er nog concrete voorbereidingen voor een nieuwe groep voor Gvar-Am zijn gemaakt.

Zoals reeds eerder is opgemerkt heeft Leo Cohen de pupillen in Gvar-Am niet abrupt aan hun lot overgelaten. Zijn vertrek in begin 1954 vond hij verantwoord, omdat vrijwel alle pupillen Gvar-Am hadden verlaten in verband met hun dienstplicht, die deels in andere kibboetsen werd vervuld. Daarmee hadden zij zich feitelijk aan zijn directe toezicht onttrokken. Hierbij kwam, dat van Groep 1 op 1 januari 1954 op twee na alle pupillen tenminste 18 jaar waren, de leeftijd waarop zij in Israël reeds als meerderjarig werden beschouwd. Verschillende van hen waren bovendien al getrouwd. De pupillen van Groep 2 waren jonger, maar ook van hen zou bij het begin van 1954 de meerderheid binnen enkele maanden 18 jaar zijn.

Ook kan worden geconstateerd dat Leo Cohen al in het begin van november 1953 zijn vertrek aan het bestuur heeft gemeld, waarbij hij de toezegging deed om niet te vertrekken voordat er een oplossing zou zijn gevonden voor de drie pupillen, die alleen in Gvar-Am dreigden achter te blijven.¹⁰³⁰ Gezien zijn latere rapporten heeft hij zich vervolgens aan die belofte gehouden.¹⁰³¹

Zijn vertrek werd door het bestuur eveneens niet als bezwaarlijk beschouwd.¹⁰³² Zoals gezien bedankte het bestuur hem uitgebreid voor het vele werk dat hij in de jaren 1951-1953 om niet voor de Fusie en de pupillen had verzet en besloot men hem als blijk van waardering een vakantie aan te bieden voor hem en zijn echtgenote.¹⁰³³

In tegenstelling tot bij de Fusie, wekte zijn vertrek wel ‘grote beroering’ bij het bestuur van Gvar-Am.¹⁰³⁴ Dat vreesde dat ook de pupillen, na terugkeer van de dienstplicht, zouden vertrekken daar die immers in sterke mate aan het echtpaar Cohen waren gehecht. Leo Cohen probeerde die vrees gedeeltelijk weg te nemen, door de kibboets te verzekeren dat hij de belangen van de kinderen én die van Gvar-Am zou blijven behartigen, wat dat laatste betreft ‘zo lang de zakelijke aangelegenheden met het (Fusie)bestuur niet hun einde’ hadden gevonden.¹⁰³⁵ Herhaald zij hier dat ook na zijn terugkeer in Holland in de zomer van 1954 Leo Cohen zich op verschillende manieren zou blijven inzetten voor de pupillen en (oud)pupillen van Gvar-Am.

In de *Jaarverslagen* werden na 1955 over de twee groepen oorlogspleegkinderen, die in 1951 en 1952 naar Israël trokken, geen mededelingen meer gedaan. In de bestuursvergaderingen liep na 1954 de aandacht voor Gvar-Am ook snel terug, maar kwamen de (oud)pupillen nog wel enkele malen ter sprake. In januari 1956 werd in de vergadering van het Dagelijks Bestuur voor het laatst een bericht van Leo Cohen besproken, die voor korte tijd weer was teruggegaan naar Israël.¹⁰³⁶ In een brief van 23 december vroeg hij financiële hulp voor drie pupillen, die inmiddels leeftijden

¹⁰³⁰ SAA, 1713, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 5 november 1953.

¹⁰³¹ Idem, *Brief Leo Cohen aan Le-Ezrath Ha-Jeled*, 15 en 22 december 1953. Voor een van deze drie pupillen werd een repatriëringstraject in gang gezet.

¹⁰³² Zie SAA, 1713, *Brief Gerard Polak aan Leo Cohen*, 22 december 1953 en *Brief Curt Friedmann aan Leo Cohen*, 23 december 1953 en zie SAA, 1714.1, *Notulen DB*, 12 januari 1954.

¹⁰³³ SAA, 1714.1, *Notulen DB*, 12 januari 1954 en *Notulen DB*, 4 mei 1954.

¹⁰³⁴ SAA, 1715, ‘G’, *Brief Leo Cohen aan Bestuur GI*, 1 januari 1954.

¹⁰³⁵ Ibid.

¹⁰³⁶ SAA, 1717, *Notulen DB*, 9 januari 1956. In de vergadering van 6 februari 1956 werd gemeld, dat Leo Cohen op 7 februari 1956 (weer) zou aankomen in Amsterdam.

hadden bereikt van 19, 19 en 20 jaar. Voor de eerste verzocht hij een financiële bijdrage voor het volgen van een opleiding tot kleuteronderwijzeres, die ruim twee jaar zou duren en circa 80 Israëlische pond per maand bedroeg. Voor de tweede pupil, een meisje dat haar militaire dienstplicht had vervuld en daarna een werkkring had gevonden en op kamers wilde wonen, verzocht hij 250 IL om in de ‘overbruggingskosten’ te kunnen voorzien. Over het derde meisje was Cohen minder optimistisch. Zij bleek in ‘grote moeilijkheden’ te verkeren, waardoor zij niet meer in de kibboets te handhaven was geweest.¹⁰³⁷ Cohen was erin geslaagd om kamers voor haar te vinden, waarvan de huur echter 235 IL per maand bedroeg. Het bestuur liet de pupillen niet aan hun lot over, want op alle verzoeken werd positief beslist. Wel werd in het eerste geval de bepaling toegevoegd, dat een eventuele verlenging na een jaar afhankelijk zou worden gesteld van de studieresultaten en werd in het derde geval voorlopig slechts de betaling van de huur voor een half jaar toegezegd. Dergelijke verzoeken voor individuele hulp van ex-pupillen in Israël, maar dan via andere personen en instanties zoals de Irgoen Olei Holland, kwamen in de daaropvolgende jaren nog enkele malen voor. Daarbij valt echter niet altijd op te maken of de verzoeken oud-pupillen uit Gvar-Am betreffen.¹⁰³⁸ Naast verzoeken om hulp kwamen er overigens ook dankbetuigingen bij het Dagelijks Bestuur binnen of uitgesproken heuglijke berichten, zoals bijvoorbeeld een aankondiging van een geboorte of een trouwerij.¹⁰³⁹

Dat naast Cohen persoonlijk, ook het bestuur zich verantwoordelijk voor de pupillen in Israël bleef voelen, kan ook blijken uit een verzoek van Eli Asscher uit Beersheba, die de Fusie in begin 1957 meldde dat hij na het vertrek van Leo Cohen veel pupillen te logeren had gehad. In anderhalf jaar tijd had hij daarvoor 225 IL aan onkosten gehad, waarvan hij zich afvroeg of die door de Fusie konden worden vergoed? Ook hierop besliste het Dagelijks Bestuur positief.¹⁰⁴⁰

Informatief voor de structurele aandacht aan ex-pupillen in Israël, maar ook relevant voor het onderzoek in zijn totaliteit, is voorts de opmerking van secretaris Van der Heijden-Lob tijdens de vergadering van het Dagelijks Bestuur op 15 maart 1962, waarbij zij zich afvroeg of het nodig was dat het beheer van de vermogens van onze pupillen die meerderjarig waren geworden, nog door onze administratie geschiedde. Hieraan voegde zij toe dat het hier ‘voor het merendeel kinderen [betrof] die reeds jaren geleden naar Israël waren gegaan’.¹⁰⁴¹

Het is zeer waarschijnlijk dat met deze kinderen de oud-oorlogspleegkinderen van Gvar-Am zijn bedoeld. De opmerking is uiteraard inzichtelijk, omdat hieruit kan worden afgeleid dat de Fusie het vermogen bleef beheren van pupillen die naar Israël waren vertrokken, na hun meerderjarigheid. Op de vraag van Van der Heijden kon het

¹⁰³⁷ SAA, 1717, *Notulen DB*, 9 januari 1956.

¹⁰³⁸ Zie bijvoorbeeld SAA, 1717, *Notulen DB*, 21 oktober 1957 (bijna oud-pupil Gvar-Am wil financiële steun voor opleiding. Deze wordt toegezegd). Idem, *Notulen DB*, 18 november 1959 (oud-pupil Berg-Stichting in problemen. IOH verzoekt hulp). Idem, *Notulen DB*, 21 januari 1960, met name bijgevoegd verslag, bericht over meerderjarig worden van pupil die in 1949 met de ‘Groep Dasberg’ is geëmigreerd. SAA, 1716, *Notulen DB*, 20 juli 1961 de Stichting Hulp aan Emigranten vraagt financiële steun voor ‘een vroegere pupil’ in Israël. De steun wordt toegezegd.

¹⁰³⁹ Zie bijvoorbeeld SAA, 1717, *Notulen DB*, 13 oktober 1958.

¹⁰⁴⁰ SAA, 1717, *Notulen DB*, 15 januari 1957.

¹⁰⁴¹ SAA, 1716, *Notulen DB*, 15 maart 1962.

bestuur geen direct antwoord formuleren en besloten werd om een onderzoek in te stellen. Het duurde vervolgens enkele maanden voordat dit onderzoek was afgerond; althans, pas op 30 augustus 1962 nam het Dagelijks Bestuur naar aanleiding van de vraag van zijn secretaris het belangrijke principe-besluit om 'onze meerderjarige pupillen, waarvoor het vermogen door onze Stichting wordt beheerd, mede te delen dat dit beheer niet langer meer door ons zal geschieden'.¹⁰⁴² Zij werden opgeroepen om zelf een bank te kiezen, die de vermogenszaken verder voor hen zou kunnen behandelen. Een uitzondering werd echter gemaakt voor de afwikkeling van lopende Jokosclaims en herstelbetalingen, waarbij hun nog wel alle steun van de Fusie werd toegezegd.¹⁰⁴³

Deels in het verlengde van deze problematiek en informatief voor de incidentele uitzonderingen die ten aanzien van het vermogensbeheer van ex-pupillen in Israël na 1962 nog zijn gemaakt én voor de problemen die zich kennelijk bij het vermogensbeheer in de praktijk hebben voorgedaan, is de bespreking van de situatie waarin 'een onzer ex-pupillen' in Israël verkeerde, in de bijeenkomst van het Dagelijks Bestuur op 24 maart 1964.¹⁰⁴⁴ Het was het bestuur namelijk gebleken dat een uitkering van deze oud-pupil 'vele jaren op een bankrekening van een notaris' in Nederland had gestaan, buiten het bereik van de betreffende pupil.¹⁰⁴⁵ Het Dagelijks Bestuur had daarop om informatie verzocht, waarop was geantwoord dat dit bedrag indertijd niet was afgerekend omdat De Nederlandsche Bank daarvoor geen toestemming had gegeven. Het bestuur had dit antwoord niet voor kennisgeving aangenomen maar had vervolgens de notaris verzocht om het bedrag alsnog over te maken met 'de rente die gedurende deze jaren werd bijgeschreven'.¹⁰⁴⁶

Aangezien op vier na alle pupillen die naar Gvar-Am waren vertrokken al in 1957 meerderjarig waren geworden en de laatste in 1960 de leeftijd van 21 had bereikt, betekende het boven besproken besluit van 30 augustus 1962 voor deze groep in zekere zin het definitieve einde van een structurele praktische Fusie-bemoeienis op het gebied van vermogensbeheer. Toch, ook na 1962 verdwenen de oud-oorlogspleegkinderen van Gvar-Am niet helemaal uit het oog van de Fusiebestuurders. In 1967 kwamen de kinderen in Israël indirect weer ter sprake in verband met een onduidelijke erfenis uit het voormalige Rhodesië die was bestemd voor: 'Le-Ezrath who is established in Israël for children who have lost their parents in Europe'.¹⁰⁴⁷ In verband met deze erfenis ondernam mr. Gerard Polak tijdens zijn verblijf in Israël een poging om de meisjesnaam van de erflaatster te achterhalen, die kennelijk ooit als oorlogspleegkind was geëmigreerd. Besloten werd om de notaris in Bulawayo (in het voormalige Rhodesië) die de afwikkeling van de erfenis behandelde, te melden dat 'voogdijpupillen van de Stichting Le-Ezrath Ha-Jeled als groepen naar Israël [waren] gegaan en daar in groepsverband hun verdere opvoeding [hadden] ontvangen'.¹⁰⁴⁸ Hoewel deze laatste opmerking moeilijk concreet is te duiden in het licht van de vermogensproblematiek, bevestigt deze wel de sterk collectieve behandeling die de oorlogspleegkinderen die naar Israël emigreerden ten deel is

¹⁰⁴² SAA, 1716, *Notulen DB*, 30 augustus 1962.

¹⁰⁴³ Ibid.

¹⁰⁴⁴ SAA, 1716, *Notulen DB*, 24 maart 1964.

¹⁰⁴⁵ Ibid.

¹⁰⁴⁶ Ibid.

¹⁰⁴⁷ SAA, 1718.1, *Notulen DB*, 7 september 1967.

¹⁰⁴⁸ Ibid.

gevallen. Tevens bevestigt deze dat het bestuur van de Fusie zich hiervan bewust is geweest. Al kan het bestuur met deze opmerking uiteraard ook meer algemeen op het kibboetsstelsel –dat per definitie collectief is- hebben gedoeld.

Een van de laatste keren dat de groep Gvar-Am-kinderen in de notulen werd besproken, was in verband met de reis die Leo Cohen en zijn echtgenote in 1968 maakten naar Israël. Op de vergadering van het Algemeen Bestuur van 16 juni van dat jaar deed Leo Cohen uitgebreid verslag van deze reis, waarbij hij vertelde dat hij erin geslaagd was om zijn voornemen ‘om ex-pupillen van de Bergstichting, voogdijpupillen en kinderen waarmee Le-Ezrath bemoeienis mee had, te ontmoeten’ ten uitvoer te brengen, want hij had maar liefst 236 van de ‘oud-pupillen’ ontmoet.¹⁰⁴⁹ Cohen onderstreepte dat de ‘kinderen het over het algemeen zeer goed m[a]k[t]en’, waarna de notulist vervolgde met: ‘Er is wel een verschil tussen oorlogspleegkinderen, die 10 tot 15 jaar geleden op alijah gingen, en de kinderen die er nog niet zo lang zijn. Wat de O.P.K.’s betreft kan de heer Cohen met een gerust hart zeggen: wij hebben het uitstekend gedaan. Voor velen van de zeer moeilijke kinderen is de alijah een zegen geweest; zij zijn verworteld met het land, hebben het verleden van zich afgeschud en zijn waardevolle medeburgers van Israël. Bij de latere alijah ontstonden meer problemen. Spreker is tot de konklusie gekomen dat het voor de groep, die met begeleiding is gegaan en waarvoor een opvang in Israël was, veel gemakkelijker was om te integreren dan voor de andere categorie. Het huidige probleem is dat veel kinderen, waar wij mee te maken hebben, opvoedingsmoeilijkheden hebben. Als zij in Israël aankomen, moeten zij een vak geleerd hebben om zich staande te kunnen houden. Vaak wordt vanuit Israël verzocht deze kinderen niet te sturen, omdat zij er nog niet rijp voor zijn [...].’¹⁰⁵⁰ Twee jaar later herhaalde Leo Cohen zijn reis naar Israël en wederom werd er door hem, zij het nu aanmerkelijk minder uitgebreid, verslag gedaan in de vergadering van het Algemeen Bestuur. Weer had hij tijdens zijn verblijf in Israël veel oud-pupillen ontmoet. Naar zijn overtuiging was ‘ca 95% van deze oud-pupillen heel goed terechtgekomen’.¹⁰⁵¹ Wel waarschuwde hij nogmaals dat de latere generaties Fusie-pupillen niet te vergelijken waren met de oorlogspleegkinderen en veel minder geschikt waren om op alijah te gaan.

Uit het voorgaande blijkt reeds dat de Fusie ook na 1960 met het zenden van pupillen naar Israël is doorgegaan. Op de begrotingen bleven dan ook onkosten voor ‘uitzetten’ en ‘alijah’ opgevoerd. Tot teleurstelling van verschillende bestuursleden waren de aantallen pupillen die naar Israël emigreerden evenwel in de jaren ’60 en ’70 klein en regelmatig kwam het onderzoeken van mogelijkheden om de alijah te verbeteren –al of niet in combinatie met (particuliere) initiatieven die in Israël werden ontplooid- als gesprek terug op de algemene bestuursvergaderingen.¹⁰⁵² Het probleem van de kleine aantallen lag volgens het bestuur vooral aan de ‘nieuwe generaties’ Fusie-pupillen die veelal met stoornissen en gedragsproblemen hadden te kampen. Tijdens de vergadering van het Algemeen Bestuur op 4 oktober 1964 kwam het in dit verband nog tot een interessante sociaal-psychologische reflectie op de behoefte van

¹⁰⁴⁹ SAA, 1718.2, *Notulen AB*, 19 juni 1968.

¹⁰⁵⁰ Ibid.

¹⁰⁵¹ SAA, 1718.2, *Notulen AB*, 23 juni 1970.

¹⁰⁵² Zie bijvoorbeeld idem, *Notulen AB*, 21 september 1967, 19 juni 1968 en 23 juni 1970.

de kinderen om afstand te nemen van de vaak als knellend ervaren voogdijinstelling, als ze eenmaal op alijah waren gegaan. Meer expliciet wist dr. E. Mendes da Costa-Vet op dat punt te melden, dat zij ‘van oorlogspleegkinderen die op alijah gingen, vaak de verzuchting had gehoord: “nu zijn wij eindelijk van die begeleiding af”. Ze zijn het beu; ze zijn overbegeleid’.¹⁰⁵³

Mede in dat licht kan hier tot slot van deze beschouwing over Gvar-Am nog worden opgemerkt, dat de alijah en het verblijf in de kibboets door de aard van het bronnenmateriaal grotendeels zijn beschreven vanuit het perspectief van Leo Cohen. Het materiaal geeft geen reden om aan zijn integriteit en toewijding te twijfelen. Maar men kan zich voorstellen dat vanuit het perspectief van de kinderen de situatie in Gvar-Am anders is geweest. Nogmaals kan daarbij worden gewezen op de relatief jonge leeftijd van de pupillen van Groep 2. Wel dient daarbij meteen ook nog eens worden vastgesteld dat op het moment van vertrek van Cohen uit de kibboets vrijwel alle kinderen in dienst waren en derhalve niet meer aanwezig waren in Gvar-Am; personen in Israël op hun 18de jaar meerderjarig waren en dat ook in de tehuizen in Nederland de minderjarigen bij voorkeur op hun 18de jaar werden losgelaten en als semi-zelfstandigen bij pleeg- of kostgezinnen werden ondergebracht. Vanaf 18 jaar werden minderjarigen, zoals gezien, ook niet meer geplaatst in de Berg-Stichting.

¹⁰⁵³ ‘SAA, 1716, *Notulen AB*, 4 oktober 1964.

6 HET VERMOGENSBEHEER IN VERGELIJKEND PERSPECTIEF

Binnen de beschikbare tijd kon slechts weinig aandacht worden besteed aan een vergelijkend onderzoek van het Fusiebeleid met andere voogdij- en zorginstellingen. Daarbij komt, dat de situatie en de problematiek van de Joodse oorlogspleegekinderen historisch dermate uniek zijn, dat het beleid dat ten opzichte van hen en hun vermogens is gevoerd zich eigenlijk ook moeilijk laat vergelijken.

In deze paragraaf wordt niettemin getracht om het Fusiebeleid op drie manieren in een vergelijkend perspectief te beschouwen. Eerst zal naar de wezenzorg in het algemeen worden gekeken, daarna kunnen nogmaals enige aspecten van het beleid van de eigen Fusie-instellingen in beschouwing worden genomen, zoals dat vóór 1940 werd gevoerd en tenslotte kan enige aandacht worden besteed aan de enige parallelle organisatie op het gebied van de verzorging van oorlogspleegekinderen, de Stichting Hulp aan Oorlogspleegekinderen.

Uitdrukkelijk wordt hierbij nogmaals herhaald, dat het onderzoek op dit punt beperkt is gebleven en dat in het navolgende slechts met enige impressies moet worden volstaan.

6.1 Algemene wezenzorg

Op grond van de literatuur die deels relatief recent over de wezenzorg is verschenen¹⁰⁵⁴, kan worden vastgesteld dat deze in Nederland op een zeer lange traditie kan bogen. In de zeventiende eeuw was de Hollandse wezenzorg, met name die in Amsterdam, internationaal vermaard. Zoals in voorgaande delen uitgebreid is toegelicht, was de wezenzorg lang het domein van het particulier initiatief, met name van de kerkelijke liefdadigheid. Niettemin was er in de Hollandse steden van enige overheidsbemoeienis wel al vroeg sprake. Maar die betrof tot het begin van de twintigste eeuw, met uitzondering van wat incidentele centrale regelgeving in de Napoleontische tijd, uitsluitend de lokale overheid. De invoering van de eerste nationale wet die zich mede op het gebied van de zorg voor wezen bewoog, de *Armenwet* van 1854, betekende een volledige bevestiging van het particulier initiatief. Ook de *Armenwet* van 1912, waarmee ook de Fusie-instellingen te maken hebben gekregen, zou slechts het ‘subsidiariteitsbeginsel’ bekrachtigen en daarmee de zelfstandige positie van de gestichten van liefdadigheid. Pas met de invoering van de Algemene Weduwen- en Wezenwet in 1959 verloor de particuliere liefdadigheid zijn formeel dominante positie op het gebied van zorg, doordat hierin het recht op een uitkering voor elk weeskind werd erkend. De *Armenwet* zou pas geheel in 1965 worden vervangen met de inwerkingtreding van de *Algemene Bijstandswet*.

Voor het vermogensbeheer van de wezen kan meer in het bijzonder worden gesteld dat de wezenzorg in de gestichten, doordat het geheel onder de particuliere verantwoordelijkheid viel, een eenheid was in grote verscheidenheid. Deze eenheid in verscheidenheid gold in het bijzonder ook het beheer van de goederen en de vermogens van de weeskinderen. Elke instelling had zijn eigen regels en gebruiken op dat gebied, waarvan een groot deel onbeschreven was. Ten tijde van de Republiek

¹⁰⁵⁴ Zie met name Dane e.a. (ed), *Wezen en boeffjes* (1997); Dane e.a. (ed.), *Honderd jaar kinderbescherming* (2006).

was het evenwel algemeen gebruikelijk, dat boedels bij het opnemen van wezen openbaar werden geveild, waarbij de opbrengst toeviel aan de instelling die de zorg op zich nam. Algemeen gebruikelijk was ook, dat de instellingen de kosten voor de verzorging van de wezen, zo zij vermogen hadden, op die kinderen verhaalden en dat voor het beheer van de vermogens vaak nog afzonderlijke kosten in rekening werden gebracht. In de achttiende eeuw was ‘het successierecht’, de aanspraak van weeshuizen op erfenissen van de (oud)wezen die zonder rechtstreekse nazaten overleden, zelfs een relatief belangrijke bron van inkomsten voor de instellingen van weldadigheid.¹⁰⁵⁵

De situatie van eenheid in verscheidenheid bleef voortbestaan in de negentiende eeuw, inclusief het gebruik om bij opname van wezen de ouderlijke bezittingen te veilen en de opbrengst ten goede te laten vallen aan de zorginstelling.¹⁰⁵⁶

De *Kinderwetten* van 1901/1905 brachten voor het beheer feitelijk niet veel verandering. De autonomie van de particuliere gestichten bleef gewaarborgd. Wel moest men, zoals gezien, toestaan dat er enige overheidsbemoeienis kwam op het gebied van de verzorging indien men voor subsidie in aanmerking wilde komen. In 1947 werd deze bepaling aangescherpt en moesten alle voogdij-instellingen, ongeacht een eventuele aanvraag voor subsidie, zich aan Rijksvoorwaarden onderwerpen. Deze voorwaarden bleven minimaal en hadden geen betrekking op het vermogensbeheer van de pupillen. De voogdijverenigingen en –stichtingen waren op het gebied van kinderbescherming, waarin de geïnstitutionaliseerde wezenzorg door het snel verminderen van het aantal wezen in de twintigste eeuw *de facto* opging, wel gehouden aan de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek voor voogdij, die door de invoering van de *Kinderwetten* werden gewijzigd. Wat betreft hun verantwoordelijkheden ten opzichte van de persoon en het vermogen van minderjarigen waren zij wettelijk gelijkgesteld aan persoonlijke voogden. Aan de dominantie van de liefdadigheid in de zorg zou, nogmaals, pas een einde komen door de *Algemene Weduwen- en Wezenwet* van 1959 en de *Wet op Algemene Bijstand* van 1963.

Het Burgerweeshuis van Amsterdam

Het heersende beleid ten aanzien van de vermogens van wezen in de institutionele armenzorg kan deels in de praktijk worden gezien, aan de hand van enkele *Jaarverslagen* van het Burgerweeshuis van Amsterdam, lange tijd een van de grootste wezeninrichtingen van Nederland.¹⁰⁵⁷

Uit de drie Jaarverslagen van vóór 1940 die konden worden bestudeerd, blijkt onmiskenbaar dat de wezen bijdroegen aan de ontvangsten die deze instelling voor hun verzorging ontving. Zo bedroegen in 1915 de extra-inkomsten van het weeshuis,

¹⁰⁵⁵ S. Groenveld, ‘De Republiek der Verenigde Nederlanden en haar wezen, ca. 1572-1795’, in Dane (ed), *Wezen en boefjes*, p. 120 en *passim*.

¹⁰⁵⁶ J.J.H. Dekker, J.J. Dankers, C.G.T.M. Leonards, ‘Van de Bataafse Republiek tot de Kinderwetten. Wezen, boefjes en verwaarloosde kinderen, ca. 1795-1905’, in Dane (ed), *Wezen en boefjes*, p. 308 en *passim*.

¹⁰⁵⁷ IISG, ZK 50010, *Jaarverslag Burger Weeshuis* 1915; ‘Burgerweeshuis’, in: *Verslagen der bedrijven, diensten en commissiën van Amsterdam* 33, 1934; *idem* 33, 1935; *idem* 21, 1936 en *Verslagen der bedrijven, diensten en commissies van Amsterdam*, 1966/1967/1968 en *idem*, 1969/1970.

die naast de betaling door de Gemeente binnenkwam, in totaal f 5.226.¹⁰⁵⁸ Hiervan was f 4.289 opgebracht door de wezen zelf, namelijk f 363 ‘pensioenen van wezen’, f 2.853 ‘renten van aan wezen toebehorende kapitalen’ en f 1.003 ‘werkklonen door verpleegden ingebracht’.¹⁰⁵⁹

Ook in 1934, 1935 en 1936 droegen de wezen in het Burgerweeshuis bij in de kosten van hun onderhoud met ‘werkloon’, rente van grootboekkapitalen die hun toebehoorden en met renten van hun andere fondsen en kapitalen, waaronder zelfs die van spaarbanktegoeden.¹⁰⁶⁰ Wel bleven in deze jaren, voor zover uit het overzicht kan worden opgemaakt, de inbreng van de persoonlijke vermogens van de wezen in de kosten ver ten achter bij die van de opbrengsten van de beleggingen die tot het bezit behoorden van het Burgerweeshuis zelf.

Helaas konden voor de periode 1945-1965 geen Jaarverslagen worden bestudeerd. Wel blijkt uit het overzicht van ontvangsten over de jaren 1969-1970 dat nog in die jaren het gebruikelijk bleef dat door de wezen voor een niet onbelangrijk deel in hun ‘eigen onderhoud’ werd voorzien.¹⁰⁶¹

6.2 De Rudelsheimstichting en Berg-Stichting vóór 1940

Deels in aansluiting op de vorige paragraaf, kan ten aanzien van het wettelijk kader waarin de oude Fusie-instellingen, met name de Rudelsheimstichting en de Berg-Stichting, functioneerden hier nog worden herhaald, dat ook het Rijk bij de subsidieregelgeving er vanuit ging, dat kinderen die onder de zorg van voogdij- en kinderbeschermingsinstellingen werden geplaatst, voor zo ver mogelijk, bijdroegen in hun eigen onderhoud. Zoals gezien was de financiële steun van de overheid uitdrukkelijk als ‘subsidie’ en niet als onkostenvergoeding bedoeld en waren de zorginstellingen vrij om voor hun inkomsten verpleegkosten in rekening te brengen. Herinnerd zij hier in het bijzonder dan ook nog aan de eerste subsidieregeling die voor minderjarigen vanaf 18 jaar in een ten opzichte van jongere minderjarigen kleiner bedrag voorzag, omdat deze oudere pupillen werden geacht in hun eigen onderhoud te kunnen voorzien.¹⁰⁶²

¹⁰⁵⁸ IISG, ZK 50010, *Jaarverslag Burger Weeshuis* 1915.

¹⁰⁵⁹ Ibid. Daarnaast was er f 940 aan Rijkssubsidie voor het onderwijs en f 68 aan ‘opbrengst van spoeling, oude kleding etc.’ binnen gekomen. De totale kosten van de verzorging bedroegen overigens een veelvoud van deze ontvangsten, namelijk f 99.496.

¹⁰⁶⁰ Zie bijvoorbeeld IISG, ZK 50010, *Overzicht der ontvangsten en uitgaven over het jaar 1934*, in ‘Burgerweeshuis’, *Verslagen der bedrijven, diensten en commissiën van Amsterdam* 33, 1934, pp. 10 en 12.

¹⁰⁶¹ IISG, ZK 50010, *Verslagen der bedrijven, diensten en commissies van Amsterdam*, 1969/1970, p. 14. In het overzicht wordt een onderscheid gemaakt tussen ‘aantal verpleegdagen kinderen voor rekening van het Burger Weeshuis’ (4.980 en 3.282 in respectievelijk 1969 en 1970) en ‘aantal verpleegdagen kinderen die in eigen onderhoud voorzien’ (2.285 en 2.707 idem). In de inventarissen SAA, 367A, Burgerweeshuis (oud-archief) en SAA, 367C, Burgerweeshuis (nieuw-archief), zijn geen Jaarverslagen opgenomen.

¹⁰⁶² Zie noot 248.

Informatief in dit verband is voorts de ‘praktijkvergadering’ die de Nederlandse Bond tot Kinderbescherming in april 1936 organiseerde en die geheel was gewijd aan het thema: ‘de financiële betrekkingen tussen instellingen en pupillen’.¹⁰⁶³

De vergadering stond in het teken van de bezuinigingen die door het Ministerie van Justitie kort daarvoor waren doorgevoerd en in dat licht hield mr. H.G. Veth van de Voogdijraad te Almelo een referaat over het wenselijke beleid van instellingen ten aanzien van de financiën van hun pupillen. Zij concentreerde zich daarbij vooral op de vraag of pupillen zelf over hun loon zouden kunnen beschikken en of de vereeniging die het loon inhield, gerechtigd was ‘meer af te houden dan wat de pupil gedurende den tijd, dat hij verdiende, aan kleeding enz. gekost heeft’. Anders gezegd, of er, indien de pupil een maal verdiende, ook kosten voor de verzorging in vroegere jaren door de instelling op zijn loon mochten worden verhaald.¹⁰⁶⁴

Uit Veths betoog bleek dat de praktijk op het gebied van het inhouden van lonen een grote verscheidenheid aan regelingen kende maar dat ‘het stelsel’ waarbij de pupillen de volledige zeggenschap over hun verdiende inkomsten behielden vrijwel ‘nimmer’ werd gevolgd.¹⁰⁶⁵ Tevens wist zij te melden dat er veel verenigingen waren, die het volledige loon van de pupillen voor onderhoudskosten inhielden, hetgeen zij in pedagogisch opzicht niet raadzaam vond. Ook gaf zij verscheidene voorbeelden van instellingen die achteraf, soms met vergaande regelingen, onderhoudskosten op hun pupillen en zelfs oud-pupillen verhaalden. Dit achtte zij slechts in uitzonderingsgevallen te billijken zij betwijfelde bovendien of het verhalen van kosten door een voogdij-instelling in alle gevallen wel overeenkomstig de wet was.

Hoewel Veths betoog slechts een deel van het vermogensbeheer dekt en betrekking heeft op een andere periode, is toch niet geheel zonder betekenis, dat gezien de voorbeelden die hierin worden gegeven, het beleid van de Fusie in vergelijkend perspectief toch gunstig lijkt af te steken. Zoals gezien volgde de Fusie een beleid waarin slechts een beperkt deel van looninkomsten als onderhoudskosten werden geïnd en nooit onderhoudskosten –achteraf- op verdienende pupillen zijn verhaald.

Wat de Rudelsheimstichting en de Berg-Stichting in het bijzonder betreft, kan hier verder slechts worden herhaald, dat de eigen bijdragen van de kinderen door deze instellingen vóór 1940 tot de structurele inkomsten werden gerekend. Bij de Rudelsheimstichting werd de ‘opbrengst van den arbeid der verpleegden’ volgens de statuten, zoals bekend, als een zelfstandig bron van inkomsten gezien.¹⁰⁶⁶ Bij de Berg-Stichting was volgens Reitsema bij pupillen met vermogen altijd de richtlijn gevolgd, dat ‘eerst het vermogen van het kind’ werd gebruikt en pas in de tweede plaats, indien nodig, een rijkssubsidie.¹⁰⁶⁷ Wel betwijfelde hij eind 1945 of dit beleid ook nog bij de oorlogspleegkinderen kon worden toegepast.

6.3 De Stichting Hulp aan Oorlogspleegkinderen

¹⁰⁶³ ‘De financiële betrekkingen tusschen instellingen en pupillen. Verslag van de praktijkvergadering op 6 april 1936 en Jaarverslag over 1935’, in: *Mededeelingen van den Nederlandschen Bond tot Kinderbescherming* 40 (z.pl., 1936).

¹⁰⁶⁴ Idem, p. 34.

¹⁰⁶⁵ Ibid.

¹⁰⁶⁶ SAA, 1706.2, *Statuten*, 3 december 1923, artikel 11; zie noot 347.

¹⁰⁶⁷ SAA, 1693.3, *Notulen bestuursvergadering Le-Ezrath*, 9 december 1945 en zie hiervoor noot 335.

Behalve door de factor beschikbare onderzoekstijd, wordt het vergelijkend onderzoek naar het beleid van de Stichting Hulp aan Oorlogspleegkinderen gecompliceerd door de archiefsituatie van deze instelling, waarop een helder zicht op dit moment ontbreekt. Zoals gemeld is het OPK-archief na de opheffing van de Commissie Oorlogspleegkinderen overgedragen aan de Voogdijraad Amsterdam, de latere Raad voor de Kinderbescherming. Dit archief is in 1983 bij het Rijksarchief Noord-Holland, het huidige Noord-Hollands Archief gedeponeerd. Het archief bestaat vrijwel volledig uit persoonlijke dossiers en bevat daarnaast mogelijk nog enkele bescheiden uit de collectie van de Stichting Hulp aan Oorlogspleegkinderen.¹⁰⁶⁸

Gezien de jaren waarover het archief loopt, moet dat echter uitsluitend gaan om bestuurlijk materiaal van de Commissie OPK.¹⁰⁶⁹

Uit literatuur is bekend dat er in ieder geval tot 1989 bestuurlijk archiefmateriaal bewaard was gebleven van de Commissie OPK en mogelijk de Stichting Hulp aan Oorlogspleegkinderen bij de oud-stafmedewerker van deze successieve organisaties, Sandor Baracs.¹⁰⁷⁰ Onbekend is echter waar dit materiaal is gebleven na het overlijden van de heer S. Baracs in 2002. In de relatief recente biografie van Gezina van der Molen wordt dit archief verder ook niet meer door de auteur genoemd.¹⁰⁷¹

Voor het vergelijkend perspectief kon informatie worden geput uit de ‘jaarverslagen’ die van de SHaO bewaard zijn gebleven van de periodes 1950-1952 en 1955-1956 en die berusten in het Joods Historisch Museum in Amsterdam.¹⁰⁷² Voor zo ver kan worden na gegaan, zijn dit de enige jaarverslagen die door de SHaO zijn gemaakt, waardoor zich de Fusie, gemeten aan het aantal Jaarverslagen welke door haar zijn gepubliceerd, in ieder geval wat voorlichting betreft naar de eigen achterban en buitenstaanders toe, positief van de SHaO heeft onderscheiden. De Fusie heeft namelijk in de jaren 1953-1963 jaarlijks een Jaarverslag uitgebracht; in de periode 1964-1969 twee-jaarlijks en tenslotte nog een laatste ‘jaarverslag’ voor de periode 1970-1975.¹⁰⁷³

In het eerste Jaarverslag van de SHaO, dat de beginjaren 1950-1952 betreft, wordt onder meer de totstandkoming van de stichting beschreven, welke formeel op 24 mei 1949 door het laten passeren van de stichtingsakte voor notaris W.A.C.A. van Dijk te Amsterdam werd opgericht. Het bestuur kwam onder voorzitterschap te staan van de kinderrechter mr. B.W. van Houten. In het bestuur namen ook zitting S. Baracs en Gezina van der Molen, zij het dat de laatste ‘wegens drukke werkzaamheden’ reeds in februari 1950 uit het stichtingsbestuur terug trad.¹⁰⁷⁴

¹⁰⁶⁸ Zie bij noot 31. Zie ook: Van Haperen-Van Beurden, *Conflict van overlevenden om overlevenden*, p. xiv.

¹⁰⁶⁹ Zie Noord-Hollands Archief, 388, Oorlogspleegkinderen, 1945-1949.

¹⁰⁷⁰ Van Haperen-van Beurden, *Conflict van overlevenden om overlevenden*, p. xiv. Er zou sprake zijn van ‘twee wasmanden en vier grote kartonnen dozen’ met ongeordend materiaal.

¹⁰⁷¹ Van Klinken, *Strijdbaar & Omstreden*, pp. 648-652. Deze biografie is in 2006 gepubliceerd.

¹⁰⁷² JHM, D1378, *Verslag der werkzaamheden van de Stichting Hulp aan Oorlogspleegkinderen* 1950, 1951 en 1952 en idem, D1377, *Verslag der werkzaamheden van de Stichting Hulp aan Oorlogspleegkinderen* 1955 en 1956.

¹⁰⁷³ IISG, ZO 48000.

¹⁰⁷⁴ JHM, D1378, *Verslag der werkzaamheden* 1950, 1951 en 1952, p. 4.

‘Ten einde een juiste uitvoering van haar taak te verzekeren’ riep de stichting bij het begin van haar werkzaamheden, evenals Le-Ezrath, een Bureau in het leven met een ‘bescheiden inspectieapparaat’.¹⁰⁷⁵ Als medewerkers werden twee oud-rapporteurs bij de Commissie OPK aangesteld, onder wie de latere waarnemend Fusie-directeur drs. N. Boeken. Daarnaast werden een boekhouder en een administratieve kracht aangenomen. De directie over het Bureau was successievelijk in handen van mr. W.G. Pleiter (tot 15 september 1950), mej. S.A. Jacobs (tot september 1951) en mevr. H. de Munck-Regeling. Per 1 januari 1952 vond een kleine reorganisatie plaats, waarbij drs. Nico Boeken tot directeur werd benoemd. Op 31 december 1952 bestond het Bureau, inclusief de directeur uit vijf man. Een jaar eerder was het Bureau van de Vondelstraat 104, het woonhuis van de voormalige directeur Pleiter, naar een zelfstandige kantoorruimte aan de Leidsegracht, nummer 48, verhuisd.

In het Jaarverslag worden ook enkele kerngegevens genoemd over de aantallen voogdijen. In de periode 1949-1950 kreeg de SHaO 164 voogdijen toebedeeld; in 1951 waren dat er vijf en in 1952 bleef dat aantal beperkt tot één. Dit betekende dat de SHaO over in totaal 170 oorlogspleegekinderen de voogdij heeft gekregen, waarmee de stichting, wat aantal voogdijen betreft, iets kleiner was dan de Fusie in zijn totaliteit (215 oorlogswezen) maar iets groter dan Le-Ezrath afzonderlijk (140 oorlogswezen).¹⁰⁷⁶ Wel waren niet alle pupillen van de SHaO een Joodse oorlogswes. Zo waren van de 137 pupillen die op 31 december 1952 nog onder de voogdij van de SHaO stonden, toch een opmerkelijk groot aantal, namelijk 50 niet-Joods.¹⁰⁷⁷

Deels herhalend van hetgeen hierover al in eerder verband is gezegd, besteedde de SHaO de beleggingen van de ‘grotere vermogens’ van de pupillen, die inmiddels waren gereconstrueerd, uit aan de Kas-Associatie N.V. te Amsterdam.¹⁰⁷⁸ Daarbij valt op dat SHaO, anders dan de Fusie, kennelijk een onderscheid maakte tussen grote en kleine vermogens, waarbij over de grens tussen deze beide geen nadere informatie werd verstrekt. Niet helemaal duidelijk of dit beleid in 1953 is bijgesteld. In het Jaarverslag werd enerzijds melding gemaakt van het feit dat per oktober 1951 de heer L.H.M. Frunee als boekhouder voor het vermogensrechterlijk beheer was aangetrokken en anderzijds, in het verlengde van de beleggingen door de Kas-As, dat deze bankinstelling voor de Stichting ‘het gehele vermogensbeheer’ op zich had genomen.¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷⁵ Ibid.

¹⁰⁷⁶ JHM, D1378, *Verslag der werkzaamheden* 1950, 1951 en 1952, p. 6.

¹⁰⁷⁷ Ibid.

¹⁰⁷⁸ JHM, D1378, *Verslag der werkzaamheden* 1950, 1951 en 1952, p. 9. In het archief van de Kas-Vereeniging dat in het Stadsarchief Amsterdam wordt bewaard (archief nummer 1014) bevindt zich een afdeling ‘Stukken afkomstig van de Kas-Associatie N.V.’ (inventaris nummers 347-383) uit de periode 1952-1968(1973). Voor zo ver dit op grond van de inventaris kan worden vastgesteld, bevatten deze stukken geen informatie over het vermogensbeheer voor derden. Het archief van de Kas-As is zeer beperkt toegankelijk (openbaar vanaf 2199). Binnen de beschikbare onderzoekstijd was het niet mogelijk om een nader onderzoek van het Kas-As-archief en het Kas-As-archiefmateriaal uit te voeren.

¹⁰⁷⁹ JHM, D1378, *Verslag der werkzaamheden* 1950, 1951 en 1952, p. 9 en zie voor Frunee: idem, p. 5.

Op financieel gebied informatief is vervolgens de expliciete mededeling dat de oorlogspleegekinderen vielen onder de *Regeling Hulpverlening Oorlogsslachtoffers 1940-1945* van het Ministerie van Maatschappelijk Werk, waardoor de pleegouders of inrichtingen voor de aan hun zorg toevertrouwde kinderen een vastgestelde maandelijkse onderstand kregen uitbetaald door de Gemeentelijke Dienst voor Sociale Zaken van Amsterdam.¹⁰⁸⁰

Zeer interessant in het kader van de onderzoeksopdracht is dat even nadrukkelijk werd gemeld dat van deze onderstand waren uitgesloten ‘die gevallen, waarin het aan de minderjarigen toekomende vermogen, of inkomen uit pensioenen of arbeid, voldoende is om in het levensonderhoud te voorzien’.¹⁰⁸¹

Dat de oorlogspleegekinderen die onder de SHaO-voogdij vielen vanaf het begin bij ‘voldoende’ vermogen werden geacht voor hun eigen onderhoud te betalen, werd daarna nogmaals bevestigd in het –overigens summiere- overzicht van de herkomst van de verzorgingskosten. Voor 1950, 1951 en 1952 werden respectievelijk: 161, 153 en 133 pupillen geteld, van wie 21, 15 en 9 (13%, 10% en 7%) hun verzorging uit ‘eigen inkomen’ betaalden.¹⁰⁸²

Tevens werd in het Jaarverslag uitdrukkelijk bevestigd dat ‘herhaaldelijk’ aan de kantonrechter te Amsterdam machtiging was gevraagd om voor het doen van uitgaven ten behoeve van de pupil een beroep op diens eigen middelen te doen.¹⁰⁸³

Het tweede jaarverslag van de SHaO, over de jaren 1955-1956, was beduidend beknopter dan het eerste, dat overigens in vergelijking tot de Fusie-verslagen op zich al beperkt was. In de inleiding werd teruggegrepen op het ‘laatste verslag’ van de stichting, waarmee het hierboven behandelde verslag over de jaren 1950-1952 werd bedoeld.¹⁰⁸⁴ Dit lijkt een duidelijke bevestiging te zijn van het vermoeden, dat er buiten deze twee jaarverslagen niet meer jaarverslagen door SHaO zijn uitgebracht. Beperkt tot de kernde gegevens, bestond het Bureau in 1956 nog steeds uit vijf man. Per 1 maart 1956 werd op diens eigen verzoek eervol ontslag verleend aan directeur drs. N. Boeken, die met ingang van die datum een andere betrekking kreeg. Boeken werd daarop wel opgenomen in het bestuur. De functie van directeur viel vanaf die datum toe aan mej. C. Colenbrander.

Enigszins inzichtelijk over de bestuurlijke activiteit is dat in het tweede jaarverslag een mededeling over de vergaderfrequentie van het bestuur werd gedaan. In 1955 was het bestuur namelijk zeven maal en in 1956 acht maal bijeen geweest.¹⁰⁸⁵ Hoewel de frequentie op zich geen maatstaf voor de kwaliteit hoeft te zijn, staat deze

¹⁰⁸⁰ JHM, D1378, *Verslag der werkzaamheden* 1950, 1951 en 1952, p. 9.

¹⁰⁸¹ Ibid.

¹⁰⁸² JHM, D1378, *Verslag der werkzaamheden* 1950, 1951 en 1952, pp. 10-11. Er werd een verdeling gemaakt in ‘Sociale Zaken’, ‘Ind[ische]. Pensioenen’, ‘Buitengew. Staatspens.’ en ‘Eigen inkomen’. De respectieve cijfers zijn voor 1950: 122, 18, niets [of onleesbaar] en 21; voor 1951: 118, 16, 4 en 15 en voor 1952: 106, 14, 4 en 9. In 1950 kreeg verder 1 pupil als staatswees rechtstreeks een uitkering van Binnenlandse Zaken; had 1 student een beurs en verbleef 1 minderjarige in een VBS-kamp van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Ook in de tellingen van 1951 en 1952 was de pupil die staatswees was niet opgenomen. In het laatste jaar verbleven bovendien 3 pupillen in het buitenland.

¹⁰⁸³ JHM, D1378, *Verslag der werkzaamheden* 1950, 1951 en 1952, p. 9.

¹⁰⁸⁴ JHM, D1377, *Verslag der werkzaamheden* 1955 en 1956, p. 1.

¹⁰⁸⁵ Idem, p. 2.

vergaderfrequentie toch enigszins in contrast met die van de Fusie, die, beperkt tot de bijeenkomsten van het Dagelijks Bestuur, in elk van de beide jaren zestien bedroeg. Op 31 december 1956 had SHaO nog de zorg over 87 pupillen, van wie er 32 niet-Joods waren.¹⁰⁸⁶ Over de financiën werd een kort verslag gegeven van de aanpassingen aan het stijgende prijsniveau van de uitkeringen die zo wel door het Ministerie van Maatschappelijk Werk werden gedaan, als vanwege de Republiek Indonesia en de Indische Pensioenen. Voor het beleggen van de vermogens van de pupillen was de relatie met de Kas-As gecontinueerd, die in de verslagperiode ook 'de grotere vermogens' (weer) had beheerd.¹⁰⁸⁷

Van de 99 respectievelijk 87 pupillen in 1955 en 1956 dekten in deze jaren elf en vijftien pupillen, 11% en 17%, hun verzorging met een 'eigen inkomen'.¹⁰⁸⁸

Herhaald werd de mededeling dat de kantonrechter te Amsterdam zijn medewerking had gegeven tot het verlenen van machtiging 'tot het doen van noodzakelijke uitgaven voor de vermogende pupillen'.¹⁰⁸⁹

Haast als verontschuldiging voor de beperkte omvang van het verslag, werd aan het slot de verklaring opgenomen, dat: 'Daar de financiële verzorging der pupillen alsmede de kosten van ons Bureau geheel door de Overheid' werden gedragen 'en Rijkscontrôle' geregeld werd uitgeoefend er, evenals in het eerste verslag, noch een 'balans en rekening van baten en lasten' werden opgenomen, noch een verslag van de 'penningmeesteres'.¹⁰⁹⁰ Ter meerdere verzekering werd daarbij nog gesteld, dat behalve door het Rijk, het financiële beleid jaarlijks ook werd gecontroleerd door het accountantskantoor Driessen te Amsterdam.

Hoewel een vergelijking vanwege de beperkte beschikbare informatie over de Stichting Hulp aan Oorlogspeelkinderen slechts gedeeltelijk valt te maken, kan op grond van hetgeen bekend is, wel worden geconstateerd dat het beleid van de Fusie ten aanzien van het vermogensbeheer van haar pupillen zeker niet heeft ondergedaan voor dat van de SHaO. Zonder aan een competitiestrijd in retrospectief te willen bijdragen, kan ook worden geconcludeerd dat de Fusie zich op onderdelen zelfs positief van de SHaO heeft onderscheiden. Zo werd door de Fusie geen formeel onderscheid gemaakt in het beheer van 'grote' en 'kleine' vermogens, werd veel later met het in rekening brengen van onderhoudskosten gestart en werd het vermogensbeheer van de pupillen onder de controle van een eigen accountant gebracht. Dit los van de grotere betrokkenheid die het bestuur van de Fusie door zijn hogere vergaderfrequentie lijkt uit te stralen en de grotere zorg die, gezien het aantal en de uitvoering van de Jaarverslagen, aan het afleggen van rekenschap van het gevoerde beleid werd besteed.

¹⁰⁸⁶ Idem, p. 3.

¹⁰⁸⁷ Idem, p. 5.

¹⁰⁸⁸ Idem, pp. 6-7. De verdeling in 1955 was: 'Sociale Zaken' 69, 'Ind.Pens.' 18, 'Buitengew. Staatspens.' 1 en 'Eigen Ink' 11. In 1956 was deze: 56, 16, niets en 15.

¹⁰⁸⁹ Idem, p. 6.

¹⁰⁹⁰ Idem, p. 7.

III DE ‘SCHONINGS-OPERATIE’ IN DE JAREN ’70 EN DE STATUS VAN HET FUSIE-ARCHIEF EN HET BRONNENMATERIAAL

7 DE ‘SCHONINGS-OPERATIE’ IN DE JAREN ’70

7.1 Archiefwetgeving

Alvorens de ‘schonings-operatie’ in de jaren ’70 onder de loep te nemen, is het zinvol om eerst voor alle duidelijkheid te constateren dat de ‘Fusie’ een particuliere organisatie was -althans een conglomeraat van particuliere organisaties- waarvoor krachtens de vigerende archiefwetgeving geen algemeen wettelijke bewaarplicht gold. In de periode 1945-1965 werd de *Archiefwet 1962* van kracht, die de oude *Archiefwet* van 1918 aanzienlijk uitbreidde en aanscherpte, maar die evenals de oude alleen van toepassing was op overheidsorganen.¹⁰⁹¹ Voor particuliere organisaties golden de wettelijke bepalingen niet en zij waren derhalve, uiteraard met in achtneming van mogelijke andere bijzondere wettelijke verplichtingen, krachtens de *Archiefwet* volkomen vrij om hun eigen documentatie te vernietigen. Ook de huidige *Archiefwet* van 1995 (Stb 1995, 276), die in de plaats is gekomen van die van 1962, geeft overigens geen regels voor archivering door particuliere instellingen. Zij kunnen overwegen om materiaal aan overheidsarchieven in bewaring te geven, maar zijn, ondanks de belangrijke historische betekenis die zij kunnen hebben, daartoe nog steeds niet verplicht.

Zoals gezien bestond er in de periode 1945-1965 ook geen ‘bijzondere’ bewaarplicht voor de Fusie-instelling. Het *Besluit Oorlogspleegkinderen* van 13 augustus 1945 voorzag alleen in het samenstellen van ‘een register’ door de Commissie voor Oorlogspleegkinderen van de ‘aan haar zorg toevertrouwde kinderen’ en in de overdracht van het OPK-archief nadat de Commissie zou zijn afgeschaft. De *Wet houdende afschaffing van het Besluit Oorlogspleegkinderen* van 12 augustus 1949 bevestigde de laatste bepaling van de overdracht van het OPK-archief aan de Voogdijraad Amsterdam.

Pas na de totstandkoming van de *Wet uitkeringen vervolgingsslachtoffers* in 1972 heeft JMW een zekere bewaarplicht opgelegd gekregen, omdat zij een van de instellingen is die door de overheid zijn aangewezen om sociale rapportages in het kader van de wetgeving voor oorlogsslachtoffers op te stellen en de minister onder wie Welzijn ressorteert te adviseren inzake wet- en regelgeving op dit gebied. Door deze taken is JMW krachtens de *Archiefwet 1995* formeel ‘zorgdrager’ geworden met verantwoordelijkheden voor het eigen archief. Voor het Fusie-archief zijn deze bepalingen echter niet van toepassing. Bovendien bestaat zelfs over deze relatief beperkte archiefverplichting van JMW als zorgdrager nog erg veel onduidelijkheid over tot hoe ver deze precies reikt.¹⁰⁹²

¹⁰⁹¹ Voluit: *Wet van 19 juli 1962 Stb 313 houdende een nieuwe regeling van het archiefwezen*. Zie: dr.mr. F.J. Duparc, *Archiefwet 1962* (W.E.J. Tjeenk Willink: Zwolle, 1980)

¹⁰⁹² Ministerie van VWS, Directie Informatiehuishouding, *Basis Selectie Document. Instrument voor de selectie –ter vernietiging dan wel blijvende bewaring- van de administratieve neerslag op het beleidsterrein Oorlogsgetroffenen 1945-* (Ontwerp/versie november ’06) pp. 33-34.

In de vigerende wetgeving op het gebied van de voogdij waren geen expliciete voorschriften opgenomen voor het bewaren van documenten door de voogd betreffende de voogdij, na het bereiken van de meerderjarigheid. Over bewaring van documentatie tijdens de voogdij was de wetgeving overigens ook zeer summier. Wel bepaalde eerst art 472 (oud) en later art 460 (nieuw), de verjaringstermijn van vorderingen verband houdend met de voogdij op tien jaar na het bereiken van de meerderjarige leeftijd. In het kader van deze bepaling kon in redelijkheid worden verwacht dat financiële dossiers tenminste tien jaar door de voogd zouden worden bewaard. Aanvankelijk was er, zoals gezien, enige onduidelijkheid over de termijn voor vorderingen in verband met het slot van de vastgestelde rekening, die mogelijk onder de gewone wetgeving viel en die dus mogelijk op 30 jaar zou moeten worden gesteld. Deze onduidelijkheid was echter in de rechtspraak in de jaren '50 al niet meer aan de orde. Formeel was deze met de invoering van het nieuwe Burgerlijk Wetboek in 1970 voorbij.

7.2 De schoningsoperatie

Het besluit tot de schoningsoperatie is nauwkeurig gedocumenteerd. In de notulen van de vergadering van het Dagelijks Bestuur van 9 oktober 1975 staat namelijk onder het agendapunt 5 betreffende de Sociale Afdeling:

‘Op voorstel van de heer Boeken gaat het bestuur ermede akkoord om de sociale dossiers, die niet meer worden gebruikt, te vernietigen. De voorbladen moeten wel behouden blijven. Het bestuur gaat eveneens akkoord met het voorstel om de financiële archiefstukken, die ouder zijn dan 10 jaar te vernietigen, een en ander in verband met de komende verhuizing’.¹⁰⁹³

Bij de vergadering waren aanwezig bestuursleden: S.J. van Dam, J.E. van der Heijden-Lob en drs. A.D. Isaac. Verder waren aanwezig: drs. N. Boeken (waarnemend directeur), M. van der Sluis (hoofd Sociale Afdeling), H.J.A. Verveer (administrateur), H. B. Fortuin (notulist). Afwezig waren de bestuursleden: J.R. van Gelder-Pinto, R.W. Koster, mr. A.B. Leeser-Gassan, mr. E. IJ. Spier.

Uit deze mededeling kan worden geconcludeerd, dat het archief eind 1975 niet is geschoond op initiatief van Leo Cohen. Het voorstel tot vernietiging van ‘sociale dossiers’ kwam van de directeur van JMW, die, zoals gezien in verband met ziekte van Leo Cohen als waarnemend-directeur van de Fusie optrad.¹⁰⁹⁴ In het verlengde van dit besluit lag het besluit om tevens het archief te schonen van ‘financiële archiefstukken’ die ouder waren dan tien jaar.

Ten aanzien van de vermeende malafide rol van Leo Cohen kan er hier ten overvloede op worden gewezen dat de beslissing geheel buiten zijn bemoeienis om is genomen. Het was een besluit van het Dagelijks Bestuur, dat viel in een vergadering waarbij Leo Cohen niet aanwezig was.¹⁰⁹⁵

Voorts kan worden geconcludeerd dat het besluit om het archief te schonen werd ingegeven door ruimtegebrek wegens de op handen zijnde verhuizing van het Bureau van de Fusie van de Johannes Vermeerstraat 24 naar het nieuwe hoofdkantoor van

¹⁰⁹³ SAA, 1682, *Notulen DB*, 9 oktober 1975.

¹⁰⁹⁴ Zie bij noot 627 en 628.

¹⁰⁹⁵ Vergelijk Verhey, *Kind van de Rekening*, pp. 9-10 en 177-178.

JMW aan de De Lairesestraat 145-147. Deze verhuizingsoperatie zou per 1 maart 1976 zijn voltooid.¹⁰⁹⁶

Bij de beslissing lijkt de termijn van tien jaar voor het bewaren van de financiële stukken te zijn gebaseerd op het verlopen van de juridische termijn voor rechtsvordering betreffende de voogdij. Immers, de laatste oorlogswees onder voogdij van de Fusie, met name Le-Ezrath was 21 jaar geworden op 18 februari 1965, terwijl het grootste deel van oorlogspeegkinderen al jaren daarvoor de meerderjarigheid had bereikt. Expliciete uitspraken over de samenhang met deze termijn zijn er echter door Boeken en de bestuursleden verder niet gedaan. Wel wordt zeer bewust van financiële dossiers ‘die ouder zijn dan 10 jaar’ gesproken.

Verder verloop van de schoningsoperatie volgens de bronnen

In de notulen van de daaropvolgende bestuursvergadering van 17 november 1975 staat onder agendapunt 4:

‘Vernietiging dossiers (i.v.m. opmerking mr. G. Polak):

Naar aanleiding van de door mr. G. Polak geuite bezwaren tegen een vernietiging van de sociale dossiers, wordt deze kwestie mede gelet op de mening van de heer Leo Cohen opnieuw overwogen. De staf van Joods Maatschappelijk Werk heeft zich in deze duidelijk uitgesproken ten gunste van vernietiging, aangezien benodigde gegevens voor het opmaken van WUV-rapporten via het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie of het Roode Kruis kunnen worden opgevraagd. Het volgende wordt besloten: aan dr. L. de Jong van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie zal worden gevraagd of hij een algemeen wetenschappelijk belang ziet in het behoud van deze dossiers. De heer Leo Cohen wordt door mevrouw Van der Heijden benaderd met het verzoek om te adviseren welke dossiers eventueel wel kunnen worden vernietigd en op welke wijze dit het best kan worden georganiseerd. De heer Fortuin zal informeren naar de kosten om dossiers te mikrofilmen’.¹⁰⁹⁷

Op dit besluit werd bijna een maand later nogmaals terug gekomen, waarbij de inbreng van De Jong nog werd heroverwogen. Op 16 december 1975 werd het besluit bij de bespreking van de notulen van de vorige vergadering gedeeltelijk op nieuw geformuleerd met: ‘Bij punt 4 wordt weggelaten “aan dr. L. de Jong (...) in het behoud van deze dossiers”. Met deze wijziging worden de notulen goedgekeurd’.¹⁰⁹⁸ Daarop vervolgde de vergadering met:

¹⁰⁹⁶ SAA, 1682, *Voorbespreking AB*, 10 februari 1976. Zie ook Micheels en Verhey, *In het belang van 's Rijks schatkist, Verantwoording en aantekening interview met Hans Verveer*. Hierin wordt de verhuizing wel, impliciet, als reden genoemd, alsmede gewezen op het verlopen van de termijn van 10 jaar. Zie voor de verhuizing van JMW ook: Lipschits, *tsedaka*, pp. 209-212.

¹⁰⁹⁷ SAA, 1682, *Notulen DB*, 17 november 1975. Dit keer zijn aanwezig: Van Gelder-Pinto, Van der Heijden-Lob, drs. Isaac, Koster en mr. Spier, alsmede: drs. Boeken, Van der Sluis, Fortuin. Afwezig zijn: Van Dam, mr. Leeser-Gassan en Verveer.

¹⁰⁹⁸ SAA, 1682, *Notulen DB*, 16 december 1975. Aanwezig zijn: Van Gelder-Pinto, Van der Heijden-Lob, mr. Leeser-Gassan, Van Dam, drs. Isaac, mr. Spier. Verder aanwezig: drs. Boeken, Verveer, Van der Sluis, Fortuin. Afwezig: Koster.

‘Naar aanleiding van de notulen worden de volgende besluiten genomen: met het oog op enerzijds door mr. G. Polak schriftelijk uiteengezette bezwaren en anderzijds de visie van de heer Leo Cohen ten aanzien van eventuele vernietiging van sociale dossiers, acht de vergadering op dit moment alleen het vernietigen van die sociale dossiers mogelijk, die volgens de heer Cohen inderdaad zonder enig bezwaar kunnen worden vernietigd. In verband met een eventueel gebrek aan opbergruimte in het nieuwe kantoor zal het te handhaven archief wellicht naar een aparte opslagruimte moeten worden overgebracht. De mogelijkheden voor microfilm die door de vergadering ter kennisgeving worden aangenomen zullen eventueel benut worden. Volgens de heer Cohen blijven ongeveer 500 dossiers van OPK’s (die waarschijnlijk gemiddeld uit 15 bladen bestaan) over, die in de toekomst eventueel belangrijk kunnen blijken te zijn’.¹⁰⁹⁹

In de vergaderingen van het Dagelijks Bestuur van 22 januari 1976 werd daarop, met uitzondering van het arresteren van de notulen van 16 december 1975, geen mededelingen over de schoningsoperatie gedaan. Het archief werd weer expliciet aan de orde gesteld bij de voorbespreking op 10 februari 1976 van de vergadering van het Algemeen Bestuur die op dezelfde dag stond gepland. Onder punt 1 werd naar voren gebracht:

‘Brief Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie dr. L. de Jong
Naar aanleiding van het contact dat de heer Cohen met dr. Fishman heeft gehad betreffende eventuele overdracht van dossiers van oud-oorlogspeelkinderen aan het [RIOD]. Er ontstaat enige discussie over de vraag of het [RIOD] eigenaresse moet worden. Hierbij merkt de heer Isaac op dat het [RIOD] een aflopende zaak is en dat alles tzt zal worden overgedragen aan een nog onbekend instituut. Er zal dan besproken moeten worden, dat de opvolger van Oorlogsdocumentatie niets zonder toestemming van [Le-Ezrath] mag doen. Besluit: er zal met Oorlogsdocumentatie contact worden opgenomen. Indien men tot overdracht zal overgaan van de dossiers, dan zullen de volgende punten moeten vastgelegd worden: a. het eigendomsrecht (Le-Ezrath blijft eigenaresse); b. er mag geen inzage van derden zijn zonder toestemming van [Le-Ezrath]; c. Tzt zal nader overleg plaats vinden als het [RIOD] ophoudt te bestaan’.¹¹⁰⁰

Tijdens dezelfde bespreking meldde drs. N. Boeken dat de ‘officiële’ verhuizing per 1 maart 1976 zou zijn.

De algemene bestuursvergadering van 10 februari 1976 was de eerste, die met een verkennend karakter werd gehouden in de De Lairesestraat. In deze vergadering werd toestemming verleend aan de verkoop van het oude kantoor aan de Johannes Vermeerstraat. Tevens viel het besluit om Jozeboko te sluiten en te verkopen. Op de vraag van bestuurslid Numan: ‘Hoe het met Cohen was?’, antwoordde voorzitter Isaac, dat het goed ging maar dat deze zijn plaats als directeur niet meer zou innemen.¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁹ Ibid.

¹¹⁰⁰ SAA, 1682, *Voorbespreking AB*, 10 februari 1976. Idem. Aanwezig: Isaac (vz); Van der Heijden-Lob (secr); Van Gelder-Pinto; mr. Leeser-Gassan; Van Dam; Koster; Boeken; Verveer. Afwezig: mr. Spier; Van der Sluis.

¹¹⁰¹ Idem, *Notulen AB*, 10 februari 1976.

In de vergadering van het Dagelijks Bestuur op 16 maart 1976, eveneens in de De Lairesestraat 145-147, werd tenslotte bij het punt 'Ingekomen Stukken en Mededelingen' over de dossiers nog gemeld: 'OPK-dossiers: De heer Boeken deelt mede, dat de dossiers bij het [RIOD]overeenkomstig de opgestelde voorwaarden zijn ondergebracht'.¹¹⁰²

Samenvattend kan wat betreft de verdere bestuurlijke behandeling van de financiële en sociale dossiers worden geconcludeerd:

Ten eerste, dat bij het bewaren, vernietigen of overdragen van archiefmateriaal uitsluitend de 'sociale dossiers' nog onderwerp van debat zijn geweest. Daarbij werd getwijfeld tussen 'bewaren' vanwege de maatschappelijke en wetenschappelijke waarde van de dossiers en 'vernietigen' vanwege de privacy-gevoeligheid. De financiële dossiers zijn niet meer ter tafel gekomen. Na het besluit daartoe van het Dagelijks Bestuur is de vernietiging hiervan als vanzelfsprekend ervaren. Op grond van de verhuizingsdatum kan worden gesteld dat de financiële documentatie tussen 9 oktober 1975 en 1 maart 1976 moet zijn vernietigd.

Ten tweede, de schoning van de sociale dossiers werd behalve door het Fusiebestuur ook gewenst door het bestuur van JMW. Dankzij Leo Cohen werd dit besluit echter heroverwogen. Daarna is Leo Cohen door het bestuur, bij monde van secretaris Van der Heijden-Lob expliciet gevraagd om te adviseren over de schoningsoperatie. Leo Cohen heeft in het licht van de door mr. Polak gegenereerde discussie, vervolgens verantwoording afgelegd van zijn selectie tegenover het Dagelijks Bestuur. Van een éénmansactie van Leo Cohen bij de schoning van de sociale dossiers is geen sprake geweest. Hieraan kan worden toegevoegd dat de structuur van de sociale dossiers, namelijk een lopend rapport met daarbij gevoegd genummerde bijlagen, het schonen van de dossiers van belastend materiaal praktisch eigenlijk niet mogelijk maakt. Dit nog afgezien van de enorme omvang van de dossiers en het grote aantal dossiers dat bewaard is gebleven, welke het nazien van de dossiers op belastend materiaal en het vervolgens schonen tot een langdurig karwei zouden maken, zeker indien dat door één man zou worden verricht.

Ten derde, tijdens de schoningsoperatie is er contact geweest met het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. In februari/maart 1976 zijn de sociale dossiers en het Le-Ezrath-archief in overleg met het RIOD en onder voorwaarden van de Fusie naar het RIOD overgebracht. Daar zouden de dossiers door twee personen verder worden geordend.¹¹⁰³

Kritiek Polak

Bij het besluit om de vernietiging van dossiers te heroverwegen, heeft, zoals ook in de literatuur wordt aangegeven, de door mr. Gerard Polak in een brief geuite kritiek het nodige gewicht in de schaal gelegd.

Deze brief heeft als voorgedrukt briefhoofd: 'Bureau Israel Wet Uitkeringen Vervolgingslachtoffers 1940-1945 [...]' en is gericht aan het Bestuur van Le-Ezrath Ha-Jeled en gedateerd (Jeruzalem) 18 november 1975. Woordelijk luidde de brief:

¹¹⁰² SAA, 1682, *Notulen DB*, 16 maart 1976.

¹¹⁰³ Idem, *Notulen DB*, 13 januari 1977. Van der Sluis deelde mee dat 'alle dossiers die bij het [RIOD] berusten, geordend zijn. Dit is het werk van mevrouw Verveer en de heer Hoogetboom geweest'.

‘Geacht College, Bij geruchte vernam ik, dat men in Uw kring overweegt de archieven van Le-Ezrath Hajeled (o.a. betreffende de oorlogspleegkinderen) te vernietigen. Afgezien van alle argumenten van historisch belang van een “unieke” categorie (moge het uniek blijven) meen ik van mijn werk uit met grote klem te moeten aandringen op handhaving van het archief. Herhaaldelijk komt het voor dat wij volwassen geworden o.p.k.’s moeten en kunnen helpen aan gegevens omtrent hun (hun onbekende) verleden en dat van hun ouders. Mijn medische medewerkers zouden het rampzalig vinden als deze kernbron vernietigd werd. Gaarne verneem ik Uw standpunt in deze. Met vriendelijke groeten, (was getekend) Mr. Gerard Polak’.¹¹⁰⁴

Als antwoord op deze brief schreef op 26 januari 1976 drs. Nico Boeken, namens de Fusie, aan mr. Gerard Polak, weer letterlijk:

‘Geachte heer Polak, In antwoord op uw brief d.d. 18 november 1975 berichten wij u dat er inderdaad in het dagelijks bestuur van Le-Ezrath Hajeled gesproken is over de vraag welke dossiers er vernietigd moeten worden met het oog op de beperkte archiefruimte die beschikbaar zal zijn in het nieuwe kantoor De Lairessestraat 145-147. Uw bevreemdheid dat de archieven van de instelling in volle omvang vernietigd zullen worden, kunnen wij wegnemen aangezien het dagelijks bestuur daartoe niet heeft besloten. Wel wordt momenteel in overleg met de heer L. Cohen nagegaan welke delen van de dossiers van pupillen kunnen worden verwijderd. Daarbij wordt niet alleen van de deskundige inzichten van de heer Cohen gebruik gemaakt maar wordt ook zorgvuldig overwogen wat beslist behouden moet worden en welke gegevens zonder bezwaar vernietigd kunnen worden. In het vertrouwen u met bovenstaande te hebben kunnen geruststellen, met vriendelijke groeten en hoogachting, namens de Gefusioneerde Instellingen voor Kinderbescherming (was getekend) drs. N. Boeken, wnd directeur’.¹¹⁰⁵

De conclusies die op grond van deze korte briefwisseling kunnen worden getrokken zijn:

De zorg van Gerard Polak strekte zich in algemene zin uit naar ‘de archieven van Le-Ezrath Hajeled (o.a. betreffende de oorlogspleegkinderen)’. De sociale noch de financiële dossiers en/of gegevens werden expliciet genoemd. Uit de aard van het werk van Polak en de toevoeging dat het hem om het historisch belang ging en om het bieden van hulp aan volwassen geworden oorlogspleegkinderen bij het vinden van gegevens omtrent hun ‘hun onbekende’ verleden, is het aannemelijk dat de zorg van Polak vooral de sociale dossiers betrof.

De correspondentie bevestigt weer dat het initiatief tot het schonen van dossiers niet door Leo Cohen is genomen. In de antwoordbrief wordt hierover alleen gemeld dat er ‘momenteel in overleg met de heer L. Cohen nagegaan [wordt] welke delen van de dossiers van pupillen kunnen worden verwijderd’. De rol van Leo Cohen is hier dus primair adviserend. Uit de brief zou zelfs kunnen worden afgeleid dat ook bij het praktisch uitvoerend werk van het schonen Leo Cohen niet persoonlijk aanwezig is geweest.

¹¹⁰⁴ SAA, JMW, 1721, Fusie, Correspondentie van het Dagelijks Bestuur, 1959-1975, *Brief mr. Gerard Polak aan het Bestuur van Le-Ezrath Ha-Jeled*, 18 november 1975.

¹¹⁰⁵ SAA, 1721, *Brief drs. N. Boeken aan mr. G. Polak*, 26 januari 1976. Vergelijk: Verhey, *Kind van de rekening*, pp. 177-178.

De brief stelt nogmaals met nadruk dat het schonen noodzakelijk was in verband met de beperkte archiefruimte na de verhuizing naar de De Lairesestraat.

Advies W.I.J.N.

Een laatste interessante aanvulling op de schoningsoperatie, enigszins ten overvloede maar wel relevant om de operatie te plaatsen 'in het kader van zijn tijd', is tenslotte de discussie die in begin 1977 binnen het bestuur ontbrandde over de vraag of een ex-pupil inzage mocht krijgen in zijn dossier. Het bestuur had begrip voor de wens tot inzage maar zag toch ook grote bezwaren tegen het ter beschikking stellen van de dossiers omdat het beroepsgeheim van anderen, zoals artsen e.d. hierdoor kon worden geschonden. Een eerste rondvraag leverde op dat specialisten tegen inzage waren. De opvatting was dat dossiers in de eerste plaats dienden voor de hulpverlening en dat als die ophield de dossiers moesten worden vernietigd.¹¹⁰⁶

Nog onzeker over dit radicale advies besloot het bestuur navraag te doen bij het Werkverband Integratie Jeugdwelzijnswerk Nederland (W.I.J.N.). Deze gaf te kennen dat dossiers '3 jaar na de meerderjarigheid' (sic!) moesten worden vernietigd. Het bestuur behield echter zijn twijfels over vernietiging, omdat 'het nut van de aanwezigheid van dossiers van oud-pupillen meermalen gebleken was, o.a. voor de WUV'.¹¹⁰⁷ Het pleit voor het historisch en wetenschappelijk besef van de Fusiebestuurders van toen, dat in afwijking van het W.I.J.N.-advies werd besloten om de dossiers niet te vernietigen. Het verzoek tot inzage door de betrokkene hield men echter nog in beraad.

¹¹⁰⁶ SAA, 1682, *Notulen DB*, 13 januari 1977.

¹¹⁰⁷ Idem, *Notulen DB*, 5 april 1977.

8 FUSIE-ARCHIEF EN HET BRONNENMATERIAAL

8.1 Archiefsituatie

Het onderzoek in het Fusie-archief werd gekenmerkt door drie structurele complicaties. Een eerste relatief kleine maar toch structurele complicatie was dat het archiefmateriaal over verschillende archieven en bewaarplaatsen is uitgewaaierd. Een voor dit onderzoek wenselijk compact en geïntegreerd archief van de Fusie en haar institutionele voorgangers van de periode (1738)1945-1981 is er niet.

Als archivistisch erfopvolger van de Gefusioneerde Joodse Instellingen voor kinderbescherming ('Fusie') heeft de Stichting Joods Maatschappelijk Werk ('JMW') een aanzienlijk deel van haar eigen archief en dat van de Fusie en de Fusie-voorgangers bij het Gemeentearchief Amsterdam, thans Stadsarchief Amsterdam in bewaring gegeven. Daarnaast heeft het JMW echter ook een deel van haar archief, met enkele Fusie-gerelateerde dossiers in eigen beheer op de De Lairesestraat gehouden. Tenslotte is, zoals gezien, in 1976 archiefmateriaal van de Stichting Le-Ezrath Ha-Jeled, met de sociale dossiers, overgedragen aan het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), toen Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD). Van dit laatste archief zijn de sociale dossiers na enige jaren weer terug gegeven aan het JMW die deze –131 dozen- vervolgens heeft toegevoegd aan de collectie die al bij het Gemeentearchief Amsterdam was gedeponeerd.

In elk van de drie hierboven genoemde archieven zijn beleids- en bestuursstukken terug te vinden. De meeste van deze stukken bevinden zich in het 'JMW'-archief dat in het Stadsarchief Amsterdam is gedeponeerd en dat daarom, in ieder geval in kwantitatieve zin, als het 'kernarchief' van de Fusie kan worden beschouwd.

Een tweede complicatie, die deels in het verlengde van de eerste ligt, is een zekere onevenwichtige verdeling van het bewaard gebleven archiefmateriaal van de verschillende archiefvormende Fusie-instellingen. Conform de organisatorische samenstelling van de Fusie kunnen er archiefttechnisch gezien vijf hoofd archiefvormers worden onderscheiden. In het JMW-archief zijn van alle instellingen archiefstukken terug te vinden. Het best gedocumenteerd zijn evenwel de Fusie en Le-Ezrath. Van het Jongensweeshuis zijn slechts incidentele vergaderstukken en van de Rudelsheimstichting een beperkt aantal dossiers overgeleverd. De Berg-Stichting neemt wat betreft de archiefsituatie een tussenpositie in. In ieder geval zijn van deze instelling wel de notulen van de bestuursvergaderingen uit de periode 1945-1950 bewaard gebleven.

De derde complicatie is dat de herkomst van de stukken in het Fusie-archief moeilijk is te traceren. Het serieel bestuurlijk materiaal van Le-Ezrath is deels afkomstig van de organisatie zelf (het 'Bureau') en deels afkomstig uit persoonlijke archieven van oud-bestuurders en medewerkers, met name mr. Gerard Polak, Curt Friedmann en in mindere mate mr. Louis Ph. Polak. Het bestuurlijk archief in het NIOD lijkt vooral de neerslag te zijn van het werk van mr. Reina Friedmann-Van der Heide. De persoonlijke herkomst geeft het overgeleverde archiefmateriaal in sommige dossiers een enigszins 'toevallig' karakter. Hier staat echter tegenover dat zo wel mr. Gerard Polak, als Curt Friedmann en Reina Friedmann-Van der Heide lange tijd zeer centrale posities hebben ingenomen, hetgeen hun archivistische inbreng weer juist van grote waarde maakt.

Een laatste complicerende factor voor het onderzoek was dat de JMW-archieven nog steeds relatief slecht toegankelijk zijn. Zonder afbreuk te willen doen aan het werk dat in de afgelopen jaren door medewerkers van JMW op het gebied van de ordening van

deze complexe archieven reeds is verricht, moet toch ook worden geconstateerd, dat de ordening van het Fusie-archief nog steeds voor verbetering vatbaar is. De meest actuele inventarisatie van het SAA-archief is voor de historicus nog te veel een opsomming van aanwezige dossiers. Deze dossiers zijn bovendien niet gegroepeerd per instelling, noch zijn zij in enige chronologische volgorde gezet. De dossiers zelf zijn tenslotte erg heterogeen van samenstelling. Zo bevat het inventarisnummer 1709 niet alleen de vergaderstukken van het Dagelijks Bestuur en het Algemeen Bestuur van Le-Ezrath uit 1950, maar ook de bestuursnotulen van het Gemeenschappelijk Bestuur uit de periode 1950-1953, alsmede de notulen van de bestuursvergaderingen van het Joods Jongenshuis uit de periode 1945-1950 en notulen van de Inrichtingscommissie van Le-Ezrath uit 1946. Jammer is voorts dat op de inventaris een inleiding ontbreekt waarin wordt ingegaan de geschiedenis van het archief en waarin verantwoording wordt afgelegd van de inventarisaties.¹¹⁰⁸ Het archief verdient dan ook nog een verdere archivistische bewerking, zoals een integratie van de verschillende persoonlijke verzamelingen in nieuwe coherente bestuurlijke dossiers. Een dergelijke integratie zou niet alleen de overzichtelijkheid zeer ten goede komen, tevens zou het archief van vele dubbele stukken kunnen worden geschoond.

8.2 Archiefmateriaal

In weerwil van de boven geschetste complicaties die zich voordoen bij de archiefsituatie, kan het archiefmateriaal toch 'rijk' worden genoemd. Deze typering kan helemaal op het bronnenmateriaal van toepassing worden geacht, indien men bedenkt dat buiten het bestuurlijk materiaal er zeer veel informatie bewaard is gebleven in de sociale dossiers. Het onderzoek van deze dossiers stuit echter op zijn eigen specifieke problemen, onder meer voor de toegankelijkheid en in het navolgende worden deze dossiers dan ook verder buiten beschouwing gelaten. Zoals gezien bestond het Fusie-archief uit een grote variëteit aan materiaal, waarvan het serieel bestuurlijk materiaal, met name de correspondentie, de notulen van de diverse commissies en de notulen van het Dagelijks Bestuur en het Algemeen Bestuur de kern uitmaakten.

Beperkt tot de bestuurlijke notulen, de voornaamste bron, kan worden geconstateerd dat deze uit de periode 1945-1950 van het Dagelijks Bestuur van Le-Ezrath zo goed als compleet bewaard zijn gebleven. Slechts van een zeer beperkt aantal bijeenkomsten, met name in december 1945 ontbreken notulen. Van bijna al deze 'ontbrekende' vergaderingen zijn wel de agenda's bekend. Zoals bekend, was de vergaderfrequentie van het Dagelijks Bestuur van Le-Ezrath, zeker in de beginjaren, zeer hoog. Vanaf 19 december 1945 kwam het Dagelijks Bestuur gemiddeld een maal per week bijeen. Na 1947 liep de frequentie wel terug, eerst tot drie maal en in 1949 tot gemiddeld zo'n twee maal per maand.

Van de vergaderingen van het Algemeen Bestuur van Le-Ezrath is de situatie wat slechter. Met de notulen van drie algemene bestuursvergaderingen inbegrepen, die wel in het Le-Ezrath-archief in het NIOD maar niet in het Fusie-archief in het Stadsarchief Amsterdam zijn terug te vinden, zijn van twee van de zestien

¹¹⁰⁸ Er heeft bij het opnieuw beschrijven en het herpakken van het archief ook een omnummering plaatsgevonden. In de inventaris ontbreekt vooralsnog een concordans, maar deze is bij JMW wel aanwezig. Pas laat in het onderzoek bleek dat het oud-inventarisnummer 1305 niet was omgepakt en buiten de inventarisatie was gebleven.

vergaderingen uitsluitend de agenda's aanwezig.¹¹⁰⁹ Van twee andere vergaderingen, met name van 26 december 1945 en 19 juni 1950, ontbreekt, buiten de beperkte organisatorische informatie in de notulen van andere vergaderingen, elke documentatie in het SAA- en NIOD-archief.

Zoals gezien nam het Algemeen Bestuur van de Fusie reeds op de oprichtingsvergadering van 10 september 1950 het besluit om twee maal per jaar een algemene vergadering te houden. Dit besluit werd in de daaropvolgende periode vastgelegd in het reglement. Aan de bepaling om twee maal per jaar een 'AB' te houden is in de jaren 1950-1965 goed gevolg gegeven. Alleen in 1960, 1962 en 1963 verviel de 'voorjaars'-vergadering, zij het dat in 1962 naar aanleiding van directie-ontwikkelingen bij de Berg-Stichting nog wel een extra vergadering van het Algemeen Bestuur werd belegd.

Na 1965 werd het houden van één algemene bestuursvergadering per jaar eerder regel dan uitzondering. Slechts in de jaren 1968, 1970, 1974 en 1977 kwam de Fusie nog twee maal regulier plenair bijeen. Zo wel in 1967 als in 1969 werd nog een tweede AB geconvoceerd, maar dat gebeurde beide keren op grond van slechts één agendapunt.

Van de vergaderingen van het Algemeen Bestuur van de Fusie missen in de periode 1950-1965 slechts van één vergadering de notulen, namelijk van die van 8 juni 1958. Van deze vergadering is wel de agenda bekend.

Over de vergaderfrequentie van het Dagelijks Bestuur zijn geen officiële besluiten genomen. Het bepalen van vergaderdata werd aan de leden van het Dagelijks Bestuur zelf overgelaten en dat betekende dat het ritme van het bestuur van Le-Ezrath werd voortgezet van gemiddeld twee maal per maand.

De notulen van het Dagelijks Bestuur zijn, zoals hierboven al is gemeld, vrijwel geheel compleet. Alleen van de DB vergadering van 11 november en van 17 december 1951 zijn geen notulen bewaard gebleven. Hierbij kan worden aangetekend dat de eerste op dezelfde dag werd gehouden als de vergadering van het Algemeen Bestuur en dat van de tweede niet geheel duidelijk is of het Dagelijks Bestuur wel daadwerkelijk bijeen is geweest. Enerzijds wordt in de notulen van de daaropvolgende vergaderingen niet meer op een DB-vergadering op deze datum teruggegrepen, wat met het arresteren van de notulen meestal gebruikelijk is. Anderzijds wordt 17 december 1951 wel als volgende vergaderdatum genoemd in de notulen van de voorafgaande DB-vergadering. Ook komt deze datum voor in een later geschreven overzicht van vergaderdata in 1950-1951.¹¹¹⁰

Kortom, wordt de gehele Fusie periode vanaf september 1951 bekeken dan blijkt dat de notulen van het Dagelijks Bestuur en van het Algemeen Bestuur vrijwel compleet zijn overgeleverd. Van de honderden DB- en tientallen AB-vergaderingen, die er in de periode 1951-1965 (1979) zijn gehouden, ontbreken de vergaderstukken van ten hoogste twee DB-bijeenkomsten en van één AB. In kwantitatief opzicht geven de notulen van de Fusie-periode dan ook een vrijwel volledig beeld.

¹¹⁰⁹ In het archief van Le-Ezrath Ha-Jeled in het NIOD, arch. nr. 197 k, inv. nr. 1c, bevinden zich van de notulen die in het Fusie-archief ontbreken, de notulen van de vergaderingen van het Algemeen Bestuur van 23 juni 1946, 5 december 1948 en 20 september 1949.

¹¹¹⁰ Dit overzicht bevindt zich als los stuk in SAA, 1709. Zie ook in 1714.1 voor een soortgelijk overzicht van vergaderdata in 1952-1955.

De informatieve kwaliteit van de notulen van de vergaderingen van Le-Ezrath is zeer redelijk tot goed. De notulen van de vergaderingen van het Algemeen Bestuur zijn over het algemeen zeer gedetailleerd. In de vergadering van 20 januari 1946 deed voorzitter De Jong zelfs het voorstel om de 'notulen te bekorten' in verband met het 'vele werk dat hieraan voor het Bureau' verbonden was.¹¹¹¹ De uitgebreidheid van de notulen behoeft echter op zich nog geen garantie te zijn, dat de weergave van hetgeen besproken is ook adequaat is geschied. In november 1945 deden er zich, zoals gezien, twee incidenten voor waarbij respectievelijk L. Levisson van het Wees- en Doorgangshuis te Leiden en M.R. Hertzberger zich beklagden over de gebrekkige notulering. Het betreft hier echter incidenten met als voordeel van de seriële bron, dat in notulen van de daaropvolgende vergaderingen, eventueel verkeerd geïnterpreteerde uitspraken en passages konden worden gecorrigeerd.

Van meer structurele aard was wel dat in een reactie op de hierboven genoemde incidenten, de algemene bestuursvergadering op 21 november 1945 de beslissing nam om 'geen notulen van besloten vergaderingen te doen maken'.¹¹¹² Het is, gezien het ontbreken van elke informatie hierover in de dossiers en andere bestuurlijke stukken, echter niet waarschijnlijk dat er buiten de gewone Algemeen Bestuur-vergaderingen in de periode 1945-1950 nog afzonderlijke besloten bestuursvergaderingen zijn belegd, zodat deze beslissing vrijwel zeker zonder praktische consequenties is gebleven.

De notulen van de vergaderingen van het Dagelijks Bestuur van Le-Ezrath zijn aanzienlijk beknopter dan die van het Algemeen Bestuur. In sommige periodes, bijvoorbeeld de periode augustus-september 1946, gingen de notulen echter begeleid van 'weekrapporten' waarin de verschillende bureau-medewerkers uitgebreid verslag deden van het werk dat door hen in de betreffende week was verricht.¹¹¹³ Uit een verzoek van de secretaris Eisenmann op de vergadering van 6 november 1947 valt af te leiden dat het gebruik van het opstellen van weekrapporten in de loop van 1947 verloren is gegaan.¹¹¹⁴ In de weekrapporten die bewaard zijn gebleven, waren voor het onderzoek soms interessante aanvullende details te vinden, onder andere ook over het vermogensbeheer.

Evenals bij de notulen van de vergaderingen van Le-Ezrath zijn de notulen van de Fusie kwalitatief zeer redelijk tot goed. De gestencilde notulen van de vergaderingen van het Algemeen Bestuur zijn zeer uitgebreid en bestaan uit gemiddeld twaalf pagina's van folioformaat. De doorslagen van de notulen van de vergaderingen van het Dagelijks Bestuur zijn (weer) beperkter en beslaan doorgaans twee à drie A4-tjes. Hoewel de inhoud zeker zeer informatief is, is bij ook de beoordeling van de Fusie-notulen enige bronnenkritiek wel gepast. Zo komt het voor dat agenda's om onduidelijk redenen afwijken van de uiteindelijke vergaderinhoud en -volgorde en soms zijn de mededelingen zo beknopt dat zij vrijwel nietszeggend zijn. In de notulen van het Dagelijks Bestuur van 28 mei 1953 werd over de behandeling van het 'jaarverslag' van de secretaris bijvoorbeeld niet meer gezegd dan dat dit 'uitvoerig besproken' is.¹¹¹⁵

¹¹¹¹ SAA, 1694.1, *Notulen AB*, 20 januari 1946.

¹¹¹² SAA, 1693.3, *Notulen Bestuursvergadering LH*, 21 november 1945.

¹¹¹³ Zie in SAA, 1694.1.

¹¹¹⁴ SAA, 1694.2, *Notulen DB*, 6 november 1947.

¹¹¹⁵ SAA, 1709, *Notulen DB*, 28 mei 1953.

Ernstiger lijkt evenwel dat niet alles wat besproken is, ook is genotuleerd. Zo kwam een toch belangrijke opmerking van de directeur Reitsema over zijn mogelijk terugtreden, gemaakt in begin 1954 in een vergadering van het Dagelijks Bestuur waarbij hij te gast was, slechts indirect terug in een latere vergadering van het Algemeen Bestuur.¹¹¹⁶ Ook leden van het Algemeen Bestuur klaagden soms over onduidelijkheid in de notulen van het Dagelijks Bestuur. Vooral tijdens de algemene bestuursvergaderingen van 8 juni 1952, 15 november 1953 en 7 december 1954 klonk enige kritiek op de kwaliteit van de notulen en het gebrek aan informatie, met name ook op financieel gebied. In de laatstgenoemde vergadering van het Algemeen Bestuur klaagde A. Polak bovendien over de onzorgvuldige wijze waarop de convocaties van commissie-vergaderingen plaatsvonden en de wijze waarop deze commissie vergaderingen werden genotuleerd.¹¹¹⁷ Niettemin zijn uit de periode 1950-1956 toch van een flink aantal commissievergaderingen notulen bewaard gebleven, die van betekenis zijn gebleken voor het onderzoek.

Hoewel de kwantiteit van de bijeenkomsten, nogmaals, op zich niet van doorslaggevende betekenis geacht kan en mag worden, laat de enorme vergaderfrequentie van de bestuurders van Le-Ezrath en de Fusie toch niet na om indruk te maken bij een beschouwing achteraf. Hierbij moet dan ook nog het vele andere commissie werk, vaak eveneens bij andere Joodse instellingen, in beschouwing worden genomen en het 'gewone' dagelijkse werk dat onder de zwaarte van eigen persoonlijk verlies moest worden verzet. In 1948 noemde mr. Reina Friedmann- Van der Heide de oorlogspleegkinderen voor Le-Ezrath: 'Ons kostbaarste bezit'.¹¹¹⁸ Onder moeilijke omstandigheden hebben bestuurders en medewerkers als J.E. van der Heijden-Lob, E.L. Wolff, mr. G. Polak, mr. I. van Creveld, dr. M. Hertzberger, L. Cohen, C. Friedmann en veel anderen met toewijding betekenis aan deze uitspraak gegeven en daadwerkelijk getracht 'het Kind ter Hulpe' te zijn.

¹¹¹⁶ Zie SAA, 1714.1, *Notulen AB*, 30 mei 1954. Reitsema was in 15 februari 1954 te gast bij het Dagelijks Bestuur. Hij dacht aan terug treden omdat hij moe was en met het oog op zijn leeftijd. Hierover niets in idem, *Notulen DB*, 15 februari 1954.

¹¹¹⁷ SAA, 1709, *Notulen AB*, 8 juni 1952 en 15 november 1953 en idem, 1714.1, *Notulen AB*, 7 december 1954.

¹¹¹⁸ Mevrouw mr. Reina Friedmann-Van der Heide in een notitie over de behandeling van de voogdij over een oorlogspleegkind door de Meervoudige Kamer van de Rechtbank te Amsterdam, 19 mei 1948, in SAA, 1694.3.

SAMENVATTING

Binnen het kader van de centrale onderzoeksvraagstelling heeft het historisch onderzoek drie doelstellingen gehad.

In de eerste plaats is het onderzoek gericht geweest op het verkrijgen van inzicht in het ‘vigerend overheidsbeleid’. Het tweede doel was de ontwikkeling en het beleid van de Fusie en de Fusie-instellingen zelf. Een derde doelstelling van het historisch onderzoek was het verkrijgen van inzicht in de verdwijning van de financiële dossiers. Binnen de eerste doelstelling is zo wel het ‘bijzondere’ als het ‘algemene’ overkoepelend formele kader is onderzocht. Tot het bijzondere kader behoorde de regelgeving op het gebied van oorlogsslachtoffers, in het bijzonder de Joodse oorlogswezen; tot het algemeen die op het terrein van de wezen- en jeugdzorg. Bij het onderzoek naar de institutionele ontwikkeling en het beleid van de Fusie en van de diverse Fusie-instellingen is meer specifiek de aandacht uitgegaan naar: de historisch institutionele ontwikkeling, het beleid ten aanzien van voogdij en vermogensbeheer en de groepsalijahs naar Gvar-Am.

Het sociale, juridische en financiële overheidsbeleid, dat direct of indirect voor de zorg aan de oorlogsspleegkinderen in de periode 1945-1965 van toepassing was, kenmerkte zich enerzijds door een uitgebreid, complex en -op onderdelen- ambivalent en zelfs tegenstrijdig stelsel van regelgeving en anderzijds door een beperkte uitwerking van de hulp voor de individuele gevallen in de praktijk.

Het *Besluit Oorlogsspleegkinderen* voorzag slechts in opvang en ondersteuning op korte termijn van de kinderen die aan de Commissie OPK werden toevertrouwd. Op de lange termijn voorzagen de successieve hulpregelingen voor oorlogsslachtoffers van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en vanaf 1952 Maatschappelijk Werk in financiële ondersteuning. Doordat vrijwel alle eigen inkomsten in mindering moesten worden gebracht en vermogensbezit aan voorwaarden was verbonden, waren in de praktijk deze regelingen alleen beschikbaar voor oorlogsspleegkinderen met geen of relatief kleine vermogens. Mogelijk is vanaf 1950 voor oorlogswezen een vermogensgrens gehanteerd van f 2.500.

Belangrijk was dat de hulpverlening aan oorlogsslachtoffers bij het Departement van Binnenlandse Zaken was ondergebracht. Dit Departement was, totdat deze taak in 1952 door Maatschappelijk Werk werd overgenomen, tevens de centrale instantie die verantwoordelijk was voor de uitvoering van de *Armenwet*, welke tot 1965 het wettelijk kader was voor de algemene sociale zorg, inclusief de zorg aan wezen. Het Departement van Binnenlandse Zaken was zeer behoudend en hield vast aan het adagium van de *Armenwet*: ‘zelfredzaamheid’.

Een belangrijk aspect van de *Armenwet*, waarvan de betekenis in de eerste tien jaar na 1945 nog toenam, was de mogelijkheid van verhaal. Dit hield in dat de uitkeringen die door de overheid, via de gemeente, met name de Sociale Dienst, werden verstrekt, zoveel mogelijk moesten worden teruggevorderd, indien mogelijk ook van de betrokkenen zelf.

Binnenlandse Zaken was na 1945 met Sociale Zaken in een competentieconflict verwickeld, dat verband hield met de inrichting van een nieuw stelsel van sociale zorg. Als compromis in dit conflict ontstond in 1952 onder meer het nieuwe Ministerie van Maatschappelijk Werk. Tot circa halverwege de jaren '50 was het principe van verhaal algemeen maatschappelijk aanvaard. Daarna kalfde de maatschappelijke en politieke steun hiervoor snel af.

Het *Besluit Oorlogspleegekinderen* was zeer summier over subsidiëring. Voor bepaalde gevallen werd, na een wijziging in 1948, de mogelijkheid voor tijdelijke subsidie geopend, waarbij werd teruggegrepen op een artikel in het Burgerlijk Wetboek dat verband hield met een uit de kinderbeschermingswetgeving bekende voorlopige toevertrouwing aan de Voogdijraad. Dit artikel impliceerde echter tegelijk dat de kosten die tijdens de OPK-periode (1945-1949) door de Staat werden gemaakt voor het onderhoud van de oorlogspleegekinderen, op de oorlogspleegekinderen zelf konden worden verhaald. Het Burgerlijk Wetboek was echter over het terugvorderen van kosten van de betrokkenen zelf bij een voorlopige toevertrouwing niet eenduidig. Verhaal op grond van de *Armenwet* was niet mogelijk, omdat deze wetgeving weliswaar gold voor wezen in het algemeen, maar weer niet van toepassing was op de *oorlogswesen*.

De bijzondere wetgeving voor de hulpverlening aan oorlogsslachtoffers was over het recht op verhaal ambivalent. In de eerste uitwerking van de financiële hulpverlening aan oorlogspleegekinderen van eind 1946, was de mogelijkheid van het terugvorderen van onderstand ingebouwd. In de *Regeling hulpverlening Oorlogsslachtoffers* van 1950 ontbraken echter specifieke bepalingen over het recht op verhaal van onderstand. Wel werd in deze regeling een mogelijkheid van verhaal genoemd voor eventuele extra-inkomsten. Uit een proces dat door een oud-Fusie pupil is gevoerd tegen de Staat over het verhaal van uitgekeerde onderstand tijdens de periode dat hij als minderjarige verzorging behoefde, blijkt dat de Rechtbank in het begin van de jaren '50 oordeelde dat de Staat geen verhaalrecht had voor aan oorlogspleegekinderen uitgekeerde verpleegkosten. De Staat ging in begin 1955 zonder succes tegen deze uitspraak in beroep. Maar tot teleurstelling van het Fusiebestuur oordeelde de minister van Justitie vervolgens dat het vonnis en het successieve arrest niet impliceerden dat het verhaal van de kosten op andere oorlogspleegekinderen ten onrechte was geschied. De conclusie was dan ook, volgens de minister, dat deze verhaalde kosten niet behoefden te worden gerestitueerd. Tot een nader gesprek met vertegenwoordigers van de Fusie over deze kwestie was de minister verder niet bereid.

Via de reguliere sociale wetgeving van de *Invaliditeitswet* hadden de oorlogspleegekinderen recht op een uitkering van wezenrente via de Rijksverzekeringsbank. De *Invaliditeitswet* gold niet automatisch voor alle oorlogswesen. De leeftijd tot waarop wezenrente werd betaald was aanvankelijk 14 jaar. De renten waren verre van toereikend om van te bestaan. Op de renten werd een toeslag uitgekeerd, die evenwel de totale uitkering nog steeds ver onder het bestaansminimum hield. In 1948 werd de *Wet tot toekenning van kinderbijslag aan invaliditeits-, ouderdoms- en wezentrekkers* van kracht, waarbij de leeftijd van 14 naar 16 jaar werd verhoogd. Tevens verviel de toeslag. Deze werd vervangen door een vast bedrag aan aanvullende kinderbijslag. Anders dan de wezenrente werd de aanvullende kinderbijslag niet uitgekeerd voor wezen in het buitenland.

De uitkeringen die krachtens de sociale verzekeringen werden verstrekt, met name de wezenrente en de kinderbijslag, konden wettelijk ter beschikking van anderen dan de rechthebbende minderjarige worden gesteld. Dit betekende dat de wezenrenten aan de voogden, inclusief de voogdij-instellingen, konden worden uitgekeerd. OPK gebruikte de wezenrente en de kinderbijslag voor een tegemoetkoming in de onderstand. Ook de gemeentelijke Dienst voor Sociale Zaken bracht deze uitkeringen in mindering van de uitkering die zij verstrekke voor de kosten van het levensonderhoud.

Behalve met Binnenlandse Zaken, Maatschappelijk Werk en Sociale Zaken hadden de oorlogspleegkinderen ook te maken met het Departement van Justitie. Het *Besluit Oorlogspleegkinderen* kan niet los worden gezien van de *Kinderwetten* en de traditie van kinderbescherming in Nederland. Is het *Besluit* enerzijds geënt op de *Kinderwetten*, anderzijds neemt dit ook een ambivalente positie ten opzichte van deze wetten in. Zo werd de gebruikelijke procedure om via de kantonrechter in de voogdij te voorzien geheel buiten werking gesteld. Door het Besluit kon uitsluitend de Arrondissement Rechtbank in voogdijzaken van oorlogspleegkinderen beschikken, waartoe door de Commissie OPK een verzoek moest worden ingediend. Deze gang van zaken werkte in het nadeel van de Joodse voogdij-instellingen, doordat hun afhankelijkheid van de Commissie OPK hierdoor nog werd vergroot. Ambivalent was ook de positie van de oorlogspleegkinderen zelf, aangezien zij wel met wetgeving voortvloeiend uit de *Kinderwetten* te maken kregen, maar, indien eenmaal voor hen in de voogdij was beschikt, zij niet de status verwierven van ‘voogdijkinderen’. Het overheidsperspectief verschoof dan weer van ‘justitieel’ naar ‘sociaal’ waarbij de oorlogspleegkinderen in eerste instantie als ‘oorlogswezen’ werden gezien. Doordat zij niet als ‘voogdijkinderen’ werden beschouwd, kwam de Fusie voor hen niet in aanmerking voor subsidie op grond van de *Kinderbeginselenwet*.

Als instelling van kinderbescherming, die eveneens de zorg voor minderjarigen had die geen oorlogspleegkinderen waren, had de Fusie in haar totaliteit nog wel te maken met het Departement van Justitie en zijn subsidiebeleid. Evenals bij de armenzorg, ging de overheid ook bij de kinderbescherming er vanuit dat dit primair en principieel een taak was van de particuliere liefdadigheid. Vóór de wetswijziging van het *Burgerlijk Kinderrecht* in 1947 waren voogdij-instellingen alleen verplicht om overheidsbemoeienis te accepteren indien zij in aanmerking wensten te komen voor subsidie. Na 1947 moest elke voogdij-instelling zich laten controleren door het Ministerie van Justitie, met name door de Zevende Afdeling en vanaf 1956 de Directie Kinderbescherming. De voorwaarden waaraan voogdij-instellingen van Justitie moesten voldoen, waren nader omschreven in een *Kinderbeginselenbesluit*. Gedurende de gehele periode 1945-1965 waren voor de subsidieregeling en het toezicht van Justitie de *Kinderbeginselenwet* van 1901 en het *Kinderbeginselenbesluit* van 1905 van kracht. De voorwaarden waren in ruime termen beschreven. Na de wetswijziging in 1947 werden deze in 1950 iets aangescherpt. Zeer ingrijpend waren de wijzigingen (nog) niet. Specifieke bepalingen voor het vermogensbeheer van de pupillen onder voogdij waren er voor de voogdij-instellingen niet. Het subsidiebeleid van Justitie voor instellingen van kinderbescherming was in de praktijk erg complex. Een tweede kenmerk was dat de financiële steun die Justitie vóór 1965 aan kinderbeschermingsinstellingen verstrekke, overeenkomstig het primaat van het particulier initiatief, structureel slechts voor een deel voorzag in de kosten die werden gemaakt. De subsidies en verpleeggelden waren verre van toereikend om in de kosten te voorzien, zodat er sprake was van een permanent exploitatietekort dat elk jaar weer zo veel mogelijk door onzekere inkomsten moest worden gedekt. Pas na 1963 verbeterde de financiële positie van de Fusie iets, doordat de Berg-Stichting door het Ministerie van Justitie als ‘behandelingsinstituut’ werd erkend, waarvoor betere subsidievoorwaarden golden. De ‘wereld van de kinderbescherming’ en de bijbehorende ‘Archipel van opvoedingsgestichten’, die na de *Kinderwetten* in 1901 ontstonden, waarvan ook de ‘oude’ Fusie-instellingen de Berg-Stichting en de Rudelsheimstichting deel

uitmaakten, waren speerpunten van de Verzuiling. De Verzuiling leidde tot fragmentatie van het inrichtingenwerk, institutioneel protectionisme en een op zijn minst stroef maar soms ook openlijk vijandig onderling bestuurlijk en persoonlijk verkeer. De grote problemen die na 1945 ontstonden rond de uitvoering van het *Besluit Oorlogspleegkinderen* kunnen moeilijk los worden gezien van de gefragmentariseerde en verzuilde kinderbeschermingswereld die na 1905 was ontstaan. Daarnaast lijkt de traditionele structuur van de kinderbescherming van betekenis te zijn geweest voor de frictie na 1945 tussen de verschillende instanties binnen de Fusie onderling. Het protectionisme van de ‘oude’ kinderbeschermingsinstellingen was in overeenstemming met het oude en algemene patroon.

De invoering van de *Kinderwetten* had grote gevolgen voor het Burgerlijk Wetboek van 1838, met name het familierecht dat in Boek 1 was ondergebracht. Tot het familierecht behoorde ook de voogdijregeling. De wet eiste dat minderjarigen bescherming behoeften en daarom bij gemis aan ouderlijk toezicht onder voogdij moesten worden gesteld. Minderjarigen waren personen onder 21 jaar. Bij huwelijk verviel de minderjarigheid.

Volgens de wet kon de voogdij ook worden opgedragen aan een vereniging die in Nederland was gevestigd en die rechtspersoonlijkheid bezat of aan een instelling van weldadigheid waarvan de statuten, stichtingsbrieven of reglementen de ‘duurzame verzorging van minderjarigen’ voorschreven. De verenigingen en stichtingen die door de wet als voogdij-instelling werden erkend, hadden dezelfde bevoegdheden en verplichtingen als een persoonlijke voogd. Volgens de wet had de voogd voor het onderhoud en de opvoeding van de minderjarige zorg te dragen overeenkomstig het vermogen van de minderjarige. Wettelijk hoefde de voogd niets uit zijn eigen fondsen bij te passen en was hij hoogstens ‘moreel’ tot het onderhoud verplicht. Als de inkomsten van de minderjarige niet toereikend waren, mocht de voogd het vermogen aantasten. De controle op het voogdijbeheer lag bij de kantonrechter. Voor het doen van sommige uitgaven en het aantasten van dit vermogen was diens toestemming vereist. Over het beheer van de goederen van de minderjarige meldde de wet dat de voogd deze ‘als een goed huisvader’ moest besturen. De voogd mocht de kosten van het vermogensbeheer ten laste laten komen van de minderjarige.

Elke voogd was verplicht om onmiddellijk na het einde van zijn beheer voor de kantonrechter de eindrekening op te maken en de eindverantwoording te doen. Daarbij moest het eventuele batig slot worden uitgekeerd en alles worden overgedragen wat de voogd onder zich had. Met de uitkering van het slot der goedgekeurde rekening en de overdracht van de goederen en bescheiden hield de verantwoordelijkheid van de voogd op. Elke rechtsvordering van de minderjarige tegen de voogd betreffende het gevoerde beheer verjaarde na tien jaar. De termijn van tien jaar ging in op de dag van de meerderjarigheid.

De feitelijke oprichting van de Fusie vond plaats op 10 september 1950 op de gemeenschappelijke vergadering van de besturen van Le-Ezrath Ha-Jeled, het Nederlandsch Israëlietisch Jongensweeshuis, de Berg-Stichting en de S.A. Rudelsheimstichting. Later traden ook tot de Fusie toe: het Nederlandsch Israëlietisch Meisjes Weeshuis te Amsterdam en de Vereniging Joodse Zee- en Boskolonies (Jozeboko).

Van de fuserende instellingen ging de geschiedenis van het Nederlandsch Israëlietisch Jongensweeshuis terug tot in de achttiende eeuw. De Berg-Stichting en de Rudelsheimstichting waren opgericht in het begin van de twintigste eeuw. De

totstandkoming van deze instellingen hield verband met de *Kinderwetten*. De stichting Le-Ezrath Ha-Jeled was opgericht in augustus 1945 als reactie op de afkondiging van het *Besluit Oorlogspeelkinderen*. De doelgroep van Le-Ezrath was bij oprichting specifiek de Joodse oorlogspeelkinderen. De verwachting was dat in zeer korte tijd de opvang zou moeten worden geregeld voor enkele duizenden Joodse oorlogswezen. Door toedoen van het *Besluit Oorlogspeelkinderen* en de Commissie OPK bleef de grote toestroom van Joodse oorlogswezen voor de Joodse instellingen van zorg echter uit.

Binnen Le-Ezrath was vanaf de oprichting onenigheid over het te voeren beleid. Tegenover de ‘vernieuwers’ die vooral met de JCC waren verbonden en veelal liberaal of socialistisch georiënteerd waren, stonden de ‘herstellers’ die orthodox waren en vooral veel waarde hechtten aan het behoud van een Joods religieuze identiteit. Bij deze tegenstellingen voegden zich verschillen van mening over zionisme en de rol van het NIK in de Joodse Gemeenschap. Tevens werden de tegenstellingen gevoed door een frictie tussen de nieuwkomers in de jeugdzorg en de vertegenwoordigers van de traditionele Joodse instellingen voor kinderbescherming. Door de spanningen met OPK en de verschillende interne tegenstellingen lukte het Le-Ezrath niet om de centrale voogdij-organisatie te worden voor de oorlogspeelkinderen. In 1947 kwam de stichting in een diepe crisis toen eerst de Rudelsheimstichting en vervolgens de Berg-Stichting het convenant met Le-Ezrath verbrak en besloot om zelfstandig voogdijen van OPK over Joodse oorlogspeelkinderen te aanvaarden. Door zich vervolgens te gaan toeleggen op sociaal werk voor alle Joodse minderjarigen en door een apparaat op te bouwen voor de vermogensreconstructie en het –beheer voor de oorlogswezen, wist Le-Ezrath zich een nieuwe missie te verwerven. Het apparaat voor het vermogensbeheer zou vanaf eind 1949 een belangrijke factor zijn in de totstandkoming van de Fusie.

De Fusie was feitelijk een conglomeraat van verschillende besturen. De Fusie werd formeel niet op nieuw opgericht. Alle oude instellingen bleven bestaan, zij het dat hun statuten zo werden aangepast dat elke instelling afzonderlijk voortaan hetzelfde gemeenschappelijke (‘Fusie’) bestuur had. Bestuurlijk kwam de Fusie, zoals dat vanaf het begin bij Le-Ezrath het geval was geweest, uit een Algemeen Bestuur en een Dagelijks Bestuur te bestaan. Het Algemeen Bestuur vergaderde twee maal per jaar. Het Dagelijks Bestuur vergaderde veel vaker, na 1950 gemiddeld zo’n twee maal per maand. In het bestuur namen tal van specialisten zitting, waaronder juristen, notarissen, medici, accountants, rabbijnen en coryfeeën van de Joodse kinderbescherming. Hoewel er binnen het Algemeen Bestuur sprake was van een zeker verloop, was de bezetting van de centrale functies in het Dagelijks Bestuur, waaronder die van penningmeester, toch zeer constant.

Met de totstandkoming van de Fusie in 1950 waren de bestaande tegenstellingen niet direct ten einde. Ook binnen het Fusiebestuur bleven ‘vernieuwers’ tegenover ‘herstellers’ staan. Een van de strijdpunten was de concentratie van de verschillende inrichtingen, waartegen met name de orthodoxe leden zich lang verzetten maar die door de structurele onderbezetting van de tehuizen en de jaarlijks terugkerende exploitatietekorten onvermijdelijk was. In 1958 was sprake van een doorbraak in het beleid door het sluiten van de Rudelsheimstichting en, daarmee in verband, het aftreden van dr. M.R. Hertzberger. De weg kwam daarmee vrij voor een nieuw beleid dat op een snelle concentratie van de Fusie instellingen was gericht en dat in 1965 zijn hoogtepunt zou bereiken met de opening van een nieuw Joods Kinderhuis aan de De

Mirandalaan te Amsterdam. In 1981 vond de fusie plaats van de Fusie met de stichting JMW.

Met de aandacht voor psychologische hulpverlening, het vroege *social casework* in de Berg-Stichting, de indeling in (leeftijds)groepen en het uitgebreide preventieve –en daarom niet gesubsidieerde- maatschappelijk werk van Le-Ezrath was het pedagogisch beleid van de Fusie vooruitstrevend te noemen. De weinig wetenschappelijke aanpak, de sleur en het gebrek aan differentiëring in de meeste Nederlandse inrichtingen van kinderscherming werden in de jaren '50 fel gehekeld door sociaal-wetenschappelijke onderzoekers. Deze onderzoeken zouden in de jaren '60 en '70 leiden tot de ontwikkeling van een nieuwe centraal jeugdbeleid, waarin veel van de Fusiebeleidsonderdelen –*case-work*, *units*, preventief maatschappelijk werk- zouden zijn terug te vinden

In het archief van JMW is een 'kartotheek' bewaard gebleven die na een reorganisatie van de Sociale Afdeling in 1957 is ingevoerd. De kartotheek bevat kaarten met basale persoonlijke gegevens van de oorlogspleegekinderen waarmee de Fusie bemoeienis heeft gehad. Na 1950 vielen alle nieuwe voogdijen over oorlogspleegekinderen toe aan Le-Ezrath. De Berg-Stichting en de Rudelsheimstichting bleven in naam wel voogdes over de oorlogspleegekinderen die vóór de totstandkoming van de Fusie onder hun voogdij waren geplaatst. De gegevens in de kartotheek over het aantal oorlogspleegekinderen onder 'Fusie'-voogdij lijkt compleet. Volgens deze gegevens was het oudste oorlogspleegekint onder 'Fusie'-voogdij geboren in juni 1929 en het jongste in februari 1944. In februari 1965 werd dus de laatste oorlogswes onder voogdij van de Fusie meerderjarig. Dit wordt bevestigd in andere bronnen.

Uit de gegevens in de kartotheek blijkt dat de Fusie maar over een zeer beperkt aantal oorlogspleegekinderen voogdes is geweest, namelijk over slechts 12%. Het aspect van voogdij is van zeer grote betekenis, omdat wettelijk de voogd verantwoordelijk was voor de zorg voor de persoon van de minderjarige en voor diens vermogen. De gegevens in de kartotheek wijzen uit dat slechts voor een zeer klein deel van de oorlogswezen de Fusie verantwoordelijk is geweest voor het vermogensbeheer. De gegevens laten echter tegelijk zien dat de Fusie zich daarentegen wel voor een groot aantal oorlogspleegekinderen heeft ingezet. Maar liefst met 76% van het totaal aantal oorlogspleegekinderen blijkt de Fusie contact te hebben gehad, waaruit ook een zekere hulp in de een of andere vorm is gevolgd. Dit werk is voor het grootste deel zonder enige financiële steun van de overheid verzet.

Aan het beleid van Le-Ezrath en later van dat van de Fusie op het gebied van het vermogensbeheer kunnen twee aspecten worden onderscheiden. In de eerste plaats de reconstructie van de vermogens van de oorlogspleegekinderen. In de tweede plaats het beheer van de vermogens van de kinderen, die nog in stand waren of die inmiddels waren gereconstrueerd.

De nadruk bij het vermogenbeheer lag, zeker in de eerste jaren, op het eerste aspect. Op het gebied van het beheer kan een cesuur worden aangebracht in november 1947. In die maand besloot het Dagelijks Bestuur van Le-Ezrath tot de inrichting van een 'Afdeling Vermogensonderzoek en -beheer' waarvan de financiering in de Begroting werd afgesplitst van de salarispost 'Bureau'. In de daarop volgende jaren werd de Afdeling Vermogensbeheer verder uitgebouwd, vanaf 1949 ook met behulp van de accountant Mesritz. Vanaf eind 1948 respectievelijk begin 1949 voerde Le-Ezrath ook het vermogensbeheer uit voor de pupillen van de Berg-Stichting en de

Rudelsheimstichting. Bij de fusie werd het apparaat voor het vermogensbeheer van Le-Ezrath gemaakt tot het Fusie-apparaat. Op een onduidelijke periode in de eerste jaren na, strekte het vermogensbeheer van eerst Le-Ezrath en vervolgens de Fusie zich uitsluitend uit tot de oorlogspleegkinderen onder 'eigen' voogdij.

De Afdeling Vermogensbeheer was financieel-administratief volledig afgescheiden van de Fusie. De financiële administratie van de Fusie en die van de Afdeling Vermogensbeheer werden elk ook door een afzonderlijke accountant gecontroleerd. Voor de Afdeling Vermogensbeheer was dat in de gehele periode (1949) 1950-1965 J.H. Mesritz. Uit incidentele informatie over het administratieve werk in de praktijk blijkt dat deze controle scherp is geweest. Tevens bevestigt de informatie dat het apart beheren van de administratie vermogensbeheer voogdijpupillen uit voorzorg gebeurde, met name om de Fusie-middelen en het kapitaal van de pupillen niet door elkaar te laten lopen. In 1953 is de mogelijkheid onderzocht om het vermogensbeheer uit te besteden aan een *trustee*. Besloten werd om het vermogensbeheer in eigen hand te houden. Hiervoor werden naast het financiële aspect van de hoge kosten, de bijzondere Joodse dimensie aan het beheer en de speciale verantwoordelijkheid van het bestuur die deze met zich meebracht als argumenten aangevoerd.

De Afdeling Vermogensbeheer is met ingang van 1965 opgeheven en heeft dus gefunctioneerd tot het moment dat het laatste oorlogspleegkind meerderjarig werd. Omdat steeds meer oorlogswezen meerderjarig werden, gebeurde dat vanaf 1956 wel in een afgeslankte vorm.

Over de omvang van de vermogens is weinig bekend. In 1948 waren er zes kinderen met een vermogen dat varieerde tussen de f 1.610 en f 100.000. In 1948 wordt een totaalbedrag op de schadeboekjes van de oorlogswezen in de Berg-Stichting genoemd van iets meer dan f 52.000. Met de wet op het opmaken van overlijdensakten in 1949 kwam de reconstructie van de vermogens in een stroomversnelling. In het *Jaarverslag* van de Fusie van 1954 werd gemeld dat de Fusie het beheer voerde over de vermogens van 129 pupillen met een gezamenlijk vermogen van f 2.000.000.

In de praktijk heeft de Fusie bij het in rekening brengen van verpleegkosten zich terughoudend opgesteld. Het uitgangsprincipe is steeds geweest om het vermogen van de oorlogspleegkinderen zelf, indien aanwezig, zoveel mogelijk in stand te houden. Pas in 1954 werd voor het eerst onder druk van de exploitatietekorten besloten om de rentes van de vermogens te gaan gebruiken voor een tegemoetkoming in de onderhoudskosten. Aanvankelijk werd daarbij een grens van f 7.500 gehanteerd. In 1955 werd besloten om van alle vermogens de inkomsten aan te wenden voor een bijdrage in de verpleegkosten. In 1958 werd dit besluit herhaald. Niet duidelijk is daarom of het besluit in 1955 ook al daadwerkelijk in de praktijk is gebracht. Ook bij het bepalen van het in rekening brengen van andere kosten werd over het algemeen voorzichtig geopereerd. Zo werd in de richtlijn 'financiële bemoeiingen' uit omstreek 1958, waarin afspraken voor extra-uitgaven voor bijvoorbeeld het kopen van cadeaus, een grens van f 6.000 getrokken. Onder dit bedrag werden additionele kosten door de Fusie betaald. Daarboven kwamen deze voor rekening van de pupil. Ook de regeling voor het inhouden van lonen en complementair daaraan de spaar- en zakgeldregeling van de Fusie was relatief gunstig. Ook blijkt uit incidentele informatie dat relatief soepel financiële hulp werd verleend bij dringende verzoeken om extra-steun.

Over de vrije aanschaf van goederen en voorwerpen voor eigen gebruik en bezit bestond onder personeel én pupillen consensus. Die dienden te worden betaald uit het vermogen van de pupil.

De groepsalijahs in 1951 en 1952 hingen samen met het vertrek naar en vervolgens het verblijf in Gvar-Am van het echtpaar Leo en Riek Cohen. Het plan voor de eerste alijah kwam aanvankelijk spontaan tot stand. Nadat het enthousiasme bleef, werd het plan serieus en uitvoerig door het bestuur bestudeerd en verder uitgewerkt. De tweede alijah die in 1952 plaatsvond, was minder goed voorbereid en liet bij de uitvoering in de praktijk ook te wensen over. De eerste groep bestond uit 21 kinderen en de tweede uit elf. Eén pupil was tussendoor nog vertrokken en één pupil verbleef vóór 1951 al in Gvar-Am. De meerderheid van de kinderen waren pupillen van de Berg-Stichting en Le-Ezrath maar onder hen bevonden zich ook enkele ‘vrije pupillen’, die geen oorlogswesjes waren en een pupil waarover SHaO voogdes was.

Uit de bronnen valt niet af te leiden dat er gelden van de pupillen voor de opbouw van Gvar-Am of een andere kibboets zijn gebruikt. De kosten van de verzorging van de kinderen kwamen in principe voor de ‘Mazkieroeth’ van Gvar-Am. Uit eigen beweging heeft de Fusie in januari 1952 en in december 1953 beide keren een som van f 15.000 voor twee jaren ‘onderhoudskosten van onze pupillen’ uit het vermogen van de Berg-Stichting betaald. Een onbekend deel van dit bedrag is, mede op verzoek van het bestuur van de kibboets om praktische en vermoedelijk financieel-technische redenen uitbetaald in goederen, waaronder een tractor in 1952. Voor de Fusie speelde mee dat de goederen ook voor opleidingsdoeleinden konden worden gebruikt.

Er zijn regelmatig pakketten met goederen voor persoonlijk gebruik en bezit naar Gvar-Am gezonden. Ook de goederen die in 1953 naar de (oud) pupillen in Gvar-Am zijn gezonden betroffen gereedschappen, huisraad en gebruiksartikelen die uitdrukkelijk voor eigen gebruik en bezit waren bestemd. De goederen werden in een collectieve zending verstuurd, om de complexe invoerprocedure te vereenvoudigen, het werk dat Leo Cohen hieraan had te verminderen en de invoerkosten te drukken. Door het ijveren van Leo Cohen waren de Israëlische autoriteiten bereid om eenmalig relatief luxe goederen voor de oorlogspleegekinderen, die in Nederland waren aangeschaft van de schade-uitkeringen, in te voeren tegen een laag tarief. De goederen moesten daarvoor wel gezamenlijk en met een speciale verklaring worden ingevoerd. Dat de goederen voor eigen rekening werden aangeschaft, is voor alle betrokkenen op het moment zelf niet bezwaarlijk geweest. Dit werd als vanzelfsprekend beschouwd. Er zijn geen goederen die bestemd waren voor de ene pupil, ten laste van de andere gebracht. Wel zijn om administratieve, financiële en praktische redenen soms goederen van de ene pupil in het pakket van de andere verpakt. Ook is er gebruikmakend van een collectieve zending een accordeon, die in Nederland goedkoper kon worden aangeschaft, voor de kibboets naar Gvar-Am gestuurd. Volgens de informatie die bekend is, zou deze accordeon door het kibboetsbestuur zelf zijn betaald. Tenslotte is, buiten de collectieve zending, één incidenteel geval bekend waarin de kosten voor een attest van een pupil door de boekhouder van de Fusie op rekening van een andere –vermogende– pupil zijn geplaatst. Niet duidelijk is of het hier om opzet gaat of om een vergissing. Binnen het totaal aantal stukken is dit een incident.

De waardering voor de groepsalijahs van pupillen uit de Berg-Stichting is gemengd. Door de Fusie zelf werd de alijah van de eerste groep als geslaagd beschouwd. Over de alijah van groep twee waren de rapporten minder enthousiast. Over de emigratie van de tweede groep was men in de *Jaarverslagen* weliswaar positief maar toch kon ook niet worden ontkend dat voor sommige van de kinderen uit deze groep de alijah

tot aanpassingsproblemen had geleid. Hoewel tot in de jaren '60 met enthousiasme over de groepsalijahs werd gesproken, zijn deze in latere jaren niet meer herhaald. Daarbij speelde uiteraard ook mee dat het besluit tot de groepsalijahs in 1951 en 1952 was ingegeven door de unieke mogelijkheid die het verblijf van Leo en Riek Cohen in Israël voor een groepsemigratie bood.

Het vertrek van Leo en Riek Cohen in de zomer van 1954 uit Israël was aanvankelijk tijdelijk en om gezondheidsredenen. Leo Cohen had eerder zijn werk in Gvar-Am al afgerond. Dat heeft hij pas gedaan nadat hij het einde van zijn bemoeienis officieel aan de Fusie had gemeld. Per begin 1954 had hij in Israël een nieuwe baan, buiten de kibboets aanvaard. Op het moment dat hij Gvar-Am verliet, waren vrijwel alle pupillen in militaire dienst en niet in de kibboets aanwezig. De 'kinderen' uit groep 1 waren toen op twee na allen 18 jaar of ouder. In Israël was de leeftijd voor meerderjarigheid in die tijd al op 18 jaar gesteld. De kinderen uit de tweede groep waren jonger. Voor hen moet het vertrek van Leo Cohen moeilijker zijn geweest, zij het dat zij, doordat zij in militaire dienst zaten, feitelijk al niet meer onder zijn toezicht toestonden.

Na zijn vertrek uit Gvar-Am bleef Leo Cohen zich met veel ijver, enthousiasme en - zoals in de drie daaraan voorafgaande jaren- onbezoldigd voor de oud-pupillen in Gvar-Am en elders in Israël inzetten. Dit heeft hij gecontinueerd toen hij weer in Nederland was. Dat er enkele oud-pupillen zijn geweest die hun kind naar hem hebben vernoemd, is niet geheel zonder betekenis en geeft aan dat de affectie die hij voor de pupillen heeft gevoeld, wederkerig moet zijn geweest.

De Fusie bleef na de emigratie de financiële belangen van de pupillen behartigen, voor een onbekend deel van hen ook na het bereiken van de meerderjarige leeftijd. In 1962 besloot het bestuur om de oud-pupillen mede te delen, dat hun vermogens niet langer meer door de Fusie zouden worden beheerd. Zij werden opgeroepen om zelf een bank te kiezen die hun vermogenszaken verder zou gaan behandelen. Een uitzondering werd gemaakt voor de afwikkeling van lopende Jokosclaims en herstelbetalingen, waarvoor door de Fusie nog wel alle steun werd toegezegd.

In vergelijkend perspectief kan worden gesteld dat de wezenzorg in Nederland in vorige eeuwen geheel onder de particuliere liefdadigheid viel en daardoor een eenheid was in grote verscheidenheid. Elke instelling had zijn eigen (onbeschreven) regels en gebruiken en dat gold met name ook voor het vermogensbeheer. Algemeen was gebruikelijk dat kosten van verzorging op de wezen, zo zij vermogen hadden, werden verhaald. Regel was ook dat bij opname in het weeshuis de ouderlijke bezittingen werden geveild, waarna van de opbrengst de verzorging van het weeskind werd betaald. Gegevens van het Burgerweeshuis van Amsterdam laten zien dat het in rekening brengen van kosten aan de wezen tot ver in de twintigste eeuw de gebruikelijke praktijk was.

Uit de (schaarse) jaarverslagen van de Stichting Hulp aan Oorlogspleegkinderen blijkt dat ook deze stichting de kosten van de verzorging in rekening bracht aan de oorlogspleegkinderen met vermogen of eigen inkomsten. Ook werd herhaaldelijk aan de kantonrechter machtiging gevraagd om een beroep te mogen doen op de eigen middelen van een pupil, indien men uitgaven ten behoeve van deze pupil wilde doen. Anders dan Le-Ezrath en de Fusie had SHaO het vermogensbeheer gedeeltelijk uitbesteed. Daarbij werd in ieder geval in de beginjaren een verschil gemaakt tussen de grote en de kleine vermogens. Onduidelijk is wat door SHaO onder grote vermogens werd verstaan.

De financiële administratie van de Afdeling Vermogensbeheer is niet bewaard gebleven. Het vernietigen van de financiële dossiers vond plaats in het kader van de verhuizing van het Bureau van de Fusie naar het nieuwe hoofdkantoor van JMW in de De Lairesestraat en betrof een opruimingsactie die was ingegeven vanuit ruimtegebrek. Het besluit tot het vernietigen van de financiële dossiers werd genomen door het Dagelijks Bestuur van de Fusie op voorstel van de waarnemend directeur de heer drs. N. Boeken in oktober 1975. Daar de laatste oorlogswaas onder Fusie-voogdij in februari 1965 meerderjarig was geworden, was het besluit tot het vernietigen van de financiële dossiers van de oorlogspiegelkinderen niet strijdig met de wet, die alleen krachtens het Burgerlijk Wetboek, impliciet een bewaartermijn van tien jaar voorschreef. Na verloop van tien jaren na het aflopen van de voogdij, verviel immers wettelijk elke rechtsvordering betreffende het voogdijbeheer.

Leo Cohen was wegens zijn gezondheid noch direct bij de besluitvorming over het opruimen van de financiële dossiers betrokken, noch indirect bij de uitvoering van dit besluit. Wel werd hij door het Fusiebestuur verzocht om te adviseren bij het selecteren van de sociale dossiers voor bewaring. Aanvankelijk zouden deze, voor zo ver die niet meer werden gebruikt, ook in opdracht van het Dagelijks Bestuur worden opgeruimd. Archivistisch gezien, was het bewaren van sociale dossiers in de jaren '70 geen vanzelfsprekende zaak. Het Werkverband Integratie Jeugdwelzijnswerk Nederland (W.I.J.N.) gaf in 1977 het Fusiebestuur het advies om voor hulpverleningsdossiers een bewaartermijn te hanteren van drie jaar na de meerderjarigheid. Het Fusiebestuur had daarover zijn twijfels, niet in de laatste plaats omdat 'het nut van de aanwezigheid van dossiers van oud-pupillen meermalen gebleken was', onder andere in verband met de WUV.

Het onderzoek naar het Fusiebeleid is vooral uitgegaan van de bronnen in het Fusie-archief. Dit materiaal geeft geen reden om te twijfelen aan de integriteit van de Fusie, noch aan die van Leo Cohen. Wat deze laatste betreft, integendeel gezien de grote toewijding waarmee hij zijn werk, ook in Israël, heeft verricht.

Het is moeilijk, indien men de bronnen en met name ook de stukken in de sociale dossiers bestudeert, om bij een beschrijving van de problematiek van de oorlogspiegelkinderen, de betrokkenen zelf niet te kort te doen. Het geweld dat zich door de oorlog tegen hen heeft gekeerd en de ontredde van hun na-oorlogse situatie, zijn ontstellend geweest en laten zich voor de latere onderzoekers even moeilijk indenken als beschrijven. Het 'vigerend' overheidsbeleid is, met name door het aspect van verhaal, naar hedendaagse maatstaven schraal geweest. Frappant is dat de maatschappelijke veranderingen, die meer ruimte genereerden voor persoonlijke aandacht en uitgebreidere hulp, zowel in materieel als immaterieel opzicht, zich juist begonnen te voltrekken op het moment dat het laatste oorlogspiegelkind meerderjarig werd en de groep als geheel, ook in overeenstemming met de levensfase waarin deze zich bevond, het verleden het liefst achter zich liet. Niettemin blijkt uit de geschiedenis van de Fusie dat er onder de leden van de zwaar beschadigde Joodse gemeenschap in Nederland er ook velen zijn geweest die zich met onvoorstelbaar grote inzet en veel toewijding, voor het lot van de oorlogspiegelkinderen hebben ingezet. Alleen al de enorme vergaderfrequentie van het Dagelijks Bestuur van eerst Le-Ezra en daarna de Fusie dwingt diepe bewondering af. Hierbij moet dan ook nog het vele andere commissiewerk, vaak eveneens bij andere Joodse sociale instellingen, in beschouwing worden genomen en het 'gewone' dagelijks werk dat onder de zwaarte van eigen persoonlijk verlies moest worden

verzet. Te denken valt dan aan bestuurders en medewerkers als mevr. J.E. van der Heijden-Lob, dhr. E.L. Wolff, mr. G. Polak, A. Hellendall, mr. I. van Creveld, dr. M. Hertzberger, C. Friedmann en mevr. mr. R. Friedmann- van der Heide. Zij en veel anderen hebben zich met veel toewijding ontfermd over de belangen van de oorlogspleegekinderen en daadwerkelijk getracht hun 'ter hulpe' te zijn.

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN EN ARCHIEFOVERZICHTEN

Archieven1. *Nationaal Archief, Den Haag*

1.1. Ministerie van Justitie

1.1.1. Verbaalarchief en kabinetsarchief 1915- (1957); incl. 'Zevende Afdeling' (Jeugdzorg) (1940-1957); archiefnummer 2.09.22

-*Klappers (op het Verbaal) Zevende Afdeling*, 1946-1957; inv.nrs. 15932-15938

-*Indexen (idem) Zevende Afdeling D*, 1945-1949; inv.nrs. 15960-15964

1.1.2. Ministerie van Justitie te Londen (1936) 1940-1945 (1952); arch.nr. 2.09.06

-*'Justitiële Zaken'/Oorlogspleegekinderen*, 1945; inv.nr. 1292

-*'Zaken gerubriceerd als geheim'/Benoeming joden in hogere officiële regeringsinstanties*; inv.nr. 1240

- *idem/Joodse Belangen*, 1944-1945; inv.nr. 1131

1.1.3. Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies voor het Rijks Tucht- en Opvoedingswezen (1901)1903-1955; arch.nr. 2.09.29

-*Agenda's Ingekomen en uitgegane stukken*, 1948-1955; inv.nrs. 139-141

-*Circulaire betreffende de opheffing van het CvT en van vernietiging van persoonlijke archieven*, 18 april 1955; inv.nrs. 142-143

1.1.4. Verenigingen en stichtingsregister, 1820-1976; arch.nr. 2.09.12.01

-Microfiche-bestand

N.B. tevens systematisch onderzoek van de gehele reeks (deel)inventarissen

Ministerie van Justitie (1798)1945 – 1955 (1957) (1970); 2.09.01 t/m 2.09.68

naar regelgeving jeugdzorg en mogelijke vindplaatsen financiële en beleidsmatige neerslag i.v.m. overheidsbemoeienis met (oud)oorlogspleegekinderen

1.2. Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ); Kabinet van de Minister-President (MP) (1924)1942-1979 (1989); arch.nr. 2.03.01

-*Stukken betreffende de zorg voor met name Joodse oorlogspleegekinderen*, 1944-1953; inv.nr. 5394

1.3. Nederlands Gedelegeerde van het Intergovernmental Committee on refugees 1945-1947 en de vertegenwoordigers van de International Refugee Organization I.R.O. in Nederland; arch.nr. 2.05.31

-*Le-Ezrath Ha-Jeled, correspondentie en verrekeningen* ca. 1948-1949, inv.nr. 85

-*Stichting 'Vijf Honderd Joodse Kinderen'*, 1948-1949; inv.nr. 10

-*Stichting Joodse Jeugdzorg*, 1947-1949; inv.nr. 94

N.B. tevens inventariserend onderzoek in de *Inventaris van het archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Centraal Bureau Verzorging*

Oorlogsslachtoffers, sinds 1947 Rijksdienst voor Maatschappelijke Zorg, 1945-1949, arch.nr. 2.04.48.14

2. Noord-Hollands Archief, Haarlem

Oorlogspleegkinderen, 1945-1949; arch.nr. 388

-*Sociale dossiers*, m.n. van I.C., J.S.K., J.M. en J.V.

N.B. tevens oriënterend inventariserend onderzoek naar de status dan wel het bestaan van:

-archiefmateriaal Fusie-instellingen in archief Kamer van Koophandel

-bestuurlijk archief OPK en de Stichting Hulp aan Oorlogspleegkinderen

-voogdij/vermogensbeheerdossier ('Bewindsdossiers') van de Kantongerechten in het Arrondissement Amsterdam

3. Stadsarchief Amsterdam, Amsterdam

3.1. Stichting Joods Maatschappelijk Werk, arch.nr. 1168

3.1.1. Stichting Joods Maatschappelijk Werk

-inventariserend onderzoek Inventaris, G. Italiaander

3.1.2. JOKOS en LVVS

-inventariserend onderzoek Inventaris, G. Italiaander

-*JOKOS-dossiers* I.C., J.S.K., J.M. en C.W.

-inv.nr. 1623 Correspondentie met Nederlandse en Duitse officiële instellingen, 1959-1973 (onder wie accountant Mesritz)

-inv.nr. 1647.3 Accountantsrapporten, accountantskantoor Mesritz, 1959-1973

3.1.2. Gefusioneerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming (Fusie) (zie bijlage)

3.1.3. Dossiers Oorlogspleegkinderen

-*Sociale dossiers*, m.n. van I.C., J.S.K., J.M., L.V., J.V. en C.W. (C.W. reconstructie/microfilm)

3.2. Persoonlijk archief mr. Th.P. van Raalte, arch.nr. 806

-*Stukken betreffende onbeheerde Joodse boedels*, 1950-1980; inv.nrs. 5-39

N.B. tevens oriënterend inventariserend onderzoek naar relevant archiefmateriaal in:

-Archief Perlstein N.V., Roeper Bosch, Handel in zuidvruchten; arch.nr. 957

-Archief Kas-Vereeniging, arch.nr. 1014, m.n. 'Stukken afkomstig van de Kas-Associatie N.V.'; inv.nrs. 347-383

-Burgerweeshuis (Oud Archief), 1333-1870; arch.nr. 367A

-Burgerweeshuis (Nieuw Archief), 1870-20ste eeuw; arch.nr. 367C

4. Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

-*Jaarverslagen* Burgerweeshuis, Amsterdam, 1915, 1934-1936, 1966-1968 en 1969-1970, inv.nr. ZK 50010

-*Jaarverslagen* Gefusion(eerde) Joodse Instellingen voor kinderbescherming, 1952-1975, inv.nr. ZO 48000

-*Jaarverslagen* Het Nederlands Verbond der Verenigingen "Pro Juventute", Amsterdam, 1946-1965, inv.nr. ZO 48109

-*Jaarverslag* Le-Ezrath Ha-Jeled, 1948, inv.nr. ZK 50912

- Jaarverslagen Pro Juventute* Amsterdam, 1952-1969, inv.nr. ZO 46703
- Verslag Bureau Bijzondere Jeugdzorg van de 7de Afdeling van het Ministerie van Justitie*, 1945-1949, inv.nr. N 1646/257

5. *Joods Historisch Museum, Amsterdam*

- Archief families Pais en Vis*, inv.nr. 11295-11297
- Brief Stichting "Vijfhonderd Joodse Kinderen" aan Frits Juhl*, 1947 inv.nr. D(ocument) 7972
- Dossier betreffende het Joods Kindertehuis te Bussum*, inv.nr. D2794
- Interview met dhr. en mevr. Van Raalte-Simons m.b.t. oorlogswezen*, 1973, inv.nr. D2163
- Notariële akte van oprichting Stichting Hulp aan Oorlogspleegekinderen*, 1949, inv.nr. D1602
- Verslag Stichting Hulp aan Oorlogspleegekinderen 1950, 1951 en 1952*, inv.nr. D1378
- Verslag Stichting Hulp aan Oorlogspleegekinderen 1955 en 1956*, inv.nr. D1377

6. *Stichting Joods Maatschappelijk Werk, Amsterdam*

- Kartotheek (NIOD-lade's)*

7. *Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam*

Le-Ezrath Ha-Jeled, arch. nr. 197 k

- Agenda's en notulen van vergaderingen*, 1956-1949[1951], inv. nr. 1c
- [Interne] Correspondentie*, 1945-1951, inv. nr. 1d
- Correspondentie met diverse personen en instellingen*, 1945-1954, inv. nr. 1h
- Correspondentie met mr. Gerard Polak*, 1946-1953, inv. nr. 1i
- Diverse rapportjes, verslagen, notities e.d. [o.a. Sociale Afdeling]*, 1945, 1946-1954, inv. nr. 2b
- Diverse rapportjes, verslagen, notities e.d. [o.a. uittreksels sociale dossiers]*, 1946-1955, inv. nr. 2c
- Enkele documenten, m.n. rapporten en correspondentie betreffende aspirant] pleegouders*, 1946-1955, inv. nr. 2d
- Diverse handgeschreven notities, z.d.*, inv. nr. 2f
- Rapportjes (overzichten) inzake pleegkinderen [Stichting Hulp aan Oorlogspleegekinderen]*, 1949, inv. nr. 4c

N.B. tevens 1.2. Oriënterend en aanvullend archiefonderzoek:

- Bedrijfshistorische Afdeling ING, Amsterdam
 - Archief van de Rijkspostspaarbank en Post- en Gemeentegiro(Postbank), alsmede NMB/beide ING
- Historische Afdeling ABNAMRO, Weesp
- Historisch Centrum Overijssel, Zwolle
 - Archief van de Twentsche Bank/ABNAMRO
- Ministerie van Financiën, Den Haag
- Streekarchief Gooi- en Vechtstreek, Hilversum

Archiefgidsen en -overzichten

J.M.L. van Bockxmeer, P.C.A. Lamboo, H.A.J. van Schie, *Archieven Joodse oorlogsgetroffenen. Overzicht van archieven met gegevens over roof, recuperatie, rechtsherstel en schadevergoeding van vermogens van Joden in Nederland in de periode 1940-1987. Vervaardigd in opdracht van de Commissie van Onderzoek Liro-archieven* (Den Haag: Algemeen Rijksarchief, 1998).

Jan H. Kompagnie (ed.), *De Oorlogsgids. Met antwoorden op de 25 meest gestelde vragen over de oorlogsarchieven in het Nationaal Archief* (Den Haag: Nationaal Archief, 2005).

E. Somers, 'Het archief. Archieven en collecties van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, in: N.D.J. Barnouw, D. Van Galen Last, M. de Keizer e.a. (eds.), *Derde jaarboek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie* (Amsterdam/Zutphen: RIOD/De Walburg Pers, 1992) pp. 160-177.

Basis Selectie Document en PIVOT-publicatie

Basis Selectie Document Oorlogsgetroffenen 1945- . Instrument voor de selectie –ter vernietiging dan wel blijvende bewaring- van de administratieve neerslag op het beleidsterrein [Oorlogsgetroffenen] Ontwerp/versie november 06 (Den Haag; Ministerie van VWS, november 2006). Hierin actor- en archiefoverzichten van:

1. Regering (in ballingschap) (1944-), incl:
 - 1.1. Nederlands Beheersinstituut (1944-1967)
 - 1.2. Raad voor het Rechtsherstel (1945-1967)
2. Binnenlandse Zaken (1946-1952)
3. Maatschappelijk Werk (1953-1965)
4. Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (1965-1982)
5. Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (1982-1994)
6. Volksgezondheid, Welzijn en Sport (1994-heden)
7. Financiën
8. *Overige Ministeries*
 - 8.1. *Algemene Zaken*
 - 8.2. *Buitenlandse Zaken*
 - 8.3. *Defensie*
 - 8.4. *EZ*
 - 8.5. *Justitie*
 - 8.6. *Landbouw*
 - 8.7. *Onderwijs, Cultuur en Wetenschap*
 - 8.8. *Sociale Zaken*
 - 8.9. *Verkeer en Waterstaat*
9. Voornaamste gerelateerde particuliere instellingen

Oorlog duurt een leven lang. Een onderzoek naar instituties en wet- en regelgeving inzake de oorlogsgetroffenen, 1945-1990 (Den Haag: Ministerie van WVC/Rijksarchiefdienst, 1992).

WETTEKSTEN EN LITERATUUR

Primaire en becommentarieerde Wetteksten en overheidsregelingen

Wet tot wijziging en aanvulling van de bepalingen in het Burgerlijk Wetboek omtrent de vaderlijke macht en de voogdij en daarmee samenhangende artikelen, alsmede van een daarmee verband houdend voorschrift in het Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering, 6 Februari 1901, Stb 62

Mr. C. Asser's, *Handleiding tot de beoefening van het Nederlandsch Burgerlijk Recht. Deel I. Inleiding-Personenrecht*, vierde druk, met supplement betreffende de wet van 6 Februarij 1901 (Stb 62) omtrent de ouderlijke macht en voogdij van mr. J. Limburg, bewerkt door mr. Paul Scholten (Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, 1912)

Wet houdende wijziging in de bepalingen betreffende het straffen en de strafrechtspleging ten aanzien van jeugdige personen, 12 Februari 1901, Stb 63

Wet houdende beginselen en voorschriften omtrent maatregelen ten opzichte van jeugdige personen, 12 Februari 1901, Stb 64.

Besluit tot vaststelling van een algemeene maatregel van bestuur, als bedoeld in de artikelen 3 en 21 der Wet van 12 Februari 1901 (Staatsblad no. 64), 15 Juni 1905, Stb 209

Wet tot wijziging en aanvulling van de wet van 12 Februari 1901 (Staatsblad no. 64), houdende beginselen en voorschriften omtrent maatregelen ten opzichte van jeugdige personen en nadere wijziging van de bepalingen in het Burgerlijk Wetboek omtrent de ouderlijke macht en voogdij en daarmee samenhangende artikelen, zoomede van een daarmee verband houdend voorschrift in het Wetboek van Burgerlijke Regtsverordening, 27 September 1909, Stb 322

Mr. J.A. van Hamel, *Handleiding bij de Practijk der Kinderwetten* (Haarlem: H.D. Tjeenk Willink & Zoon, 1909)

Wet tot regeling van het Armbestuur (Armenwet), 27 april 1912, Stb 165

H. Fukkink, *De Armenwet 1912 in tekst en uitleg* (IJmuiden: Vermande Zonen, 1947)

Lietaert Peerbolte, *De Armenwet voor Gemeentebesturen en Instellingen toegelicht* (bewerkt in de zesde druk door dr. J van Wermeskerken) (Alphen aan den Rijn: N. Samsom N.V., 1950)

Wet tot verzekering van arbeiders tegen geldelijke gevolgen van invaliditeit en ouderdom van den 5den Juni 1913 (Stb 205) gewijzigd bij de wet van 1 November 1919 (Stb 623) ook Invaliditeitswet

Mr. H.W. Groeneveld en mej. mr. G.J. Stemberg, *De Invaliditeitswet* (Alphen aan den Rijn: N. Samsom, 1920).

Th.W. Te Nuyt, *Weduwen en weezenrente ingevolge de Invaliditeitswet. Wanneer, hoe en hoeveel uitkeering en voor wien* (Deventer: Æ.E. Kluwer, 1923)

Mr. C. Asser's, *Handleiding tot de beoefening van het Nederlandsch Burgerlijk Recht. Deel I. Personenrecht*, zevende druk, bewerkt door mr. Paul Scholten. Eerste Stuk *Familierecht* (Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, 1936)

Dr. W. de Gaay Fortman, *Handleiding voor de toepassing der Kinderbijslagwet* (Alphen aan den Rijn: N. Samsom N.V., 1941)

Besluit van 13 augustus 1945, houdende eenige maatregelen in het belang van Oorlogspleegkinderen, Stb F 137 ook Besluit Oorlogspleegkinderen

Wet houdende wijziging van de bepalingen betreffende het kinderrecht, voorkomende in het eerste boek van het Burgerlijk Wetboek, en –in verband daarmee– wijziging en aanvulling van andere boeken van dat Wetboek, als ook van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsverordening en van andere wetten, van 10 juli 1947, Stb H 232

Mr.dr. H.F.A. Völlmar, *Het nieuwe Kinderrecht (wet van 10 Juli 1947 Staatsblad H 232). Handleiding voor de praktijk* ('s-Gravenhage: N.V. Haagsche Drukkerij en Uitgeversmaatschappij, 1947)

Wet van 11 December 1947, houdende verlenging van de termijn, genoemd in artikel 6, lid 3, van het Besluit Oorlogspleegkinderen (Staatsblad No. F 137), Stb H 418

Besluit tot vaststelling van een algemene maatregel van bestuur, bedoeld bij de artikelen 372a, 372b, eerste lid, 373 en 469a van het Burgerlijk Wetboek, 3 maart 1948, Stb I 88

H. Bossenbroek jr, *De Wettelijke Invaliditeitsverzekering. Wet tot aanvulling van renten krachtens de Invaliditeitswet; Kinderbijslagwet voor invaliditeits-, ouderdoms- en wezenrentetrekken; Noodwet Ouderdomsvoorziening* (z.pl.: Uitgave: Cursus Sociale Verzekeringen, 1948)

Wet van 29 October 1948, houdende nadere wijziging van het Besluit Oorlogspleegkinderen (Staatsblad No. F 137), Stb I 458

Wet van 12 Augustus 1949, houdende afschaffing van het Besluit Oorlogspleegkinderen, Staatsblad No. F 137, Stb J 388

Regeling Hulpverlening Oorlogsslachtoffers (1940-1945), met Rondschriften houdende voorschriften en richtlijnen nopens de regeling Hulpverlening Oorlogsslachtoffers (1940-1945) en Handleiding op de Regeling Hulpverlening Oorlogsslachtoffers (1940-1945) ('s-Gravenhage: Staatsdrukkerij- en uitgeverijbedrijf, 1950)

Commissie van de vereniging van leiders van openbare diensten en instellingen van sociale zorg, 'Normen voor onderhoudsplicht en verhaal van verleende onderstand en voor de te vorderen bijdragen in de kosten van verpleging en verzorging buitenshuis

van gezinsleden, alsmede van bijzondere hulpverlening', *VUGA-uitgave 6* (herziene en uitgebreide derde druk)(Zwolle: Uitgeverij De Erven J.J. Thijl, 1950)

Besluit tot vaststelling van een algemene maatregel van bestuur, houdende voorwaarden, waaraan de rechtspersonen als bedoeld in artikel 396 van het Burgerlijk Wetboek zich onderwerpen, 31 oktober 1950, Stb K 468.

Besluit houdende nadere aanvulling en wijziging van het Koninklijk besluit van 15 juni 1905, Staatsblad No. 209, tot vaststelling van een algemene maatregel van bestuur als bedoeld in de artikelen 3 en 21 der Wet van 12 Februari 1901 (Staatsblad No. 64), betreffende de Kinderwetgeving, 31 oktober 1950, Stb K 469.

Wet tot wijziging van artikel 15 der wet van 12 Februari 1901 (Stb 64), houdende beginselen en voorschriften omtrent maatregelen ten opzichte van jeugdige personen, 21 januari 1954, Stb 29.

Wet houdende wijziging van de bepalingen betreffende de voogdijraden, voorkomende in het Burgerlijk Wetboek, en –in verband daarmee- wijziging van andere wetten, 24 December 1954, Stb 602

Besluit tot wijziging van de algemene maatregel van bestuur, bedoeld in de artikelen 3 en 21 van de wet van 12 februari 1901, Stb 64, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 15 juni 1905, (Stb 209) (Uitvoering Kinderbeginselenwet), 12 juni 1956, Stb 337.

Mr. C. Asser's, *Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. Eerste Deel Personenrecht. Eerste Stuk Natuurlijke Personen en Familierecht*. Negende druk. Bewerkt door Mr. J. Wiarda (Zwolle: N.V. Uitgevers-Maatschappij W.E.J. Tjeenk Willink, 1957)

G. Meijerink, *De Algemene Weduwen- en Wezenwet* (Alphen aan den Rijn: N. Samsom N.V., 1959)

Wet houdende een nieuwe regeling van het archiefwezen, 19 juli 1962; Stb 313 ook *Archiefwet*

D.C. van Melsen, *De Algemene Kinderbijslagwet, 13de Aanvulling* (Alphen aan den Rijn: N. Samsom N.V., 1962)

Mr. W.H.A. Jonkers (e.a.), *Het nieuwe kinderrecht. Strafrecht-Procesrecht. Beginselenwet voor de kindbescherming* (Deventer: NV Uitgeversmaatschappij Æ. E. Kluwer, 1965)

Mr. C. Asser's, *Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht, Personen- en Familierecht*, Twaalfde druk, *Bewerkt door mr. J. de Ruiter* (Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, 1984)

Mr. G. Delfos en prof.mr. J.E. Doek, 'Voogdij en toeziende voogdij' in: *Serie Jeugdrecht en Jeugdbeschermingsrecht*, 3 (Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, 1984)

Literatuur

I. Alten en A. Slop, *Wat is een voogdijvereniging?* (z.pl.: Nationale Federatie voor Kinderbescherming e.a., 1966)

Jaap Barendregt, *Oorlogseffecten. Roof en rechtsherstel van joods effectenbezit* (Amsterdam: aksant, 2004)

J.C.H. Blom e.a., *Geschiedenis van de joden in Nederland* (z.pl.: Olympus, 2004)(2de druk)

Martin Bossenbroek, *De Meelstreep. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2001)

Peter Cohen, *Geschiedenis van de Berg-Stichting 1909-1965* ('s Gravenhage, 1992)

I. van Creveld, *Gedenkschrift ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Berg-Stichting* (Amsterdam, 1936)

Mr. I. van Creveld, *De strijd om het Joodsche kind* (z.pl., 1946)

Mr. I. van Creveld, 'De Joodse kinderbescherming', in: mr. W.H. Ariëns, mr. C.E.E. Bal e.a., eds, *Handboek voor de Kinderbescherming* (Rotterdam/'s-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar n.v., 1951)

Frans Crone, *Voorbijgaand verblijf. Joodse weeskinderen in oorlogstijd* (Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij de Prom, 2005)

J.Dane, S. Groeneveld, J.J.H. Dekker en Th.R.M. Willemse, *Wezen en boefjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kinderhuizen*, (Hilversum: Verloren, 1997)

Jacques Dane (ed.) (Ingrid van der Bij, Thom Willemse, Daniël Lechner), *Honderd jaar kinderbescherming. Uitgave ter gelegenheid van het jubileum van de Raad voor de Kinderbescherming en de Kinderwetten (1905-2005)* (Amsterdam: Uitgeverij SWP, 2006)

De financiële betrekkingen tussen instellingen en pupillen. Verslag van de praktijkvergadering op 6 april 1936 en Jaarverslag over 1935', in: *Mededeelingen van den Nederlandschen Bond tot Kinderbescherming* 40 (z.pl., 1936)

Bert Jan Flim, *Omdat hun hart sprak. Geschiedenis van de georganiseerde hulp aan joodse kinderen in Nederland 1942-1945* (Kampen: Uitgeverij Kok, 1996)

Rena Fuks-Mansfeld (ed.), *Joden in Nederland in de Twintigste Eeuw. Een biografisch woordenboek* (Utrecht: Uitgeverij het Spectrum, 2007)

A. van Gelder (ed.), *Leo Cohen. Een leven dienstbaar aan het getekende kind* (Amstelveen: Marcus; 1986)

M.G. van Haperen-van Beurden, *Conflict van overlevenden om overlevenden. Het vraagstuk van de joodse oorlogspleegkinderen juli 1942 – 1 september 1949* (z.pl., z.j (1989))

Dr. Th. Hart de Ruyter en mr. M.J.A. Moltzer, 'Voorwoord', in Ariëns, Bal e.a., eds, *Handboek voor de Kinderbescherming* (Rotterdam/'s-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar n.v., 1951)

Drs. F. Hoek en J. ten Wolde, *Tweede Wereldoorlog: Roof en Rechtsherstel. Bijlage 4 van het Eindrapport van de Contactgroep Tegoeden WO II* (Amsterdam: KPMG Forensic Accounting, 2000)

Mr. B.W. van Houten, 'De wettelijke regeling van de kinderbescherming', in: mr. W.H. Ariëns, mr. C.E.E. Bal e.a., eds, *Handboek voor de Kinderbescherming* (Rotterdam/'s-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar n.v., 1951)

Mr. B.W. van Houten, 'De Voogdijraad', in: mr. W.H. Ariëns, mr. C.E.E. Bal e.a., eds, *Handboek voor de Kinderbescherming* (Rotterdam/'s-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar n.v., 1951)

Justus van de Kamp en Jacob van der Wijk, *Koosjer Nederlands. Joodse woorden in de Nederlandse taal* (Amsterdam, Antwerpen: Uitgeverij Contact, 2006)

Gert van Klinken, *Strijdbaar & omstreden. Een biografie van de calvinistische verzetsvrouw Gezina van der Molen* (Amsterdam: Boom, 2006)

J. Koekebakker, 'Verzorging en opvoeding in Kindertehuizen', *Rapport van de werkgroep Gestichtsdifferentiatie* (Den Haag: Nationale Federatie voor Kinderbescherming, 1959)

Conny Kristel (ed.), *Binnenskamers. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Besluitvorming* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2002)

Conny Kristel, *Polderschouw. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Regionale verschillen* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2002)

B. Kruithof, T. Mous, Ph. Veerman (eds), *Internaat of pleeggezin 200 jaar discussie* (Utrecht: Werkverband Integratie Jeugdwelzijnswerk Nederland/Stichting voor het Kind, 1981)

Isaac Lipschits, *tsedaka. Een halve eeuw Joods maatschappelijk werk in Nederland* (Zutphen: Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, 1997)

Peter Manasse, *Het onderbrengen van Joodse oorlogspleegkinderen: de rol van Le-Ezrath Ha-Jeled 1945-1950 en de Gefusioneerde Joodse instellingen voor Kinderbescherming 1950-1975* (Purmerend: Vereniging Joodse OorlogsKinderen, 2004)

Megadlé Jethomim, *Gedenkboek ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van het Nederlandsch Israëlietisch Jongensweeshuis "Megadlé Jethomim" te Amsterdam* (Amsterdam; 5698 nisan- april 1938)

Pauline Micheels en Elma Verhey, *In het belang van 's Rijks Schatkist. Onderzoek naar de materiële oorlogsschaden van joodse weeskinderen* (Amsterdam, 2003)

Josef Michman, 'The problem of the Jewish War Orphans in Holland', reprint from *She'erit Happletah, 1944-1948. Rehabilitation and Political Struggle* (Jerusalem, 1990)

Dr. D.Q.R. Mulock Houwer (ed.), 'Kinderbescherming in Nederland', in: *Geschriften van de Nationale Federatie "De Nederlandse Bond tot Kinderbescherming"* 8 (1949)

Hinke Piersma (ed), *Mensenheugenis. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Getuigenissen* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2001)

Henri Polak, *De Berg-Stichting te Laren (N.H.)*(Amsterdam, 1930)

Mr. P.G. Prins, 'De subsidiepolitiek in verband met de ontwikkeling van de kinderbescherming Verslag van de algemene ledenvergadering[van de Nationale Federatie De Nederlandse Bond tot Kinderbescherming], gehouden op 4 mei 1950', in: *Geschriften van de Nationale Federatie De Nederlandse Bond tot Kinderbescherming*, 11, (z.pl., 1950)

Mr. P.G. Prins, mr. M.B. van der Werk, mr. J.G. Zeylstra-van Loghem e.a (eds), *Inleiding in jeugdrecht en enige vormen van zorg voor jeugdigen* (Alphen aan den Rijn/Brussel: Samsom Uitgeverij, 1982)(14de druk)

Rapport Commissie van Onderzoek Liro-archieven (Commissie-Kordes)(z.pl., 1998)

Drs. C.P.G. Tilanus, *Jeugdzorg: Historie en Wetgeving* (Utrecht: Uitgeverij SWP, 1998)

Loes van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid. Armenzorg in Nederland 1912-1965* (Eburon Uitgeverij/Stichting IISG: Delft/Amsterdam; 1986)

Wouter Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van bezetting en wederopbouw* ([Rotterdam/Alphen aan den Rijn]: Sanders Instituut/Kluwer, 2005)

Elma Verhey, "'Kind jij hoeft geen poerim te vieren. De Here Jezus is ook voor jou opgestaan", in *Vrij Nederland* 51 (oktober 1990) 30-48

Elma Verhey, *Om het joodse kind* (Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 1991)

Elma Verhey, *Analyse "Conflict van Overlevenden om Overlevenden" n.a.v. Uitreiking Hartog Beemprijs* (z.pl., 1994)

Elma Verhey, *Kind van de rekening. Het rechtsherstel van de joodse oorlogswezen 1944-2004* (Amsterdam: De Bezige Bij, 2005)

'Verslag van de vergadering van vertegenwoordigers van verenigingen en instellingen, Rijkssubsidie genietende uit kracht der artikelen 12 en 15 der Wet van 12 februari 1901, Staatsblad no. 64, en van belangstellenden, ten verzoeken van den Centraal Bond voor Christelijke Philantropische Inrichtingen van de Heldring-

gestichten; van het opvoedingsgesticht “Valkenheide” en van het gesticht Hoenderloo. Belegd door den Nederlandschen Bond tot Kinderbescherming, op zaterdag 13 mei 1922 [...]’, in: *Mededeelingen van den Nederlandschen Bond tot Kinderbescherming*, 20 (z.pl, 1922)

Drs. H.G. Vuijsje, *Een goede naam. Een reactie op ‘Kind van de rekening’ van Elma Verhey* (Amsterdam: Joods Maatschappelijk Werk, z.j. (2005))

Elektronische documentatie

<http://www.joodsmonument.nl>, laatste datum van raadpleging 4 juni 2008

BIJLAGE

Overzicht van geraadpleegde dossiers in het archief van de Gefusioneerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming (Fusie), gedeponeerd in het archief van de Stichting Joods Maatschappelijk Werk, in het Stadsarchief Amsterdam, arch. nr. 1168

N.B. inventarisnummers volgens de inventaris van dhr. G. Italiaander

1. *Nederlandsch Israëlietisch Jongens Weeshuis (Joods Jongenshuis)*

Algemeen

1692.5	1938	Gedenkboek
1692.6	1930-1942	Pupillen informatie (N.B. betreft een agenda)

Vergaderstukken Bestuur JJHs

1707.3	1945	
1709	1945-1950 (verm. incompleet)	

2. *Berg-Stichting*

Algemeen

1703.2	1909-1981	Oprichtingsakte, statuten
1702.1	1909	Huishoudelijk Reglement
	1911-1937	Jaarverslagen
1702.2+3	1933-1934	
	1951-[1971]	Fotoboeken

Vergaderstukken Bestuur BS

1703.1	1945-1950	Notulen
--------	-----------	---------

Pupillenboeken

1776	1911-1959	
1777	1938-1977	
1778	1951-1964	

3. *S.A. Rudelsheimstichting*

Algemeen

1706.2	1923-1981	Statuten
1693.2	1926-1938	Jaarverslagen

Vergaderstukken RhS

1706.4	1949-1950	Notulenboek
--------	-----------	-------------

4. *Le-Ezrath Ha-Jeled*

Algemeen

1706.3	1945 (-1981)	Stichtingsakte, statuten etc.
--------	--------------	-------------------------------

1692.2+3 1946 Brochures betreffende de 'Strijd om het Joodse Kind'

Vergaderstukken Algemeen en Dagelijks Bestuur LH, 1945-1950 (1953)

N.B. Met uiteenlopende bijlagen

1709 1945-1950 (1953)

1707.3 1945-1947

1693.3 1945

1694.1-3 1946-1948

1708.1 1948-1949

Vergaderstukken Commissies:

1694.1 1946 Juridische/Financiële commissie

1709 1946 Inrichtingscommissie

1948-1949 Commissie voor Kinderaangelegenheden (N.B. betreft een JMW-commissie)

1667.3 (1946)1948

1949(1951) Commissie voor Kinderaangelegenheden (N.B. betreft een JMW-commissie)(met bijlagen)

5.Fusie

N.B. sommige dossiers worden in de inventaris toegeschreven aan 'Le-Ezrath'

Algemeen:

1704.3 1945-1978 Statuten, reglementen etc.

1699.2 Ong.(1950) Overzicht van Verenigingen, Stichtingen of Instellingen van Weldadigheid, etc.

1692.4 1954 Witboek De Verdwijning van Anneke Beekman en Rebecca Meljado, uitgave van het Nederlands-Israëlietisch Kerkgenootschap en het Portugees-Israëlietisch Kerkgenootschap

1701.2 1955-1975 Getuigschriften aan personeelsleden verstrekt

1720.1 1956-1958 Beleidsboek (met statuten, functie-omschrijvingen etc.)

1720.2 1958-1964 Beleidsboek (met aanvullingen na 1958)

Vergaderstukken Algemeen en Dagelijks Bestuur Gefusioneerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming ('Fusie')

N.B. Met uiteenlopende bijlagen

1709 (1945) 1950-1953

1714.1 1953-1955

1717 1956-(1959)1960

1716 (1960) 1961- 1964

1718.1 1965-1969 (DB)

1718.2 1965-1974 (AB)

1684 1967-1972

1734.1-2 1969-1971[2] (N.B betreft 'dubbelen', evenals 1735.1 t/m 1736.2)

1719.1 1973-1974

1682 1970-1979

Correspondentie

Dagelijks en Algemeen Bestuur (alfabetisch geordend)

N.B. met uiteenlopende bijlagen

1708.2	1946-1964	N.B. betreft als 'vertrouwelijk' aangemerkte correspondentie
1710	1950-1951	
1711	1951	
1305 [oud]	1952	N.B. dit dossier was niet in de nieuwe inventaris opgenomen en was in het SAA onder het oude nummer te vinden
1712.2	1953	
1713	1953	
1714.2	1954	
1715	1954	
1721	1959-1975[6]	N.B. betreft DB
1719.2	1963-1974	

Diverse correspondentie

1699.2	(1940) na 1949	Circulaires Ministerie van Justitie
1704.4	1951-1971	Correspondentie met het bestuur van de NIHSA
1701.3	1954-1967	Gemeentelijke garantieverklaringen inzake kosten van verpleging
1691.2	1955-1971	Correspondentie met JMW
1725	1955-1974	Correspondentie met het Ministerie van Justitie
1685.1	1964-1977	Beschikkingen Ministerie van Justitie, verzorgingscontracten etc.

Vergaderstukken Commissies

1712.1	1950-1952	Kindercommissie
	1950-1952	Tehuizencommissie
	1950-1952	Gebouwencommissie
	1950-1951	Commissie Vermogensbeheer Pupillen
1714.1	1953	Kindercommissie
	1953-1955	Tehuizencommissie
	1953-1954	Gebouwencommissie
	1955	Commissie Vermogensbeheer Pupillen
	1955	Financiële Commissie
1716	1956	Tehuizencommissie
	1956	Commissie Vermogensbeheer Pupillen
	1957-1961	Financiële Commissie
	1964	Bouwkommissie

Divers materiaal betreffende de verzorging

1740.2	1955-1961	Register van kinderen in eigen tehuizen (eigen voogdij en niet eigen voogdij) en in niet-eigen tehuizen (N.B. onvolledig)
1720.3	1956-1961	Verslagen over pupillen (N.B. betreft m.n. rapporten van de Sociale Afdeling)

1701.5	1953-1957	Verslagen van teambesprekingen (N.B. betreft Sociale Afdeling)
1742.1	1956-1958	Verslagen van teambesprekingen (idem)
1701.4	1957-1959	Verslagen van teambesprekingen (idem)
1732.2	1972-1973	Kaartsysteem pupillen met informatie over materiële zaken